

Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Огњен М. Томић

Трговински односи Италије и Југославије
1963-1978

Докторска дисертација

Београд, 2023

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

Ognjen M. Tomić

Trade relations between Italy and Yugoslavia

1963-1978

Doctoral dissertation

Belgrade, 2023

Ментор:

Проф. др Дубравка Стојановић,

Редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Комисија:

Проф. др Милан Ристовић, председник

Редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Др Петар Драгишић

Научни саветник, Институт за новију историју Србије, Београд

Проф. др Саша Мишић

Ванредни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Др Јелена Рафаиловић

Виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд

Доц. Др Немања Радоњић

Доцент, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Датум одбране докторске дисертације:

Београд

Изјаве захвалности

Највећу захвалност дугујем менторки, проф. др Дубравки Стојановић, на вишегодишњој несебичној помоћи, подршци и саветима током истраживања и израде овог рада. Поред тога, захваљујем се Институту за новију историју Србије, директору др Милету Бјелајцу, мојим менторима на Институту, др Срђану Милошевићу и др Оливери Драгишић, као и свим осталим колегама са Института на вредним саветима и подршци.

Посебну захвалност дугујем и члановима комисије за одбрану предлога теме дисертације, проф. др Милану Ристовићу, проф. др Саши Мишићу, др Петру Драгишићу и др Јелени Рафаиловић, на врло вредним сугестијама у вези обликовања теме мог истраживања. За помоћ и љубазност приликом истраживачких посета желео бих да захвалим и запосленима у Архиву Југославије, Дипломатском архиву Министарства спољних послова, Народној банци, Народној библиотеци и Републичком заводу за статистику.

За помоћ приликом приступа италијанским интернет порталима захваљујем својој драгој колегиници Марији Д'Ахиле са Универзитета Рома Тре из Рима. За подстицајну атмосферу приликом студирања желео бих да захвалим Филозофском факултету и посебно Катедри за савремену историју. Министарству науке дугујем захвалност на стипендији која ми је омогућила да се фокусирам на израду овог рада у што краћем року, и на корисним предавањима и радионицама организованим за докторанте. Научницима и истраживачима у Србији, Италији и свету дугујем велику захвалност на ранијим студијама којима сам се користио приликом писања сопственог рада. За крај, желим се захвалити својим пријатељима и породици на безрезервној и несебичној подршци током читавог процеса истраживања и писања овог рада.

Трговински односи Италије и Југославије

1963-1978

Сажетак:

Докторска дисертација под насловом Трговински односи Италије и Југославије (1963-1978) приказује, користећи необјављене архивске изворе и доступне статистичке податке, развој трговинских односа ове две земље, и кроз њих приказује промене кроз које су пролазиле њихова привреда и друштво. Ови односи имали су позитиван тренд у првим годинама након 1963. године када је потписан трговински споразум којим је робна размена између две стране у већој мери либерализована. Проблеми у размени настају 1968. године, када Европска економска заједница преузима надлежности у области спољне трговине од Италије, што доводи до доношења рестриктивних мера за главни југословенски извозни производ, говеђе месо, под утицајем Француске. Југославија и Европска економска заједница успевају да постигну договор 1970. године након којег трговински односи са Италијом поново крећу узлазном путањом. Ипак, енергетска криза из 1973. године прекида овај позитиван тренд и доводи до значајног погоршања трговинских односа две стране. Последњи део рада говори о периоду након 1974. године, када је размена Италије и Југославије била у опадању и када се Југославија окреће другим партнерима, пре свега Совјетском Савезу. Циљ истраживања био је да објасни главне узроке који су довели до оваквог развоја економских односа, и допринесе бољем разумевању функционисања привредних система две државе. У дисертацији се такође анализира структура трговинске размене, и нарочито структура југословенског извоза у Италију у овом периоду. Поред тога, обрађене су теме и из неформалних трговинских односа и проблема југословенске спољнотрговинске мреже у Италији. Коначно, у дисертацији је приказан и развој економске сарадње између две стране у области индустријске кооперације и пограничне трговинске размене.

Кључне речи: Југославија, Италија, Хладни рат, економска историја, трговински односи, међународни односи, Европска економска Заједница, економска сарадња.

Научна област: Историја

Ужа научна област: Општа савремена историја

УДК:

Trade relations between Italy and Yugoslavia

1963-1978

Abstract:

Doctoral dissertation „Trade relations between Italy and Yugoslavia (1963-1978) “shows, using unpublished archival sources and available statistical data, the development of trade relations between these two countries, and through them point out the changes that their economy and society went through. These relations had a positive trend in the first years after 1963, when a trade agreement was signed that liberalized trade between the two parties to a greater extent. Problems in the exchange arose in 1968, when the European Economic Community took over the responsibilities in the field of foreign trade from Italy, which led to the adoption of restrictive measures for the main Yugoslav export product, beef, under the influence of France. Yugoslavia and the European Economic Community manage to reach an agreement in 1970, after which trade relations with Italy once again take an upward path. However, the energy crisis of 1973 interrupted this positive trend and led to a significant deterioration in trade relations between the two sides. The last part of the paper talks about the period after 1974, when the exchange between Italy and Yugoslavia was declining and when Yugoslavia turned to other partners, primarily the Soviet Union. The goal of the research was to explain the main causes that led to this development of economic relations, and to contribute to a better understanding of the functioning of the economic systems of the two countries. The dissertation also analyzes the structure of trade exchange, and especially the structure of Yugoslav exports to Italy in this period. In addition, topics from informal trade relations and problems of the Yugoslav foreign trade network in Italy were covered. Finally, the dissertation shows the development of economic cooperation between the two sides in the field of industrial cooperation and cross-border trade exchange.

Keywords: Yugoslavia, Italy, Cold War, economic history, trade relations, international relations, European Economic Community, economic cooperation.

Scientific field: History

Scientific subfield: Contemporary history

UDC:

САДРЖАЈ

Предговор	I-VII
Увод.....	1
Италија и Југославија у Хладном рату	1
Сличности и разлике у економском развоју и привредама Италије и Југославије.....	8
Развој југословенске привреде и друштва након Другог светског рата	12
Развој италијанске привреде и друштва након Другог светског рата.....	19
Прво поглавље: 1963-1967	26
Пут до трговинског споразума 1963	26
Прве године након либерализације	30
Италијанске жалбе	36
Структура трговине	39
Даљи развој размене (1965-1966)	46
Текстил	48
Месо и дрвна грађа	51
Биланс (1963-1966)	58
Привредна сарадња и споразум о Привредној, индустријској и техничкој сарадњи.....	59
Формирање Мешовитог комитета.....	60
Развој сарадње.....	65
Друго поглавље: 1967-1970.....	70
Преговори око новог трговинског споразума.....	70
Прекид преговора	70
Потписивање споразума.....	75
1967: најбоља година размене.....	76
Италијанске жалбе на извоз индустријских производа и реекспорт.....	76
Памучне тканине и проблем контингената	78
Прелевмани и извоз меса	80
Прва криза(1968-1969).....	84
Перспективе	84
Глобални економски процеси и стање југословенске и италијанске привреде.....	85
Билатерална размена по производима	87
Нове перспективе и укидање ограничења.....	93

Проблеми југословенске спољнотрговинске мреже	97
Привредна и индустријска сарадња (1967-1970).....	102
Успорен развој сарадње	102
Потрага за алтернативним решењима	105
Треће поглавље: 1970-1973.....	106
Југославија, Италија и ЕЕЗ: пут ка првом споразуму 1970.....	106
Први контакти	107
Проблем мандата за преговоре.....	110
Почетак преговора	111
Први трговински споразум СФРЈ и ЕЕЗ.....	112
Југославија и Италија у оквиру Европске економске заједнице 1970-1973	114
Југословенски захтеви Италији	115
Биланс након споразума.....	117
Проблем вештачких ђубрива и нове оптужбе за дампинг	121
Жалбе на друге индустријске производе.....	123
Југословенске контрамере	126
Привредне тешкоће Италије	129
Трговински биланс и оптимистичне перспективе 1973	129
Развој индустријске и привредне сарадње 1970-1973	131
Покушај стварања новог Комитета.....	131
Оживљавање сарадње.....	133
Врхунац индустријске кооперације	135
Сарадња на трећим тржиштима	137
Малогранични промет и аранжман Центро-Југ	140
Четврто поглавље: 1974-1978.....	143
Нафтни шок и криза трговинских односа 1974-1975.....	143
Нови трговински споразум	143
Нафтни шок и енергетска криза	144
Забрана увоза меса у ЕЕЗ.....	145
Продубљење кризе.....	150
Југословенске контрамере и окретање ка другим тржиштима	152
Развој трговинских односа након енергетске кризе (1976-1978)	156
Краткотрајно побољшање.....	156
1977-1978: повратак дефицита	160

Унутрашње привредно стање Италије и Југославије.....	161
Рестриктивне мере ЕЕЗ и Италије	163
Структура југословенског извоза.....	165
Окретање другим тржиштима	171
Проблеми спољнотрговинске мреже	172
Привредна и индустријска сарадња након енергетске кризе.....	177
Замирање сарадње	177
„Регионализација“ привредне сарадње	178
Осимски споразуми	179
Малогранична размена.....	180
Радна заједница Алпе-Адриа.....	181
Закључак.....	183
Извори и литература	190
Необјављени извори.....	190
Објављени извори.....	190
Монографије и зборници	191
Чланци, поглавља у зборницима и расправе	198
Прилози.....	204

ПРЕДГОВОР

Предмет истраживања ове докторске дисертације представљају различити аспекти трговинских односа између Италије и Југославије у периоду од потписивања споразума о либерализацији трговине 1963. до стварања заједнице Алпе-Адриа 1978. године. Италија и Југославија налазиле су се у овом периоду на различитим странама Хладног рата у Европи – Италија као део западног блока, а Југославија као чланица Покрета несврстаних. Две суседне земље имале су и различите економске системе – у Италији је постојао систем капитализма, са јаким присуством државе у привреди, док је Југославија следила идеју самоуправног социјализма са релативно контролисаним тржиштем. Гранично питање које је мучило две земље од краја Другог светског рата, након потписивања Лондонског меморандума 1954. године било је ублажено, али не сасвим решено, тако да је повремено и даље оптерећивало односе две земље. Италија је у овом периоду постала чланица Европске Економске Заједнице, што је економске односе са Југославијом као социјалистичком земљом ставило на додатни тест и узроковало нове потешкоће. Циљ овог рада јесте да прикаже развој једног важног, а често запостављеног аспекта билатералних односа – трговинских односа – између Југославије и Италије и тиме допринесе бољем разумевању овог комплексног периода у савременој историји две земље.

Тема ове докторске дисертације је интердисциплинарна а у својој основи припада области опште савремене историје. У раду су обрађене теме из економске историје, дипломатске историје и историје Хладног рата. У ужем смислу, дисертација се бави периодом од 1963. до 1978, док се шири хронолошки оквир може одредити успостављањем односа између Југославије и Италије(1918), и њиховим завршетком(1991). Главни фокус истраживања представља историја трговинских односа две државе, у оквиру чега ће бити обрађене теме из међународне трговине, билатералних односа и структуре робне размене.

За почетну тачку истраживања изабрано је потписивање новог трговинског споразума између Италије и Југославије у марту 1963. године. Иако трговински споразум из 1963. није први трговински споразум који су две земље потписале након Другог светског рата, овај уговор је важан због промена које је донео у југословенско-италијанској трговини. Подстакнута привредним реформама почетком шездесетих година које су знатно либерализовале југословенску економију Југославија је у преговорима око потписивања новог трговинског споразума, одлучила да затражи потпуну либерализацију трговине, односно исте услове као и за земље чланице ОЕЦД (ОЕСД). Италијанска влада, чија је политика у овом периоду, уласком социјалиста у власт, почела све више да скреће „улево“, прихватила је југословенски предлог. Овим споразумом су југословенско-италијански трговински односи добили нову форму: стари систем извоза по контингентима заменио је систем слободне размене, уз одређена ограничења, што је и основни разлог зашто је ова година изабрана за почетну у овом истраживању.

Што се тиче горње хронолошке границе изабрано је стварање радне заједнице Алпе-Адриа од 20. новембра 1978. Ова заједница у почетку је била образована од немачке покрајине Баварске, четири аустријске алпске провинције, италијанских провинција Венето и Фурланија-Јулијска крајина, и југословенских република Словеније и Хрватске. Стварање ове заједнице је на симболичан начин означавало пребацивање фокуса економских односа са централног, савезног нивоа, на нижи републички и покрајински ниво, што је великим делом била последица узрапредовалог процеса децентрализације и федерализације у Југославији крајем седамдесетих година. Осим тога, југословенско-италијански трговински односи били су у стагнацији и паду у периоду након енергетске кризе 1973. године, услед све јачих протекционистичких мера које је заводила Европска Економска Заједница(ЕЕЗ), чији је

Италија била део. Италија у овом периоду губи на значају у југословенској спољној трговини, која се окреће све више ка Совјетском Савезу и другим тржиштима. Ипак, коренита промена трговинских односа између две земље догодиће се тек након друге енергетске кризе из 1979. године, новог затезања односа између Истока и Запада, као и смрти Јосипа Броза Тита 1980. године и почетка кризе у Југославији, што је још један од разлога зашто сматрамо да је 1978. година добра година за закључење овог особеног периода у трговинским односима Италије и Југославије.

Циљ овог истраживања јесте да попуни празнине које постоје у пољу односа Италије и Југославије уопште, првенствено у случају домаће историографије, и да отвори питања из области економских односа којима се до сада није давала потребна важност. Област економске историје и економских односа у домаћој историографији је, чини се, неправедно запостављена, имајући у виду њен значај у разумевању свих кључних процеса историје двадесетог века. Економски интереси налазе се у позадини свих кључних политичких односа, нарочито у случају суседних земаља са великом привредном разменом, попут Италије и Југославије. Сходно томе, један од циљева овог истраживања био је да прикаже развој трговинских односа између две државе на хронолошки и тематски начин. Овај приказ омогућава нам да одговоримо на питања о њиховом обиму и структури, што нам пружа шансу да стекнемо боље разумевање поступака Италије и Југославије у посматраном периоду. Осим тога чињеница да је реч о две државе са различитим економским система и да њихова привредна размена представља један од најплоднијих примера размене социјалистичке и капиталистичке земље у читавом свету чини истраживање њихових трговинских односа још важнијим. Овај рад такође доприноси схватању проблема развоја југословенске привреде, преко трговинских односа са Западом, и проширује сазнања о природи односа Југославије и Европске Економске Заједнице. Надамо се да ће ово, на неки начин пионирско истраживање, прокрчити пут за даље истраживање ове проблематике, чије је разумевање од кључног значаја за схватање историје Југославије, њене привреде, узрока њеног распада, и геоекономске позиције региона.

У изради дисертације коришћено је више различитих метода истраживања. Основна метода која је коришћена била је метода традиционалног историјског истраживања која подразумева прикупљање и анализу изворне грађе и литературе. С обзиром да је област економске историје још увек недовољно истражена и покривена стручном литературом, главни и основни ослонац у истраживању били су необјављени архивски извори и објављени статистички подаци државних институција. Иако тема истраживања припада највећим делом историји као научној области, она једним делом задире и у економску науку, па је приликом писања било потребно користити и одређене методе који задире у области економије и економске историје.¹

Економска историја је дисциплина која је тек недавно почела да се развија код нас, иако је у свету њен значај препознат већ више од једног столећа.² Њен циљ јесте да повеже историју и економију – односно, да објасни економске узроке историјских догађаја са једне стране, а с друге стране, да објасни историјско-политичку позадину догађаја из економске историје. Она има свој значај као дисциплина која прикупља и анализира податке и приказује економски

¹ Неки од радова о економској историји као дисциплини: Matthias Blum, Christopher L Colvin, *An Economist's Guide to Economic History*., Palgrave 2018. С.М. Cipolla, *Between History and Economics: An Introduction to Economic History*. Oxford: Blackwell 1991. Т. С. Barker. "The Beginnings of the Economic History Society". *Economic History Review*. 30 1/1977, 1–19.; Jörg Baten, Julia Muschallik, "The Global Status of Economic History". *Economic History of Developing Regions*. 1/2012: 93–113; Douglass C. North, "The State of Economic History," *American Economic Review*, 55(1/2) pp. 86–91, i Edwin F. Gay., "The Tasks of Economic History". *The Journal of Economic History*. 1/1941, 9–16. North, Douglass C. (1978). "Structure and Performance: The Task of Economic History". *Journal of Economic Literature*. 16 (3): 963–978. Solow, Robert M. "Economic History and Economics." *The American Economic Review* 75, no. 2 (1985): 328-31. Goldin, Claudia. "Cliometrics and the Nobel". *Journal of Economic Perspectives*, 2/1995: 191–208, и др.

² Ashley, William. "The Place of Economic History in University Studies", *The Economic History Review*. 1/1, 1927, 1–11.

развој из прошлости чиме ствара плодно тло за истраживања из историје, социологије, политикологије и других наука, али, такође и као самостална научна дисциплина, која примењује комбинацију историјског метода и статистичког и економетријског метода³. Употреба клиометријских и економетријских метода предмет је дебате између историчара и економиста који се баве овом интердисциплинарном облашћу – док се једна струја залаже за коришћење и примену математичких и економских модела у студијама економске историје, друга истиче како такав приступ штети емпиријском карактеру историје као науке, и доноси превише спекулативних елемената у тумачењу историје економских феномена.⁴ Иако примена економских теорија и модела може бити врло корисна у објашњавању историјских догађаја, мора се бити опрезан при коришћењу економских података без разумевања њихове суштине. Уопштено говорећи, што је период који се истражује хронолошки удаљенији од садашњости, и хронолошки ширег опсега, подаци који су доступни су малобројнији, и неопходно је извршити детаљнију анализу извора, како не би дошло до извођења погрешних закључака.⁵

Циљ овог рада није постављање нових економских теорија и модела, већ пре свега историјска анализа трговинских односа две земље, па су се стога, економске теорије и модели користиле у оној мери који су неопходни за разумевање теме. За постављање економских основа истраживању и дефинисања појмова попут Бруто друштвеног производа, инфлације, каматне стопе, итд, коришћене су релевантна литература и важеће економске теорије. Такође, од суштинског значаја за тему је разумевање процеса међународне трговине, нарочито између различитих економских система – италијанског капиталистичког са елементима државног планирања, и југословенског социјалистичког са тржишним елементима. У том смислу, коришћене су економске теорије међународне трговине, као и обимна литература о различитим економским системима. У оној мери у којој је то било потребно, примењивале су се економске теорије и модели при анализи података добијених из извора. Осим тога, још једна значајна метода истраживања која је коришћена је статистичка обрада добијених података. Већина података које пружају државне институције Италије и Југославије преко својих годишњих и месечних извештаја, већ је статистички обрађена, али у појединим случајевима, нарочито у изворима података који нису објављивани, било је неопходно урадити додатну статистичку анализу како би се подаци прилагодили теми и искористили у истраживању.

Још једна од кључних методолошких алатки, имајући у виду природу теме била је компаративна метода. Иако појмови компарације и аналогije постоје од античких времена, и користе се како би се уочиле сличности (за шта се користила аналогija), и разлике (за шта се користила компарација), тек у модерно доба (од 1800-године), ова два термина су обједињена у јединствени научни метод који називамо компаративни метод.⁶ Овај метод има широку употребу у готово свим научним областима: природним, друштвеним, техничким, хуманистичким.⁷ Посебан значај компаративног метода је у интердисциплинарним истраживањима, будући да помаже да се заједнички проблеми јасно уоче, и пружа могућности обема дисциплинама да пронађу решење за свој проблем у оквиру друге дисциплине.⁸ У оквиру историје, постоји више концепата и праваца компаративног метода. У овом случају, важни су били принципи испреплетене (Entangled) и заједничке (Shared) историје, будући да је

³ John U. Nef, „What Is Economic History?“, *The Journal of Economic History*, Vol. 4, Supplement: The Tasks of Economic History (Dec., 1944), pp. 1-19.

⁴ R.V. Fogel, *The Specification Problem in Economic History*, *The Journal of Economic History*, Vol. 27, No. 3 (Sep., 1967), pp. 283-308.

⁵ Фогел наводи пример У.Б. Филипса, који је на основу поређења цена памука и робова извео закључак да ће робовласништво постати економски неисплативо и да ће спонтано нестати и пре почетка Америчког грађанског рата. Оно што није урачунао била је растућа продуктивност рада робова, што га је довело до погрешног закључка. (Р.В. Фогел, нав. дело, 293.)

⁶ Devin Griffiths, *The Comparative Method and the History of the Modern Humanities*, *History of Humanities* Volume 2, Number 2, Fall 2017.

⁷ Paul H. Harvey and Mark A. Elgar, „Why the Comparative Method Works,” *Functional Ecology* 3, 1/1989, 126–27.

⁸ Devin Griffiths, *The Comparative Method*, 3.

реч о две суседне земље које су имале дугу заједничку прошлост, која се испреплетала током многих историјских догађаја. Користећи компаративни метод уз помоћ доступних податке о економским показатељима и литературе, у овом раду су упоређене привреде две државе и њихови економски системи.

Циљ је био, колико је то било могуће, с обзиром на диспаратитет у историјској грађи која је била основа истраживања, приказати различита питања из билатералних односа из угла оба актера. У многим случајевима један догађај значио је једно за Италију, а нешто сасвим друго за Југославију. Користећи принцип мултиперспективности, у овом раду су поступци и интереси обе стране сагледани из више углова, како би се њихов значај и позадина боље разумели.

У раду су, спорадично, тамо где се за тиме јавила потреба, коришћени и други методи друштвених наука.⁹ Ради разумевања процеса Хладног рата, употребљена је метода транснационалне историје, која посматра историјске, друштвене и социолошке процесе прелазећи границе националних држава.¹⁰ У односу Италије према Западном блоку, и њеним тенденцијама да буде самостална анализирани су односи центра и периферије.¹¹ У анализирању утицаја који су Италија и Југославија имале једна на другу искоришћена је теорија трансфера знања и технологија.¹² Коначно, како би се на правилан начин разумели документи из дипломатских преписка две државе, коришћени су методи дипломатске историје.¹³

Област економске историје и историје билатералних економских односа слабо је истражена у домаћој историографији. Тридесет година након нестанка социјалистичке Југославије, и даље не постоји синтеза о њеној економској историји. Заинтересовани истраживачи немају почетну тачку одакле могу почети са истраживањем о овој теми, већ су упућени на неколико новијих научних чланака и старију литературу. Дела Бранка Хорвата¹⁴ из седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, иако су у питању економске студије, и даље представљају најобимнију литературу о привреди бивше државе. Осим Хорвата, још неколико економиста, попут Љубомира Мацара¹⁵, писало је о економији Југославије, али такође из угла економске науке. Новији радови из домаће историографије који се баве економским проблемима социјалистичке Југославије свде се на неколико чланака. Треба поменути и да, помало изненађујуће, страна литература о југословенској економској историји, садржи најсвеобухватнија дела о овом питању.¹⁶ Са италијанске стране, ситуација је битно

⁹ Неки од прегледа опште научне методологије друштвених наука: Dragana Popadić, Zoran Pavlović, Iris Žeželj, *Alatke Istraživača*, Clio: Beograd 2018; U.P. Leavy, *The Oxford Handbook of qualitative research*, New York: Oxford University Press, 2014; P. Pruzan, *Research methodology: The aims, practices and ethics of science*, New York: Springer, 2016; J.R. Rossiter, *Measurement for the social sciences*, Berlin: Springer: 2011, и др.

¹⁰ Akira Iriye, "Transnational History". *Contemporary European History*, 13/2, 2004, 213.

¹¹ Akin L. Mabogunje, *The Dynamics of Centre-Periphery Relations: The Need for a New Geography of Resource Development Transactions of the Institute of British Geographers Vol. 5, No. 3, 1980 pp. 277-296.*

¹² Barry Bozeman, "Technology transfer and public policy: a review of research and theory". *Research Policy*. 29/4, 2000, 627-655.

¹³ David Đ. Dašić, *Savremena Diplomacija*, Delta press; Beograd, 2008; René, Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna*, 1958; Jeremy Black, *A History of Diplomacy*, London 2010, C. Elman and M. F. Elman, *Diplomatic History and International Relations Theory: Respecting Difference and Crossing Boundaries*, *International Security Vol. 22, No. 1, 1997, 5-21* Watt D.C.; Adams S., Bullen R., Brauer K., Iriye A. *What is Diplomatic History?*. In: Gardiner J. (eds) *What is History Today ... ?*. Palgrave, London, 1988. Matusumoto, Saho, "Diplomatic History", u *The Encyclopedia of Historians and Historical Writing*, (ur. Kelly Boyd), 1999 и др.

¹⁴ Branko Horvat, *Ekonomika i narodna privreda*, Zagreb 1968; Branko Horvat, *Yugoslav economic policy in the post-war period.*, *The American Economic Review*, 3/1971, 71-169. Branko Horvat, *Jugoslavenska privreda 1965-1983, predlozi i rešenja*, Zagreb-Ljubljana 1984; Branko Horvat, *Jugoslavenska privreda 1965-1983, prognoze i kritike*, Zagreb-Ljubljana 1984; Branko Horvat, *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb 1984, i dr.

¹⁵ Ljubomir Madžar, *Suton socijalističkih privreda*, Ekonomika i Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1990.

¹⁶ Поменимо две синтезе на енглеском језику о историји југословенске привреде: S. L. Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*, David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism*,

другачија, па постоји неколико свеобухватних синтеза о економској историји Италије, и велики број чланака, како економиста, тако и историчара о питањима из великог броја области економске историје Италије.¹⁷

О историји билатералних односа између Италије и Југославије такође не постоји квалитетна синтеза. Ипак, ситуација је, ако се узму у обзир објављене монографије и чланци о појединим периодима и догађајима, много боља; готово читав период југословенско-италијанских односа покривен је научним истраживањем у неком виду. Нарочито обимна литература постоји о Тршћанском питању и о међуратном периоду односа две државе.¹⁸ Од посебног значаја су радови Саше Мишића, који се први у домаћој историографији бавио односима Италије и Југославије након Лондонског меморандума. Осим више чланака о различитим темама из овог периода, Мишић је објавио и монографију о политичким односима Југославије и Италије од 1968-1975. године, која одлично заокружује ову област.¹⁹ О Југословенско-италијанским односима писао је и Петар Драгишић у неколико радова који се баве појединачним питањима, као и у занимљиво конципираној монографији *Шта смо знали о Италији?*, у којој се југословенски однос према Италији анализира из више углова.²⁰ Ипак, што се самих економских односа тиче, ситуација је другачија. О међуратном периоду, писао је Горан Латиновић у својој монографији.²¹ О послератном периоду, осим чланака Енеса Милака и Милана Милкића²² и већ поменутој монографији Саше Мишића, која се посредно бави овом тематиком, о југословенско-италијанским економским односима највише се може пронаћи у делима Петра Драгишића – већ поменутој монографији о Италији, и краћем поглављу о југословенској конзументичкој пракси у зборнику „Традиција и трансформација“²³. Са италијанске стране, објављено је више чланака и монографија о

Development and Debt, Routledge London, 2011. Осим тога, у иностраној литератури постоје и дела која се баве економском историјом читаве Источне или Југоисточне Европе, попут најновијег зборника Рутледа, који је изашао у јануару 2021: *The Economic history of Central, East, and South-East Europe(1800 to the Present)*, edited by Matthias Morys, Routledge London, 2021.

¹⁷ Поменимо само неке: Vera Zamagni, *The Economic History of Italy 1860-1990, Recovery after Decline*, Clarendon Press 1993; M. Salvati, *Occasioni mancate. Economia e politica in Italia dagli anni '60 a oggi*, Roma-Bari, Laterza, 2000, Emanuele Felice, *Ascesa e declino. Storia economica d'Italia*, Bologna Il Mulino 2018; P. Ciocca, *Ricchi per sempre? Una storia economica d'Italia (1796-2005)*, Torino 2007. G. Sapelli, *Storia economica dell'Italia contemporanea*, II ed., Milano, Mondadori, 2008.

¹⁸ Massimo Buccarelli, *Mussolini e la Jugoslavia*, Bari: B.A. Graphis, 2006; Luciano Monzali, *Il sogno dell'egemonia. L'Italia, la questione Jugoslava e L'Europa Centrale*, Firenze: La Lettere, 2010; Бојан Симић, *Милан Стојадиновић и Италија. Између дипломатије и пропаганде*, Институт за новију историју Србије, Београд 2019; Dragoljub R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije : 1917-1919*, Beograd, 1970; Dragovan Šepić, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije : Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje : 1914-1918, sveske 1-3*, Pula 1989; Džejms H. Bergvin, *Imperija na Jadranu : Musolinijevo osvajanje Jugoslavije : 1941-1943*, Beograd, 2007; Енес Милак, *Југославија и Италија (1931-1937)*, Београд: Институт за савремену историју: 1985; и др.

¹⁹ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008; Saša Mišić, *Poseta Josipa Broza Tita Italiji, Tito-viđenja i tumačenja*, Olga Manojlović Pintar(ur.), Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011; Saša Mišić, „A Difficult Reconciliation on the Adriatic. The Yugoslav Road to the Osimo Agreements of 1975“, *Italy and Tito's Yugoslavia in the Age of the International Detente*, Massimo Buccarelli, Luca Micheletta, Luciano Monzali and Luca Riccardi(eds), Brussels, P.I.E.Peter Lang, 2016; S. Mišić, Normalisation of political relations between Yugoslavia and Italy after the Memorandum of Understanding of 1954, *Serbian-Italian Relations: History and the Modern Times*, Srđan Rudić, Antonello Biagini(eds), Belgrade: The Institute of History Belgrade; Sapienza Roma: Universit of Rome, Research center CEMAS, 2015.

²⁰ Петар Драгишић, *Шта смо знали о Италији? Погледи из Београда на Италију 1955-1978*, Београд 2019.

²¹ Goran Latinović. *Yugoslav-Italian economic relations*, Banja Luka, 2019.

²² Enes Milak, *Uspostavljanje trgovinskih odnosa između Jugoslavije i Italije 1945—1947. godine*, Zagreb, *Časopis suvremene povijesti*, 3/1984, 75-87. Miljan Milkić, *Obnova trgovinskih veza Jugoslavije i Italije posle Drugog svetskog rata*, *Istorija* 20. veka 1/2016.

²³ Петар Драгишић, Како је Трст постао "наш". Југословенска конзументичка пракса у Трсту шездесетих и седамдесетих година, *Традиција и трансформација: транснационална искуства југословенске историје: зборник радова. Књ. 2 /* (ур. Олга Манојловић Пинтар, Вера Гудац Додић), Београд 2019, с. 227-241.

односима Југославије и Италије, али, као и у југословенском случају, економским односима посвећивана је мања пажња.²⁴

Главна архивска грађа на којој се темељи истраживање налази се у фондовима Архива Југославије(АЈ) и Дипломатског архива министарства спољних послова(ДАМСП). У Дипломатском архиву, коришћена је грађа из Политичке архиве(ПА) за Италију, у периоду од 1963.до 1978. године. Извештаји из амбасаде СФРЈ у Риму, и генералних конзулата у Милану и Трсту, као и њихова преписка са Државним секретаријатом за спољне послове Југославије (ДСИП), који се могу пронаћи у овој архиви били су од пресудно значаја за добијање слике економске и трговинске политике Југославије, као и вредан извор информација о стању унутар Италије из југословенске перспективе. Бројне забелешке из разговора између представника две државе о трговинским питањима такође су чиниле ослонац овог истраживања. Осим у Дипломатском архиву, вредна грађа за ову тему пронађена је и у Архиву Југославије, у фондовима Савезног извршног већа(130), Кабинета председника републике(837), и Савезног секретаријата за економске односе са иностранством(751). Нарочито значајан био је последњи поменути фонд, у ком су из овог периода заправо сачувани документи Савезног секретаријата за спољну трговину(СССТ), кључног државног органа поред ДСИП-а, са југословенске стране, а коме је у досадашњој историографији посвећивано мање пажње. Осим ова три фонда, још неколико других фондова из Архива Југославије је коришћено током истраживања, али је њихов значај био мањи.

Поред архивских извора, врло значајан извор података били су и објављени статистички годишњи извештаји и публикације Народне банке Југославије и Савезног завода за статистику са југословенске стране, и италијанског Института за статистику (it.Istituto nazionale di statistica, Istat), и Банке Италије (Banco d'Italia). Ове институције публиковале су на годишњем нивоу податке о трговини између две земље, као и повремене стручне анализе њихових односа, које су биле од велике користи у додатном разумевању теме. Осим институција у Италији и Југославији, у истраживању су коришћени и подаци Светске банке(СБ) и Међународног монетарног фонда(ММФ) о југословенској и италијанској привреди.

У раду је, као додатан извор, иако није била у главном фокусу истраживања, повремено коришћена дневна штампа и стручни часописи и недељници на обе стране. Дневна штампа коришћена је за боље разумевање јавног мњења у две земље, док су стручни часописи повремено доносили текстове у којима су се могли пронаћи вредни подаци или интервјуе са важним личностима са обе стране. Са југословенске стране, прегледани су дневни листови Политика, Вечерње Новости и Борба, као и стручни часописи Привредни преглед, Југославија експорт и Међународна политика. Са италијанске стране, коришћени су дневни листови L'Unita, Corriere della Sera, La Repubblica и Il Popolo, а свој допринос раду донео је и мешовити италијанско-југословенски часопис Italjug, који је издавала југословенско-италијанска трговинска комора.

Осим изворне грађе, од велике помоћи и значаја при изради дисертације била је стручна литература на српско-хрватском, енглеском и италијанском језику из области међусобних односа, као и из области економске историје две земље. У области билатералних односа, највећи значај у изради ове дисертације имала је већ поменута књига Саше Мишића о југословенско-италијанским односима од 1968-1975, с обзиром да ова монографија обрађује политичке односе за готово читав период којим се бави ова дисертација. Студије Милана Милкића, Драгана Богетића и Бојана Димитријевића које покривају ранији период билатералних односа две земље коришћене су за разумевање контекста који је претходио

²⁴ Неке од важнијих: Massimo Bucarelli, *La "questione jugoslava" nella politica estera dell'Italia repubblicana (1945-1999)*, Roma 2008. М. Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale 1866–2006*. Bologna 2007; Italo Garzia, Luciano Monzali, Massimo Buccarelli, *Aldo Moro, l'Italia repubblicana e i Balcani*, Lecce, 2011; В. Zaccaria, *La strada per Osimo : Italia e Jugoslavia allo specchio (1965-1975)*, Venezia 2013. Eric R. Terzuolo, *Red Adriatic : the communist parties of Italy and Yugoslavia*, London 1985, и др.

периоду којим се бави истраживање, као и за писање уводног поглавља. Корисни подаци пронађени су и у монографији Петра Драгишића која је пружила увид у догађаје у Италији из југословенске перспективе. Због недовољног броја квалитетних новијих научних радова о југословенској привреди, о овој теми било је неопходно консултовати и радове Бранка Хорвата, који су коришћени и као литература, али и као савремено сведочанство његових ставова о југословенској привреди. Осим тога, рад се у великој мери ослања на књиге Дејвида Дајкера и Сузан Вудвард о југословенској привреди.²⁵ Италијанска историографија богата је монографијама и синтезама о историји италијанске привреде и италијанској политичкој историји. У овом раду највише су коришћене књиге Емануеле Феличе, Вере Замагни и Валерија Кастронуова²⁶ о економској историји и Симоне Коларици и Умберта Ђентилонеа Силверија о политичкој историји.²⁷ Поред тога, више радова Бенедета Закарије, бави се односима Југославије, Италије и Европске Економске Заједнице, што је у непосредној вези са темом ове дисертације. С обзиром на важну економску димензију у односима Југославије са Европском економском заједницом, ови радови били су од великог значаја приликом писања рада.²⁸

За боље разумевање општег контекста, коришћена је и литература на поменутиим језицима о општој историји Хладног рата, и политичкој историји Југославије и Италије. У циљу разумевања економских аспеката ове теме, коришћена је општа економска литература из различитих макроекономских области, као што су међународна трговина, фискална и монетарна политика, економски системи, привредни циклуси, итд.²⁹

Рад је подељен хронолошки на четири поглавља, која су затим тематски издељена на мања потпоглавља. Прво поглавље (1963-1967) бави се првим периодом трговинских односа непосредно након либерализације трговине карактерисаним порастом међусобне размене; друго (1967-1970) почиње потписивањем новог трговинског споразума из 1967. године, и бави се првим проблемима у који су се јавили у билатералним економским односима. Треће поглавље (1970-1973) у фокусу има први закључени трговински споразум између Југославије и Европске Економске Заједнице и бави се променама у динамици трговинских односа Југославије и Италије насталим након преношења надлежности спољне трговине са Италије на ЕЕЗ. Четврто поглавље (1974-1978), бави се периодом кризе у трговинским односима насталим након енергетске кризе 1973. године, и променама у међусобним односима које су била последица југословенских унутрашњих реформи.

²⁵ Susan. L. Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990* Princetone University Press, 1995; David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism, Development and Debt*, Routledge London, 2011

²⁶ Vera Zamagni, *The Economic History of Italy 1860-1990, Recovery after Decline*, Clarendon Press 1993; Emanuele Felice, *Ascesa e declino. Storia economica d'Italia*, Bologna 2018; Valerio Castronovo, *Storia economica d'Italia. Dall'Ottocento al 2020*, Torino: Einaudi, 2021.

²⁷ Simona Colarizi, *Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni*. Roma-Bari: Laterza; Umberto Gentiloni Silveri, *Storia dell'Italia contemporanea 1943-2019*, Il Mulino: Bologna 2019.

²⁸ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016; Benedetto Zaccaria, *La strada per Osimo: Italia e Jugoslavia allo specchio (1965-1975)*, Franco Angeli 2018; Benedetto Zaccaria, *The European Community and Yugoslavia in the Late Cold War Years, 1976-1989*, in *Disintegration and Integration in East-Central Europe*, 2014, 264-283; Benedetto Zaccaria, *Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?*, *Cold War History*, 20:4, 503-520, 2020 i dr.

²⁹ Пун списак извора и литературе налази се на крају рада.

УВОД

Италија и Југославија у Хладном рату

Изучавање односа Италије и Југославије након Другог светског рата, немогуће је без разумевања глобалног контекста у коме су се ти односи развијали. Југославија и Италија изашле су из Другог светског рата на истој страни, али са битно другачијим позицијама. Италија је рат започела као једна од главних чланица Тројног пакта, али је, након савезничког искрцавања на Сицилију јулу 1943. године, и пада фашистичког режима, потписала примирје са западним савезницима у септембру 1943. и наставила рат на њиховој страни.³⁰ Југославија је, с друге стране, од априла 1941. године била окупирана од стране држава Тројног пакта, а државу су ослободиле удружене снаге југословенског Народноослободилачког покрета (НОБ), предвођене Комунистичком партијом Југославије (КПЈ) и совјетске Црвене армије током 1944. и 1945. године.³¹

Иако су две државе дочекале рат на истој, победничкој страни, врло брзо дошло је до поделе између источног и западног дела ратних савезника. Штавише, управо на граници Југославије и Италије дошло је до првих размимоилажења између СССР-а и САД-а, који ће ескалирати сукобом који ће касније бити назван „Хладним ратом“.³²

Југословенска армија, је након ослобађања територија које су биле део предратне Југославије, наставила да напредује и на територијама које су пре рата биле део Италије, а биле су насељене југословенским становништвом.³³ Након што су југословенске трупе ушле у Трст, 1. маја 1945. године САД и Велика Британија затражиле су од Југославије да се повуче из града, који је по њиховој визији требало да припадне Италији.³⁴ После више од месец дана напете ситуације, која је замало ескалирала војним сукобом између југословенске армије и америчких и британских трупа у Трсту, две стране су потписале споразум, 9. јуна 1945. године у Београду. Подручје Јулијске крајине подељено је на два дела, раздвојена демаркационом Моргановом линијом³⁵, а југословенска армија пристала је да се повуче иза ове линије.³⁶ Југословенска влада није била задовољна овим споразумом: потпредседник југословенске

³⁰ Gianfranco Bianchi, *25 Luglio: crollo di un regime*, Milano, Mursia, 1963.

³¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 II*, Beograd 1988, 452-453.

³² Литература о Хладном рату је врло обимна, поменимо само неке од свеобухватнијих синтеза: Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, *The Cambridge History of the Cold War Volume 3: Endings* Cambridge University Press, 2010; Ian Jackson, "The Economic Cold War: America, Britain, and East-West Trade, 1948–63", New York: Palgrave 2001., Spencer Tucker, ed, *The Encyclopedia of The Cold War: A Political, Social, and Military History*. 5 vols. Santa Barbara: ABC-CLIO, Crockatt Richard. *The Fifty Years War: The United States and the Soviet Union in World Politics, 1941-1991* London: Routledge, 2007; О домаћој историографији погледати: Ljubodrag Dimić. "Historiography on the Cold War in Yugoslavia: from ideology to science." *Cold War History* 8/2, 2008: 285-297.

³³ Миљан Милкић, „Споразуми о Јулијској крајини 1945“, у: 1945. крај или нови почетак?, (уредник Зоран Јањетовић), Институт за новију историју Србије, Музеј жртва геноцида, Београд, 2016, 90-92.

³⁴ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 16.

³⁵ Морганова линија: названа је по британском генералу Вилијаму Моргану, који је преговарао са Југословенима у дворцу Девину (Миљан Милкић, „Споразуми о Јулијској крајини 1945“, у: 1945. крај или нови почетак?, (уредник Зоран Јањетовић), Институт за новију историју Србије, Музеј жртва геноцида, Београд, 2016, 96-97)

³⁶ Dragan Bogetić, Bojan Dimitrijević, *Tršćanska kriza 1945-1954: vojno-politički aspekti*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009, 22.

владе и истакнути члан КПЈ-а, Едвард Кардељ изјавио је да је „малобројни словеначки народ први у Европи којем одричу да буде господар на своме тлу.“³⁷ Ипак, главни југословенски савезник, Совјетски Савез, није био спреман да подржи њене територијалне захтеве који би довели до директног сукоба са западним савезницима, тако да је Југославија морала прихватити захтеве за повлачењем.³⁸

Две стране су се недуго потом нашле у дворцу Девину, где је 20. јуна потписан нови споразум који је Јулијску крајину и дефинитивно поделио на две зоне војне окупације: југословенску зону Б и англо-америчку зону А. Коначно решење требало је донети на мировној конференцији.³⁹ Граница је, у првим годинама била врло немирна, обележена честим сукобима, понекад чак и са смртним исходима, повредама ваздушног простора и територијалних вода.⁴⁰

У фебруару 1947. Италија и Југославија су потписале уговор о миру у Паризу, којим су поново успоставиле дипломатске односе. Италија је признала Далмацију са острвима, Ријеку и Истру као део Југославије, а на спорном простору Трста створена је Слободна територија Трста (СТТ), подељена на Зону А (222км², уже подручје Трста) под контролом англо-америчких трупа, и Зону Б (516км², шире залеђе), под контролом Југословенске армије.⁴¹ Између две стране остало је још доста нерешених проблема: изручење италијанских ратних злочинаца Југославији, подела италијанске ратне флоте, питање ратних репарација, реституција предмета од културног и историјског значаја, питања мањина и избеглица и друга.⁴²

Граница између Југославије и Италије око које су се тад сукобила мишљења била је много више од обичне границе између две државе, с обзиром на припадност Италије западном блоку, и југословенско савезништво са СССР-ом. О подели Европе на интересне сфере говорено је и на конференцији у Потсдаму у јулу 1945. године, где је одлучена судбина Немачке која је и сама подељена на четири окупационе зоне.⁴³ Убрзо након Потсдамске конференције, САД су бациле атомску бомбу на Хирошиму и Нагасаки, демонстрирајући своје ново разорно оружје, које ће постати обележје епохе која је уследила.⁴⁴ Након капитулације Јапана, раздор између две победничке стране се убрзано продубио. У априлу 1946. године, Винстон Черчил је, говорећи на Вестминстерском колеџу у Фултону, употребио израз „Гвоздена завеса“ („Iron Curtain“), како би описао линију од Шћећина на Балтичком мору до Трста на Јадранском мору, која је, по његовим речима делила Европу, „остављајући“ све државе источно од ње у сфери совјетске контроле.⁴⁵ У времену одржавања Париске мировне

³⁷ Миљан Милкић, „Окупирано подручје Јулијске крајине у политици југословенске владе 1945-1947, Војноисторијски гласник 1/2010, 13-38, 15-16.

³⁸ Dragan Bogetić, Bojan Dimitrijević, Tršćanska kriza 1945-1954: vojno-politički aspekti, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009, 31.

³⁹ Миљан Милкић, „Формирање и организација југословенске војне управе на Слободној Територији Трста 1947-1954. године, Војноисторијски гласник 2/2008, 53-69, 55.

⁴⁰ Dragan Bogetić, Bojan Dimitrijević, Tršćanska kriza 1945-1954: vojno-politički aspekti, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009, 35-38.

⁴¹ Miljan Milkić, „Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943-1947“, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2012, 97-98.

⁴² Saša Mišić, Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 17.

⁴³ Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, The Cambridge History of the Cold War Volume 1, Cambridge University Press, 2010, 45-46.

⁴⁴ James P. Delgado, Nuclear Dawn: the Atomic Bomb, from the Manhattan Project to the Cold War. New York: Osprey 2009, 22-25.

⁴⁵ Winston Churchill, "The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech')". Winstonchurchill.org., International Churchill Society, 5, March 1946, приступљено 11.8.2023.

конференције, Италија и Југославија су већ биле чврсто укључене у супротстављене војне блокове.⁴⁶

Као што је већ речено, политички односи Југославије и Италије били су јако лоши по завршетку Другог светског рата. Без обзира на то, трговина између Италије и Југославије никада није ни престајала, иако је нова југословенска влада одбацила ранији трговински споразум између две земље. Она се одвијала хаотично, уз пуно неправилности и нелегалних активности, и упркос свим напорима власти обе државе да је контролишу, њен обим се повећавао у току времена.⁴⁷ Након потписивања мировног уговора у Паризу, створили су се услови да две делегације започну трговинске преговора, који су довели до споразума, који је парафиран у априлу, а потписан у новембру 1947. године.⁴⁸

Први трговински уговор између Југославије и Италије регулисао је трговинску размену на принципима контингентата по контингентним листама за период од 12 месеци. На првим контингентним листама било је 14 југословенских производа, и 47 италијанских.⁴⁹ Уз уговор, потписан је и Специјални протокол о испорукама, чиме се Југославија обавезала да ће у наредне четири године испоручивати Италији дрво, метале и стоку, а Италија је заузврат требало да испоручује индустријске инсталације, бродове, опрему и машине. Сва остала, неробна плаћања, била су регулисана специјалним Аранжманом о неробним трансакцијама. Ови принципи биће основа југословенско-италијанских односа за дуго време, док не дође до постепене либерализације трговине. С обзиром на лоше политичке односе две државе у овом периоду, развијени економски односи били су више последица нужности него стварне намере две владе да раде на њима.⁵⁰

Ипак, иако је Југославија још 1947. била држава која се налазила са источне стране „Гвоздене завесе“, већ годину дана касније, 1948. године, дошло је до сукоба између совјетског и југословенског руководства, који је резултовао изласком Југославије из источног блока и њеним позиционирањем као независне и неутралне социјалистичке државе у Европи.⁵¹ У исто време односи између два блока су наставили да се заоштравају, са доношењем Труманове доктрине (1947) и спровођењем Маршаловог плана (1948) - програмом економске помоћи европским земљама који је, осим обнове европских економија имао и за циљ да их чврстије веже за америчку и интегрише Западну Европу у јединствени економски блок.⁵² Италија је учествовала у Маршаловом плану, из кога је добила око 1,2 милијарде америчких долара; с друге стране, Југославија је одбила учешће, с обзиром да је у време доношења плана још увек формално припадала источном блоку, али је након раскола са СССР-ом добила значајну количину америчке економске помоћи.⁵³

⁴⁶ О односима Југославије и Италије у првим годинама после мировне конференције видети: Миљан Милкић, „Југословенско посланство у Риму 1947-1951“, у Југословенска дипломатија 1945-1961, (уредник: Слободан Селинић), Институт за новију историју Србије, Београд, 2012, 117-118.

⁴⁷ Miljan Milkić, *Obnova trgovinskih veza Jugoslavije i Italije posle Drugog svetskog rata*, *Istorija 20. veka*, 1/2016, 119-138, 125-130.

⁴⁸ Исто, 133-135.

⁴⁹ Enes Milak, *Uspostavljanje trgovinskih odnosa između Jugoslavije i Italije 1945—1947. godine*, Zagreb, *Časopis suvremene povijesti*, 3/1984, 75-87, 78-80.

⁵⁰ Исто, 84-88.

⁵¹ О сукобу Југославије и Совјетског Савеза 1948, видети: Ivo Banac, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1988; Ivan Laković, DMITAR Tasić, *The Tito—Stalin Split and Yugoslavia's Military Opening toward the West, 1950—1954: In NATO's Backyard*. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2016; Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014, и др.

⁵² Ian Jackson, "The Economic Cold War: America, Britain, and East-West Trade, 1948–63", New York: Palgrave 2001, 45-51.

⁵³ Ова помоћ није спадала у Маршалов план. О југословенско-америчким економским односима у овом периоду видети докторску дисертацију Милана Игрутиновића „Југословенско-амерички економски односи (1954–1968)“,

Формирањем НАТО пакта(1949) и Варшавског пакта(1955), две стране су се организовале у војне савезе предвођене САД и СССР-ом. Совјетски Савез успешно је тестирао своју прву атомску бомбу 1949.године, а две суперсиле ускоро су се и први пут директно сукобиле у Корејском рату(1950-1953).⁵⁴ На економском плану, Источна Европа образовала је СЕВ, односно Comesop(1949), док су земље Западне Европе, образовале више организација од којих је најзначајнија била Европска економска заједница(1957), чија је чланица од оснивања била и Италија.⁵⁵ Југославија је као неутрална земља остала изван оба ова савеза: након раскола са Совјетским Савезом, одржавала је блиске везе са Западом, али је задржала своје социјалистичко уређење и независну спољну политику.⁵⁶

Управо је блискост са Западом помогла Југославији у решавању Тршћанског питања. Иако је Слободна Територија Трста(СТТ) требало да функционише као независна територија под покровитељством Уједињених нација, то се никада није десило, с обзиром да су одмах након формирања постојале де факто две управе, једна англо-америчка у зони А, и друга југословенска у зони Б.⁵⁷ Читавом СТТ требало је да управља заједнички гувернер, али две стране нису могле да се договоре око његовог избора. У таквој ситуацији, САД, Уједињено Краљевство и Француска донеле су Трипартитну декларацију, 20.марта 1948. године, којом су се изјасниле за ревизију мировног споразума и прикључење читаве СТТ Италији.⁵⁸ Иако је управа над „зоном А“ и након декларације остала под војном контролом САД и Уједињеног Краљевства, Италија је убрзано радила на њеном прикључењу у свој економски и политички систем. Југославија је након сукоба са СССР такође напустила политику подршке СТТ под покровитељством Савета Безбедности, и почела да чвршће везује „зону Б“ за себе. У јулу 1949. године у „зони Б“ је уведен динар као монетарно средство, а марта следеће године је ова територија укључена у економски систем Југославије. Месец дана касније, у априлу 1950. године, одржани су и први избори, тако да је граница између две зоне постала и фактичка граница између две државе.⁵⁹

Западне земље су, због промењене спољнополитичке орјентације Југославије, „одложиле своје намере“ из Трипартитне декларације на неодређено време. Штавише, у разговорима са југословенским дипломатама, амерички и британски званичници износили су назнаке да су спремни да прихвате „реално стање“ у Слободној територији Трста, што је у пракси значило прикључење зоне А Италији, и зоне Б Југославији.⁶⁰ Осмог октобра 1953, савезници су одлучили да пренесу своја права власти на Италију, и да повуку своје јединице из „зоне А“, у које је убрзо требало да уђе италијанска војска. То је означило почетак велике Тршћанске кризе и великих напетости на граници између Италије и Југославије.⁶¹ Ова криза решена је годину дана касније, потписивањем Лондонског меморандума у октобру 1954. године. Овим документом, Слободна Територија Трста престала је да постоји: зона А

Универзитет у Београду 2018., и чланке: Ђ. Tripković, „Jugoslavija i Maršalov plan“, *Istorija 20. veka*, 1-2 (1990), str. 59-76, и Emilija Cvetković, „Dva plana i dva Maršala“ u svetlu jugoslovensko-američkih odnosa (1947–1951). *Vaština: glasnik* 57, 253-270, 2022. Е. Cvetković, *Američki komitet za pomoć Jugoslaviji u borbi za nastavak ekonomske pomoći Jugoslaviji 1947. godine. Godišnjak za društvenu istoriju*, 26(2), 69-87, 2019.

⁵⁴ Jonathan M. House, 'A Military History of the Cold War, 1944-1962' (University of Oklahoma Press; 2012, 21-23.

⁵⁵ Ian Jackson, "The Economic Cold War: America, Britain, and East-West Trade, 1948–63", New York: Palgrave 2001, 55-59., Видети и: Ivan T. Berend *Ekonomska istorija Evrope u XX veku, Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*. Beograd 2009.

⁵⁶ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014, 126-129.

⁵⁷ Miljan Milković, „Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943-1947“, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2012, 97-98.

⁵⁸ Dragan Bogetić, Bojan Dimitrijević, *Tršćanska kriza 1945-1954: vojno-politički aspekti*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009, 41.

⁵⁹ Исто, 42.

⁶⁰ Исто, 51-52.

⁶¹ Исто, 89.

прикључена је Италији, а зона Б Југославији. Ипак, ово је било само провизорно решење: Италија и Југославија још је требало да потпишу споразум о дефинитивном разграничењу, за шта ће бити потребно више од двадесет година.⁶²

Потписивање Лондонског меморандума отворило је врата за успостављање нормалних односа две државе: убрзо је потписан низ споразума који су утрли пут плоднијој југословенској-италијанској сарадњи. Малограничним споразумима у Трсту и Удинама 31.марта 1955, коначно су регулисани хаотични трговински односи у пограничном подручју (бившој Слободној Територији Трста), а истог дана је у Риму потписан Споразум о друмском саобраћају, чиме је регулисан саобраћај између две земље.⁶³ Првог марта 1956, у Београду су потписани нови Споразум о специјалним испорукама, први Споразум о техничкој сарадњи, а затим и након дугог италијанског инсистирања, и нови Споразум о рибарењу.⁶⁴ У наредној деценији, Италија и Југославија наставиле су да развијају економске односе, који су представљали кључу тачку повезивања две државе. Од 1957. године Италија избија на прво у југословенској спољној трговини, а 1964. године Југославија и Италија потписују споразум о привредној, индустријској и техничкој сарадњи.⁶⁵ Место Италије као главног југословенског економског партнера било је посебно истакнуто након прекида дипломатских односа Југославије са СР Немачком 1957. године. До прекида је дошло након што је Југославија признала Источну Немачку и успоставила односе са њом, што је навело Западну Немачку да, следећи „Халштајнову доктрину“⁶⁶, повуче своје дипломате из Југославије. Проблеми у политичким односима оштетили су и економске везе две земље, што је пружило прилику Италији да се позиционира као први југословенски партнер на Западу.

После периода великих напетости у Хладном рату крајем педесетих и почетком шездесетих година, које су кулминирале у време Кубанске ракетне кризе октобра 1962, у наредном периоду долази до попуштања. Обе стране схватиле су опасност од свеобухватног нуклеарног рата који би довео до уништења. Совјетски Савез прихватио је да уклони своје нуклеарне пројектиле са Кубе у замену за америчку гаранцију да неће извршити инвазију на острво, и уклањање америчких пројектила из Италије и Турске. Успостављена је директна линија („црвена, врућа линија“), између Москве и Вашингтона како би се смањила могућност од избијања рата због неспоразума.⁶⁷ Исте, 1963. године, две стране су потписале и Московски споразум, који је предвиђао забрану нуклеарних проба у атмосфери, под водом и у космосу, што је био први споразум који је ограничавао развој нуклеарног наоружања.⁶⁸ Први пут од краја рата две стране су разговарале о разоружавању и смањивању напетости.

⁶² О нормализацији односа Југославије и Италије након 1954.године видети: S. Mišić, *Normalisation of political relations between Yugoslavia and Italy after the Memorandum of Understanding of 1954, Serbian-Italian Relations: History and the Modern Times*, Srđan Rudić, Antonello Biagini(eds), Belgrade: The Institute of History Belgrade; Sapienza Roma: Universit of Rome, Research center CEMAS, 2015.

⁶³ Архив Југославије(АЈ),Савезно извршно веће (СИВ) број фонда 130, фасцикла 622 – Италија до 1968.

⁶⁴ АЈ, Кабинет председника републике(КПР),број фонда 837, фасцикла I-3-а, 44-19, Информација о економским односима са Италијом поводом посете Луиђија Претија Ј.Б. Титу, 17.септембра 1962.

⁶⁵ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 16, 18-19.*

⁶⁶ Халштајнова доктрина: Названа по немачком дипломати Валтеру Халштајну, ова доктрина била је кључни принцип западнонемачке политике до 1970. године, и подразумевала је прекидање односа са било којом земљом која је признала Источну Немачку, ради постизања њене изолације. (William Glenn Gray, *Germany's Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany*. University of North Carolina Press, 2003.)

⁶⁷ О Кубанској кризи видети: Robert A. Divine, ed., *The Cuban Missile Crisis* 2nd ed., New York: Markus Wiener, 1988; Michael R. Beschloss, *The Crisis Years: Kennedy and Khrushchev, 1960-1963*, New York: Harper Collins, 1991;Aleksandr Fursenko and Timothy Naftali, *One Hell of a Gamble: Khrushchev, Castro and Kennedy, 1958–1964* New York: Norton ,1997; Lawrence Freedman, *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos and Vietnam* Oxford University Press, 2000; Thomas G. Paterson, ed., *Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961–1963* Oxford University Press, 1989.

⁶⁸ Aleksandr Fursenko and Timothy Naftali, *One Hell of a Gamble: Khrushchev, Castro and Kennedy, 1958–1964* New York: Norton ,1997, 277-278.

Југословенска спољна политика је у овом периоду почела да добија своје јасније карактеристике и обресе, утемељене на сарадњи са другим земљама које нису припадале ниједном од два велика политичка и војна блока. Са напретком деколонијализације, и све већим бројем нових независних држава у Африци и Азији, ове државе покушавале су да пронађу своје место у хладноратовском свету, одбијајући да се прикљоне совјетском или америчком блоку. Ова политика била је различита од политике неутралности, коју је већ следило неколико држава. Идеја несврстаности подразумевала је политику „активне неутралности“, односно организовање држава које нису припадале ниједном од блокова у организацију чији је циљ био превазилажење блоковских подела, сарадња и мир у свету. С обзиром да је већина земаља у овом покрету припадала групи земаља у развоју, још један од циљева покрета био је боља организованост земаља у развоју и заједнички наступ према развијеним земљама, ради борбе за равноправнији положај у свету.⁶⁹

Ове идеје први пут су формулисане на конференцији азијских и афричких земаља у Бандунгу у Индонезији 1955. године. Убрзо након тога, југословенски председник Јосип Броз Тито састао се са индијским премијером Нехруом и египатским председником Насером на Брионима (1956), где су ова три лидера дефинисала неке од основних принципа политике несврстаности. Пет година касније, у Београду, 1961. године, одржана је оснивачка конференција Покрета Несврстаних, чим је ова организација и званично ступила на светску политичку сцену. У наредним годинама, Југославија ће имати једну од водећих улога у Покрету Несврстаних, а несврстаност као идеја постаће основа њене спољнополитичке доктрине.⁷⁰

Средином шездесетих година, напетости између два блока поново су порасле интензивирањем рата у Вијетнаму, а рат Израела са арапским земљама 1967. године („Шестодневни рат“), поколебао је многе арапске земље у њиховој политици несврставања и усмерио да ослонац потраже у СССР-у.⁷¹ Ипак, догађај који је највише утицао на југословенско-италијанске односе био је инвазија Варшавског пакта на Чехословачку у августу 1968. године. Југославија је оштро осудила инвазију на Чехословачку и гушење реформи лидера чехословачке комунистичке партије Александра Дубчека, што је довело до заостравања односа са Источним блоком. Будући да гранично питање између две земље још увек није било дефинитивно решено, у Југославији је постојао страх да би Италија могла да искористи рањивост Југославије и покрене ово питање у тренутну нарастајућих напетости између Југославије и Варшавског пакта. Ипак, десило се управо супротно: италијански министар спољних послова Ђузепе Медичи (Giuseppe Medici) дао је гаранције југословенском амбасадору Срђи Прици да Италија неће искористити прилику да покреће гранично питање, и да је југословенска западна граница безбедна.⁷² Овакав италијански став наишао је на одобравање у Југославији и довео је до знатног попуштања напетости у међусобним односима: у наредном периоду на обе стране било је јавних манифестација пријатељства и жеље за добросуседским односима.⁷³ На тајном, дипломатском нивоу, две стране почеле су преговоре о разграничењу, полазећи од италијанског предлога у 18 тачака за решавање „отворених питања“ између две стране, који је предат Југославији почетком октобра 1968. године.⁷⁴

У исто време и односи Истока и Запада улазили су у нову фазу дескалације. Од 1969. године нови амерички председник Ричард Никсон, покреће нову политику према Совјетском

⁶⁹ Dragan Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*, Zavod za udžbenike: Beograd 2019, 12-14.

⁷⁰ Dragan Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*, Zavod za udžbenike: Beograd 2019, 19-33.

⁷¹ Исто, 75-76.

⁷² Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 64.

⁷³ Исто, 65-66.

⁷⁴ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 69-71.

Савезу карактерисану преговорима о разоружавању и смањењу напетости између два блока.⁷⁵ Ова политика, коју је совјетски лидер Леонид Брежњев прихватио, у историографији је позната под називом „детант“⁷⁶ и обележила је већи део седамдесетих година. Никсон и Брежњев водили су разговоре о нуклеарном разоружавању (САЛТ), прва рунда ових преговора завршена је 1972. године потписивањем споразума познатог као САЛТ I, а две стране су наставиле разговоре и након тога у оквиру рунде САЛТ II. Никсон је посетио Москву 1972. године, чиме је постао први амерички председник који је то учинио, а Брежњев је узвратио посету Вашингтону следеће године. Амерички и совјетски астронаути почели су да сарађују и у свемиру, у оквиру пројекта Аполо-Сојуз: симбол нове климе у односима између две суперсиле постао је стисак руке астронаута у свемиру у јулу 1975. године.⁷⁷

Слично односима САД и СССР-а и односи Италије и Југославије у овом периоду постају све срдачнији. Италијански председник Ђузепе Сарагат посетио је Југославију у октобру 1969. године, постајући први италијански председник који је то учинио⁷⁸ – а исто је учинио и Јосип Броз Тито у узвратној посети Италији 1971. године.⁷⁹ Односи између две државе и даље су пролазили кроз повремене кризе – што је било видљиво у инциденту из децембра 1970. године, када је због изјаве премијера Италије Алда Мора да се Италија неће одрећи својих „леgitимних националних интереса“ у граничном спору са Југославијом, одложена посета Тита Италији.⁸⁰ На економском плану, све веће италијанске обавезе у Европској Економској Заједници, штетиле су трговинским односима, а након нафтног шока 1973. године и светске рецесије која је уследила, проблеми у економским односима постали су још израженији.⁸¹ Још већа криза у односима избила је почетком 1974. године, након што су југословенске власти на три гранична прелаза између зоне А и зоне Б поставили таблу са натписом „СФР Југославија – СР Словенија.“⁸² Након италијанског протеста и захтева да се уклони табла, и југословенског одбијања, уследио је „рат нотама“ и оштрим саопштењима две стране на дипломатском нивоу, преко медија и преко јавних окупљања.⁸³ Ипак, у светлу знатно другачије атмосфере која је постојала у Европи у овом периоду, ова криза је ипак савладана на миран начин. У Европи је, као део детанта, организована Конференција о европској безбедности и сарадњи (КЕБС), на којој су учествовали представници источне и западне Европе ради осигурања мира и безбедности у Европи, принципа непроменљивости граница и поштовања људских права. На заседањима КЕБС-а, који су одржани у Хелсинкију 1973, Женеви (1973-1975) и поново Хелсинкију 1975. године, учествовале су и Италија и Југославија, а било каква ескалација сукоба била је у потпуној супротности са оним о чему се

⁷⁵ Robert S. Litwak, *Détente and the Nixon Doctrine: American Foreign Policy and the Pursuit of Stability, 1969–1976*, New York: Cambridge University Press, 1986, 19-25.

⁷⁶ Детант: од француске речи: détente која значи „попуштање.“

⁷⁷ Jussi Hanhimäki, *The Rise and Fall of Détente: American Foreign Policy and the Transformation of the Cold War*. Washington, D.C.: Potomac Books, 2013, 197-200.

⁷⁸ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 135.

⁷⁹ Видети: Saša Mišić, *Poseta Josipa Broza Tita Italiji, Tito-videnja i tumačenja*, Olga Manojlović Pintar(ur.), Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011, 505-525; Петар Драгишић, СФРЈ - Италија: последњи Титов допринос билатералној сарадњи, Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку: зборник радова. Књ. 1 / [главни и одговорни уредник Владан Јовановић], Институт за новију историју Србије/ Београд 2015, с. 179-194.

⁸⁰ Исто, 510.

⁸¹ Benedetto Zaccaria, *The European Community and Yugoslavia in the Late Cold War Years, 1976–1989, in Disintegration and Integration in East-Central Europe*, 2014, 264-283, 273

⁸² Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 281. Видети и чланак о завршној фази преговора истог аутора: S.Mišić, „A Difficult Reconciliation on the Adriatic. The Yugoslav Road to the Osimo Agreements of 1975“, *Italy and Tito's Yugoslavia in the Age of the International Detente*, Massimo Buccarelli, Luca Micheletta, Luciano Monzali and Luca Riccardi(eds), Brussels, P.I.E.Peter Lang, 2016, 249-281.

⁸³ Исто, 282-311.

у том тренутку разговарало у Женеви.⁸⁴ Осим тога, иако се полемика на нивоу две владе у јавности наставила, две стране су наставиле преговоре путем тајног преговарачког канала који су водили Борис Шнудерл и Еуђенио Карбоне. Овај преговарачки канал договорен је у строгој тајности у Дубровнику 1973. године, приликом састанка министра Медичија и савезног секретара за спољне послове Милоша Минића, и требало је да доведе до коначног решења питања разграничења.⁸⁵ Након дуготрајних преговора, то се и догодило – у јуну 1975. године, Шнудерл и Карбоне су парафирали текстове уговора о разграничењу између Италије и Југославије. Ипак, с обзиром да је цео процес преговарања вођен у тајности, две стране су се сложиле да се одрже јавне преговоре, формалног карактера, који је требало само да припреме јавност на потписивање споразума, с обзиром на тајност преговарачког процеса.⁸⁶

Споразум о разграничењу потписан је у Осиму(ит.*Osimo*) у Италији, 10. новембра 1975.године. Осим уговора о регулисању границе, министри спољних послова Минић и Маријано Румор, потписали су и читав низ уговорних докумената, од којих је најзначајнији (поред оног о разграничењу) био Споразум о унапређењу привредне сарадње, који је укључивао и протокол о заједничкој слободној индустријској зони на граници.⁸⁷ Ови споразуми, у јавност и у историографији познати као Осимски споразуми, ратификовани су од стране италијанског и југословенског парламента у марту 1977. године, чиме је коначно затворено питање које је дуго оптерећивало односе две државе.⁸⁸

Решавање свих отворених питања у односима две државе дошло је, може се рећи, у последњи час пред нови кризни период у свету. Исламска револуција у Ирану у јануару 1979. године, која је довела до нове нафтне и економске кризе и совјетска инвазија Авганистана у децембру 1979. године довели су до краја детанта и до отпочињања нове трке у наоружању између САД и СССР-а током 1980-их година.⁸⁹ У Италији, отмица и убиство Алда Мора у мају 1978. године коју је починила лева терористичка група Црвене Бригаде, спречила је постизање „Историјског компромиса“ и улазак Италијанске комунистичке партије у владу, и поново оживела поделе између левице и деснице у Италији.⁹⁰ У Југославији, смрт Јосипа Броза Тита у мају 1980.године, означила је почетак економске стагнације и политичке кризе која је трајала све до распада земље.⁹¹

Сличности и разлике у економском развоју и привредама Италије и Југославије

⁸⁴ A Difficult Reconciliation on the Adriatic. The Yugoslav Road to the Osimo Agreements of 1975“, Italy and Tito's Yugoslavia in the Age of the International Detente, Massimo Buccarelli, Luca Micheletta, Luciano Monzali and Luca Riccardi(eds), Brussels, P.I.E.Peter Lang, 2016, 256-259.

⁸⁵ Saša Mišić, Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 311-312.

⁸⁶ Saša Mišić, „A Difficult Reconciliation on the Adriatic. The Yugoslav Road to the Osimo Agreements of 1975“, Italy and Tito's Yugoslavia in the Age of the International Detente, Massimo Buccarelli, Luca Micheletta, Luciano Monzali and Luca Riccardi(eds), Brussels, P.I.E.Peter Lang, 2016, 275-276.

⁸⁷ Текст споразума доступан је у публикацији: *United Nations Treaty Series* Vol. 1466, 1-24848, 73-118.

⁸⁸ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 367.

⁸⁹ Ово заштравање се у историографији понекад назива „новим“ или „другим“ Хладним ратом. Видети: Fred Halliday, *The Making of the Second Cold War* Verso, London , 1983; O. A Westad, *The Fall of Détente: Soviet-American Relations During the Carter Years*, 1997; Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, *The Cambridge History of the Cold War Volume 3: Endings* Cambridge University Press, 2010.

⁹⁰ I. Montanelli e M. Cervi, *L'Italia degli anni di piombo (1965-1978)*, Milano, Rizzoli, 1991, 224-226.

⁹¹ Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia*, Purdue University Press, 2019, 251-254.

Република Италија основана је 1946. године након укидања монархије, и након завршетка Другог светског рата. После територијалних губитака у Другом светском рату простирала се на површини од 301,230 km², и имала је популацију од 47,5 милиона становника према попису из 1951. године. С друге стране, Југославија⁹² је изашла из рата са територијалним добицима, и површином од 255,804 km², али са значајним демографским губицима. Југославија је била знатно ређе насељена од Италије – упркос сличној територији, у Југославији је 1953. године живело само 16 милиона становника, дакле три пута мање него у Италији.

Италија и Југославија су делиле неке врло упадљиве сличности у погледу економског развоја, али међу њима су постојале и значајне разлике.

Обе земље су биле релативно сиромашне у материјалним ресурсима. Ово је посебно важило за Италију, с обзиром да је Југославија поседовала велике количине обрадиве земље (и потенцијал за значајну аграрну производњу и извоз), велике дрвне и водне ресурсе, као и одређена налазишта угља⁹³, обојених метала и других минерала.⁹⁴ Италија је била знатно сиромашнија природним богатствима, нарочито с обзиром на много већи број становника.⁹⁵ Због велике густине насељености и недовољне пољопривредне производње, Италија је током већег периода свог постојања била увозник хране, а слична ситуација била је и са енергетским ресурсима и индустријским сировинама. Недостатак природних ресурса значио је да је једини пут ка развоју Италије био у усавршавању прерађивачке индустрије и других сектора привреде заснованих на увозу сировина⁹⁶; с друге стране Југославија је била у стању извози пољопривредне производе, као и одређене сировине попут дрвне грађе и метала.⁹⁷

У обе државе постојале су велике регионалне разлике у развијености. Ове разлике биле су великим делом последица историјског развоја, и релативно касног уједињења Италије (1861) и Југославије у јединствене државе (1918). У Италији су разлике у развијености севера и југа настале у периоду након уједињења: са развојем индустрије на северу, овај регион је почео да се издваја у односу на остатак земље.⁹⁸ Различита ситуација постојала је у Југославији: југословенске северне и северозападне територије које су пре уједињења биле део Аустро-Угарске већ су биле знатно развијеније од Србије и Црне Горе, док су најнеразвијенији крајеви државе били простори који су од османске власти ослобођени непосредно пре уједињења (Косово и Метохија и Македонија).⁹⁹

⁹² Након укидања монархије, југословенска држава је носила назив Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ), током кратког периода 1945. године, затим Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ) 1945-1963, а затим Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ), 1963-1992.

⁹³ Примера ради, југословенске резерве угља биле су свега 25% светског просека, али су и даље биле знатно веће него италијанске, које су биле практично непостојеће (Владимир Дедијер, Економика Краљевине Југославија, Историја Југославије, Београд 1972, 412-419.)

⁹⁴ Goran Latinović, *Yugoslav-Italian economic relations 1918-1941*, Univerzitet u Banjoj Luci, 2019, 22.

⁹⁵ Као релативно младо тло, Апенинско полуострво је јако сиромашно фосилним горивима, минералима и металима. <https://www.britannica.com/place/Italy/Resources-and-power>, приступљено 12.9.2023.

⁹⁶ J. S. Cohen e G. Federico, *Lo sviluppo economico italiano 1820-1960*, Il Mulino: Bologna 2001, 46-50.

⁹⁷ *The Economic history of Central, East, and South-East Europe (1800 to the Present)*, edited by Matthias Morys, Routledge London, 2021, 190-192.

⁹⁸ Иако су разлике у развијености у погледу бруто друштвеног производа по становнику биле мале у периоду одмах након уједињења, друге предности северног региона као што су били боља инфраструктура и повезаност са Европом, виши степен образованости становништва и концентрација капитала учинили су Север погодним тлом за индустријску револуцију, што је довело до повећања разлика у односу на Југ., (Emmanuele Felice, *Divari regionali e intervento pubblico. Per una rilettura dello sviluppo in Italia*, Il Mulino, Bologna, 2007, 9-11.)

⁹⁹ Jelena Rafailović, *Economic Structure of the Population in the Kingdom of SCS*, Tokovi istorije: časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, Br. 3 (2019), 97-98. О привреди у краљевини СХС, видети и : Драган Алексић, Држава и привреда у Краљевини СХС, Институт за Новију Историју Србије, 2010. Vladimir Pertot, *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije, Analiza razdoblja između 1919. i 1968. godine*. I-II, Zagreb: 1971. Smiljana Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije, 1918-1941*, Beograd, 1986; Goran Nikolić, *Kurs dinara i devizna politika*

Историјски развој југословенске и италијанске привреде имао је другачији ток, с обзиром да је Југославија „каснила“ са уједињењем у односу на Италију скоро 70 година. Економски развој Југославије такође је каснио у односу на Италију. Италијанска економија је 1861. године још увек била пољопривредна, са свега 17,7% удела индустријског сектора и 63,2% удела пољопривреде у БДП-у.¹⁰⁰ Ипак, овај тренд ће се након уједињења променити: са доласком индустријске револуције на север Италије, овај регион доживљава убрзан економски развој који га раздваја од остатка Италије. Већ током тридесетих година 20. века, удео индустрије у италијанског привреди превазилази удео пољопривреде: у период након Другог светског рата Италија улази као развијена индустријска земља.¹⁰¹ С друге стране, Југославија је уједињење дочекала као претежно пољопривредна земља и друштво – скоро 80% укупног становништва бавило се пољопривредом, а у неким пределима проценат је био и знатно већи.¹⁰² Оваква структурна разлика већ је у предратном периоду узроковала специфичан карактер југословенско-италијанских трговинских односа. Југославија је у предратном периоду у Италију извозила претежно пољопривредне производе, на првом месту дрвета, као и стоку, месо и житарице. С друге стране, Италија је у Југославију извозила индустријске производе, на првом месту текстил и производе италијанске текстилне индустрије.¹⁰³

У погледу Бруто друштвеног производа по глави становника, што је параметар који се често узима као мерило економске развијености неке државе, Италија и Југославија имале су донекле сличан пут. Италија је, као и касније Југославија, у првих 20-30 година након уједињења имала стагнацију економије – БДП по становнику се повећавао за скромних 0-1% годишње(слика 1.).

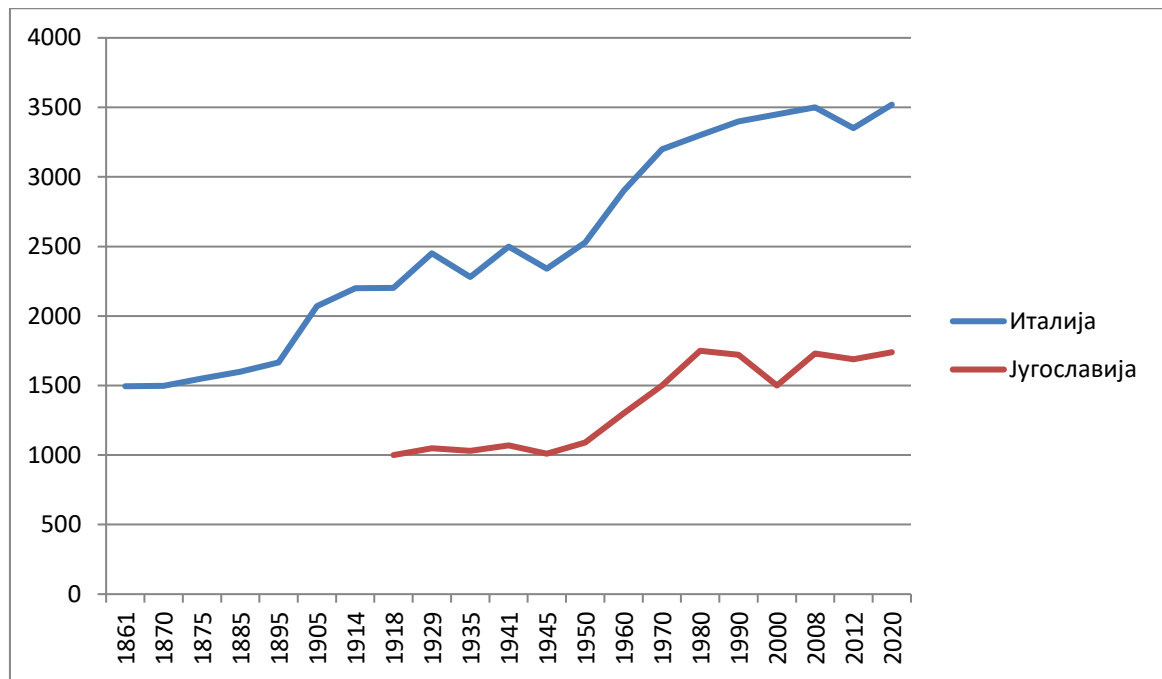
Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, Beograd, 2003; Vesna Aleksić, From Affiliation to Nazification, The Political Destiny of a 'Grossbank' in Yugoslavia 1918-1945, Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2021, и др.

¹⁰⁰ P. Malanima, V. Zamagni, *150 years of the Italian economy, 1861–2010*, *Journal of modern Italian studies*, 1/2010, 1-20.

¹⁰¹ P. Malanima, V. Zamagni, *150 years of the Italian economy, 1861–2010*, *Journal of modern Italian studies*, 1/2010, 1-20, 8-12, 20(табела).

¹⁰² Jelena Rafailović, *Economic Structure of the Population in the Kingdom of SCS*, *Tokovi istorije: časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*, Br. 3 (2019), 79-104; 95-96.: О индустријализацији Југославије у међуратном периоду видети: Jelena Rafailović, *Razvoj industrije na Balkanu. Tekstilna industrija u Bugarskoj i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919–1929*, INIS, Beograd 2018,

¹⁰³ О југословенско-италијанским трговинским односима у периоду између два светска рата, погледати: Goran Latinović, *Yugoslav-Italian economic relations 1918-1941*, Univerzitet u Banjoj Luci, 2019.

Слика 1: Бруто друштвени производ по становнику Италије и Југославије(Србије), у доларима из 1990-те године. Израчунато комбиновањем података из литературе и Светске банке.¹⁰⁴

Крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, у Италији долази до периода брзог раста под либералном владом, услед „доласка“ индустријске револуције на север. Један од важних фактора у њеном развоју био је тај што је друга индустријска револуција донела електрицитет, а појава хидроцентрала коначно је омогућила Италији да повећа домаћу производњу енергије на начин који није укључивао потрошњу угља, који јој је недостајао.¹⁰⁵ Италијански раст у периоду фашизма био је у почетку снажан, али су готово сви добици привреде изгубљени након велике депресије 1929. године.¹⁰⁶ У Југославији је ситуација била слична: након почетног раста економије током 1920-их година, Светска економска криза узроковала је пад бруто друштвеног производа по становнику на ниво из 1918. године. Оваква ситуација, као и избијање Другог светског рата који је поново оштетио привреде две земље, довео је до тога да су две земље 1945. годину дочекале са врло сличним нивоом развијености као 1918. године – са том разликом што је Италија, гледано по БДП по становнику све време више од два пута богатија од Југославије (слика 1).

После Другог светског рата, обе земље доживљавају економски процват и високе стопе раста. Ипак, једна врло важна разлика која није постојала у предратном периоду сада се јавља: док је Италија задржала капиталистички систем, Југославија се одлучила за сопствени, социјалистички самоуправни систем.

¹⁰⁴ *The Economic history of Central, East, and South-East Europe (1800 to the Present)*, edited by Matthias Morys, Routledge London, 2021; Angus Maddison, *Historical Statistics of the World Economy: 1-2008 AD*, Paris, Oecd, 2010: <https://databank.worldbank.org/home>, приступљено 26.9.2023.

¹⁰⁵ Federico Barbiellini Amidei, John Cantwell e Anna Spadavecchia, *Innovazione e tecnologia straniera*, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 525-579, 529-530.

¹⁰⁶ G.Toniolo, *La crescita economica italiana* in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 5-51, 25-27.

Развој југословенске привреде и друштва након Другог светског рата

Други светски рат у Југославији завршио се победом снага народноослободилачке борбе(НОБ) и социјалистичке револуције над свим њеним противницима – снагама Тројног пакта, домаћим колаборационистима и представницима старе државне власти. Делимично мирна транзиција државе од предратне капиталистичке монархије у нову социјалистичку републику била је омогућена споразумима Тито-Шубашић и стварањем привремене владе ДФЈ. У игри великих сила, Југославија је припала совјетској сфери утицаја, што је, уз велику популарност КПЈ, пресудно утицало да из прелазног периода ДФЈ, као потпуни победник изађе социјалистичка опција.¹⁰⁷ Након проглашења републике и усвајања новог устава ФНРЈ у јануару 1946, Југославија је следила совјетски модел управљања државом. Вођство КПЈ прихватило је совјетски модел централног планирања, који је, нарочито у то време, имао велики престиж због импресивног раста совјетске привреде у време Велике депресије на Западу, и због престижа који је сам СССР имао након тријумфа над нацистичком Немачком.¹⁰⁸ Пресудну улогу у економској политици имали су Борис Кидрич, Едвард Кардељ, Милован Ђилас, и касније, Киро Глигоров.¹⁰⁹

Прву владу ФНРЈ, коју су чинили истакнути чланови КПЈ, образовао је Јосип Броз Тито у фебруару 1946. Ова влада донела је низ мера у циљу обнове привреде и трансформације економског система:

- Извршена је национализација имовине приватних компанија, банки, национализација привредних добара и ресурса(рудника, енергосектора, итд).¹¹⁰
- У погледу аграрне реформа није много учињено, пошто је земља већ била прилично равномерно распоређена(јасно мало по сваком сељаку). Велика газдинства су национализована и раздвојена – нека су и национализована и остављена у власништву државе.¹¹¹
- Донет је први петогодишњи план 1947-1951/2 – све је подређено централном органу, Заводу за привредно планирање, у коме је било око 700 чланова.
- Успостављена је Народна банка Југославије, која је имала контролу над монетарном политиком.
- Коришћена је тактика тзв. „маказе цена“, како би се средства из пољопривреде пренела у у индустрију, и то посебно, тешку индустрију, која је била у фокусу првог петогодишњег плана.¹¹²
-

Резултати ове политике у првих пет година нису били импресивни(табела 1), што је, поред политичких разлога, вероватно био још један разлог за њено напуштање.

¹⁰⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 II*, Beograd 1988, 455-459.

¹⁰⁸ Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia*, Purdue University Press, 2019, 161-166.

¹⁰⁹ David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism, Development and Debt*, Routledge London, 2011, 41-45.

¹¹⁰ Видети и Александар Ракоњац, *Почеци привредног планирања у Југославији 1946. године - идеје, организација и институционализација*, Токови историје, 2/2016, 151–176; Aleksandar Rakonjac, *Obnova jugoslovenske industrije 1944-1947.: ideje, planovi, praksa*. Istorija 20. veka, 2/2018, 87–100

¹¹¹ О аграрној политици и ФНРЈ видети: Срђан Милошевић, *Аграрна политика у Југославији(1945-1953)*, Универзитет у Београду 2015(докторска дисертација).

¹¹² Милан Пиљак, *„Реформе југословенског економског система 1945–1965“*, Историјска трибина: Истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије, Зборник радова, (ур. Зоран Јањетовић), Београд, 2013, 219-239, 222.

Табела 1. Просечан раст индустрије, пољопривреде и целокупне привреде у Југославији, 1947-1952.¹¹³

	Просечан раст 1947-1952
Индустрија	+4,7%
Пољопривреда	-3,2%
Целокупна привреда	+1,9%

Привредни раст је у овом периоду био знатно отежан и економском блокадом са Истока, након сукоба са Информбироом, као и двема јаким сушама које су јако оштетиле пољопривредну производњу која је још увек чинила већину друштвеног производа.¹¹⁴

Колективизација у пољопривреди је каснила за осталим мерама (од 1949) и никада није спроведена у већој мери. Југославија је у првом периоду након сукоба са СССР тежила још снажније да подражава совјетски модел развоја, како би доказала да се налази на социјалистичком путу и одбранила од оптужби КПСС. Тек касније, када је постало јасно да је нова позиција на међународној сцени стална, и одржива, захваљујући помоћи са Запада, јавља се идеја самоуправљања, као основа новог, југословенског пута у социјализам.¹¹⁵ У децембру 1949, оснивају се први раднички савети, а самоуправљање је званично проглашено у Скупштини 27. јуна 1950.¹¹⁶ Нови систем самоуправљања заснивао се на идеји друштвене својине – фабрике су прешле у власништво радника, који су управљали њима преко радничких савета, што је било другачије и од совјетског модела државног власништва и западних идеја приватног власништва.¹¹⁷ Ова промена се догађала истовремено и са променом у спољнотрговинским релацијама – до краја 1950, две трећине југословенског увоза било је покривено америчким позајмицама и неповратном помоћи, иако Југославија званично никад није учествовала у Маршаловом плану.¹¹⁸

Нови систем је прокламован као демократски, анти-етатистички и антибијрократски. Намера је била да се повећа ефикасност, преношењем извршне моћи одлучивања са административног апарата на радничке савете и директоре предузећа. Ово је такође значило и напуштање идеје о „нултој незапослености“, 1947. држава је прокламовала крај незапослености, а већ 1952, незапосленост је прешла цифру од 5%.¹¹⁹

Савезни завод за планирање је преименован и смањен му је број запослених са 700 на 70. Централно планирање је напуштено у корист нове идеје – тржишног социјализма.¹²⁰ У

¹¹³ Branko Horvat, *Ekonomska nauka i narodna privreda*, Zagreb 1968, 63.

¹¹⁴ Branko Horvat, *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1969, 35.

¹¹⁵ Susan. L. Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990* Princetone University Press, 1995, 141

¹¹⁶ Исто, 157.

¹¹⁷ Као идејни творци самоуправљања најчешће се помињу Едвард Кардељ, Борис Кидрич и Милован Ђилас. (Susan. L. Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990* Princetone University Press, 1995, 141-151.)

¹¹⁸ Emilija Cvetković, „Dva plana i dva Maršala“ u *svetlu jugoslovensko-američkih odnosa (1947–1951)*. Baština: glasnik 57, 253-270, 256-257. Видети и: В. Petranović, *Pomoć UNRE Jugoslaviji. Istorija XX veka*, II/ 1961, 163—224

¹¹⁹ Susan. L. Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990* Princetone University Press, 1995, 160.

¹²⁰ Милан Пиљак, „Реформе југословенског економског система 1945–1965“, Историјска трибина: Истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије, Зборник радова, (ур. Зоран Јањетовић), Београд, 2013, 219-239, 224.

периоду од 1952-1956 није било новог петогодишњег плана, већ су планови рађени сваке године. Раст је био врло висок: 8,6%.¹²¹

Ипак, без обзира на прокламовани велики ниво слободе у економском одлучивању, стварна власт радничких савета била је мала, будући да је држава и даље, преко инвестиција, одређивала средства за свако предузеће. Општи инвестициони фонд пунио се каматама(порезима) на остварен приход, а затим су се из њега усмеравала средства предузећима, која су морала да их инвестирају онако како је држава одређивала. На тај начин предузећа фактички нису контролисала свој додатни профит(доходак). Општи инвестициони фонд на тај начин је спроводио фискалну политику, док је за монетарну политику била задужена Народна банка.¹²²

Самоуправљање је унесено у устав уставним променама од 1953, чиме је нови систем добио чврсте основе. Убрзо након тога, показали су се и први резултати, који су били охрабрујући. Југославија је током друге половине педесетих година била најбрже растућа привреда на свету, са импресивних просечних 11,8% у периоду другог петогодишњег плана (1956-1960).¹²³ Ипак, структура и однос спољне трговине били су и у овом периоду неповољни за Југославију, а инфлација висока.¹²⁴ Истакнути југословенски економиста Бранко Хорват доказао је да су и у овом периоду у Југославији постојали привредни циклуси, карактеристични за капиталистичке земље.¹²⁵

С обзиром да се Југославија све више развијала и њена привреда усложњавала, било је неопходно извршити реформу привреде и прилагодити је преласку са екстензивног на интензиван начин производње. Око неопходности реформе слагали су се готово сви у Југославији, али је начин на који је реформа спроведена наишао на бројне критике у земљи. Први пакет реформа, који ће постати познат под називом „Мала реформа“, донет је 1961. године, а након тога 1965. године уследила је и свеобухватнија реформа, позната у јавности само као „Привредна реформа“. Главни циљеви реформе били су да се повећа продуктивност по раднику, повећа ефикасност инвестирања, либерализује и стабилизује спољна трговина, обузда инфлација и динар учини конвертибилном валутом. Такође, желело се дати више слободе и одговорности у одлучивању банкама, радничким саветима и директорима предузећа.¹²⁶ То је ишло истовремено са знатним слабљењем федералне власти и пребацивањем великог броја овлашћења на републике и аутономне покрајине. Устав СФРЈ из 1963, потврдио је ове тенденције и установио несврстану, самоуправну социјалистичку Југославију.¹²⁷

Убрзо након отпочињања реформи 1961.године, југословенска привреда је знатно успорила раст, што нико у државном врху није очекивао. Када се успоравање наставило и следеће године, консултовани су економисти како би се открили узроци кризе и донете су неке привремене административне мере које су ишле против реформе. То је дало резултате, тако да се привредни раст обновио, и следеће две године поново је био висок.¹²⁸ Ипак, југословенски

¹²¹ Branko Horvat, *Ekonomska nauka i narodna privreda*, Zagreb 1968, 65-66.

¹²² Branko Horvat, *Jugoslavenska privreda 1965-1983, prognoze i kritike*, Zagreb-Ljubljana 1984, 44-48.

¹²³ Branko Horvat, *Ekonomska nauka i narodna privreda*, Zagreb 1968, 65. Види и Милан Пиљак, „Главни механизми контроле привреде у социјалистичкој Југославији,“ Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, књига 11, Зборник радова, (ур. Владан Јовановић), Београд: Институт за новију историју Србије, 2015

¹²⁴ David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism, Development and Debt*, Routledge London, 2011, 74.

¹²⁵ Videti: Branko Horvat, *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1969.

¹²⁶ Krešo Džeba i Milan Beslač, *Privredna reforma: Što i zašto se menja*, Vjesnik Zagreb, 1965.

¹²⁷ Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia*, Purdue University Press, 2019, 217.

¹²⁸ Branko Horvat, *Ekonomska nauka i narodna privreda*, Zagreb 1968, 79-83. Видети и: I. Latifić, *Privreda u godinama reforme / The Economy in Years of the Reform : 1969*, Zavod za statistiku Beograd.

државни врх био је решен да настави са реформом, тако да су 1965, покренули знатно већу и свеобухватнију реформу привредног и банкарског система.¹²⁹

Систем инвестирања претрпео је корените промене: финансирање инвестиција пребачено је са инвестиционих фондова на банке.¹³⁰ Општи инвестициони фонд који је постојао на савезном нивоу, укинут је 1963. године, а његова средства распоређена су у три банке: Инвестициону банку, Пољопривредну банку и Банку за спољну трговину. Републички и локални инвестициони фондови такође су укинута, а њихове функције пребачене на банке. До краја 1963, било већ је било 232 банке у Југославији, а тај број је наставио да расте у наредним годинама.¹³¹ Удео централне владе у инвестицијама пао је са 37% 1961. на 22.5% 1963. Већ 1966, федералне власти учествују са само 6% у инвестицијама, а већина тога била је преко савезног Фонда за мање развијене регионе, установљеног 1964. Све остало је прешло на банке.¹³² Укинута су порези на дохотке, и смањена је камата (порез на коришћење друштвених средстава). То је учињено како би се подстакле фирме да саме инвестирају капитал које имају. Камата је коначно укинута 1971, и замењена је таксом која је ишла директно у Фонд за мање развијена подручја.¹³³ Бранко Хорват је ове мере оштро критиковао: по његовом мишљењу, напуштање система централног планирања и инвестиционих фондова било је пожељно, али на њиховом месту није успостављен ефикасан систем који би распоређивао акумулацију. Због тога он је предложио успостављање Народног фонда, који би био задужен за вођење фискалне политике, на сличан начин као што је Народна банка била задужена за вођење монетарне политике.¹³⁴

Такође, привредна реформа обухватила је и промене на нивоу спољне трговине у правцу веће либерализације. Циљ реформи био је балансиран трговински биланс са иностранством, конвертибилност динара и либерализација трговинске размене.¹³⁵ У оквиру тога, са Италијом је 1963. године потписан нови трговински споразум који је подразумевао либерализацију трговине, први те врсте, а у наредним годинама то је учињено и са другим западноевропским земљама.¹³⁶ Реформом 1965, уведен је нови динар (деномирина је са 1000 на 10), и уведен је фиксни курс од 12,5 динара за долар. Југославија је примљена у ГАТТ¹³⁷ 1966. године, а исте године за њене грађане укинута су визе за велики број земаља.¹³⁸

Ипак, спровођење реформе наишло је на бројне проблеме у пракси. Раднички савети користили су нову моћ коју су имали да повећају себи плате, а не да повећају инвестиције.

¹²⁹ Branko Horvat, *Yugoslav economic policy in the post-war period : problems, ideas, institutional developments*, American Economic Review, vol. 61, issue 3, 1971, 69-169, 88.

¹³⁰ Milan Golijanin, *Bankarstvo Jugoslavije: teorija, organizacija i poslovanje*, Beograd 1983, 45.

¹³¹ Ognjen Tomić, *Monetarna politika Narodne banke nakon ukidanja Opšteg investicionog fonda(1963-1968)*, u "Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije kroz istoriju" (uredili Jelena Minović, Milica Kočović de Santo, Aleksandar Matković, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2021., 151-175, 165.

¹³² Milan Golijanin, *Bankarstvo Jugoslavije: teorija, organizacija i poslovanje*, Beograd 1983, 48.

¹³³ David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism, Development and Debt*, Routledge London, 2011, 128.

¹³⁴ Branko Horvat, *Jugoslavenska privreda 1965-1983, predlozi i rešenja*, Zagreb-Ljubljana 1984, 61-66.

¹³⁵ Krešo Džeba i Milan Beslać, *Privredna reforma: Što i zašto se menja*, Vjesnik Zagreb, 1965, 123-124.

¹³⁶ ДАМСП, ПА, 411976, Извештај о економским преговорима са Италијом, одржаним у Риму од 25.2 до 23.3 1963, 1-2.

¹³⁷ ГАТТ(ГАТТ) : General agreement on tariffs and trade је мултилатерални трговински уговор, потписан 1947. године у Женеви од стране 23 државе, са циљем елиминасања свих нецаринских баријера трговине и смањења царина између земаља потписница. Током 20. века у оквиру ГАТТ-а је одржано више рунди преговора, током којих је проширен број држава чланица, као и број царинских концесија на које су се чланице обавезале. ГАТТ се 1995. реформисао у Светску трговинску организацију, која данас обухвата 164 државе чланице. Irwin, Douglas A. "The GATT in Historical Perspective," American Economic Review Vol. 85, No. 2, (May 1995), pp. 323–28.

¹³⁸ Petar Dragišić, *Како је Трст постао "наш". Југословенска конзументистичка пракса у Трсту шездесетих и седамдесетих година*, Традиција и трансформација: транснационална искуства југословенске историје: зборник радова. Књ. 2 / [главне и одговорне уреднице Олга Манојловић Пинтар, Вера Гудац Додић], Институт за новију историју Србије/Београд 2019, с. 227-241, 230.

Просечан приход по становнику растао је 24% у периоду 1965-67, док је друштвени доходак у истом периоду растао само 11%. Али, уместо да повећају продуктивност како би смањили тај дефицит, они су се обратили банкама за кредите како би повећавали плате. С обзиром да су банке такође имале мотивацију да одобравају кредите јер су зарађивале на основу камате, ово је створило зачаран круг и довело до велике задужености привреде.¹³⁹ До септембра 1975, привредне фирме дуговале су банкама 262 милијарде динара, а непривредне фирме дуговале су привредним 273 милијарде.¹⁴⁰ Истовремено, стабилизација на спољнотрговинском плану такође није била успешна. Уместо да доведе до равнотеже у билансу са иностранством, слободнија трговина је, заједно са растом стандарда, довела до великог раста потрошње у Југославији, што је довело до неравнотеже у трговини са иностранством. Како би санирала трговински дефицит, држава је у овом периоду спроводила рестриктивну монетарну политику – ипак, ова политика довела је до успоравања привредног раста.¹⁴¹ Рецесија¹⁴² југословенске привреде (раст је 1967. износио само 1%), изазвала је забринутост и незадовољство у Југославији. Већ следеће године, рестриктивна монетарна политика је напуштена, а рецесија је „лечена“ експанзивном политиком, која је довела до поновног високог привредног раста, али и до наставак инфлације и дефицита у спољној трговини.¹⁴³

Реформе које су спроведене су имале „капиталистички“ карактер. Заједно са знатно либералнијом политиком и у други сферама живота и упливу утицаја са Запада, учиниле су 60-те године периодом највеће отворености Југославије ка Западу. На четвртом пленуму Централног комитета СКЈ на Брионима 1966. године, са свих државних функција је смењен Александар Ранковић, потпредседник СФРЈ и један од најутицајнијих људи у Југославији у том тренутку. Иако је Ранковић званично смењен због прислушкивања Јосипа Броза Тита, његова смена виђена је и као ударац централистичкој струји и потврда доминације федералистичке струје у држави.¹⁴⁴

Шездесете године биле су обележене значајним слободама у друштву, медијима и култури. У Србији либерално руководство које су предводили Марко Никезић и Латинка Перовић, предлагало је даље либералне економске и друштвене реформе. У исто време, у Хрватској, поред реформских идеја, оживљава и национализам, који је своје оправдање нашао у борби против централизма. У јуну 1968. студентске демонстрације су, поред других европских земаља, захватиле и Југославију. Студенти су били незадовољни ситуацијом у друштву, оживљавањем неких старих национализма и проблема, великом незапослености и про - капиталистичким курсом који је држава преузела привредним реформама. Недуго затим у пролеће 1971. године, национализам у Хрватској поприма масовне размере. Водеће личности Савеза комуниста Хрватске Савка Дабчевић Кучар и Мика Трипало, предводили су овај покрет који је добио назив „МАСПОК“ (масовни покрет), због своје масовности – у њему су учествовали и Матица Хрватска и студенти. Предводници Маспока тражили су већу самосталност за Хрватску, критикујући централизам Београда који је, по њиховом мишљењу гушио слободу хрватског народа и економски експлоатисао хрватску привреду. Осим тога,

¹³⁹ David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism, Development and Debt*, Routledge London, 2011, 132.

¹⁴⁰ Исто, 133.

¹⁴¹ Ognjen Tomić, *Monetarna politika Narodne banke nakon ukidanja Opšteg investicionog fonda(1963-1968)*, u “Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije kroz istoriju” (uredili Jelena Minović, Milica Kočović de Santo, Aleksandar Matković, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2021., 151-175, 156.

¹⁴² Раст од 1% се у модерној економији тешко може сматрати рецесијом, али је за југословенску привреду, након дугог периода великог раста(8-10%), значио значајно успоравање, па је у јавности и стручној литератури из тог времена често коришћен појам „рецесије“.

¹⁴³ Ognjen Tomić, *Monetarna politika Narodne banke nakon ukidanja Opšteg investicionog fonda(1963-1968)*, u “Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije kroz istoriju” (uredili Jelena Minović, Milica Kočović de Santo, Aleksandar Matković, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2021., 151-175, 158.

¹⁴⁴ Милан Пиљак, *Брионски пленум 1966. године — покушај историографског тумачења догађаја*, *Токови историје*. 1/2010. Beograd: Институт за новију историју Србије, 2010, 73-95, 91-93.

Матица Хрватска тврдила је да су хрватски језик и култура угрожени у Југославији, и тражила предузимање мера за њихову заштиту.¹⁴⁵

Уплашивши се за сам опстанак Југославије, председник Тито и државни врх предузимају оштре мере. На седници председништва Централног комитета СКЈ у Карађорђеву у децембру 1971. године, читаво хрватско руководство је смењено, а ускоро су почеле и оштре чистке од националистичких елемената широм државе. Следеће године, уклоњено је и српско либерално вођство, пооштрена је цензура, и укинута су слободе које су Југословени уживали током шездесетих година.¹⁴⁶

Што се тиче привредне реформе, с обзиром да се показала као неуспешно решење за проблеме, напуштена је. Као главног кривца за неуспех реформе и за економске проблеме, проглашена је технократија, односно менаџери, који су, по Титовом мишљењу угрожавали ауторитет партије и право радника на самоуправљање.¹⁴⁷ Уместо тога, средином седамдесетих, спроведен је нов пакет реформи у југословенској привреди и друштву. Основни циљ ових реформи биле су федерализација и децентрализација на свим нивоима друштва: од државног уређења до привредних организација. Основне градивне јединице новог система постале су Основне Организације Удруженог Рада (ООУР), које су се могле ујединити и формирати Сложене Организације Удруженог Рада (СОУР).¹⁴⁸ Организације удруженог рада нису имале само економску функцију – према Закону о удруженом раду, донетом 1976. године, ове организације требало је да постану базе за плуралистичко самоуправљање, односно органи преко којег ће радници директно управљати друштвом и државом. Идејни творац овог Закона био је Едвард Кардељ, који је организације удруженог рада видео као следећи корак ка постизању социјалистичког самоуправног друштва.¹⁴⁹

На економском плану, идеје тржишног социјализма замењене су идејама „договорне привреде.“¹⁵⁰ Један од људи чије су идеје прихваћене у новој реформи, био је и гувернер Народне Банке Југославије од 1969. до 1972. године и истакнути економиста Иво Перишин. Према Перишину, процес формирања акумулације био је основни покретач привреде, а праведна и ефикасна расподела акумулације најважнији фактор који утиче на привредни развој. Проблем југословенске привреде потицао је од тога што је постојала централистичка расподела друштвене акумулације. Раније се централистичка расподела спроводила преко друштвених инвестиционих фондова, а након реформе из 1965, преко банака. Перишин је у својој критици привредне реформе из 1965, године рекао да је дошло до само декларативне промене, и да су банке једноставно замениле ранији систем директне државне контроле. Решење је по њему било у укидању постојећег система расподеле, који се заснивао на кредитима, и повећавању учешћа сопствених средстава предузећа у финансирању инвестиција.¹⁵¹ Управо ради постизања овог циља било је потребно организовати предузећа у привредно-финансијска удружења, тако да свака привредна организација има и сопствену финансијску организацију, односно банку, што је постигнуто формирањем организација удруженог рада. На тај начин, уместо принципа централног одлучивања (преко фондова или преко банака) о друштвеној акумулацији, свако предузеће могло је учествовати у овом процесу, а све одлуке могле су се доносити по принципу „договора“ између организација удруженог рада.¹⁵²

¹⁴⁵ Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia*, Purdue University Press, 2019, 235-239.

¹⁴⁶ Исто, 238-239.

¹⁴⁷ Susan L. Woodward, *Socialist Unemployment - The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*, Princeton: Princeton University Press, 1995, 234-235.

¹⁴⁸ David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism, Development and Debt*, Routledge London, 2011, 158,

¹⁴⁹ Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Komunist: Beograd, 1977, 4-6.

¹⁵⁰ Branko Horvat, *ABC jugoslavenskog socijalizma*, Zagreb: Globus, 1989, 31-33.

¹⁵¹ Ivo Perišin, *Novac, kredit i bankarstvo u sistemu samoupravljanja*, Zagreb: Informator, 1975, 20-21

¹⁵² Ivo Perišin, *Novac, kredit i bankarstvo u sistemu samoupravljanja*, Zagreb: Informator, 1975, 84-87.

У пракси, овај систем довео је до још веће хаотичности у југословенском привредном систему, и није решио ниједан горући проблем југословенске привреде (опадање продуктивности, висока незапосленост, дефицит у спољној трговини, инфлација и раст спољног дуга). Број административних интервенција и закона у привреди се знатно повећао током седамдесетих година, а контрола над тржиштем је постала снажнија него у претходном периоду. Ипак, југословенска привреда је током седамдесетих година остваривала висок раст, а стандард становништва је наставио да се поправља убрзаним темпом. У позадини овог привредног полета налазили су се нерешени проблеми у привреди, који ће избити на површину тек након смрти Јосипа Броза Тита 1980. године и погоршања југословенске способности да добија кредите из иностранства.¹⁵³

На политичком плану, даља федерализација је озваничена Уставном из 1974. године, којим су републике и аутономне покрајине добиле знатно више власти у односу на савезну владу. Овај устав, који је републикама и покрајина дао једнаку заступљеност у савезним органима и право вета на одлуке на савезном нивоу, претворио је Југославију у федерацију са одређеним елементима конфедерације. Иако су приликом састављања устава прокламована начела децентрализације, у пракси се показало да Устав из 1974. године није довео до слабљења централне власти, већ пре до трансфера власти, која је и даље била централизована, са савезног на републички ниво.¹⁵⁴

Уставом је Јосип Броз Тито проглашен за доживотног председника СФРЈ, а након њега, функцију председника требало је да преузме заједничко Председништво СФРЈ које се састојало до девет чланова (по један из сваке републике и аутономне покрајине и председник Председништва). Док је Јосип Броз Тито био жив, и док су власти у републикама држали представници „тврди“ комунистичких струја у СКЈ, јединство државе није било угрожено, упркос овим уставним променама. Ипак, са победом националистичких струја у већини република и опадањем комунистичке идеје која је служила као кохезиони фактор југословенског друштва, конфедерацијска природа југословенског уређења чије су основе постављене овим уставом испливаће на површину и постати један од фактора који је довео до распада земље.¹⁵⁵

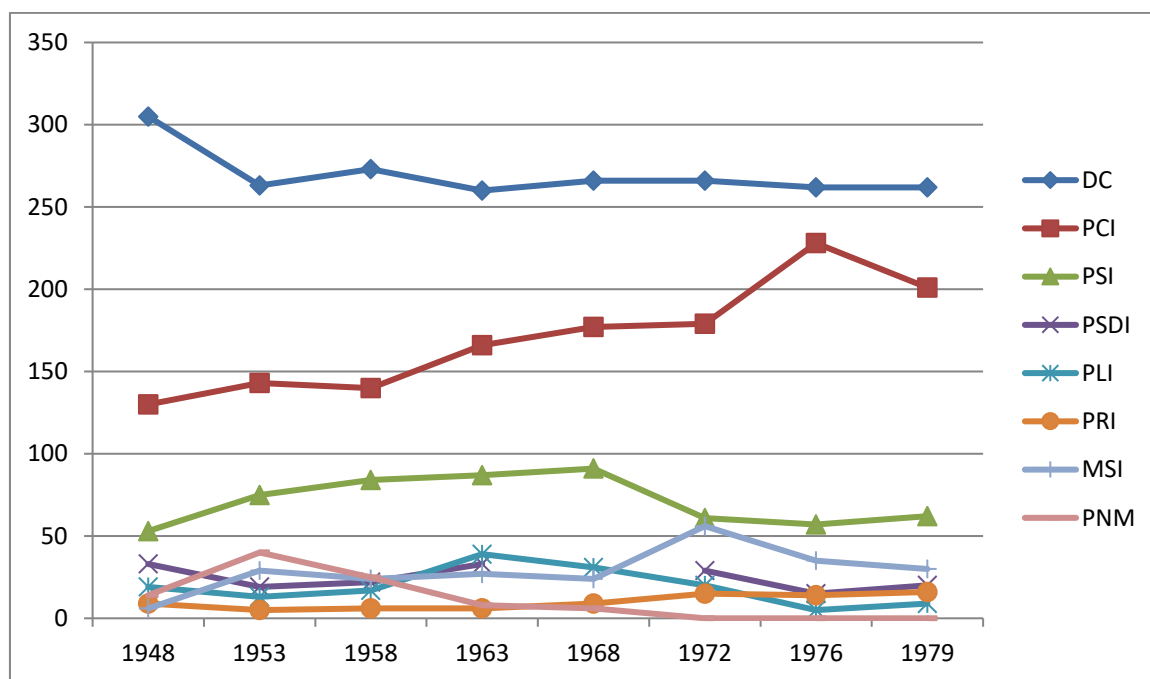
¹⁵³ Branko Horvat, Branko Horvat, *ABC jugoslavenskog socijalizma*, Zagreb: Globus, 1989, 31-33.

¹⁵⁴ Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia*, Purdue University Press, 2019, 244.

¹⁵⁵ Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia*, Purdue University Press, 2019, 245-6.

Развој италијанске привреде и друштва након Другог светског рата

Након пораза немачких снага и савезничког ослобођења Италије, власт Краљевине Италије обновљена је на простору читаве државе, са изузетком територија које су заузеле јединице Југословенске армије. Краљевска власт је у Италији након завршетка рата била веома непопуларна због своје подршке фашистичком режиму, што је довело до победе републиканске опције на референдуму 1946. године.¹⁵⁶ На првим изборима у новој Републици Италији, три политичке партије освојиле су велику већину гласова: Хришћанска Демократија (Democrazia Cristiana, DC), Комунистичка партија Италије (Partito Comunista Italiano, PCI), и Социјалистичка партија Италије (Partito Socialista Italiano, PSI). Ове три партије ће доминирати италијанским политичким животом све до краја Прве републике почетком деведесетих година двадесетог века (слика 2).¹⁵⁷

Слика 2. Број мандата освојених на италијанским парламентарним изборима, веће партије, 1948-1979.¹⁵⁸

Након избора, у Италији је формирана велика коалициона влада коју је предводио Алчиде Де Гаспери (Alcide De Gasperi), вођа демохришћана који су освојили највише гласова. У владу су ушли и представници социјалиста и комуниста, али су врло брзо, под притиском САД-а били избачени из ње. Италија се након рата нашла у америчкој зони утицаја: САД нису желеле да дозволе да комунисти и социјалисти дођу на власт у Италији, плашећи се да ће се они окренути СССР-у. Уз знатну америчку подршку на изборима 1948. године, демохришћани односе убедљиву победу (48%), што им омогућава да саставе нову владу без учешћа левих партија.¹⁵⁹ Алчиде де Гаспери саставиће укупно осам влада до 1953. године и поставити основе италијанске спољне и економске политике у наредном периоду.¹⁶⁰ Италија се, након потписивања мировног споразума у Паризу, којим је изгубила колонијалне поседе и поседе на

¹⁵⁶ Denis Mack Smith, *Storia d'Italia dal 1861 al 1997*, Bari Laterza, 1997. 570.

¹⁵⁷ Umberto Gentiloni Silveri, *Storia dell'Italia contemporanea, 1943-2019-II Mulino Bologna 2019*, 22-24.

¹⁵⁸ Ауторски приказ, на основу података из литературе (Simona Colarizi, *Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni*. Roma-Bari: Laterza, 2016)

¹⁵⁹ Umberto Gentiloni Silveri, *Storia dell'Italia contemporanea, 1943-2019, II Mulino Bologna 2019*, 44-46.

¹⁶⁰ Piero Craveri, *De Gasperi*, Il Mulino Bologna, 2006, 15-19.

источној обали Јадрана, чврсто интегрисала у Западни економски и политички блок. Под де Гасперијем, Италија постаје једна од земаља оснивача НАТО савеза 1949. године и Европске заједнице за Угаљ и Челик(1952), и активно учествује у Маршаловом плану који омогућава привредну обнову земље после рата, али и чвршће везује италијанску економију са америчком.¹⁶¹ Италија постаје један од највернијих америчких савезника у Европи, што ће бити положај који ће задржати током читавог трајања Хладног рата.¹⁶²

Слично као и у Југославији, и италијанска привреда у овом периоду бележи импресиван економски раст. Период након завршетка Другог светског рата до 1973. године у италијанској литератури назива се и „златним добом“ (L'eta dell'oro) или „италијанским економским чудом“ (miracolo economico italiano). У периоду од 1953. до 1973.године, раст БДП по становнику у Италији износио је просечно 5,3% годишње, док је индустрија расла по још већој стопи од 8,2%.¹⁶³ Иако је читава Европа бележила економски раст у овом периоду, у Италији је он био нарочито изражен, што се може видети поређењем података са остатком света (табела 2). У периоду 1958-1963, током врхунца „златног доба“, италијанска привреда је расла 6,3% годишње, што ју је сврставало међу најбрже растуће привреде у свету(иза Југославије и Јапана).¹⁶⁴

Табела 2. Поређење раста италијанске, европске и светске привреде, од 1949-1973.¹⁶⁵

Раст БДП у %	1949-1958	1958-1963	1963-1973
Италија	5,8	6,3	4,8
Европа(просек)	4,2	4,3	3,8
Свет (просек)	2,7	2,7	3

Италијанско економско „чудо“ темељило се на три спољашња и два унутрашња разлога, који се могу назвати „стубовима“ италијанске привреде у овом периоду. На спољном плану, Италија је уживала предности учешћа у слободном светском тржишту и бретон-вудском систему; затим, огромна финансијска и материјална средства која је добила из САД на основу Маршаловог плана створила су материјалне основе за напредак; и напослетку, као блиски амерички савезник, Италија је трансфером технологија уживала све предности технолошког напретка који је у овом периоду био присутан у свету.¹⁶⁶ Италија је након рата напустила фашистичку идеју о самодовољности и отворила се према међународној трговини, што јој је омогућило да прибавља сировине неопходне за своју индустрију и значајно повећа свој извоз. Осим тога, Италија је прихватила фиксни курс долара за лиру 1958. године, односно везала је своју валуту за амерички долар, што јој је обезбедило стабилност тржишта и привукло стране

¹⁶¹ О европским интеграцијама постоји врло обимна литература, поменимо само неке: Mark Gilbert, *European integration : a political history*, Lanham, Maryland : Rowman & Littlefield Publishers 2021; Hartmut Marhold, *Europe Day : How European Integration Got Started.*, Frankfurt a.M. : Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2022; Luisa. Antonioli, et al. *Highs and Lows of European Integration : Sixty Years after the Treaty of Rome*. Cham: Springer, 2018. Ivan T. Berend, *The History of European Integration : a New Perspective*. Abingdon: Routledge, 2016. и др.

¹⁶² Umberto Gentiloni Silveri, *Storia dell'Italia contemporanea, 1943-2019*, Il Mulino Bologna 2019, 50-51.

¹⁶³ P. Battilani. e E Fauri, *Mezzo secolo di economia italiana. 1945-2008*, Bologna, Il Mulino, 2008, 26.

¹⁶⁴ Andrea Boltho, *Italia, Germania e Giappone dal miracolo economico alla semistagnazione*, in L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 147-184.

¹⁶⁵ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 231.

¹⁶⁶ Federico Barbiellini Amidei, John Cantwell e Anna Spadavecchia, *Innovazione e tecnologia straniera*, in L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 535.

инвеститоре. У одређивању курса према долару, прихваћен је курс испод реалног, како би се на још један начин подстакао извоз.¹⁶⁷

Још један доказ италијанске преданости слободној трговини било је и учествовање у оснивању ГАТТ-а 1947. године, као и Европске Економске Заједнице, 1957.године. Нарочито значајно било је оснивање ЕЕЗ – Италија је била земља која је можда и највише добила чланством у овој организацији, што се може видети и по додатном убрзању раста италијанске привреде након 1958.године.¹⁶⁸

Још један важан фактор италијанског развоја били су програми обнове и помоћи, УНРРА¹⁶⁹(1943-1947) и Маршалов план(European recovery program). У првим годинама Маршаловог плана, производи увезени преко тог програма, покривали су трећину укупног италијанског увоза(1948-1950)-¹⁷⁰ Такође, треба споменути велики значај који су имале ниске експортне цене нафте на које су били принуђене земље произвођачи нафте под притиском западних влада и нафтних компанија, а које је уживала и Италија. Ниска цена енергије, а посебно нафте, позитивно је утицала на економски развитак западних земаља – то ће се посебно видети након нафтне кризе 1973, која је и означила крај „златног доба“ западног капитализма.¹⁷¹

Три поменута стуба развоја били су потпомогнути са две унутрашње „повољне“ карактеристике италијанске привреде – ниске цене рада и велике количине радне снаге, које су водиле до високих стопа инвестиција и повраћаја уложеног капитала. Стопа инвестиција је расла, са 19% 1949 на 31% 1963 – у просеку 10% годишње у сталним ценама, тако да су се укупне инвестиције скоро учетворостручиле у овом периоду.¹⁷²

За разлику од других европских земаља, Италија у овом периоду није знатније радила на стварању државе благостања – осим „Фанфанијевог плана“(1949-1963), који је требало да обезбеди нове станове за становнике¹⁷³, није било већих издатака за друштвено благостање. Ипак, италијанска држава је знатно интервенисала у привреди, нарочито у индустрији. Јавне инвестиције у Италији су биле врло високе у овом периоду: од 1954. до 1962. порасле су за чак 350%, што је било знатно више од националног просека раста инвестиција (140%).¹⁷⁴

Држава је била присутна у привреди и преко великих државних предузећа, иако су ова предузећа била аутономна. Највеће италијанско предузеће било је Институт за индустријску реконструкцију (it. Istituto per la Ricostruzione Industriale, IRI), основано још у доба фашизма,

¹⁶⁷ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 232. Видети и: Virginia di Nino, Barry Eichengreen, Massimo Sbracia, Tasso di cambio reale commercio internazionale e crescita, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013. 487-523, Vasta, M, Italian export capacity in the long-term perspective (1861–2009): a tortuous path to stay in place, *Journal of Modern Italian Studies*, 15:1, 2010, 133-156.

¹⁶⁸ *Economic Growth in Europe since 1945*, pr. G. Toniolo, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

¹⁶⁹ УНРРА – eng. UNRRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Међународна организација за обнову земаља након Другог ратног светског рата, основана 1943. у којој су водећу улогу имале САД. Од 1945. укључена је у Уједињене Нације. Robert H Johnson. (1951). "*International Politics and the Structure of International Organization: The Case of UNRRRA*". *World Politics*. 3 (4): 520–538

¹⁷⁰ О учествовању Италије у Маршаловом плану: F. Fauri *Il Piano Marshall e l'Italia*, Bologna, Il Mulino, 2010.

¹⁷¹ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 232-233.

¹⁷² Исто, 235.

¹⁷³ Фанфанијев план, званичан назив: „Il piano INA-Casa: 1949-1963“, назван тако по свом идејном творцу, требало је да обезбеди домове за хиљаде италијанских породица. Током 14 година трајања плана саграђено је преко 350 хиљада станова, што га чини једним од већих пројеката такве врсте. (видети: *Fanfani e la casa. Gli anni Cinquanta e il modello italiano di welfare state. Il piano Ina-Casa*, a cura di Istituto Luigi Sturzo, Rubbettino Editore, 2002; *La grande ricostruzione. Il piano INA-Casa e l'Italia degli anni Cinquanta*, a cura di P. Di Biagi, Roma 2001. *L'architettura INA-Casa (1949-1963). Aspetti e problemi di conservazione e recupero*, a cura di R. Capomolla, R. Vittorini, Roma 2003.)

¹⁷⁴ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 239.

које је у ствари било конгломерат различитих предузећа из великог броја области попут финансија, аутомобилске, хемијске, металуршке индустрије, саобраћаја, телекомуникације, итд. У саставу ИРИ-ја налазиле су се велике италијанске компаније Алфа Ромео(аутомобили), Алиталија (италијански национални авио превозник),Финсидер(црна металургија), Банко ди Рома и Кредито Италиано (финансије), и друге. Осим ИРИ-ја, велику улогу имала је и компанија ЕНИ(Ente Nazionale Idrocarburi), италијанска национална нафтна компанија, која је била једна од највећих нафтних компанија на свету. Као вид подршке развоју Југа Италије, 1950. године основан је и „Фонд за Југ“, односно „La cassa per il Mezzogiorno“, из кога је требало да се финансирају инвестициони радови у Јужној Италији. Италијанска држава је 1962. године национализовала производњу и дистрибуцију електричне енергије, стварањем државног предузећа ЕНЕЛ, (Ente Nazionale per l'energia elettrica – ENEL).¹⁷⁵

У погледу монетарне и кредитне политике, у овом периоду вођена је врло стриктна политика контроле инфлације и задужења. Први послератни гувернер Банке Италије Луиђи Еинауди, повећао је каматну стопу са 4 на 5,5%, а његов наследник Донато Меникела(1948-1960) је одржао ниску стопу инфлације током читавих педесетих година. Током управљања Доната Меникеле раст трошкова живота била је само 2,9%, а задуженост земље није прешла 30% Бруто друштвеног производа.¹⁷⁶

Ове околности довеле су до тога да је италијанска привреда све до 1963. године остваривала високе стопе раста засноване пре свега на високом расту извоза и инвестиција и ниским платама. Ипак, оваква ситуација није могла да потраје предуго. Плате у Италији су расле 2,5% годишње у просеку – знатно мање од БДП и раста продуктивности. Такође, стопа незапослености остала је висока у односу на друге земље током читавог периода педесетих година.¹⁷⁷ Другим речима, иако је италијанска привреда значајно расла гледано у процентима раста БДП, италијанско становништво још увек није осећало плодове тог раста.¹⁷⁸

Незадовољство у Италији је расло, а са њим и подршка социјалистичкој и комунистичкој партији. У овом периоду долази и до великих миграција са Југа на Север(два милиона људи), посебно у „индустријски троугао“(Милан-Торино-Ђенова), што је са истовременим смањењем радника у пољопривреди (са 9,6 на 5,7 милиона од 1945. до 1963.) значајно повећало број радника у градовима. Повећање броја радника у тадашњем италијанском систему значило је и повећање јефтине радне снаге, што је додатно привлачило инвестиције и повећавало економски раст – али је истовремено значило и све већу незапосленост и незадовољство радника условима живота. Реформе у пољопривреди, којима је коначно учињен крај латифундијама и подељена земља становништву дошле су касно, с обзиром да је Италија већ постајала индустријска земља, и пренасељеност се као проблем почела јављати у градовима, а не више на селима.¹⁷⁹

До промене у италијанској политичкој и економској ситуацији долази почетком шездесетих година. Растућа популарност левих политичких опција, која је била узрокована већ поменутиим спорим побољшањем животног стандарда радника упркос великом економском расту, приморала је владајућу демокрићанску партију да потражи партнере за

¹⁷⁵ О италијанским државним предузећима видети: М. Posner, e S. Woolf, *Italian Public Enterprise*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1967; А. Lepore, *La Cassa per il Mezzogiorno e la Banca Mondiale. Un modello per lo sviluppo economico italiano*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2013 P. Bianchi, *La rincorsa frenata. L'industria italiana dall'unità nazionale all'unificazione europea*, Bologna, Il Mulino, 2002; F. Amatori, e A. Colli, *Impresa e industria in Italia dall'Unità a oggi*, Venezia 1999.

¹⁷⁶ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 238.

¹⁷⁷ Исто, 237.

¹⁷⁸ За слабије развијена друштва добра је већа стопа повраћаја капитала, јер то повећава инвестиције. Међутим, када стопа повраћаја на капитал почне да расте брже од БДП-а, то означава успоравање економског раста, због гомилања богатства у рукама мањине (Томас Пикети, *Капитал у XXI веку*, Академска књига, Нови Сад 2015.)

¹⁷⁹ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 235.

ојачавање своје владе. Покушај отварања ка десници је пропао са краткотрајном владом Тамбаронија 1960 која је образована уз подршку неофашистичког Социјалног покрета (Movimento Sociale Italiano, MSI), тако да су се Деморисћани отворили сарадњи са левицом. Као прихватљив партнер виђена је само социјалистичка партија, будући да је комунистичка партија и даље изазивала неповерење на западу због својих веза са СССР-ом. У фебруару 1962. године, Аминторе Фанфани формира прву владу после 1947. године коју су подржали социјалисти.¹⁸⁰ Подршка социјалиста била је „плаћена“ скретањем политике владе у лево – на економском плану то је највидљивије великим повећањем номиналних плата током наредне две године (13% 1962. и 18% 1963). Гуидо Карли, који је заменио Меникелу на позицији гувернера Банке Италије 1960. године, имао је флексибилнији приступ према инфлацији, што је, заједно са новом политиком владе довело до раста инфлације: након свега 3% 1961 године, инфлација је 1962% била 5%, 1963 је убрзала на чак 8%.¹⁸¹ С обзиром да је курс лире био фиксан и везан за долар, то је учинило италијански извоз мање компететивним, па је у овим годинама дошло до смањења извоза уз повећање увоза.¹⁸² Дефицит у размени са иностранством довео је и до дефицита у буџету 1962. и 1963. године и раста задуживања. Италијанска централна банка је имала два избора: или да одустане од припадности систему и да напусти директну конвертибилност лире у долар, издавањем веће количине новца у покушају да одржи висок раст привреде, или да изврши стабилизацију уз рестриктивну монетарну политику, смањење новчане масе и успоравање привредног раста. Изабрано је друго решење: 1964, БДП је порастао „само“ за 3%, а незапосленост је порасла са 4 на 6 %. Инвестиције у индустрију су опале за 20 и 21% 1964 и 1965, а њихово учешће у БДП је опало са 31% на 19%.¹⁸³

Ипак, ово краткотрајно успоравање привреде није значило да је период италијанског високог раста престао. Иако су унутрашњи економски фактори (високе инвестиције, ниске плате, висок извоз), почели да опадају у овом периоду, повољни спољни фактори који су утицали на италијанску привреду и даље су били присутни. Италија је и даље уживала погодности слободне трговине у оквиру Европске Економске Заједнице, трансфер технологије из САД-а, и куповала нафту по повољним ценама од земаља у развоју. На унутрашњем плану, дотадашњи економски раст који је био заснован на инвестицијама и извозу замењен је инклузивнијим моделом заснованом на повећаној унутрашњој потрошњи, што је подразумевало побољшање плата и животног стандарда становништва.¹⁸⁴ У наредном периоду, политички обележеном тзв. центро-левим владама (коалиција демохришћана и социјалиста), животни стандард просечног Италијана растао је брже него икада у историји. У овом периоду дошло је до већег смањења разлика између Севера и Југа, смањења економских неједнакости, повећања издатака за јавно здравство, образовање и науку.¹⁸⁵

Након избора 1968. године, и нови сазив парламента задржао је сличан састав, а пракса формирања центро-левих влада је настављена.¹⁸⁶ Социјална давања и институције државе благостања су наставиле да се проширују и током седамдесетих година. Уследиле су реформе пензионог и здравственог система, повећање права радника и незапослених. Од државе која је

¹⁸⁰ Simona Colarizi, *Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni*. Roma-Bari: Laterza, 2016, 247.

¹⁸¹ M. Salvati, *Alle origini dell'inflazione italiana. Un saggio di economia politica*, Bologna, Il Mulino, 1980.

¹⁸² Virginia di Nino, Barry Eichengreen, Massimo Sbracia, *Tasso di cambio reale commercio internazionale e crescita*, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 487-523, 497.

¹⁸³ M. Salvati, *Occasioni mancate. Economia e politica in Italia dagli anni '60 a oggi*, Roma-Bari, Laterza, 2000, 126-130.

¹⁸⁴ Vera Zamagni, *The Economic History of Italy, 1860-1990. Recovery after Decline*. Oxford: Clarendon Press, 1993, 338.

¹⁸⁵ Andrea Brandolini e Giovanni Vecchi, *Il benessere degli Italiani*, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 313-341, 323. Такође и: P. Mattera, *Welfare in the seventies: rise or fall?*, *Journal of the Modern Italian Studies*, 1/2020, 54-76.

¹⁸⁶ Umberto Gentiloni Silveri, *Storia dell'Italia contemporanea 1943-2019*, Il Mulino: Bologna 2019, 121-123.

каснила у реформама државе благостања током педесетих година, Италија се током седамдесетих трансформисала у једну од земаља са најсвеобухватнијим и најбољим системом социјалних давања.¹⁸⁷ Ипак, многе од ових реформи нису обављене на прави начин - на пример, пензионо и здравствено је било универзално, али не и унитарно, на нивоу целе државе, већ распарчано, што је изискивало велике административне трошкове за одржавање тог система.¹⁸⁸

Плате радника наставиле су раст и током седамдесетих (просечне реалне плате повећане су за 72% од 1969. до 1978.), а радна недеља да се скраћује, што је довело до тога да су на крају седамдесетих италијански радници имали најкраћу радну недељу у Европи после Белгије.¹⁸⁹

Велика побољшања у животном стандарду и правима радника били су, између осталог, последица и све већег страха од Италијанске комунистичке партије, која је на сваким следећим изборима добијала све више гласова. Осим све већег скретања у лево јавности и политичких партија, у овом периоду јављају се и изражени друштвени немири и штрајкови. Италију није заобишао талас демонстрација 1968. године, који се током 1969. године додатно интензивирао, што је довело до тога да јесен 1969. године буде упамћена у историографији као „врућа јесен“ (ит. „Autunno caldo“).¹⁹⁰ Осим тога, у овом периоду, долази до појаве тероризма, и на левој и на десној страни политичког спектра. Управо због честих терористичких напада, период од краја шездесетих до почетка осамдесетих година биће назван „Оловним годинама“ (ит. „Anni di piombo“).¹⁹¹

Верност италијанских гласача и припадност Италије западном блоку у овом периоду плаћана је све већим привилегијама и платама, с обзиром да САД и западни блок нису могли себи да приуште да Италија, као један од најважнијих америчких савезника у Европи, дође под власт комунистичке партије. Једна од последица ове политике био је и велики раст јавног дуга 28% на 50% БДП, у периоду 1965-1973.¹⁹²

Криза светског монетарног система почетком седамдесетих година, и нафтна криза која је избила након арапско-израелског рата 1973. године, тешко је погодила Италију, с обзиром на њену везаност за амерички долар и зависност од увоза нафте.¹⁹³ Инфлација у Италији је достигла врло високе нивое, а дефицит у буџету је знатно порастао. То је довело до тога да је 1975. године, италијански БДП пао за 2,7%, први пут након тридесет година.¹⁹⁴ За разлику од претходног пута, када је италијанска централна банка спровела рестриктивну монетарну политику како би зауставила инфлацију и раст дефицита, овог пута вођена је експанзивна политика, а инфлација је остављена на високом нивоу(између 15-21%). Тренд повећања плата је настављен, како би се подстакла потрошња и минимизирала рецесија у привреди. Оваква политика довела је до тога да је, у поређењу с другим земљама, Италија пребродила кризу са знатно мањим падом у економији - имала је само једну годину негативног раста у периоду

¹⁸⁷ Conti F. e Silei G, *Breve storia dello stato sociale*, Carocci Roma 2005, 15-20.

¹⁸⁸ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 235.

¹⁸⁹ Исто, 240-242.

¹⁹⁰ Simona Colarizi, *Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni*. Roma-Bari: L'arzerza, 2016, 289-295.

¹⁹¹ I. Montanelli, e M. Cervi, *L'Italia degli anni di piombo (1965-1978)*, Milano, Rizzoli, 1991.

¹⁹² Fabrizio Balassone, Maura Francese, Angelo Pace, *Debito pubblico e crescita economica*, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013. 711-733, 717.

¹⁹³ Virginia di Nino, Barry Eichengreen, Massimo Sbracia, *Tasso di cambio reale commercio internazionale e crescita*, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013. 487-523, 511-512.

¹⁹⁴ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 283-284.

енергетских криза (СР Немачка је забележила две, Британија четири, а САД чак 5 година негативног раста у овом периоду).¹⁹⁵

Италија се у решавању кризе одлучила за политику компромиса са синдикатима, односно за тзв. семиконфликтно решење. Избегнута је директна конфронтација са синдикатима и борба против њих, као што је то урађено у Великој Британији, под режимом Маргарет Тачер. С друге стране, за разлику од нордијских земаља, које су могле да се договоре са својим радницима и синдикатима, зато што су им леве партије биле владајуће и имале су ауторитет, италијанска владајућа демохришћанска и социјалистичка партија нису имале ауторитет међу радницима и нису могле да их приволе на непопуларне мере, већ су биле принуђене да им понуде концесије.¹⁹⁶ Овакво решење довело је до бољих економских резултата краткорочно гледано, међутим, остао је проблем дугорочне стабилизације италијанске привреде, с обзиром на и даље растући дуг и инфлацију. У таквој ситуацији, италијанска привреда је у наредним годинама успорила раст – након златног доба, од 1973. године, у Италији наступа тзв. „сребрно доба“, а затим и „бронзано доба“, које ће бити обележено успореним растом и стагнацијом и које ће трајати све до краја Прве републике почетком деведесетих година двадесетог века.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Vera Zamagni, *The Economic History of Italy, 1860-1990. Recovery after Decline*. Oxford: Clarendon Press, 1993, 370.

¹⁹⁶ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 289-290

¹⁹⁷ G. Sapelli, *Storia economica dell'Italia contemporanea*, II ed., Milano, Mondadori, 2008, 99.

ПРВО ПОГЛАВЉЕ: 1963-1967

Пут до трговинског споразума 1963

Више фактора који су дуго сазревали коначно су, почетком шездесетих година, омогућили подизање трговинских односа Италије и Југославије на виши ниво. Након интензивних преговора, потписивањем трговинског споразума 23. марта 1963. Југославија је за свој извоз обезбедила третман пуне либерализације какав су у Италији имале чланице ОЕЦД.¹⁹⁸

Први импулс за потписивање новог трговинског споразума и пуну либерализацију, дат је током посете италијанског министра спољне трговине Луиђија Претија (Luigi Preti), Југославији у априлу 1962. године.¹⁹⁹ Прети је дошао у Југославију на састанак са председником комитета за спољну трговину Сергејем Крајгером²⁰⁰, али је изразио жељу да буде примљен и код председника Тита и других личности из југословенског државног врха.²⁰¹ С обзиром да је Прети, као члан социјалдемократске партије био пријатељски настројен према Југославији и сматран је за важног савезника у италијанској влади, ДСИП је препоручио Кабинету Председника да буде примљен. Ипак, због заузетости председника Тита пријем се није могао организовати, па је Претија уместо Тита примио потпредседник СИВ-а Едвард Кардељ.²⁰² У општим цртама су у њиховом разговору поменути проблеми који су постојали у односима две земље – југословенски дефицит у робној размени и растућа забринутост Југославије због затварања тржишта Европске економске заједнице за државе које нису биле њене чланице. Прети је уверавао Кардеља да ће се Италија, и он лично залагати за давање трговинских концесија Југославији. По његовим речима, није било разлога да Југославија не ужива исте повластице као неке друге европске земље које су остале изван Заједнице, што се односило и на САД, као сигурног економског партнера.²⁰³

¹⁹⁸ Organization for Economic Cooperation and Development(OECD), основана је 1961, од стране САД, Канаде и чланова пређашње Организације за Европску економску кооперацију(ОЕЕС), основане са циљем да координише програмом помоћи коју је Западна Европа добијала од САД и Канаде преко Маршаловог плана. Циљ ОЕЦД је да стимулише економски развој и слободну трговину између земаља чланица. Чланице су посвећене изградњи слободног тржишта и демократских друштава, и у ту сврху деле своја искуства и савете, и координишу своје активности. ОЕЦД је основало 20 држава(Западна Европа, САД, Канада), а убрзо су му се придружили и Јапан, Аустралија, Нови Зеланд и Финска. Након краја Хладног рата, ОЕЦД је почео да се шири на Источну Европу и друге делове света, па тако данас ова организација броји 37 држава чланица.

(<https://www.oecd.org/general/organisationforeuropeaneconomicco-operation.htm>, приступљено 22.1.2023)
Југославија је имала статус посматрача у ОЕЦД од његовог оснивања 1961, до свог распада 1991. (Marković, Andrej; Obadić, Ivan (2017). "A Socialist Developing Country in a Western Capitalist Club: Yugoslavia and the OEEC/OECD, 1955–1980". In Leimgruber, Matthieu; Schmelzer, Matthias (eds.). *The OECD and the International Political Economy Since 1948*. Springer Nature. pp. 89–111.)

¹⁹⁹ Архив Југославије(АЈ), Кабинет Председника Републике(КПР), I-3-а, 44-19, ДСИП Кабинету председника, 18.април 1962.

²⁰⁰ Комитет за спољну трговину(КСТ) биће Уставом из 1963. реорганизован у Савезни секретаријат за спољну трговину(СССТ), који је имао исту функцију као и италијанско Министарство спољне трговине. Према томе, Крајгер и Прети били су на компаративно истим позицијама(министри спољне трговине).

²⁰¹ Исто.

²⁰² АЈ,КПР, I-3-а, 44-19, Белешка о разговору Едварда Кардеља, потпредседника СИВ-а, са италијанским министром спољне трговине, Луиђијем Претијем 25. априла 1962.

²⁰³ Исто.

Много дуже и садржајније разговоре Прети је имао са Сергејом Крајгером током преговора две делегације. На овим трговинским преговорима, Југославија је први пут поставила захтев за пуну либерализацију свог извоза у Италију.²⁰⁴ Италијанска делегација, иако пријатељски расположена, није могла изаћи у сусрет свим југословенским захтевима, те је након прихватања либерализације додатних 67 производа (углавном индустријских) са царинске листе, под рестриктивним режимом остало још 10 пољопривредних производа. За ове производе, још увек је остао на снази систем контингената, који су, додуше, повећани за већину ставки. Да би се повећао извоз југословенских пољопривредних производа, установљен је регионални сајам Алпе-Адрија, који је требало да се одржава сваке године, а повећани су и контингенти у пограничној размени. Ипак, поред свих ових успеха, југословенска делегација је била разочарана резултатом ових преговора, с обзиром да главни циљ, потписивање новог трговинског споразума уз пуну либерализацију, није постигнут.²⁰⁵

Луиђи Прети се у септембру исте године поново вратио у Југославију, али га је овај пут примио и Јосип Броз Тито. И током овог разговора, југословенски председник је изнео забринутост Југославије због протекционизма Европске економске заједнице и затражио од италијанског министра да помогне у побољшању услова извоза.²⁰⁶ Ова посета оставила је врло добар утисак на Претија, што се показало корисним за Југославију: он ће се током каснијег преговарања показати као вредан савезник.²⁰⁷

Почетком 1963. године, Југославија и Италија започеле су нову рунду трговинских преговора, а овог пута југословенска делегација је била чврсто решена да истраје до краја у свом захтеву за пуном либерализацијом размене.²⁰⁸ Преговори су отпочели 25. фебруара, и закључени су 23. марта, након читавог месеца свакодневних састанака две делегације у Риму. Из телеграма југословенске амбасаде сазнајемо о току преговора. Италијани су на почетку преговора дошли са понудом о непотпуној либерализацији (са листом изузетих производа), што је за Југословене било потпуно неприхватљиво, и виђено је само као тактизирање италијанске индустрије.²⁰⁹ После претње југословенске делегације да ће напустити преговоре, Италијани су изменили свој предлог и сада су за проблематичне производе (њих 10) нудили либерализацију, али уз обећање Југославије о „самоконтроли“ до одређене количине, које би било истакнуто у поверљивом писму. То је значило да би се југословенске власти обавезале да ће контролисати своја извозна предузећа како извоз одређених производа у Италију не би прешао договорене количине. Формулација о самоконтроли сада значила је у суштини исти третман за поменуте производе као и контингентирање, али уз две важне разлике. Прво, на симболичном плану, Југославија би добила либерализацију од италијанске владе за све своје производе, а поменута самоконтрола била би остављена на спровођење југословенским властима, што би био јасан знак великог поверења између две земље. Друго, с обзиром да је формулација о самоконтроли била садржана у поверљивом писму које је ишло уз трговински споразум, било је много лакше изменити је, једноставним престанком важења тог писма, са чим је југословенска страна вероватно и рачунала у будућности. Из тих разлога, Југословени су прихватили механизам самоконтроле, али су настојали да листу и количине производа који су се налазили на њој што више смање.²¹⁰

²⁰⁴ АЈ, КПП, I-3-а, 44-19; Информација о преговорима између делегације ФНРЈ и делегације Италије.

²⁰⁵ Исто.

²⁰⁶ АЈ, КПП, I-3-а, 44-19, Забелешке о разговору Тита и Претија, 17. септембар, 1962. у Београду:

²⁰⁷ Луиђи Прети (1914-2009) је био један од истакнутијих чланова Социјалдемократске партије Италије (PSDI), дугогодишњи посланик у парламенту и члан владе у више наврата. (Carlo De Maria, PRETI, Luigi, in *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 85, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2016).

²⁰⁸ ДАМСП, ПА, 41005, Забелешка у вези са предстојећим југословенско-италијанским економским преговорима, 10.1.1963.

²⁰⁹ ДАМСП, ПА, 47314, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 1.3.1963.

²¹⁰ ДАМСП, ПА, 47314, телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 4.3.1963.

Поред тога, италијанска страна је изнела и листу од девет производа за које су процењивали да ремете италијанско тржиште. На то је југословенска страна била спремна да изрази забринутост за неке „аутархичне појаве” италијанске индустрије којима је кочен увоз са југословенске стране. Обе стране су желеле да ове проблеме изразе у поверљивим писмима којима су једна другој „претиле”. Изгледа да је југословенски одговор знатно поколебао италијанску страну, јер касније није више инсистирала на тих девет производа.²¹¹

Ипак, преговори су и након тога запали у проблеме. Југословени су, иако је интерно већ била донета одлука о прихватању писма о самоограничења, из тактичких разлога одбијали овај захтев, очекујући да ће тиме натерати италијанску страну да макар скрати листу производа чији је увоз желела да ограничи. С друге стране, према сазнањима југословенских дипломата, у Италији се водила борба између различитих ресора око тога како треба водити преговоре са Југославијом. Најважнији сукоб био је између Министарства спољне трговине (Минкомес), које је водило преговоре, и Министарства индустрије, које је, под утицајем италијанских индустријалаца, инсистирало на писму о самодисциплини. Осетивши да је потребан додатан подстрек за успешно закључење преговора, југословенски амбасадор Иво Вејвода посетио је Луиђија Претија и затражио његову личну интервенцију. Италијански министар рекао је да је „смешно“ инсистирати на новим рестрикцијама у тренутку када Италија даје Југославији пуну либерализацију, али да се налази под великим притиском Министарства индустрије и индустријалаца. Наговестио је такође и да можда неће бити министар након избора (у априлу 1963), и изразио жељу да се преговори окончају пре него што се то деси, јер касније неће бити у стању да помогне. Како би доказао своје речи, лично је пред југословенским амбасадором позвао представника Минкомеса у италијанској делегацији и наредио му да се Југославији у погледу листе артикала што више изађе у сусрет.²¹²

Након још једне интервенције амбасадора код Претија, италијанска делегација је одустала од писма о забринутости италијанске стране и још неких допунских писама а листу за самодисциплину је свела на само 4 артикала (месне конзерве, калцијум карбид, феролегуре и сирово гвожђе).²¹³ С обзиром да је Претијево лично заузимање допринело одлучујуће да се преговори закључе, југословенска страна је изразила жељу да он лично потпише нови трговински споразум, заједно са Сергејом Крајгером. Ипак, због заузетости италијанског министра у вези предстојећих избора (за које је рекао да су му необично „важни и лични“, то није било могуће извести, па су споразум ипак потписали опуномоћени шефови делегација.²¹⁴

Трговински споразум потписан 23. марта пратило је осам обичних и пет поверљивих писама.²¹⁵ Већина писама била је из прошлог споразума и односила се на интересе сваке стране за извоз одређених производа, а ново је једино било писмо о „самодисциплини“ за четири производа. Закључивањем овог споразума отпале су све раније посебне негативне и позитивне листе производа, а билатерална контингентарна листа сведена је на свега два производа: говеда и говеђе месо, који се контингентирају и за све остале земље Табеле А импорт (земље ОЕЦД).²¹⁶ Тиме је основни циљ југословенске делегације, добијање либерализације ОЕЦД

²¹¹ ДАМСП, ПА, 48077, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 9.3.1963.

²¹² ДАМСП, ПА, 48580, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 13.3.1963.

²¹³ ДАМСП, ПА, 410153 телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 22.3.1963.

²¹⁴ Исто.

²¹⁵ Термини „споразум“ и „уговор“ се у дипломатији често користе као синоними. Допунска писма уз трговински уговор служе да се нека посебна питања додатно појасне за стране потписнице (често и након закључивања споразума). Она могу бити поверљива, или обична - поверљива писма позната су само странама које их размењују, за разлику од обичних писама која се објављују заједно са споразумом. За разлику од текста уговора, писма нису правно обавезујућа, већ служе да искажу намере или интересе једне разумевање друге стране за неко питање. Ипак, у дипломатској пракси се ретко дешава да нека од страна прекрши „обећање“ дато у писму, зато што то доводи до рушења поверења и кварења односа између две државе. (Давид Дашић, *Савремена Дипломатија*, Мултидисциплинарни центар за подстицање интеграционих процеса и хармонизацију права: Привредни саветник д.о.о: Београд, 2008, 200-204)

²¹⁶ ДАМСП, ПА, 411976, Извештај о економским преговорима са Италијом, одржаним у Риму од 25.2 до 23.3 1963, 2-3.

испуњен, што је имало несумњиво велики политички и практични значај. Либерализација по табели А импорт ОЕЦД значила је да земља којој је одобрен такав режим има право да извози своје производе по истим критеријумима по којим их у наведену земљу извозе земље чланице ОЕЦД. На Табели А – импорт, увоз и извоз свих производа био је слободан и подложен једино царини (без рестрикција и контингената), осим говеда и говеђег меса, за које су постојали контингенти. Добијање ове либерализације значило је такође и да ће у будућности свако побољшање услова размене које добију земље ОЕЦД важити и за Југославију – више неће бити потребни билатерални преговори како би се постигла побољшања. Италија је била до тада највећи трговински партнер која је дала пуну либерализацију ОЕЦД Југославији²¹⁷ - била је држава у коју је одлазио највећи део југословенског извоза, и друга земља по обиму увоза (иза САД).²¹⁸ Са потписивањем споразума, југословенска размена са Италијом је још више порасла, тако да је ова земља од 1963, избила на прво месту у њеној укупној размени.²¹⁹ Политички значај такође је био велики – једнак трговински третман који је Југославија, као социјалистичка држава, изборила, био је охрабрујући знак за процес реформи привреде који се одвијао у Југославији, и јачао је позиције Југославије у борби за добијање либерализације и од других земаља ОЕЦД (у првом реду СР Немачке и Француске).²²⁰

С обзиром да је италијанска делегација упорно износила оптужбе о ниским ценама југословенских индустријских производа (дампингу), и да је то била једна од основа за захтевање „самоконтроле“ извоза, у Југославији је одлучено да се спроведе детаљна истрага о овим наводима и да се спрече даљи покушаји дампинга у случају да се оптужбе покажу тачне. Из ДСИП-а су такође обавестили СИБ да је неопходно да се предузећа обавесте о новом трговинском споразуму и погодностима које су изборене, али и о преузетим обавезама у случају самодисциплине. За Југославију је било значајно да покаже способност да контролише своја предузећа и свој извоз, избегне извоз по ниским ценама и реекспорт, нарочито у првом периоду након потписивања трговинског споразума.²²¹

Локална размена је такође била предмет разговора и претрпела је извесне промене. С обзиром да су, у претходном систему трговине, контингенти по листама уз Тршћански и Горички споразум служили томе да се одређена количина нелиберализованих производа из Југославије ипак извезе у Италију, сада је, када је увоз свих производа (осим говеда и говеђег меса), био слободан, локална размена је изгубила ту своју функцију. Југословенска делегација је указала на ово питање и затражила да се листе локалних споразума измене, на првом месту тражећи повећање контингената говеда и говеђег меса.²²² Италијанска делегација прихватила је само неке од ових захтева – најважнија ставка, говеда и говеђе месо остала је непромењена и у Тршћанском и Горичком споразуму. У Протоколу уз Тршћански споразум утврђено је 11 контингената – повећан је контингент за извоз млека и млечних производа за 60 милиона лира, а за извоз бутера и меласе су добијени нови посебни контингенти од 40 односно 50 милиона лира. Укупан обим размене по Тршћанском споразуму за текућу уговорену годину предвиђен је у износу од око 4 милијарде лира у сваком правцу, од чега је једна половина отпадала на контингентираних производе.²²³ Што се тиче Горичког споразума, у новом протоколу остало је само 4 производа на листи контингената. Контингент за говеда и говеђе месо је остао непромењен (300 милиона лира), док је контингент за свињско месо повећан са 150 на 300 милиона лира. Као и у случају Горичког споразума, повећан је контингент за извоз млека и

²¹⁷ Пре Италије, Југославија је либерализацију добила и од следећих чланица ОЕЦД: В.Британија, Финска, Швајцарска, затим земље Бенелукса и скандинавске земље. Укупна југословенска размена са овим земљама 1962. године била је мања од размене са Италијом (Статистички годишњак СФРЈ 1963, 223)

²¹⁸ Статистички годишњак СФРЈ 1964, 233.

²¹⁹ Исто.

²²⁰ ДАМСП, ПА, 411976, Извештај о економским преговорима са Италијом, одржаним у Риму од 25.2 до 23.3 1963, 1-2.

²²¹ Исто, 4-6.

²²² Исто, 7.

²²³ Исто, 8.

млечних производа на 60 милиона лира, а добијен је и нов контингент за извоз путера од 20 милиона лира. Укупан обим размене по Горичком споразуму одређен је на 2 милијарде лира. Протоколи уз локалне споразуме садрже и поверљива писма о „самодисциплини“ Југославије у извозу месних конзерви, с обзиром да је овај производ стварао проблеме на локалном италијанском тржишту у претходном проблему.²²⁴

Овим променама, Тршћански и Горички споразум све више су постајали средство за размену пољопривредних производа, што је био сектор привреде у ком је југословенска страна гајила највише страхова због будуће заједничке политике Европске економске заједнице. Без обзира на добијену либерализацију од стране Италије, гарантовани контингенти пољопривредних производа (млека, меса и путера), давали су Југославији могућност да макар мало поправи своју позицију у случају забране увоза у ЕЕЗ. Ипак, Југославија је осим контингентата тежила да прошири и друге повластице у оквиру ових споразума. Осим листа „А“ и „Б“, уз Тршћански споразум постојале су и листе „Ц“ и „Д“ које су се односиле на бесцарински увоз производа. По споразуму из 1955, листа „Ц“ која се односила на југословенски бесцарински извоз у Италију износила је 570 милиона лира – Југославија је на преговорима поставила захтев за повећање њене вредности на 1250 милиона лира (односно више него дупло). Италијанска делегација је прихватила начелно да дође до повећања, али је изашла са контрапредлогом од 1045 милиона лира за Југославију, уз истовремено једнако повећање листе бесцаринског извоза за италијанске производе.²²⁵ С обзиром да је повећање бесцаринског увоза са обе стране морао да прође законску процедуру како би био прихваћен, две делегације нису могле одмах да обезбеде његово тренутно спровођење. Ратификација у парламенту ових листи се знатно одужила са италијанске стране, па су нове бесцаринске листе ступиле на снагу тек 1970. године.²²⁶

Прве године након либерализације

Трговински споразум из марта 1963, из темеља је променио југословенско-италијанску трговину. По први пут у историји, између две земље важио је режим слободне трговине, ограничене само царинским оптерећењима, а све листе контингентата и забрањених производа су отпале. Обе стране су биле свесне значаја ових промена, али су имале различита очекивања и бриге у наредном периоду. Југославија је, са своје стране, добила шансу да повећа извоз неких својих производа који су дуго година били под рестриктивним режимом приликом увоз у Италију. То је значило повећање њеног извоза, и самим тим, повећање девизних средстава, што је за узврат омогућавало Југославији куповину робе и технологије са Запада, и бржи економски развој. Ипак, Југословени су били свесни опасности претерано брзог повећања извоза у Италију. На саветовању представника ДСИП-а и СССТ-а са Ивом Вејводом у априлу 1963, непосредно након потписивања споразума, југословенски амбасадор је упозорио да ће Италија у наредном периоду нарочито пажљиво пратити југословенски извоз, и да треба пазити да се не касни са испорукама обећане робе како се не би изгубило поверење у југословенске добављаче.²²⁷ Петар Томић, начелник у СССТ, на истом састанку упозорава на још једну опасност – претерани југословенски извоз, који би могао да доведе до рестриктивних мера са италијанске стране. По важећој заштитној клаузули споразума, Италија је имала право

²²⁴ Исто, 8-9.

²²⁵ Исто, 9-10.

²²⁶ ДАМСП, ПА, 443680 телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 26.11. 1970.

²²⁷ ДАМСП, ПА, 418046, Магнетофонски снимак дискусије са југословенским амбасадором И.Вејводом у ДСИП-у, 9.4.1963.

да ограничи увоз у случају поремећаја сопственог тржишта или сумњи да се са југословенске стране врши дампинг.²²⁸ Томић је навео пример калцијум-карбида, који је претходне године извожен по ненормално ниским ценама, што је довело до тога да се овај артикал нађе међу четири производа за које се Југославија обавезала на самоограничење.²²⁹ С обзиром да, по његовим речима, југословенски систем самоуправљања не дозвољава влади да „наређује“ домаћим предузећима када и колико своје робе могу да извезу у стране земље, требало је очекивати да дође до одређених „пробијања“, и извожења производа по нижим ценама.²³⁰ Нови закон о извозним предузећима из 1962. године давао је извозницима потпуно право да одлучују о својој политици извоза, али је остављао југословенској влади, и то конкретно СССТ-у, извесне начине да утиче на њих.²³¹ Томић је на саветовању говорио о овим начинима, стављајући у први план сарадњу самоуправних предузећа и државних органа у оквиру Привредне коморе.²³² Иако у запису разговора то није експлицитно наведено, врло је могуће да је Томић под „пробијањем“ производа мислио на реекспортовање производа из Источне Европе које су вршиле велике југословенске спољнотрговинске организације попут „Интерекспорта“ („Инекс“) и „Генералекспорта“ („Генекс“). Ове компаније, од којих су неке биле под контролом државне службе безбедности, користиле су се разликом у ценама између робе у Источној и Западној Европи како би посредовањем у трговини оствариле профит. Државни врх је прећутно подржавао ова предузећа, с обзиром да је њихово пословање био врло ефикасан начин да се дође до девиза.²³³ Реекспорт је доносио значајан профит овим извозно-увозним предузећима, која су се временом развила у веома моћна и утицајна предузећа, али је доносио штету домаћим произвођачима, који нису могли да се такмиче са ниским ценама под којима се продавала реекспортирана роба из Источне Европе. Такође, реекспорт је штетио репутацији Југославије у међународној трговини, и често је доводио до оптужби за дампинг са италијанске стране.²³⁴

Италија је, с друге стране, имала сасвим другачије бриге. Као што је већ речено, током преговора око склапања трговинског уговора, према југословенским оценама поделе на италијанској страни биле су изразите, и готово да су довеле до прекида разговора. Једино је након личне интервенције Луиђија Претија, министра спољне трговине, преговарање успешно приведено крају. Ипак, у Италији је остало више незадовољних група, окупљених око Министарства индустрије, које је било под утицајем деснијег крила Демохришћанске партије. Четврта влада Фанфанија, која је потписала трговински уговор са Југославијом, била је мешовита и састојала се од представника различитих струја Демохришћанске партије, затим Социјалдемократске партије и Републиканске странке, уз спољну подршку Социјалистичке партије.²³⁵ Након сукоба између демохришћана и социјалиста, председник Антонио Сењи (Antonio Segni) је расписао превремене парламентарне изборе за април 1963. године. На изборима је потврђена доминација Демохришћанске партије: иако је ова партија изгубила око 4% гласова, задржала се на првом месту по броју мандата. Лево снаге су наставиле да расту (комунисти скоро 3%), уз опадање и нестајање монархиста. Нову владу формирао је

²²⁸ ДАМСП, ПА, 411976, Извештај о економским преговорима са Италијом, одржаним у Риму од 25.2 до 23.3 1963, 5-6.

²²⁹ ДАМСП, ПА, 47314, телеграм Миловановић-Вејвода ДСИП-у, 1.3.1963.

²³⁰ ДАМСП, ПА, 418046, Магнетофонски снимак дискусије са југословенским амбасадором И.Вејводом у ДСИП-у, 9.4.1963.

²³¹ АЈ, СИВ, 130-732-1189, Нацрт закона о спољној трговини, образложење предлога закона, 9.11. 1965.

²³² ДАМСП, ПА, 418046, Магнетофонски снимак дискусије са југословенским амбасадором И.Вејводом у ДСИП-у, 9.4.1963

²³³ Ognjen Tomić, Examples of informal practices in Yugoslavia's trade relations with Italy in the 1960s and 1970s, Currents of history/Tokovi istorije 3/2022, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022, 175-198, 185-187.

²³⁴ Isto, 179-181.

²³⁵ Simona Colarizi, *Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni*. Roma-Bari: Larerza, 2016, 247.

Ђовани Леоне(Giovanni Leone), и она је била састављена у целости од демохришћана.²³⁶ Ипак, то није довело до слабљења утицаја социјалистичких партија: штавише, с обзиром да је влада имала мању подршку у парламенту, морала је да води више рачуна о мерама које спроводи. Истовремено, италијанска индустрија је 1963. забележила пад продуктивности, док је потрошња становништва наставила да расте. Италијанска лира имала је фиксан курс, што је у условима инфлације на домаћем тржишту довело до опадања конкурентности италијанског извоза и спољнотрговинског дебаланса.²³⁷ Услед тога, током 1963. године Италија била врло отворена према увозу из иностранства, укључујући и Југославију, док је њен извоз стагнирао. Отварање трговине користило је становништву, пошто је обарало цене потрошачких добара, односно у условима растуће инфлације држало је цене на истом нивоу: с друге стране на губицима су били домаћи произвођачи.²³⁸ С обзиром на однос снаге у италијанској индустрији, који је био знатно на страни капитала у односу на раднике, служећи се Хекшер-Охлин теоремом, долазимо до закључка да је отварање Италије ка спољном тржишту било од користи за радну снагу, а да је штетило интересима капитала.²³⁹ Имајући то у виду, није необично што су главни заговарачи отварања трговине према Југославији долазили из редова леве струје Демохришћанске партије или њеног партнера, Социјалдемократске партије(Луиђи Прети). Сви ови фактори довели су до тога да је током 1963. године дошло до значајног раста југословенског извоза у Италију(табела 3.)

Табела 3. Биланс трговине између Италије и Југославије 1962-1963(у милионима лира)

Година	1962	1963	Промена
Југословенски извоз/италијански увоз	60480	101212	67%
Процент увоза/извоза	1,6% 14%	2,1% 20%	+31% +43%
Италијански извоз/југословенски увоз	66773	70807	+6%
Процент извоза/увоза	2,2% 11,7%	2,3% 10,6%	+5% -9%
Укупан обим трговине	127 253	172019	+35%
Биланс(према Југославији)	- 6293	+ 30405	+583%

²³⁶ Isto, 248-249.

²³⁷ Vera Zamagni, *The Economic History of Italy, 1860-1990. Recovery after Decline*. Oxford: Clarendon Press, 1993, 338.

²³⁸ Инфлација у Италији је 1963. године досегла 8%, највише од краја рата. Највећи узрок био је у повећању зарада(за 18%), и великом повећању увоза и дефицита. (Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015. 243-244.)

²³⁹ Robert C. Feenstra, *Advanced International Trade: Theory and Evidence*, Princetone: Princetone University Press, 2002. , 41-42

Извор: Истат(Istat) и Савезни завод за статистику²⁴⁰

Југословенски извоз се готово дуплирао у 1963. години у односу на претходну. Учешће Италије у укупном југословенском извозу је порасло са 14% на чак 20%, што ју је стављало далеко испред следеће земље на листи, СССР-а (10,8%). Југославија је извозила више у Италију него у све земље Африке, Азије, Јужне Америке и Океаније заједно.²⁴¹ Увоз из Италије је такође био висок, али се држао на стабилном нивоу од око 10%, што је Италију стављало на друго место иза САД.²⁴² С друге стране, Југославија је заузимала далеко мање значајно место у италијанској спољној трговини. Италија је процентуално више извозила него увозила из Југославије: чак и након огромног повећања југословенског извоза у 1963. години, проценат увоза из Југославије порастао је само са 1,6% на 2,1%(12.место)²⁴³ Југославија је и у италијанском извозу такође учествовала у малом проценту(2,3%), што ју је стављало на 11. место. Ова чињеница је врло важна због разумевања контекста у ком су се развијали трговински односи између две земље. С обзиром да је Италија била далеко значајнија за Југославију него обратно, Југославија је била та која је била у подређеном положају, рањивија на примену италијанских мера заштите трговине, и више заинтересована за постизање слободнијих услова трговине.²⁴⁴ Због тога је иницијатива у трговинској сарадњи готово увек долазила из Југославија. Овога су власти у Београду биле свесне и покушавале су да се на различите начине изборе за равноправнији однос са Италијом.²⁴⁵

Поглед на структуру југословенског извоза(табела 4.) у Италију открива да се она није много изменила у односу на претходну годину. Највећи део југословенског извоза у Италију чинили су, по вредности: свеже месо(12 мил. динара), говеда и коњи(8 мил.динара), дрвна грађа(7,7мил динара), затим памучне тканине, целулоза и кукуруз(сви по око 1,1 милион динара)(табела 5.)

²⁴⁰ Југословенска и италијанска статистика се у главним цртама поклапају, тако да ће бити наизменично коришћени подаци оба завода за статистику. Италијанску статистику је водио(и даље активан) Istituto Nazionale di Statistica(Istat) из Рима, а југословенску Савезни Завод за Статистику(СЗС) из Београда. Разлике које се повремено јављају у подацима између два завода указивале су на постојање илегалних трговинских пракси и биле су предмет разговора између југословенских и италијанских власти. Ипак, оне са макроекономске тачке гледишта нису довољно велике да би биле значајне.

²⁴¹ Statistički Godišnjak SFRJ 1964, Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1964, 233.

²⁴² Југославија је увозила пољопривредне вишкове по повољним условима из САД-а, што је био вид америчке помоћи Југославији која је требало да јој помогне да одржи независност од СССР-а.

²⁴³ Annuario statistico italiano 1964, Roma: Istituto centrale di statistica, 1964,299-300.

²⁴⁴ Охајама је доказао да је за малу земљу слободна трговина увек боља од рестриктивне трговине. Наравно, ови модели прављени су за земље са капиталистичким тржиштем, укљученим у светску економију и не могу се сасвим применити на Југославију и Италију. Оно што јесте важно и неоспорно јесте да је у трговини мале и велике земље, велика земља та која може имати више користи од трговинских баријера, док би мања земља требало да тежи слободној трговини како би максимизовала своје добитке. (Robert C. Feenstra, *Advanced International Trade: Theory and Evidence*, Princeton: Princeton University Press, 2002, 262-3).

²⁴⁵ ДАМСП, ПА, 414416, Годишњи извештај економског одељења Амбасаде СФРЈ у Риму за 1963, 31.12.1963.

Табела 4. структура извоза Југославије у Италију 1962/1963 – количине и промена по значајнијим производима ²⁴⁶

Југославија извоз/производи	Количина* 1962	Количина 1963	Промена	% укупног извоза
Говеда	20 502	39 572	+93%	54%/88%
Коњи	20 200	25 200	+25%	66%/80%
Свеже месо	13 600	48 000	+253%	17%/53%
Јаја	4100	3000	-27%	66%/58%
Конзерве од рибе	1571	1617	+3%	84%/84%
Кукуруз	1600	63 000	+3838%	5%/60%
Дрвна грађа ²⁴⁷	812 000	1 023 000	+26%	71%/70%
Кудеља и кучина	4200	2600	-38%	40%/20%
Концентрат пирита	78 000	71 000	-9%	26%/25%
Боксит	184 000	229 000	+24%	20%/23%
Памучне тканине	1583	3 692	+133%	15%/24%
Цинк	1710	2056	+20%	20%/29%
Дрвни фурнири	4187	6467	+54%	39%/57%
Целулоза	19 000	31 000	+63%	54%/54%

*у тонама

²⁴⁶ Statistički Godišnjak SFRJ 1964, Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1964, 235-240.

²⁴⁷ Огривно и целулозно дрво, меко резана грађа, тврдо резана грађа.

Табела 5. вредност и цене значајнијих производи извоза Југославије у Италију 1962/1963)²⁴⁸

Југославија извоз/производи	Вредност**1962	Вредност 1963	Цена по тони***
Говеда	3 000	5 884	146/148
Коњи	1844	2570	91/101
Свеже месо	3338	12 254	245/255
Јаја	617	552	150/184
Конзерве од рибе	240	262	152/162
Кукуруз	27	1 097	17/17
Дрвна грађа ²⁴⁹	7 543	9 064	9/9
Кудеља и кучина	562	290	133/111
Концентрат пирита	188	159	2,4/2,2
Боксит	378	459	2/2
Памучне тканине	510	1195	322/323
Цинк	96	128	56/62
Дрвни фурнири	93	138	22/21
Целулоза	695	1140	36/36

**у милионима динара

*** у хиљадама динара

Штавише, упркос томе што је југословенска влада као свој дугорочни план предвидела повећање процента индустријског извоза²⁵⁰, највећи раст извоза био је управо у пољопривредном сектору. Главни југословенски производи попут говеда(+93%), свежег меса(+253%) и кукуруза(+3838%), доживели су снажан раст током ове године. Нарочито је пораст извоза свежег меса и кукуруза у Италију био значајан: гледано у процентима, 1962.године је само 17% југословенског меса извожено у Италију – током 1963. тај проценат је порастао на 53%. Процент кукуруза који се извози у Италију скочио је још више: са 5% на 60%, што је делимично била последица и тога што је италијанско тржиште коначно отворено за овај производ, а делимично огромним растом потражње.

²⁴⁸ Statistički Godišnjak SFRJ 1964, Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1964, 235-240.

²⁴⁹ Огривно и целулозно дрво, меко резана грађа, тврдо резана грађа)

²⁵⁰ АЈ, КПР, I-3-а, 44-31, Специјални информативни билтен посвећен економским односима између Италије и Југославије, од 27.октобра, 1965.

Највећи део овог пораста темељио се на повећаној тражњи италијанског тржишта. Говеда и говеђе месо и даље су се налазили на листи контингентираних производа, тако да нови трговински споразум није донео промене на том пољу. Италија је већ у марту 1963. увела ванредне увозне контингенте за прехранбене производе, „због јаке зиме“, у покушају да успори раст домаћих цена, а ту меру је додатно продужавала током целе године.²⁵¹ Према југословенским сазнањима, тржиште меса у Италији било је јако дефицитарно, а с обзиром на повећање потрошње сваке године, изгледало је као да ће тако остати и у будућности. Италијанска влада правила је напоре да унапреди домаћу производњу, али по југословенским оценама, ти напори били су недовољни. Такође, упркос томе што су италијанске власти покушавале да мотивишу своје грађане(пропагандном кампањом), на конзумацију јефтинејег смрзнутог меса из Аргентине, та акција, по југословенским сазнањима, није имала успеха међу италијанским произвођачима навикнутим на свеже месо. Југословенски економски стручњаци оцењивали су да ће на тржишту Италије и у будућности бити врло повољних услова за пласман југословенског меса.²⁵²

Најзначајнији ефекат споразума може се опазити у значајном расту извоза памучних тканина(133%). Памучне тканине представљале су изузетак по томе што су биле индустријски производ, и њихова вредност по тони је била значајно већа од оне коју су постигали други југословенски производи(табела 5). Повећање извоза текстила није прошло без реакције италијанске стране – врло брзо, већ у јулу 1963. године, југословенску амбасаду су посетили представници италијанских произвођача памука, и, жалећи се на ниске цене (дампинг) југословенских производа, затражили састанак са југословенским предузећима.²⁵³ Италијани су тврдили да су југословенске цене ниже за око 50-60% од тржишних, и да ће, ако не дође до повећања, тражити интервенцију своје владе. Југословенска страна је негирала оптужбе о дампингу, али је прихватила да се одржи састанак на којем би две стране изложиле своје аргументе.²⁵⁴ Произвођачи памука вршили су, по мишљењу Југословена неоправдан притисак, због страха од конкуренције. Иза италијанских оптужби о ниским ценама, често се крило питање количина робе од којих италијанска индустрија страхује да ће сузити њихово тржиште и смањити профит, стоји у годишњем извештају Амбасаде СФРЈ за 1963. годину.²⁵⁵ У амбасади су такође упозорили да се и у будућности могу очекивати проблеми са ценама, с обзиром да су многи производи сада прешли на либерализован режим размене, у коме производно-комерцијални и други економски фактори играју знатно већу улогу, што није био случај у ранијем административном систему.²⁵⁶

Италијанске жалбе

Један од важних разлога за сумњу и жалбе италијанске стране на цене увоза из Југославије, крио се у већ поменутиим реекспортним праксама. Земље источне Европе врло брзо су покушале да искористе чињеницу да је Југославији одобрена пуна либерализација од стране Италије. Већ у јуну 1963. године, амбасадора Вејводу су југословенска предузећа у Милану упознала са предлозима италијанских и источноевропских предузећа о понуди да посредују у трговини између њих за провизију од око 2-3%. Овај аранжман понуђен је за

²⁵¹ ДАМСП, ПА, 438600, телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 26.11.1963.

²⁵² ДАМСП, ПА, 414416, Оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, прилог: Производња меса у Италији и увоз, 11.3.1964.

²⁵³ ДАМСП, ПА, 422941, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 3.7. 1963.

²⁵⁴ ДАМСП, ПА, 435932 Записник са састанка Комисије за извоз сирових памучних тканина у Италију, одржаног 17. октобра 1963. у Београду

²⁵⁵ ДАМСП, ПА, 414416, Годишњи извештај економског одељења Амбасаде СФРЈ у Риму 1963, 6-7.

²⁵⁶ Исто, 3.

производе црне металургије, чија се цена драстично разликовала у Италији, Југославији и Источној Европи. Амбасадор је у писму ДСИП-у изнео свој став да би прихватање ових послова имало штетан утицај на југословенску трговину у Италији. По његовом мишљењу, реекспорт преко Југославије би, приликом преговора источноевропских земаља са Италијом могао да послужи као аргумент за повећање контингента одређеног артикла („кад се већ извози преко Југославије, зашто не би могло директно?“), Додатно, Југославија би таквим пословима помагала своје директне конкуренте да се учврсте на тржишту, обезбеђујући им пласман, а познато је да су њихове цене биле далеко боље од југословенских. Југословенска предузећа у Милану су чак тврдила „да ако би источноевропске земље могле слободно да извозе производе црне металургије у Италију, ми се уопште не бисмо могли појавити тамо“.²⁵⁷

Међутим, чини се да ови аргументи нису били довољни да убеди државне власти да одустану од реекспорта. Утицај који су велика реекспортна предузећа и њихови директори имали на државни врх био је велики, а девизе који су ови послови доносили превише значајни да би их се држава одрекла. Реекспортни послови су се наставили, и били су и у будућности узрок проблема у односима између две државе.²⁵⁸

Ипак, велики број југословенских производа долазио је под удар италијанских жалби без обзира што је заиста био пореклом из Југославије. Војко Сантрић, директор предузећа Центропродукт из Милана, говорио је о овом проблему на саветовању са осталим представницима југословенских предузећа у Италији почетком 1963. године²⁵⁹. По његовим речима, Фијат и остале велике италијанске компаније, нису желеле да мењају своје досадашње снабдеваче индустријских сировина и производа. Југословенске производе тражили су по цени која је за 15-20% нижа од цене њихових старих снабдевача, односно од тржишне цене. Пошто се са тим артиклима Југославија појављивала први пут на тржишту, најчешће је његова фирма била приморана да прихвати те цене. Међутим, по речима Сантрића, „када прихватимо те цене, онда нас исти ти кругови критикују за дампинг цене!“²⁶⁰ Југословенске цене морале су бити ниже како би се тржиште упознало са квалитетом производа, с обзиром да италијански набављачи нису имали поверења у југословенску индустрију: међутим, нису могле бити ни превише ниске како би избегле оптужбе за дампинг.²⁶¹

У питању је био својеврсни зачарани круг из којег су југословенска предузећа тешко налазила излаз. Оно око чега су се слагали и представници привреде и државни органи било је да је неопходно појачати привредну пропаганду у Италији. Међутим, постојала су различита виђења на који начин то треба спровести. Амбасада СФРЈ је предлагала да се повећа присуство Југославије на сајмовима у Италији (нарочито у Јужној Италији), и да се поради на слици Југославије у штампи.²⁶² Иво Вејвода истицао је значај културне сарадње, која би могла допринети повећању интереса за Југославију, што би последично довело до више италијанских туриста (извор девиза), и повећања генералног поверења у југословенске производе. По његовим речима, требало је „срушити вековне ограде и предрасуде о Југославији“.²⁶³ С друге стране, југословенски привредници у Милану у први план су истицали неорганизованост југословенске трговинске мреже. Илија Мараш, директор Сацета, истакао је потребу да се

²⁵⁷ ДАМСП, ПА, 456344 Оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму, 8.6. 1963.

²⁵⁸ Ognjen Tomić, *Examples of informal practices in Yugoslavia's trade relations with Italy in the 1960s and 1970s*, *Currents of history/Tokovi istorije* 3/2022, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022, 175-198, 187-188.

²⁵⁹ ДАМСП, ПА, 442272, Записник са састанка југословенских спољно трговинских предузећа у Милану, 25.2. 1963.

²⁶⁰ ДАМСП, ПА, 418046, Магнетофонски снимак дискусије са И.Вејводом, 9.4.1963.

²⁶¹ ДАМСП, ПА, 442272, Записник са састанка југословенских спољно трговинских предузећа у Милану, 25.2. 1963.

²⁶² ДАМСП, ПА, 433280, Оперативно писмо бр.9, амбасада СФРЈ, 9.10.1963.

²⁶³ Вејвода је критиковао то што је делегација писаца из Југославије била на „ниском нивоу“. По његовим речима: „ако Црвена Звезда долази у Италију са најјачим саставом, потребно је и писци да дођу у најјачем саставу“ – Вејвода је овде првенствено мислио на одсуство Иве Андрића. (Магнетофонски снимак дискусије са И. Вејводом, 9.4.1963.)

југословенска извозна предузећа одлуче за једно од југословенских предузећа у Италији.²⁶⁴ Према југословенским привредницима у Милану, многа југословенска извозна предузећа одлучивала су се за пословање са италијанским партнерима, којима су давали и више провизије. Ову информацију сазнајемо и из другог извора: представник италијанске компаније FALCK се југословенском конзулу у Милану Вјекославу Цврљу у једном разговору жалио на југословенска извозна предузећа, која, иако су многа чак и учлањена у Сацет, одбијају да раде преко њега.²⁶⁵ Ладислав Гонда, директор Инекса Италиана(Inex Italiana), такође се жалио на висину провизије коју је његово преузеће остваривало, и поредио је са оном која је плаћана италијанским посредницима. По његовом мишљењу, управо због тако ниских провизија, југословенска предузећа у Италији немају новца за бољу промоцију производа које продају у Италији.²⁶⁶ На наредном састанку представника југословенских предузећа у Италији, истакнута је потреба за бољом сарадњом између самих предузећа. Договорено је да у случајевима када неко југословенско предузеће има купца за одређени артикал, а нема могућности да га набави, треба да тај посао уступи искључиво другом југословенском предузећу, а за узврат би требало да добије половину провизије када се посао оствари.²⁶⁷

Занимљиво је упоредити ставове које су на више састанака одржаних у Милану током 1963. и 1964. изнели представници југословенских предузећа са ставом који су имали државни органи, које је на састанцима представљао генерални конзул Цврље. Док су привредници, суочени са реалним условима на италијанском тржишту, брзо постали свесни потребе за договарањем, југословенске власти нису овом питању посвећивале пажњу. Војко Сантрић (Центропродукт) је предложио да се југословенска предузећа договоре око нових артикала који ће се извозити у Италију, како се не би се десило да југословенска предузећа буду једна другој конкуренција, и тако „просипају новац и снагу“.²⁶⁸ Ладислав Гонда (Интерекспорт) критикује појаву да, када једно предузеће почне са извозом неког производа, и има успеха, остали почну да га „копирају“, и тако „сметају један другом“, и истиче потребу за већом координацијом.²⁶⁹ Илија Мараш, из Сацета, додаје и да је неопходно да се југословенска предузећа „договоре“ приликом предстојећег тендера за посао реконструкције италијанских железница, како не би правила једно другом „непотребну конкуренцију“.²⁷⁰

Ове иницијативе за договарањем нису долазиле из Београда – југословенске државне власти биле су само пасивни посматрачи овог процеса. Конзул Цврље није изнео своје лично мишљење о договарању између југословенских предузећа, а ни у једном документу који је стигао из ДСИП-а као одговор не може се наћи реакција државних органа. То може бити добар показатељ стања у коме се налазио југословенски привредни систем током реформи почетком шездесетих година. Југословенска привреда је, још од увођења самоуправљања функционисала по јединственом систему који није био ни централноплански, ни тржишни. Бранко Хорват критиковао је овај систем, између осталог и због непостојања јасног плана развоја рађеног на стручним основама.²⁷¹ По његовом мишљењу, Југославија је успоставила тржишну, нерегулисану привреду („тржишни социјализам“), у којој су предузећа била препуштена сама себи, а проблеми који су се јављали у привреди су били регулисани једнократним административним мерама. Није било јасно постављеног економског система и

²⁶⁴ ДАМСП, ПА, 442272, Записник са састанка наших спољно трговинских предузећа у Милану, 25. 2. 1963.

²⁶⁵ ДАМСП, ПА, 42110, Информација о разговору Вјекослава Цврље са П.Ребора, замеником генералног директора челичане FALCK, на ручку у резиденцији 5.1. 1963.

²⁶⁶ ДАМСП, ПА, 442272, записник са састанка наших спољно трговинских предузећа у Милану, 25. 2. 1963.

²⁶⁷ ДАМСП, ПА, 442355, записник са састанка секретаријата наших трговинских представника у Милану. 6.3. 1963.

²⁶⁸ ДАМСП, ПА, 442198, државном секретаријату за иностране послове, III политичко дељење(Реферат за Италију), генерални конзул у Милану В.Цврље, 5.2. 1963.

²⁶⁹ ДАМСП, ПА, 442355, записник са састанка секретаријата наших трговинских представника у Милану. 6.3. 1963

²⁷⁰ ДАМСП, ПА, 442272, записник са састанка наших спољно трговинских предузећа у Милану, 25. 2. 1963

²⁷¹ Branko Horvat, *Ekonomska nauka i narodna privreda*, Zagreb: Naprijed, 1968, 285-297.

то је отварало могућности за бројне злоупотребе. С обзиром да је читава привреда била постављена без дугорочног плана, и регулисана тренутним административним одлукама, ни предузећа нису могла да направе планове свог пословања и инвестирају у дугорочан развој.²⁷² Хорватова дијагностика проблема југословенске привреде, коју је износио у својим радовима показала се прилично тачном; проблем нејасно постављеног економског система наставио је да буде актуелан до краја постојања југословенске државе. Занимљиво је да је договор између предузећа, као концепт ушао у касније реформе југословенске привреде, која се никада није реформисала у правцу којем је то предлагао Хорват (сређенијем, плански усмереном), већ у правцу још већег фокуса на предузећа и прихватања концепције „друштвеног договора“ између организација удруженог рада.²⁷³ Ипак почетком шездесетих, идеја о договорима домаћих предузећа, још увек није долазила од државних органа. Штавише, у програму привредне реформе из 1965. године, акценат се стављао управо на повећању конкуритивности југословенских предузећа на страном тржишту, што је требало да буде подстакнуто повећањем продуктивности.²⁷⁴ Ово повећање продуктивности требало је да буде резултат, између осталог, и снажнијег деловања тржишних елемената у југословенској привреди, односно другим речима – већим ослоном на закон понуде и потражње, и посредно, на конкуренцију између самих југословенских предузећа.²⁷⁵

Структура трговине

Југославија је имала разлога да буде задовољна развојем трговинских односа након потписивања споразума, али је, с друге стране, постојало и више фактора који су указивали да је потребно поради на неким аспектима трговине и то нарочито њене структуре. Пораст југословенског извоза био је последица пре свега унутрашњих економских прилика у Италији, и југословенско руководство је било свесно да ће се те прилике убрзо променити.

Структура међусобне трговине је, по југословенским оценама била изразито неповољна за Југославију, с обзиром да је Југославија извозила мали проценат готових производа, а Италија је с друге стране већински део свог извоза заснивала управо на индустријском извозу (слика 3.). Најбоља година, по југословенским стручњацима, била је управо, 1963, када је југословенских извоз готових производа достигао 20% учешћа у извозу у Италију.²⁷⁶

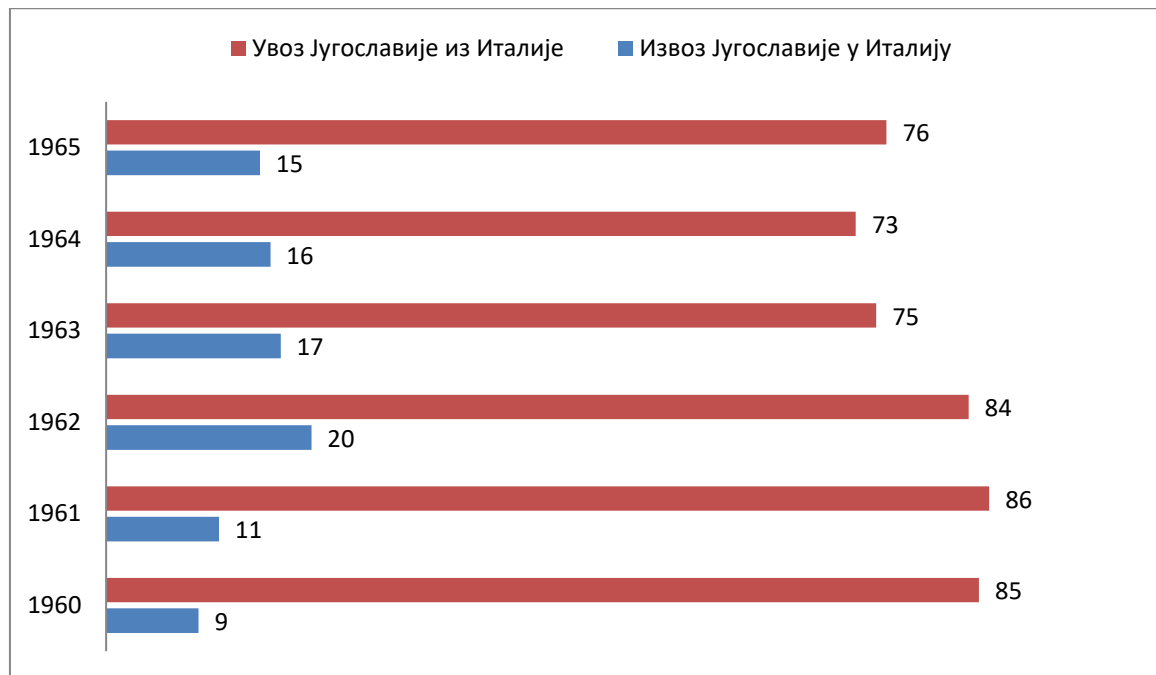
²⁷² Branko Horvat, *Jugoslavenska privreda 1965-1983: Prognoze i kritike*, Ljubljana-Zagreb: Cankarijeva založba, 1984, 167-180.

²⁷³ Branko Horvat, *ABC jugoslavenskog socijalizma*, Zagreb: Globus, 1989, 31-37.

²⁷⁴ Krešo Džeba, Milan Beslač, *Privredna reforma: Što i zašto se mijenja*“, Vjesnik: Zagreb, 1965, 15-18.

²⁷⁵ Исто, 40-55.

²⁷⁶ АЈ, КПП, I-3-a , 44-31, Специјални информативни билтен посвећен економским односима између Италије и Југославије, од 27.октобра, 1965.

Слика 3. Увоз/извоз готових производа за Југославију у процентима извоза (%) – првих 9 месеци размене, 1960-1965.²⁷⁷

Зашто су југословенске власти желеле да повећају извоз прерађених (готових производа) у Италију? Иако је ситуација у којој неразвијене земље извозе сировине и природна богатства у развијене земље, које заузврат у њих извозе индустријске производе чест случај у међународној трговини, она није нужно негативан феномен.²⁷⁸ По теорији међународне трговине, Хекшер - Олиновом моделу, свака земља извози онај производ у коме је богата, и за шта јој је потребан мањи утрошак капитала, времена, радне снаге како би га произвела.²⁷⁹ С обзиром да је Југославија имала погодне услове за развој сточарства, и богате шумске ресурсе, и могла је те производе произвести по нижој цени од Италије²⁸⁰, високо учешће ових артикала у извозу у Италију није било супротно економској логици. Ипак, постојало је неколико разлога због којих су југословенске власти инсистирале на повећању учешћа индустријских производа у извозу. Први је био принципијелни или другим речима идеолошки. Савез комуниста

²⁷⁷ Извор: АЈ, КПП, I-3-а, 44-31, Специјални информативни билтен посвећен економским односима између Италије и Југославије, од 27.октобра, 1965.

²⁷⁸ Као супротан пример може се навести извоз нафте(примарне сировине) из Уједињених арапских емирата(развијене земље), у земље у развоју попут Индонезије, из које се затим увозе готови индустријски производи. Занимљиво је приметити да, иако земље у развоју често производе индустријске производе високог степена обраде, ови производи се, због неповерења у квалитет, продају по нижим ценама него идентични производи из развијених земаља, које имају „бренд“ и ознаку квалитета. Овај феномен се објашњава тиме да, с обзиром да су развијене земље углавном фокусиране на квалитетније производе, потрошачи повезују високи квалитет са земљом порекла, иако те две варијабле не морају бити повезане(John Hudson, Philip Jones, *International trade in 'quality goods': signalling problems for developing countries*, Journal of international development 15, 2003/8, 999-2013.)

²⁷⁹ Robert C. Feenstra, *Advanced International Trade: Theory and Evidence*, Princetone: Princetone University Press, 2002, 229-229).

²⁸⁰ Према теорији апсолутних предности, коју је формулисао Адам Смит, ако је једна земља ефикаснија у производњи производа А, а мање ефикасна у производњи производа Б, она ће се специјализовати за производњу производа А, а производ Б ће увозити из друге земље која је ефикаснија у производњи производа Б. Међутим, према теорији компаративних предности, прва земља не мора имати апсолутну предност у производњи неког производа, односно друга земља може бити ефикаснија у производњи оба производа. Да би до размене дошло довољно је да постоји релативна разлика у трошковима производње. На тај начин, земља ће се специјализовати за производњу производа код ког има већу компаративну предност. Теорију компаративне предности у трговини први је изнео Дејвид Рикардо. (Агнар Сандмо, *Историја економских идеја*, Београд: Службени гласник, 2013.)

Југославије тежио је индустријализацији земље, између осталог и зато што је у томе видео повећање животног стандарда становништва и развијености државе.²⁸¹ У томе југословенска партија није била изузетак – готово све комунистичке партије имале су у својим програмима индустријализацију као основ економског развоја. Индустријализацијом се, такође, повећавао број индустријских радника, који су, по марксизму који су следиле ове партије, били основна покретачка снага друштва. Ова идеја следила се са толиком ревношћу да је понекад долазило до ирационалних, са економске тачке гледишта, улагања у индустрију у местима где је било рационалније уложити у пољопривреду или услужне делатности.²⁸² Још један разлог који није спадао у економске био је питање престижа и положаја. Југославија је током читавог свог постојања извозила у Италију сировине и пољопривредне производе, и била у подређеном положају, економски и политички, према свом већем суседу.²⁸³ Иако ове две појаве нису морале бити нужно повезане, изједначавање структуре међусобне размене вероватно је у Југославији симболизовало и напредак и развитак Југославије и равноправност у односима са Италијом. Међутим, постојали су и стварни економски разлози у тежњи за променом структуре размене. Природни ресурси који су се користили за извоз нису били неисцрпни – Југославија није могла да обнавља своје шуме једнако брзо као што их је секла.²⁸⁴ Југославија, као земља богата радном снагом, желела је да искористи свој потенцијал у радној снази тиме што ће се фокусирати на готове индустријске производе у чијој је производњи учествовао већи број радника.²⁸⁵ Пол Кругман је показао да је у трговини мале и велике земље, за малу земљу важно да извози што више различитих врста производа, како би могла да остане у равнотежи са већим трговинским партнером²⁸⁶. Сходно томе, Југославија је желела да диверзификује свој извоз, и понуди италијанском тржишту већи број производа. Осим што јој је, као малој земљи, то био једини начин да одржи трговински баланс, диверсификација производа је била важна и због веће сигурности трговине, односно мање осетљивости југословенског извоза према изненадним променама режима размене према неком производу (нпр. забрана увоза говеђег меса). У случају пољопривредних производа, ово је било посебно значајано и са аспекта ЕЕЗ, која је доносила све више протекционистичких мера у овом сектору.²⁸⁷

Од најважнијих производа које је Југославија извозила у Италију (дрвна грађа, кукуруз, говеда и коњи, свеже месо и памучне тканине), само су памучне тканине спадале у производ са одређеним степеном индустријске обраде, и постизале су нешто већу цену (табела 5.) Пример који показује колико је тешко било пробити се на италијанском тржишту са производима са великим степеном обраде представља случај продаје електромотора у Италији,

²⁸¹ Ivana Dobrovojević Tomić, „Svi U Fabrike“! Instant Industrijalizacija U Jugoslaviji 1945–1955, Istorija 20. veka, 2/2009, 103-114.

²⁸² Andrei Markevich and Tamas Vonyo, *Economic policy under state socialism, 1945-1989*, in *The Economic History of Central, East and South-East Europe: 1800 to the Present*, edited by Matthias Morys, Routledge: New York, 2021., 303-324, 308-310).

²⁸³ Goran Latinovic, *Yugoslav-Italian economic relations 1918-1941*, Banja Luka, 2019, 20-25.

²⁸⁴ Дobar пример можемо видети данас у богатим земљама извозница нафте. Владе тих земаља, улажу значајна средства у развој оних грана привреде које нису зависне од извоза нафте (нпр. услужне делатности), припремајући се за период након исцрпљења нафтних резерви (Noura Hamad Salim Al Jaber, *United Arab Emirates Post Oil Strategy: an Examination of diversification strategies and Challenges*, United Arab Emirates University, 2019.

²⁸⁵ За Југославију је то било од посебног значаја и због проблема са незапосленошћу који ју је мучио. Видети: Susan L. Woodward, *Socialist Unemployment - The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*, Princeton: Princeton University Press, 1995.

²⁸⁶ У случају да две државе тргују, она са већим тржиштем ће извозити више различитих добара и бити нето извозник. Већа држава ће привући више фирми које ће се специјализовати за више производа и тиме обезбедити већи извоз. Ово је различито од модела који претпоставља да је број производа једнак, ако би мала држава успела да повећа број различитих производа које извози. У том случају, веће тржиште значи и више потражача, што значи да ће већа земља постати нето увозник, а мања нето извозник. (Robert C. Feenstra, *Advanced International Trade: Theory and Evidence*, Princeton: Princeton University Press, 2002, 229-229)

²⁸⁷ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 35-37.

о чему је југословенски конзулат у Милану известио представник предузећа Центропродукт. По његовим речима, Центропродукт је две године безуспешно покушавао да прода југословенске електромоторе у Италији. Крупни добављачи и потрошачи нису били заинтересовани за куповину непроверених југословенских мотора с обзиром да су већ имали установљене линије набавке уз посебне попусте код знатно познатијих произвођача из других земаља. Решење до кога је Центропродукт дошао било је контактирање средњих и мањих потрошача, који су били заинтересовани за куповину југословенске електромоторе након што су се уверили у квалитет и повољну цену. Проблем је био у томе што мала италијанска предузећа нису била оспособљена да самостално врше увоз и царињење из иностранства, па је Центропродукт морао да, заједно са три италијанска потрошача, оснује посебно удружење посвећено увозу и продаји електромотора југословенске производње. По речима представника Центропродукта, ово решење је успешно повећало продају електромотора, и већ након једне године продата је цела годишња производња предузећа „Електроковина“ из Марибора, па се приступило продаји и електромотора које је производио „Раде Кончар“ из Загреба.²⁸⁸ Конзул Југославије у Милану писао је ДСИП-у о овом случају као о примеру како се југословенска предузећа могу пробити на италијанско тржиште. Ово није био ни први, а ни последњи пут да југословенска предузећа говоре о тешкоћама у сарадњи са крупним италијанским фирмама, и решење проналазе у сарадњи са средњим и малим предузећима. Чини се да је Центропродукт био најуспешнији у проналажењу алтернативних начина да се пробије на италијанско тржиште – о успешним пословима овог предузећа говорили су и са италијанске стране.²⁸⁹

Италијански извоз у Југославију стагнирао је током 1963. године(табела 3.) по обиму, а није се значајније мењао ни по структури(табела 6). С обзиром да је Италија током 1963. године ушла у спољнотрговински дефицит, италијанске власти биле су незадовољне тим развојем догађаја. Ипак, као што се види, значај Југославије у италијанској спољној трговини био је далеко мањи него обратно, па је тако и фокус италијанских власти био претежно на смањењу дефицита са другим земљама. Иако су укупна вредност италијанског извоза и његова структура остали на сличном нивоу 1963. у односу на прошлу годину, било је неколико производа који су показивали значајније осцилације. Извоз готово свих врсти машина, изузев грађевинских које су остале на истом нивоу, био је у значајном паду(табела 5.). Значајан раст, с друге стране, бележио је извоз ђубрива и производа од челика у Југославију(око 80%), док су раст такође забележили и електротехнички материјали и синтетичка и вештачка прежива.

²⁸⁸ ДАМСП, ПА, 416105 Писмо генералног конзула, В.Шврље ДСИП-у, „Продаја електромотора у Италији“, 11.5.1963.

²⁸⁹ ДАМСП, ПА, 42110, информација о разговору Вјекослава Цврље са П.Ребора, замеником генералног директора челичане FALCK, на ручку у резиденцији 5.јануара 1963.

Табела 6. Значајнији производи које је Италија извозила у Југославију 1962-1963 (количине и промена).²⁹⁰

производ	Количина а 1962*	Количина 1963	промена на
анилинске боје	106	247	133%
ђубрива	154828	277215	79%
гуме за превозна средства	350	832	138%
вунено предиво	344	125	-64%
синтетичка и вештачка предива	1517	2084	37%
производи од челика(лимови, жице, цеви)	45000	81400	81%
погонски мотори	4663	3200	-31%
пољопривредн е машине	1248	922	-26%
машине за обработку метала	3434	1009	-71%
грађевинске машине	1256	1270	1%
машине за прераду руде	1765	545	-69%
текстилне машине	3556	1068	-70%
електротехнич ки материјал	1972	2505	27%
путнички аутомобили и аутобуси	252	16	-94%
камиони	91	206	126%

*у тонама

²⁹⁰ Подаци Савезног завода за статистику. Југословенски подаци коришћени су и за Италију, зато што доносе више података о појединачним производима, и ради боље компарације са Југославијом. Италијанска статистика често не даје податке о трговини са Југославијом, због малог обима размене. Statistički Godišnjak SFRJ 1964, Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1964, 240-245.

Табела 7. вредност и цене значајнијих производи извоза Италије у Југославију 1962/1963.²⁹¹

производ	Вредност 1962*	Вредност 1963	Цена по тони 1962**	Цена по тони 1963	разлика у цени
анилинске боје	80	215	754,717	870,4453	15%
ђубрива	1320	2804	8,52559	10,11489	19%
гуме за превозна средства	117	254	334,2857	305,2885	-9%
вунено предиво	512	196	1488,372	1568	5%
синтетичка и вештачка предива	1664	2106	1096,902	1010,557	-8%
производи од челика(лимови, жице, цеви)	2659	4923	59,08889	60,47912	2%
погонски мотори	2382	1665	510,8299	520,3125	2%
пољопривредне машине	397	301	318,109	326,4642	3%
машине за обраду метала	2234	935	650,5533	926,6601	42%
грађевинске машине	463	262	368,6306	206,2992	-44%
машине за прераду руде	523	197	296,3173	361,4679	22%
текстилне машине	1855	841	521,6535	787,4532	51%
електротехнички материјал	1844	2008	935,0913	801,5968	-14%
путнички аутомобили и аутобуси	67	6	265,873	375	41%
камиони	29	82	318,6813	398,0583	25%

*у милионима динара

** у хиљадама динара

Производи које је Италија извозила у Југославију били су, већински, далеко скупљи по јединици мере(тони) од југословенских, што је рефлектовало чињеницу да су у питању били готови индустријски производи. Италија је у Југославију увозила више врста машина, превозна средства, теретна возила, као и производе хемијске индустрије попут боја и ђубрива. Осим тога, Југославија је из Италије увозила и производе од челика и електротехнички материјал, као и скупље и посебније врсте предива(синтетичка, вунена..). Гледано по вредности, највећи део италијанског извоза чинили су производи од челика(скоро 5000 милиона динара) ђубрива (2800 мил.динара), затим електротехнички материјал и синтетичке и вештачке тканине (око 2000 мил.динара). Осим ових производа, значајнију вредност Италији је доносио и извоз погонских мотора (око 1700 мил.динара), машина за обраду метала и текстилних машина. Највреднији артикли које је Италија извозила, гледајући по цени били су

²⁹¹ Statistički Godišnjak SFRJ 1964, Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1964, 240-245.

вунено предиво, анилинске боје, синтетичка и вештачка предива и електротехнички материјал. Цене већине италијанских производа биле су у порасту, неке чак и до 50% (текстилне машине).

Даљи развој размене (1965-1966)

Тренд раста југословенског извоза промениће се већ следеће године, након формирања прве централне владе Италије, у којој је учествовала Социјалистичка партија Италије. Ово је истовремено била и прва влада коју је формирао Алдо Моро(Aldo Moro)²⁹². Економска ситуација у земљи била је тешка: Италија се суочила са дефицитом у буџету 1962. и 1963, а инфлација је достигла рекордне размере од краја Другог светског рата. Иако је централна влада имала амбициозан програм, који је требало да подигне зараде италијанског становништва, смањи незапосленост и економске разлике, у државној каси није било новца за све ове пројекте. Италија је имала два избора – или да одустане од припадности међународном монетарном систему пуштањем у оптицај веће количине новца и напусти конвертибилност лире, што би обезбедило довољно новца, али би још више повећало инфлацију и отежало трговину и финансијско пословање са иностранством, или да изврши стабилизацију уз рестриктивну монетарну и инвестициону политику и успоравање економског раста. Након бурних полемика, које су довеле и до пада прве владе Алда Мора у јуну 1964, друга Мороова влада изабрала је друго решење. Италијански БДП је у 1964. години порастао „само“ за 3%²⁹³ а незапосленост је порасла са 4 на 6 %. Инвестиције у индустрију су опале за 20 и 21% 1964. и 1965.²⁹⁴ У извештају југословенске амбасаде о унутрашњој ситуацији у Италији, даје се виђење да је италијанска влада била под огромним притиском осталих западних земаља и страног капитала да прихвати економски план стабилизације. САД, Велика Британија и земље ЕЕЗ (нарочито СР Немачка) су директно и индиректно притискале владу у Риму, претњама о повлачењу капитала и инвестиција из Италије.²⁹⁵

Италијански спољнотрговински дефицит заиста је смањен у току 1964, године, али не повећањем извоза, већ смањењем увоза. У таквој ситуацији било је очекивано да дође до смањења југословенског извоза у Италију; након једне године паузе, Југославија се опет нашла у дефициту у робној размени према свом већем суседу(табела 8). Ипак, без обзира на поновни југословенски дефицит, укупан обим размене је наставио да се повећава, и достигао је рекордан ниво, што је са југословенске стране оцењено као позитивна појава.²⁹⁶

²⁹² Алдо Моро (1916-1978), италијански политичар и државник. Дугогодишњи члан, и један од лидера Демокришћанске партије. Премијер Италије у више наврата(1963-1968), (1974-1976) и министар иностраних послова(1969-1972, 1973-1974). Припадао је прогресивнијем, левом крилу демокришћанске партије. Сматра се једним од зачетника идеје „историјског компромиса“(сарадње демокришћанске и комунистичке партије), и „оцем“ италијанске централне владе. Отет је и убијен од стране припадника терористичке организације „Црвене Бригаде“ (Brigate Rosse) 1978.године.(Piero Craveri, MORO, Aldo, in Dizionario biografico degli italiani, vol. 77, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2012).

²⁹³ У послератном периоду до 1963, просечан годишњи раст италијанске економије био је око 6% (Nicholas Crafts e Marco Magnani, *L'eta dell'Oro e la seconda Globalizzazione in Italia e economia mondiale a cura di Gianni Toniolo*, Venezia: Marsilio, 2013, 97-145.

²⁹⁴ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storia economica d'Italia*, Bologna Il Mulino 2018;, 245.

²⁹⁵ ДАМСП, ПА, 430310 шифровани телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 18.7. 1964.

²⁹⁶ ДАМСП, ПА, 45946, Годишњи извештај Амбасаде СФРЈ у Риму за 1964, 10.2.1965.

Табела 8. Трговинска размена Југославије и Италије 1963-1964 (у милионима динара)²⁹⁷

Година	1963	1964	Промена
Извоз из Југославије/увоз у Италију	47499	39581	-17%
Извоз из Италије/ Увоз у Југославију	33887	52341	54%
Укупан обим трговине	81386	91922	+13%
Биланс(према Југославији)	13612	-12760	-193%

У Југославији су били свесни да повољна ситуација у размени са Италијом из 1963. неће дуго потрајати, тако да је Савезни секретаријат за спољну трговину и пре него што је дошло до промене у трговинском билансу почео са акцијама са намером да обезбеди боље услове размене. Италијани су прихватили југословенску иницијативу да се одржи састанак Мешовите комисије по трговинском уговору у априлу 1964. године. На овим трговинским преговорима, Југославија се надала да ће успети да се ослободи листе „самоограничења“ која је садржала четири производа(калцијум карбид, гиза, феролегуре и месо у конзервама), и такође, да се ослободи заштитне клаузуле(или је макар ублажи), која је омогућавала Италији да заведе рестрикције на југословенски увоз у ванредним околностима. Југословенски аргументи за укидање листе самоконтроле темељили су се на подацима о извозу ових производа током протекле године. Подаци су показивали да се југословенски извоз ових производа смањило или остао на истом нивоу док се укупан италијански увоз повећао, што би требало да буде аргумент за укидање режима самоконтроле.²⁹⁸ С друге стране, Италијани су на састанак дошли са жељом да на листу самоконтроле са југословенске стране додају још неке производе, на првом месту памучне тканине, око којих се водила оштра полемика већ месецима.²⁹⁹ Ниједна земља није испунила свој циљ, а састанак је завршен без договора о потписивању новог трговинског споразума.³⁰⁰ Једини резултат преговора био је финализирање и потписивање уговора о проширењу листа „Ц“ и „Д“ у локалној размени Тршћанског споразума на 1045 милијарди лира у оба правца, што је било већ договорено на претходним преговорима.³⁰¹

У наредном периоду, обе стране су заостриле питања на којима су инсистирале на преговорима. Југославија је, у немогућности да пронађе решење за либерализацију свог индустријског извоза (феролегуре, месне конзерве, гиза и калцијум карбид), почела да тражи од Италије потписивање уговора о дугорочном извозу југословенског свежег меса у Италију.

²⁹⁷ Статистички годишњак СФРЈ 1965, Београд: Савезни завод за статистику, 1965, 234.

²⁹⁸ ДАМСП, ПА, 424416, Информација о прегледу италијанског увоза производа који су у нашем трговинском Споразуму под самоконтролом, 6.2.1964.

²⁹⁹ ДАМСП, ПА, 415089 телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 4.4.1964.

³⁰⁰ ДАМСП, ПА, 421807 Информација о трговинским преговорима са Италијом, одржаним од 7-25.априла 1964.

³⁰¹ Исто.

Током 1963. и прве половине 1964. године југословенски извоз меса у Италију знатно је превазилазио договорене контингенте, захваљујући томе што је на италијанском тржишту владала несташица, па је влада одобрила додатне количине.³⁰² Италијани су овај предлог испрва одбили образлажући своју одлуку обавезама према ЕЕЗ, али су ипак прихватили да се о могућностима споразума састану експертске групе са италијанске и југословенске стране.³⁰³

Текстил

Са друге стране, италијанске притужбе на извоз југословенског текстила су се наставиле и напослетку су довеле до озбиљног заостравања трговинских односа. Италијанске жалбе почеле су као жалбе на дампинг цене, али су се, након што је на више састанака две стране установљено да су југословенске цене на задовољавајућем нивоу, претвориле у отворене захтеве за смањењем количина. Феличе де Руво из италијанског Министарства спољних послова, признао је у разговору југословенском дипломати М. Галовићу да је проблем у томе што је италијанска индустрија текстила у великим проблемима, и да произвођачи текстила врше велики притисак на италијанског министра Бернарда Матарелу (Bernardo Matarella), због великих количина југословенског текстила који се увози.³⁰⁴

Овог пута су Италијани били ти који су захтевали хитни састанак Мешовите комисије за трговинске преговоре, претивши да ће предузети једностране мере забране увоза ако ускоро не дође до договора.³⁰⁵ Југословенским дипломатама се чинило да је нови италијански амбасадор, Роберто Дучи (Roberto Ducci)³⁰⁶, имао нарочито значајну улогу у овом заостравању. Т. Глишић из југословенског ДСИП-а, забележио је да је нови италијански амбасадор током сва три разговора који су водили имао „доста груб наступ“, тако да у разговору „није успео одржати пријатну атмосферу која је уобичајена“.³⁰⁷ С обзиром да је у исто време дошло до још неких заостравања са италијанске стране³⁰⁸, ДСИП-а је у септембру 1964. године послао писмо југословенским представништвима у Италији са захтевом да испита да ли је дошло до укупне промене италијанског расположења према Југославији.³⁰⁹

На ванредном заседању Мешовите комисије одржаном од 29. јула до 4. августа, није постигнуто никакво решење. Југословенска страна је одбијала да прихвати ограничење извоза текстила само на основу италијанских жалби о претераним количинама, тврдећи да то није у складу са принципима слободне трговине успостављене трговинским споразумом од 1963. године а италијанска страна није желела да попусти ни по једном другом питању ако им се не

³⁰² У 1963. Југославија је извезла 87852 комада говеда према контингенту од 47000, и 36 124 тона меса према контингенту од 8000 (ДАМСП, ПА, 421807 Информација о трговинским преговорима са Италијом, одржаним од 7-25. априла 1964.)

³⁰³ ДАМСП, ПА, 430488 Забелешке из разговора М. Галовића; Забелешка из разговора са Ђан Марио Урбинијем, трговинским аташеом у Италмип-у, 18.5.1964.

³⁰⁴ ДАМСП, ПА, 430488, Забелешке из разговора М. Галовића; Забелешка из разговора са Феличе де Руво, саветник у Минкомесу, 18.5.1964.

³⁰⁵ ДАМСП, ПА, 431465 Белешка о разговору са Т. Глишића са Р. Дучијем, 20.7.1964.

³⁰⁶ Роберто Дучи (1914-1985), италијански новинар, писац и дипломата. Служио је као амбасадор у Хелсинкију, Београду, Бечу и Лондону. Учествовао на конференцији мира у Паризу (1946-1947), и био члан италијанске делегације током потписивања Римских споразума 1957. Enrico Serra, Roberto Ducci, in: *Professione: Ambasciatore d'Italia (volume primo)*, Franco Angeli, Milano, 1999.

³⁰⁷ ДАМСП, ПА, 432017 Белешка о разговору са Т. Глишића са Р. Дучијем, 25.7.1964.

³⁰⁸ У ДСИП-у наводе још: отказивање посета премијера Мороа и министра иностраних послова Сарагата, застој у преговорима Кос-Ђустинијани о граници и зонама А и Б, и оштре изјаве амбасадора Дучија о спољној политици Југославије. (ДАМСП, ПА, 437120, Оперативно писмо ДСИП-а амбасади СФРЈ у Риму, генералним конзулатима СФРЈ у Милану и Трсту, 19.9.1964.)

³⁰⁹ ДАМСП, ПА, 437120, Оперативно писмо ДСИП-а амбасади СФРЈ у Риму, генералним конзулатима СФРЈ у Милану и Трсту, 19.9.1964.

би изашло у сусрет по питању текстила. Италијани су се позивали на 3.и 4. члан трговинског споразума и заштитну клаузулу, који су им давали право да уведу заштитне мере у случајевима када је југословенски извоз озбиљно угрожавао њихову индустрију и привредну ситуацију.³¹⁰

На састанку делегација две државе, Италијани су почели са захтевом да се југословенски извоз ограничи на 3500 тона до краја године, али су касније своју понуду повећали на 4000 тона.³¹¹

Табела 9. извоз памучних тканина из Југославије у Италију у тонама (1961-1964)³¹²

1961	1962	1963	1964
247	1583	3692	2423

Југословенска делегација није желела да пристане на било какво даље ограничење трговине из принципијелних разлога. У југословенском ДСИП-у заузет је став да се неће попустити ни под којим условима, да је Југославија већ показала довољно разумевања и да је боље да Италија сама уведе потпуну забрану југословенског текстила него да добију југословенску сагласност за самоограничење. Петар Томић из СССТ-а, шеф југословенске делегације на овом заседању добио је инструкције да не прихвата италијанске услове колико год великодушне количине „самоограничења“ буду понудили.³¹³ И Томић је приметио да је шеф италијанске делегације био много пријатнији и да је показао доста конструктиван поглед на ситуацију, што је било у супротности са ставом који је заузео Дучи.³¹⁴

С обзиром да договор није постигнут, Италијани су остварили своје претње и увели забрану увоза југословенског текстила 12. августа, позивајући се на заштитну клаузулу из трговинског споразума.³¹⁵ Југословенска страна је оштро протествовала, оптужујући Италију за протекционистичку политику и непоштовање споразума о слободној трговини. Амбасадор Дучи је предложио састанак два министра спољне трговине, на коме би југословенски савезни секретар за спољну трговину, Никола Џуверовић дао усмену изјаву да југословенски извоз неће прећи 4000 тона, а италијански министар спољне трговине Бернардо Матарела би повукао декрет о забрани увоза.³¹⁶ Немајући куд, Југославија је прихватила ово решење: два министра су се састала на велесајму у Загребу 6.септембра. Матарела је обавестио Џуверовића да повлачи декрет о забрани увоза југословенског текстила. Југословенски министар му је рекао да није потребно да даје своју гаранцију, јер према уверењима представника југословенске индустрије, процењује се да извоз памучних тканина у Италију неће достићи количину од 4000 тона.³¹⁷ Упркос томе, Италијани су у промеморији о повлачењу одлуке о текстилу навели да је Џуверовић дао обећање, односно да је постигнут „дентлменски договор“, да југословенски

³¹⁰ ДАМСП, ПА, 433212 Извештај о састанку италијанско-југословенске Мешовите трговинске комисије, 29.јул-4 август, 5.8.1964.

³¹¹ Занимљиво је приметити како је италијански амбасадор Дучи лагао у разговорима са југословенским дипломатама. Наиме, Дучи је у разговору са Глишићем рекао да је југословенски извоз памучних тканина током првих шест месеци 1964. износио 6000 тона(ДАМСП, ПА, 431465 Белешка о разговору са Т. Глишића са Р. Дучијем, 20.7.1964) , што је далеко више од укупног југословенског извоза за ту годину(око 2500 тона), и више од италијанског захтева за самоограничењем(3500 тона).

³¹² Подаци СЗС. Италијански завод за статистику не даје податке за Југославију, с обзиром да се не налази на листи највећих извозника, што потврђује да југословенске количине нису прешле 2500 тона.

³¹³ ДАМСП, ПА, 432831 Телеграм ДСИП-а амбасади СФРЈ у Риму, 3.8.1964.

³¹⁴ ДАМСП, ПА, 433212 Извештај о састанку италијанско-југословенске Мешовите трговинске комисије, 29.јул-4 август, 5.8.1964.

³¹⁵ ДАМСП, ПА, 434720, телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 27.5.1964.

³¹⁶ ДАМСП, ПА, 435846, Забелешка из разговора А. Манетовића са Г.Лупардинијем, трговинским аташеом Италијанске амбасаде, 7.9.1964.

³¹⁷ ДАМСП, ПА, 436734 Закључци и резиме разговора Н.Џуверовића и Б.Матареле, 6.9.1964.

извоз неће прећи 4000 тона.³¹⁸ Занимљиво је уочити како се овај сукоб завршио италијанском дипломатском победом – Југославија је на крају била принуђена да прихвати самоограничење текстила упркос чврстој одлучности да до тога не дође.

Ипак, крај 1964. године донео је побољшање односа између две земље. Након успешно превазиђеног сукоба око текстила, договорен је нови састанак Мешовите комисије за трговински споразум, у новембру у Риму. Резултати овог састанка су са југословенски стране оцењени као „више него задовољавајући“. Потписан је споразум о Привредној, индустријској и техничкој сарадњи, који је требало да буде основа будуће индустријске кооперације две земље. Калцијум карбид, гиза и месне конзерве ослобођени су од обавезе самоограничења, тако да су на тој листи сада остале само феролегуре и памучне тканине. Осим тога, утврђено је да су италијанске притужбе о ценама за читав низ производа (производи од бакра, памучне тканине..), биле неоправдане, и италијанска страна је прихватила да то питање склони са дневног реда.³¹⁹ Италијанска страна је показала разумевање за југословенску забринутост поводом успостављања заједничког тржишта ЕЕЗ. Оно што је било од посебног значаја, потписан је уговор о извозу југословенских говеда и говеђег меса у Италију. У трогодишњем периоду (1964-1967), предвиђено је да Југославија годишње извози у Италију 70000 грла стоке и 40000 тона говеђег меса.³²⁰ За југословенску страну је од посебног значаја било то што је у споразум убачена одредба да постоји обавеза да две стране морају заједнички тражити решења у случају да се садашњи режим увоза у Италију, тј. режим ЕЕЗ промени. Овај споразум је омогућавао Југославији да се са много више извесности него до сада може оријентисати на дугорочнији извоз говеда и говеђег меса у Италију.³²¹

Занимљиво је да су ови преговори замало отказани услед конфузије коју је створио италијански амбасадор Дучи. Југословенска амбасада је изразила задовољство што је до преговора дошло и истакла да је евидентно да ставови италијанске владе, а нарочито министарства спољне трговине и Роберта Дучија нису исти. У амбасади су предложили да се питања између две земље убудуће решавају преко амбасаде у Риму и контакта директно са италијанском администрацијом, како би се избегле „сплетке“ амбасадора Дучија.³²²

Нова календарска година почела је, за две државе, са старим проблемима. Италија је 15. јануара поново увела забрану увоза југословенског текстила, прво привремено, а затим је та одлука продужена до краја године.³²³ Увоз памучног текстила из Југославије ограничен је на 3350 тона, а две стране су започеле дуге преговоре око количина. Италијани су као знак добре воље пристали на повећање контингента за око 10% (на 3605 тона), али је то повећање било далеко од оног чему се југословенска страна надала.³²⁴ Југославија је памучне тканине видела као важан извозни артикал, који је могао да помогне у смањењу дефицита са Италијом, а истовремено, радило се и о индустријском производу, што је било значајно са аспекта југословенских намера да промене структуру свог извоза. Овога пута је Југославија била та која је нудила „дентлменски споразум“ између два министра спољне трговине о самоконтроли са југословенске стране. Италијанска страна је одбила ове предлоге и режим контингента је остао на снази.³²⁵

³¹⁸ ДАМСП, ПА, 438019 писмо, амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у 21.9.1964.

³¹⁹ ДАМСП, ПА, 449210 оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму 8.12.1964.

³²⁰ ДАМСП, ПА, 449309 Извештај о заседању југословенско-италијанске мешовите комисије, 10.12.1964.

³²¹ Исто.

³²² ДАМСП, ПА, 449210 оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму, 8.12.1964.

³²³ ДАМСП, ПА, 43064 ДСИП, Амбасади, оперативно писмо, 6.2.1965; ДАМСП, ПА, 415946 телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 18.3.1965.

³²⁴ ДАМСП, ПА, 4110903 Забелешка о разговору Г. Церовића, саветника за економске послове II управе са В.Горгом, саветником италијанске амбасаде, 5.4. 1965.

³²⁵ Исто.

Месо и дрвна грађа

Ипак, без обзира на потенцијал које су имале, памучне тканине су чиниле само мали проценат југословенског извоза у Италију (око 2-3% 1964-1965. године). Оно што је било много значајније за Југославију био је извоз живих говеда, говеђег меса и дрвне грађе. Само ова три артикла чинила су преко 50% вредности југословенског извоза у Италију у 1965. години. Услови за извоз ових производа били су повољни са италијанске стране: за дрвну грађу нису постојале никакве рестрикције и тражња је била велика, а за говеда и говеђе месо, поред велике потражње, постојао је и споразум из новембра 1964, који је додатно олакшавао италијански увоз из Југославије.³²⁶ Ипак, у првој половини године, оба ова артикла нису се продавала на задовољавајућем нивоу. Разлози за смањен извоз дрвне грађе лежали су првенствено на југословенској страни. Иако се ситуација на италијанском тржишту почела поправљати у другој половини 1965. године, ситуација у југословенској привреди показивала је супротне трендове. Југословенска влада предузела је широку привредну реформу³²⁷, чији су циљеви били повећање продуктивности рада и бржи одрживи раст југословенске привреде, затим укључење у међународну поделу рада, конвертибилност динара, и балансирање платног биланса са иностранством, који је већ дуго био у дефициту и показивао је забрињавајући тренд.³²⁸ Неке од мера које су спроведене (ослобађање контроле цене, рестриктивна политика увоза), довеле су раста цена на југословенском тржишту, што је смањило конкуритивност југословенског извоза. Југословенска дрвна грађа суочавала се са конкуренцијом земаља Источне Европе, које су постизале нижу цену, а додатну улогу је одиграла и несташица дрвета у Југославији услед велике потрошње, између осталог и због потреба обнове Скопља после земљотреса.³²⁹ На састанку генералног конзула из Трста са тршћанским привредницима, привредници су као додатне разлоге за подбацивање југословенског извоза дрвета навели и недостатак пажње коју су државне власти посвећивале овом артиклу, неодговорност појединих предузећа према италијанским партнерима која је довела до смањења поверења у све југословенске извознике и недостатак робе проузрокован, по њиховом мишљењу, штетним извозом у источно-европске земље, где се постизала мања цена.³³⁰

Један део разлога за смањење југословенског извоза меса у Италију био је исти као и код дрвета – висока цена југословенског меса која га је чинила неконкурентним на италијанском тржишту.³³¹ Ипак, за разлику од дрвета, где је Југославија и даље имала доминантан положај и било је очекивати да га поврати након решавања унутрашњих економских проблема, у трговини меса постојала је снажна конкуренција која је претила да трајно истисне југословенске извознике са италијанског тржишта. Поред источноевропских земаља, које су традиционално, захваљујући својим егалizacionим фондовима могле наступати са врло повољним, „неекономским ценама“³³², на тржишту меса све важнију улогу

³²⁶ ДАМСП, ПА, 42470, Годишњи извештај економског одељења амбасаде СФРЈ у Риму, 31.12.1965.

³²⁷ Ова реформа се у јавности и каснијој литератури најчешће називала једноставно „привредна реформа“, понекад са додавањем године („Привредна реформа из 1965“), или епитета „велика“, како би се раздвојила од мање реформе која је спроведена 1961.

³²⁸ Krešo Džeba, Milan Beslač, *Privredna reforma: Što i zašto se mijenja*“, Vjesnik: Zagreb, 1965, 15-25.

³²⁹ ДАМСП, ПА, 429053, Генерални Конзулат СФРЈ у Милану, Трговинска размена СФРЈ-Италија (кратка анализа), 4.3. 1965.

³³⁰ ДАМСП, ПА, 419083, Забелешка са састанка одржаног са трговинским представницима СФРЈ у Трсту, 16. априла 1965. у Генералном конзулату, 19.5.1965.

³³¹ ДАМСП, ПА, 419541 Телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 27.5.1965.

³³² Државне власти су у источноевропским земљама подстицале своја извозна предузећа да извозе производе на западно тржиште понекад и испод цене производње, како би освојиле тржиште и добиле девизе потребне за куповину на Западу, а затим би покривале њихове губитке преко посебних егалizacionих фондова. (Andrei Markevich and Tamas Vonyo, *Economic policy under state socialism, 1945-1989*, in *The Economic History of Central, East and South-East Europe: 1800 to the Present*, edited by Matthias Morys, Routledge: New York, 2021., 303-324, 312-313.)

играли су Аргентина и Бразил.³³³ Уз једно оперативно писмо из јула 1965. године, економско одељење амбасаде СФРЈ у Риму додаје посебну информацију о извозу аргентинског меса у Италију, у којој изражавају бојазан да ће Аргентина потпуно истиснути Југославију са италијанског тржишта, и наводе стратегију коју користе аргентински извозници, уз напомену да би југословенска страна могла „ископирати“ неке од тих стратегија извоза.³³⁴ Аргентина је, након неуспеха у пласману смрзнутог меса које италијански потрошачи нису били вољни да купују, прешла на расхлађено месо, које је по квалитету сада могло да парира југословенском. Уз ниже аргентинске цене, Италијани се све чешће одлучују за аргентинско месо, иако југословенско и даље задржава малу предност у квалитету. Ипак, оно што је било још значајније, и што је пример из кога, по мишљењу стручњака из амбасаде, Југославија може нешто да научи, јесте начин на који је организована продаја аргентинског меса.. Скоро целокупни извоз аргентинског меса иде преко удружења „Junta Nacional de Carnes“, које се налази под контролом државе, и које се бави свиме, од узгоја стоке, до продаје меса. По речима југословенских економских саветника, сви италијански увозници са којима су имали прилике да разговарају, хвалили су организованост овог предузећа и једноставност и сигурност пословања, с обзиром да је сваки посао гарантован, а трошкови су покривени у случају непредвиђених околности. С друге стране, у Југославији, једно предузеће организује узгој, друго клање, треће превоз, четврто извоз меса, а често се јавља и пето као посредник на италијанском тржишту. Због разноврсности предузећа, неизбежно је да повремено долази до отказивања послова, кашњења набавки и непредвиђених трошкова које често на крају морају покривати италијански наручиоци, с обзиром да нико не жели да предузме одговорност. На тај начин, по њиховим речима, због неколико неозбиљних предузећа која учествују у ланцу извоза југословенског меса, подрива се поверење у читав југословенски систем. Из амбасаде нису директно дали предлог за оснивање сличне организације са југословенске стране, али јасно је да су алудирали на то да је потребна боља организација и контрола југословенских извозника.³³⁵

Трговински представници СФРЈ у Трсту су делили ово мишљење. Они су, на саветовању са генералним конзулом Руди Јахуром признали да са југословенске стране постоји „недостатак потребне мере пословног морала“, да се не размишља дугорочно, већ се све посматра „од данас до сутра“, и како више да се заради. То доводи до тога да, чим југословенским предузећима добро крене продаја меса, она одмах подижу цене, обавезују се на несигурне послове које касније откажу, и касне са набавкама јер обећавају нереалне рокове испоруке. Ово све резултује губљењем поверења италијанских купаца у југословенска предузећа, којих је, притом, по њиховом самом признању, превише што додатно подиже цену производа.³³⁶ О овом проблему говорило се и у југословенском генералном конзулату у Милану. У извештају овог конзулата, наводи се да је „словни морал“ појединих југословенских извозника јако низак, и да то доводи до рушења угледа свих југословенских предузећа у Италији. Као илустрацију наводе ситуацију која се, по њиховом мишљењу често понавља: након договора са Италијанима о пошиљци меса, југословенска предузећа, ако успеју у међувремену да пронађу у трећој земљи цену вишу за свега пар динара, усмеравају своју пошиљку у ту земљу, без икаквог обзира према италијанским купцима.³³⁷

³³³ ДАМСП, ПА, 419083, Забелешка са састанка одржаног са трговинским представницима СФРЈ у Трсту, 16.априла 1965. у Генералном конзулату, 19.5.1965

³³⁴ ДАМСП, ПА, 42543, Оперативно писмо, Информација о пласману аргентинског меса у расхлађеном и смрзнутом стању на италијанско тржиште, 3.7.1965.

³³⁵ ДАМСП, ПА, 425431 Оперативно писмо, 8.јул 1965, Информација о пласману аргентинског меса у расхлађеном и смрзнутом стању на италијанско тржиште, 3.7.1965.

³³⁶ ДАМСП, ПА, 419083, Забелешка са састанка одржаног са трговинским представницима СФРЈ у Трсту, 16.априла 1965. у Генералном конзулату, 19.5.1965.

³³⁷ ДАМСП, ПА, 410765 Генерални конзулат СФРЈ у Милану ДСИП-у: Неки проблеми у трговинској размени са Италијом, 8.2.1966.

Ипак, југословенски привредници нису очекивали од Конзулата или државе да реше ове проблеме. Њихова главна замерка и захтев државних власти тицала се политике примова, односно давања додатног новца извозницима за извоз меса у друге земље. Примови су у неким случајевима били толико високи да је италијанским купцима било повољније да купују, царине и превозе југословенско месо у Швајцарској него да га купе у Италији директно.³³⁸ О политици примова као једном од узрока смањена извоза меса у Италију пише и Генерални конзулат СФРЈ у Милану. Они наводе да су југословенска извозна предузећа често, због примова, које су добијали, извозила у друге земље упркос томе што су на италијанском тржишту могла постићи боље цене.³³⁹

Ни остали југословенски извозни производи нису показивали боље тенденције током прве половине 1965. године. Криза, која је још увек трајала у Италији довела је до опадања куповне моћи становништва, смањења потрошње и последично до пада цена, нарочито индустријских производа, који нису сматрани неопходним за живот.³⁴⁰ У таквој ситуацији, чак ни ниске југословенске цене, које су до недавно биле предмет оптужби за дампинг са италијанске стране, више нису биле конкуренте.³⁴¹ Одговор ДСИП-а на питање из амбасаде како повећати извоз у Италију ради балансирања трговинског биланса, односно да ли је потребно интервенисати код италијанске владе, био је једноставан – никако.³⁴² Савезно извршно веће се и само спремало да уведе рестрикције на увоз из иностранства ради побољшања платног биланса, и Италија није била изузетак. Југославија је спровела оштру рестриктивну монетарну политику која је довела до знатног пада потрошње и пада увоза.³⁴³ Таква ситуација, довела је до општег пада трговинске размене у другој половини 1965. године, и балансирања трговинског биланса са Италијом (табела 10.). По први пут после дужег времена, југословенско-италијанска трговинска размена била је у паду (-8%).

³³⁸ Исто.

³³⁹ ДАМСП, ПА, 429583, Генерални Конзулат СФРЈ у Милану, Трговинска размена СФРЈ-Италија (кратка анализа), 4.3. 1965.

³⁴⁰ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino*, 246-248.

³⁴¹ ДАМСП, ПА, 49579, оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму, 17.2.1965.

³⁴² ДАМСП, ПА, 49540, оперативно писмо ДСИП-а амбасади СФРЈ у Риму, 6.4.1965.

³⁴³ Ognjen Tomić, *Monetarna politika Narodne banke nakon ukidanja Opšteg investicionog fonda (1963-1968)*, u "Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije kroz istoriju" (uredili Jelena Minović, Milica Kočović de Santo, Aleksandar Matković, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2021., 151-175, 150-156.

Табела 10. Робна размена Италије и Југославије 1964-1965(у милионима динара)³⁴⁴

Година	1964	1965	Промена
Југословенски извоз/Италијански увоз	39581	43274	9%
Југословенски увоз/Италијански извоз	52341	41261	-21%
Укупан обим трговине	91922	84535	-8%
Биланс(према Југославији)	-12760	2013	115%

Занимљиво је приметити да са италијанске стране није дошла ниједна замерка због смањења увоза које је наступило из Југославије. Штавише, италијански представници су у више наврата исказивали разумевање за ситуацију у којој се налазила Југославија и пружали пуну подршку привредној реформи и мерама које је југословенска влада предузимала. Генерални конзул Југославије у Милану, Васа Миловановић тврдио је у једном телеграму ДСИП-у, да су заправо италијански привредни кругови били ти који су стајали иза подршке југословенској привредној реформи, и који су вршили притисак на италијанску владу да одобри финансијску помоћ Југославији као помоћ у спровођењу реформе. Италијанска влада и администрација су по његовом мишљењу били далеко резервисанији према привредној реформи због негативних извештаја које им је слала амбасада из Београда.³⁴⁵ Италијанска индустрија имала је, свакако, пуно интереса за отварање југословенског тржишта ка иностранству, што је био један од циљева привредне реформе. Чини се да је овај став превагнуо и код државних власти, будући да је премијер Алдо Моро приликом посете Југославији (8-12. новембар 1965) врло одлучно подржао југословенске реформе, и обећао снажну финансијску помоћ Италије током наредног периода.³⁴⁶ Ова посета је, са обе стране Јадрана, оцењена као велики успех. Моро је, према сазнањима југословенских дипломата у Риму, био импресиониран Југославијом, председником Титом(који га је „шармирао и као човек и као државник“), и председником СИВ-а Стамболићем са којим је водио највећи део преговора.³⁴⁷ Осим двојице председника владе, у разговорима су учествовала и два амбасадора (Вејвода и Дучи), а са југословенске стране и чланови владе Марко Никезић(ДСИП), Никола Џуверовић(СССТ) и Јанез Виповник.³⁴⁸ Са Мором је у посету дошао и Бернардо Матарела, министар спољне трговине, и двојица подсекретара у министарству спољних послова, Ђузепе

³⁴⁴ Statistički Godišnjak SFRJ 1966, Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1964, 240-245)

³⁴⁵ ДАМСП, ПА, 432973 Телеграм Генералног конзулата у Милану ДСИП-у, 15.9. 1965.

³⁴⁶ ДАМСП, ПА, 441807, Информација о резултатима посете италијанског премијера А. Мора Југославији, закључцима који су донети и предузетим мерама у правцу реализације ових закључака, 9.12.1965.

³⁴⁷ ДАМСП, ПА, 439958 Телеграм амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у. 12.11.1965,

³⁴⁸ ДАМСП, ПА, 441807, информација о резултатима посете италијанског премијера А. Мора Југославији, закључцима који су донети и предузетим мерама у правцу реализације ових закључака, 9.12.1965.

Лупис и Марио Загари.³⁴⁹ Посета је првенствено имала политички и симболични значај(прва посета италијанског премијера СФРЈ), али било је речи и о економским питањима. Матарела је изразио спремност Италије да потпише нови трговински споразум без заштитне клаузуле и обећао да ће Италија подржати Југославију у њеном приступању ГАТТ-у. Осим тога, са италијанске стране је обећана подршка у предстојећим разговорима Југославије са ЕЕЗ у којима је требало да се говори о све већим. На личну интервенцију премијера Мороа, договорено је укидање виза између две земље(што ће ступити на снагу почетком 1966.), а осим тога потписана су и два споразума, о отварању културно-информативних центара и о сарадњи царинских органа у области кријумчарења.³⁵⁰ Можда и најважнији резултат посете био је добијање личних симпатија Алда Мора за Југославију – по речима његовог саветника Загарија, „Југославија од данас има пријатеља у Мору“. Алдо Моро је током наредних година био један најзначајнијих италијанских политичара, и, заиста, у наредном периоду је било примера где су његове личне интервенције помагале да се „погурају“ ствари у односима две државе.³⁵¹

Оптимистични тонови који су преовладавали током посете Алда Мора Југославији, нису се одржали дуго у односима између две земље. Већ од децембра 1965.године, ступањем на снагу новог правилника ЕЕЗ, Италија први пут уводи прелевмане на увоз говеђег меса из Југославије.³⁵² Прелевмани су додатна царинска оптерећења која држава уводи на увозне производе када домаћа цена падне испод одређеног нивоа у односу на оријентациону цену. Оријентациона цена се одређује посебном уредбом: она је увек виша од увозне, и требало би да заштити домаће произвођаче од превеликог пада цене меса услед конкуренције са увозом.³⁵³ Прелевман се не примењује увек када су увозне цене ниже од оријентационе(оне су увек ниже од оријентационе, укључујући царину), већ, као у случају прелевмана које је увела ЕЕЗ, када домаћа цена падне на пет процената испод оријентационе цене.³⁵⁴ У том случају прелевман је ступао у дејство и примењивао се на све земље без разлике по којим ценама продају своје месо. Ово је представљао додатни проблем за Југославију, будући да је југословенско месо било квалитетније и постизало је више цене. По информацијама које је имао ДСИП, није забележен ниједан случај да је нека југословенска понуда довела у питање ниво цена на италијанском тржишту.³⁵⁵ Цене су спуштале друге земље са нижим ценама и мање квалитетним месом, али су прелевмани једнако погађали све, па и Југославију. Југословенским произвођачима било је теже да спусте цену због вишег квалитета, и онда је то доводило до неконкурентности југословенских производа.³⁵⁶ Прелевмани су могли бити доста високи, нарочито у случајевима када је домаћа цена пала толико ниско да се уводи суперпрелевман, односно додатно оптерећење за месо из увоза. Према информацијама из југословенске амбаседе, у једном тренутку у јулу, када су уведени суперпрелевмани, у Италији је југословенско месо продавано по цени од 1800 лира по килограму, од којих је 1000 лира(више од пола цене), заправо била вредност која је одлазила на царине и прелевмане, а свега 800 лира је била зарада југословенских продаваца. За разлику од неких других земаља(источноевропске и јужноамеричке земље), Југославија није могла да се такмичи на

³⁴⁹ АЈ, КПП, I-3-а, 44-31, Забелешка о разговору државног секретара Марка Никезића и италијанског амбасадора Роберта Дучија, 13. 10. 1965.

³⁵⁰ ДАМСП, ПА, 441807, информација о резултатима посете италијанског премијера А. Мороа Југославији, закључцима који су донети и предузетим мерама у правцу реализације ових закључака, 9.12.1965.

³⁵¹ ДАМСП, ПА, 439958 телеграм амбаседе СФРЈ у Риму ДСИП-у, 12.11.1965.

³⁵² ДАМСП, ПА, Информација о предузетим корацима с наше и италијанске стране за реализацију закључака донетих на званичним разговорима приликом посете италијанског премијера Југославији, 2.6.1965.

³⁵³ Robert C. Feenstra, *Advanced International Trade: Theory and Evidence*, Princetone: Princetone University Press, 2002, 270-273.

³⁵⁴ ДАМСП,ПА, 45708 Оперативно писмо Амбаседе СФРЈ од ДСИП, 5.3.1966.

³⁵⁵ ДАМСП, ПА, 418619, Неки проблеми робне размене и држање италијанске администрације, 10.5.1966.

³⁵⁶ ДАМСП, ПА, 422137, Информација о разговорима СФРЈ-Италија у вези са проблемима извоза говеда и говеђег меса, 31.5.1966.

тржишту са тим нивоом цена и да заради, с обзиром на квалитет и цену производње југословенског меса.³⁵⁷

Од априла 1966. године, са увођењем нове, више оријентационе цене³⁵⁸, прелевмани су се примењивали готово све време, а од јула до септембра, у примени су били и поменути супепрелевмани.³⁵⁹ Италија је била подељена по питању прелевмана. Министарство пољопривреде се, заступајући италијанске пољопривреднике, здушно залагало за примену прелевмана и што нижу оријентациону цену.³⁶⁰ Министарство спољне трговине било је забринуто због штете коју је смањење увоза говеђег меса из Југославије могло да нанесе спољнотрговинском билансу, нарочито због упозорења југословенске стране да ће, ако се стање не промени, Југославија као одговор увести рестриктивне мере на увоз из Италије.³⁶¹ Против прелевмана била су и друга министарства, као и велики део јавности, који је био незадовољан повећањем цене меса до које су доводили прелевмани. У Италији је конзумација говеђег меса по становнику после дужег времена раста, почела да опада.³⁶²

За Југославију је питање извоза говеђег меса у Италију било значајно и због, чињенице да је, након потписивања Споразума о извозу говеда и говеђег меса из 1964.године, дошло до преусмеравања југословенских говеда и меса на италијанско тржиште. Југославија је скоро 100% својих говеда и око 70% свог говеђег меса извозила у Италију, а у укупном југословенском извозу у Италију, ови производи су учествовали са око 40%, а у пољопривредном извозу са око 70%. Југославија се налазила на четвртом месту у италијанском увозу говеда (око 12%), и четвртом месу код говеђег меса (око 15%).³⁶³ Иако је политика прелевмана била заједничка политика ЕЕЗ, и Италија је само примењивала правилник који је усвојило шест земаља чланица, Југославија се позивала на део Споразума из 1964. који је говорио о обавези Италије да се заложи код ЕЕЗ за што бољи третман југословенског меса у случају промене спољнотрговинског режима.³⁶⁴ На тим основама почели су бројни састанци представника две државе током 1966. године у потрази за проналаском решења. Италија се у свим сусретима позивала на ЕЕЗ, и истицала немогућност проналазка решења на билатералним основама. За проналажење решења прелевмана, требало је мењати прописе на нивоу читаве ЕЕЗ, а Италија, по југословенским сазнањима, није била спремна да покреће то питање само због Југославије, у страху од противконцесија које би могле тражити друге чланице, нарочито Француска.³⁶⁵ Италијански предлог побољшања ситуације за Југославију се заснивао на укључењу СФРЈ међу „земље репрезенте“ (Данска, Ирска, Велика Британија), на основу чијих цена се рачунала увозна цена, и самим тим, висина оријентационе цене. Тиме би југословенске високе цене утицале на висину увозне цене и, посредно, на смањење прелевмана.³⁶⁶ Југославији ово решење није било задовољавајуће. Од Италије(и ЕЕЗ) је затражено да се уведе диференцијација прелевмана према земљама и да се узме у обзир квалитет меса, тако да се за земље које не угрожавају домаће тржиште ценама(тј. Југославију) не уводи прелевман. Овај предлог садржао је и гаранцију југословенске владе да ће продаје бити тако организоване да се стриктно води рачуна о квалитету производа и нивоу цена. Позивајући се на Дугорочни споразум између СФРЈ и Италије, Југославија је била

³⁵⁷ ДАМСП, ПА, Информација о проблему увоза говеда и говеђег меса у Италију, 11.10. 1966.

³⁵⁸ ДАМСП, ПА; 422137, Информација о разговорима СФРЈ-Италија у вези са проблемима извоза говеда и говеђег меса, 31. 5.1966.

³⁵⁹ ДАМСП, ПА, 433376, Оперативно писмо Амбасаде СФРЈ у Риму, 6.9.1966.

³⁶⁰ ДАМСП, ПА, 4382000, ДСИП, Неки аспекти наших односа са Италијом, 9. 11. 1966.

³⁶¹ ДАМСП, ПА, 418619, амбасада СФРЈ у Риму – економско одељење, Неки проблеми робне размене и држање италијанске администрације, 10.5. 1966.

³⁶² ДАМСП, ПА, Информација о проблему увоза говеда и говеђег меса у Италију, 11.10.1966.

³⁶³ ДАМСП, ПА, 422137, Информација о разговорима СФРЈ-Италија у вези са проблемима извоза говеда и говеђег меса, 31. 5.1966.

³⁶⁴ ДАМСП, ПА, 449309 Извештај о заседању југословенско-италијанске мешвоите комисије, Т.Глишић(помоћник Савезног секретара), 10.12.1964.

³⁶⁵ ДАМСП, ПА, 4382000, Информација о проблему извоза говеда и говеђег меса у Италију, 9.11.1966.

³⁶⁶ ДАМСП, ПА, 420110,, шиф. телеграм Шнудерл-Мандић ДСИП-у , 19.5.1966,

спремна и да пристане на континетирање или самоконтролу извоза до количина предвиђених споразумом или мање (70 000 комада говеда и 40 000 тона говеђег меса годишње).³⁶⁷

Италијани су одбили све ове предлоге, истичући да је за њих немогуће да склопе сами билатерални договор са Југославијом, и да је неопходно преговарати са ЕЕЗ. Југословенски предлог садржао је укидање прелевмана за Југославију, што је, по италијанском мишљењу било немогуће. Економски саветник италијанске амбасаде Ђ. Фолки (Folchi), рекао је у разговору у југословенском ДСИП-у, да Италија никако пред ЕЕЗ не може изаћи са било којим предлогом о промени система прелевмана, јер се „ти прелевмани промењују неколико месеци, а о њима је преговарано 4 године.“³⁶⁸ Фолки је поновио италијански предлог о укључивању Југославије у земље репрезенте, и сложио се да италијанска страна испита могућности извоза меса преко повећаних бесцаринских контингената у малограничној размени. Такође, први пут је у разговору представника две државе споменуто решење које би узело у обзир специфичан квалитет југословенског меса, тзв. „беби биф“ („baby beef“), што би могла бити основа за изузимање југословенског меса од прелевмана. Фолки је затражио од Југославије да се сама обрати ЕЕЗ са овим предлозима, и обећао италијанску подршку. Са југословенске стране је одговорено да би боље решење било да Југославија и Италија заједнички изнесу предлог пред ЕЕЗ, будући да је Италија чланица и њен предлог би имао више значаја, што италијанска страна није прихватила.³⁶⁹ На југословенско инсистирање, истог месеца је одржан још један састанак две делегације о месу (18-25 октобра), али су Југословени били разочарани резултатима и овог састанка. Према извештају ДСИП-а који је послат југословенској амбасади у Риму, италијанска делегација је дошла без овлашћења за разматрање решења која задиру у механизам ЕЕЗ, и изражавала је само спремност да разматра техничке аспекте трговине говеђим месом.³⁷⁰

За разлику од говеђег меса, које је као најважнији извозни артикал Југославије у Италију привукло доста пажње, и изазвало пуно полемике, увођење прелевмана на свињско месо пропраћено је са југословенске стране прилично ноншалантно. О високим прелевманима на свињско месо сазнајемо из извештаја Генералног конзулата у Трсту за 1965. годину, у коме се наводи да се на свеже свињско месо, на цену од 540 лира по килограму, плаћа прелевман од 247 лира, што је, исто као у случају говеђег меса значило скоро половину продајне цене. Генерални конзул упозорава да већ постоје знаци оријентације италијанског купца на неке земље Јужне Америке, Скандинавије (Данска) и Источне Европе, чије су цене прихватљивије од југословенских.³⁷¹ Ипак, за разлику од говеђег меса, чини се да су се југословенски привредници једноставно преоријентисали на друга тржишта у извозу свињског меса, с обзиром да количине нису биле велике. Конзул у Милану, Миловановић, писао је почетком 1966. године поводом сазнања да се ове године не планира никакав извоз свињског меса за Италију (на супрот прошлогодишњем од 7 милиона долара). По мишљењу генералног конзула, било би „јакко погрешно напуштати тржиште које је освојено“, нарочито јер је постојала стална конкуренција од стране социјалистичких земаља, што би касније знатно отежало евентуалан повратак на тржиште.³⁷²

³⁶⁷ ДАМСП, ПА, 422137, Информација о разговорима СФРЈ-Италија у вези са проблемима извоза говеда и говеђег меса, 31. 5.1966.

³⁶⁸ ДАМСП, ПА, 433983 Забелешка о разговору Г. Церовића, помоћника начелника II управе, са G.Folchi, саветником и г. Лупардинијем, трговинским аташеом Италијанске амбасаде у Београду, 1.10. 1966.

³⁶⁹ ДАМСП, ПА, 433983 Забелешка о разговору Г. Церовића, помоћника начелника II управе, са G.Folchi, саветником и г. Лупардинијем, трговинским аташеом Италијанске амбасаде у Београду, 1.10. 1966.

³⁷⁰ ДАМСП, ПА, 436885, шиф тел ДСИП Амбасади СФРЈ у Риму, 28.10.1966.

³⁷¹ ДАМСП, ПА, 44279 Преглед рада генералног конзулата СФРЈ у Трсту за 1965. Годину, 20.1.1966.

³⁷² ДАМСП, ПА, 49631, телеграм, Миловановић(Милано), ДСИП-у и СССТ-у, 9.3.1966.

Биланс (1963-1966)

Ипак, ситуација за извоз југословенских индустријских производа у Италију била је најбоља у последњих неколико година. Италија је у току 1966, изашла из рецесије и повећала свој увоз.³⁷³ У току читаве године, поставио се само један случај жалбе италијанске администрације на ниске цене југословенских производа – у питању су биле азбестне цеви, и тај проблем је брзо решен.³⁷⁴ Италија је такође поново либерализовала свој увоз памучних тканина – од јануара 1966. прешла је на режим аутоматског издавања дозвола за увоз, уместо ранијег система контингената.³⁷⁵ У мају, Италија је привремено и потпуно либерализовала увоз текстила, што је довело до великог раста југословенског извоза.³⁷⁶ До децембра 1966. године југословенски извоз памучних тканина у Италију је износио око 7700 тона, далеко више од било којих раније договораних и разматраних количина. Парбоне из италијанског Минкомеса, посетио је југословенску амбасаду и замолио Југославију да обустави даљи извоз текстила, како Италија не би била приморана да уводи забрану. Шиме Караман, економски саветник југословенске амбасаде сложио се са Парбонеом и препоручио југословенској влади да обустави извоз и започне преговоре о количинама за наредну годину, што је убрзо и учињено.³⁷⁷

С друге стране, и Југославија је изашла из године најоштрије рестриктивне монетарне политике, тако да је и југословенски увоз у 1966. години забележио пораст. То је створило повољне услове за повећање италијанског извоза у Југославију. Година је, упркос деловању прелевмана, ипак завршена у малом дефициту у робном билансу за Југославију (табела 11).³⁷⁸ Оно што је, са гледишта економских односа две земље било и значајније јесте да је након кратке стагнације током 1965. године, укупна размена наставила да расте, и достигла је нови рекорд у 1966. години.³⁷⁹

Табела 11. Робна размена Италије и Југославије 1962-1965(у милионима лира)

Година	1962	1963	1964	1965	1966
Увоз Италије из Југославије	60.480	101.212	83.383	89.565	101.965
Извоз Италије у Југославију	66.773	70.807	107.581	90.119	111.014
укупан обим трговине	127.253	172.019	190.964	179.684	212.979
биланс	-6.293	30.405	-24.198	-554	-9.049

³⁷³ Nicholas Crafts e Marco Magnani, *L'eta dell'Oro e la seconda Globalizzazione in Italia e economia mondiale* a cura di Gianni Toniolo, Venezia: Marsilio, 2013, 97-145, 130.

³⁷⁴ ДАМСП, ПА, 433376, оперативно писмо ДСИП-а југословенским представништвима у Италији, 6.9.1966.

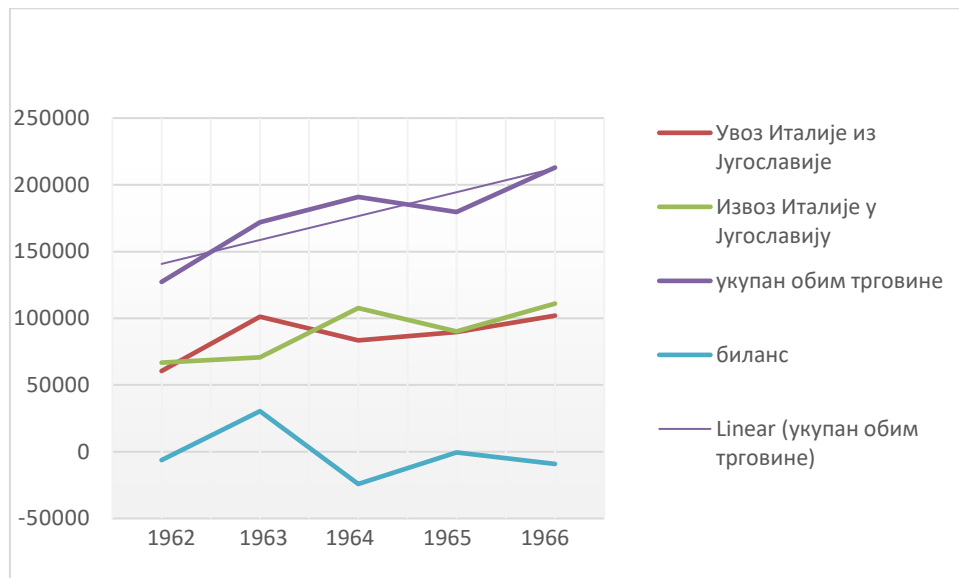
³⁷⁵ ДАМСП, ПА, 43528 Белешка о посети В.Горге, економског саветника Италијанске амбасаде, Председнику СПК другу Болеу, 18.1.1966.

³⁷⁶ ДАМСП, ПА 433376, оперативно писмо ДСИП-а југословенским представништвима у Италији, 6.9.1966.

³⁷⁷ ДАМСП, ПА, 452345, шиф.телеграм, амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у 9.12.1966.

³⁷⁸ Занимљиво је да југословенска статистика показује мали суфицит трговинског биланса у размени са Италијом за 1966. Ово је један од ретких примера где се подаци два завода за статистику знатније разликују. За приказ укупних трговинских кретања, у овом случају је одабрана италијанска статистика, будући да даје податке у италијанским лирама, која је као валута била много стабилнија од динара у овом периоду. (Annuario statistico italiano 1964, Roma: Istituto centrale di statistica, 1964,350-354. Statistički Godišnjak SFRJ 1964, Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1967, 233)

³⁷⁹ Annuario statistico italiano 1964, Roma: Istituto centrale di statistica, 1964,299-300.

Слика 4. Робна размена Италије и Југославије 1962-1966.(у милионима лира)

Укупна робна размена у овом периоду показује константан раст, упркос повременим осцилацијама у погледу биланса(слика 4.) Највећи суфицит Југославија је остварила 1963. године, одмах након ступања на снагу новог трговинског споразума, док је највећи суфицит за италијанску страну остварен 1964. године, у години када је Италија завела оштру рестриктивну политику због кризе у којој се наша. Последње две године периода (1965 и 1966), биле су године релативног биланса у робној размени између две државе, што је са обе стране оцењено као позитивно кретање.³⁸⁰

Трговински споразум између Југославије и Италије требало је обновити, али је италијанска страна избегавала преговоре током читаве 1966. године. По мишљењу југословенског ДСИП-а у питању је била италијанска неспремност да прихвати нови трговински споразум са Југославијом без заштитне клаузуле, што је сада било немогуће избећи, с обзиром да је Југославија у току 1966. године приступила ГАТТ-у.³⁸¹ Две стране су се, после више одлагања, коначно састале на другом заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, на коме је договорено да се са новим трговинским преговорима, који неће садржати заштитну клаузулу, започне у јануару 1967.године.³⁸²

Привредна сарадња и споразум о Привредној, индустријској и техничкој сарадњи

³⁸⁰ ДАМСП, ПА, 49423, Годишњи извештај амбасаде за 1966 годину: Билатерални економски односи, 3.3. 1967.

³⁸¹ ДАМСП, ПА, Информација о предузетим корацима с наше и италијанске стране за реализацију закључака донетих на званичним разговорима приликом посете италијанског премијера Југославији, 2.6.1966.

³⁸² ДАМСП, ПА, 439976 шиф.телеграм, ДСИП амбасадама у Риму, Паризу, Бриселу, Хагу, 23.11.1966.

Формирање Мешовитог комитета

Југославија и Италија такође су у овом периоду интензивирале преговоре око могућности међусобне сарадње, који ће бити крунисани потписивањем споразума о Привредној, индустријској и техничкој сарадњи, 28. новембра 1964. Сарадња две земље започела је много раније, готово одмах након нормализације односа 1954, али је та сарадња била ограниченог карактера и одвијала се само између неколико предузећа. С обзиром да није постојао никакав конкретни међудржавни механизам преко којег би предузећа могла да сарађују, иницијатива за сарадњу најчешће је потицала од појединаца. Истакнут пример овакве праксе представља Енрико Матеи³⁸³, италијански привредник и политичар, директор ЕНИ-ја³⁸⁴, који је више пута посећивао Југославију и преговарао о могућностима сарадње ЕНИ-ја и ИНА-е. Матеи је у Италији изградио велики утицај – на врхунцу своје каријере, почетком 1960их, сматран је од стране многих за најмоћнију особу у држави. Његова моћ ослањала се на контролу над ЕНИ-јем, као највеће државне компаније и једне од највећих нафтних компанија у свету, али се протезала и на друге сфере друштва, преко разноврсних контаката које је Матеи остварио током живота.³⁸⁵

Матеи је желео да Италију учини енергетски независном од међународног нафтног картела („7 сестара“, термин који је он сковао), што је постигао директном сарадњом ЕНИ-ја са земљама у развоју.³⁸⁶ Југославија је свакако представљала занимљиво место за његове планове, имајући у виду њен специфичан геополитички положај и углед и утицај који је Јосип Броз Тито уживао у свету. Будући да је и југословенски председник гајио симпатије према делатности Енрика Матеија, било је само питање времена када ће доћи до њиховог сусрета. Пријем Матеија, Тито је организовао у својој вили у Ужичкој, у октобру 1961. Године – том приликом су разменили своја виђења о светским токовима и улози³⁸⁷ Иако је Матеи у свом одласку обећао да ће се вратити у Југославију, испоставиће се да ће му то бити прва и последња посета, будући да је већ 1962. године настрадао у авионској несрећи. Његова смрт изазвала је бурне реакције у Италији, а спекулације око тога да ли је несрећа били намерно изазвана, будући да је Матеи имао моћне непријатеље дуго су трајале у италијанској јавности.³⁸⁸ У

³⁸³ О Матеију постоји обимна италијанска литература: Benito Li Vigni, *La grande sfida: Mattei, il petrolio e la politica*, Mondadori, Milano, 1996; Sergio De Angelis, *Enrico Mattei*, Edizioni Cinqueline, Roma, 1966; Marcello Colitti, *Energia e sviluppo in Italia: la vicenda di Enrico Mattei*, De Donato, Bari, 1979; Giovanni Bucciatti, *Enrico Mattei: assalto al potere petrolifero mondiale*, Giuffrè, Milano, 2005; Stefano Beltrame, *Mossadeq. L'Iran, il petrolio, gli Stati Uniti e le radici della Rivoluzione Islamica*, Soveria Mannelli (CZ), Rubbettino, 2009; Luigi Bazzoli e Riccardo Renzi, *Il miracolo Mattei*, Rizzoli, Milano, 1984; Giuseppe Accorinti, *Quando Mattei era l'impresa energetica. Io c'ero*, Halley, Matelica (MC), 2007; Nico Perrone, *Enrico Mattei*, Bologna, Il mulino, 2001; Italo Pietra, *Mattei, la pecora nera*, Sugarco: Milano, 1987; и др.

³⁸⁴ ENI – Ente Nazionale Idrocarburi – италијанска енергетска компанија. Основана је 1953. године, као државно нафтно предузеће, реформом већ постојеће компаније АГИП, која се такође бавила нафтном индустријом. Под вођством првог директора, Енрика Матеија, брзо се развила у једну од највећих нафтних компанија на свету, склапањем профитабилних уговора о експлоатацији нафте са земљама Блиског Истока, Северне Африке и Источне Европе. Приватизована 1992, ЕНИ је данас модерна мултинационална корпорација са врло диверзификованим пољем делатности осим енергетског (хемијска и текстилна индустрија, угоститељство, рударство, медији...). И о ЕНИ-ју постоји значајна италијанска литература: Luigi Bruni, Marcello Colitti, *La politica petrolifera italiana*, Giuffrè: Milano, 1967; Marcello Colitti, *ENI - Cronache dall'interno di un'azienda*, EGEA: Milano, 2007; Francesco Venanzi, Massimo Faggiani, *ENI. Un'autobiografia*, Sperling & Kupfer: 1994; Sergio Terranova, *La Pira e Mattei nella politica italiana. 1945-1962*, Oasi Editrice: Troina, 2001, и др.

³⁸⁵ Paolo Casace, Giuseppe Mammarella, *La Politica estera dell'Italia: dallo stato unitario ai giorni nostri*, Laterza: Roma, 2013, 207-209.

³⁸⁶ Исто, 210.

³⁸⁷ АЈ, КПП, I-3-а, 44-22, Пријем Енрика Матеија у Ужичкој 15, 25.10.1961.

³⁸⁸ Иако је званична истрага закључила да је реч о несрећи (Decreto di archiviazione dell'inchiesta sulla morte di Mattei, in G. Lo Bianco, S. Rizza, *Profondo nero. Mattei*, De Mauro, Pasolini. Un'unica pista all'origine delle stragi di Stato, Chiarelettere, Milano, 2009, pp. 282-292), у италијанској јавности готово да постоји прећутни консензус о томе да је Матеијев авион намерно оборен, с обзиром на постојање индиција да се бомба налазила у авиону и чињенице да је званична истрага спроведена са пуно омашки. Као могући починиоци најчешће се наводе ОАС –

сваком случају, његовом смрћу нестала је и политика према земљама у развоју коју је водио, а шира сарадња са Југославијом и Јосипом Брозом Титом никада није заживела.

Свакако најважнија сарадња између југословенског и италијанског предузећа била је између Завода Црвене Заставе и Фијата.³⁸⁹ Ова сарадња била је, између осталог, мотивисана и политичком потребом да се успостави сарадња Југославије и Италије у периоду док су њихови односи још увек били затегнути због Тршћанског питања. Уговор о сарадњи, односно о лиценци и техничкој кооперацији је потписан у августу 1954, године, дакле неколико месеци пре Лондонског меморандума.³⁹⁰ Лиценца је купљена за 350 милиона лира, а било је предвиђено да највећи део тог износа Југославија отплати куповином аутомобила и делова од италијанске индустрије. ЗЦЗ је тим уговором добила право да производи и продаје Фијатова возила на домаћем тржишту, као и у другим земљама, осим у оним државама где Фијат већ има своју фабрику или где неко друго предузеће нема Фијатову лиценцу.³⁹¹ У интересу Фијата било је да освоји још увек веома неразвијено југословенско тржиште и добије купце своје опреме и аутомобила³⁹²; с друге стране, за Југославију је покретање производње аутомобила прављених по модерној лиценци било од великог политичког, економског и симболичног значаја.³⁹³ Ипак, без обзира на јавно исказивање задовољства због успостављене сарадње, на југословенској страни било је и оних који нису били задовољни модалитетом уговора са Фијатом. На саветовању представника ДСИП-а и СССТ-а са југословенским амбасадором Ивом Вејводом у априлу 1963, поводом ступања на снагу новог трговинског споразума са Италијом, Петар Томић из СССТ-а, истакао је да је уговор који Застава има са Фијатом „један типичан лош уговор“, који је, како каже „тобоже изградио неку конструкцију куповања југословенске робе, али оне робе коју ми (Југославија) нормално извозимо, и није нам потребан Фијат“. Он је затим упоредио уговор који Аустрија има са Фијатом, који је навео као пример повољнијег споразума са тачке гледишта извоза индустријских производа. Томић је истакао да ниједан досадашњи уговор о кооперацији није подстицао југословенски извоз, и да се то „у будућности мора променити“.³⁹⁴

Још један пример међусобне сарадње било је оснивање друштва Сацет, 1959. године. Сацет је основан на иницијативу привредних комора и министарстава две државе, као мешовито италијанско-југословенско предузеће, са учешћем 52% италијанског капитала и 48% југословенског.³⁹⁵ Акције Сацета могла су да купују само италијанска и југословенска предузећа³⁹⁶, што им је обезбеђивало место у скупштини акционара, која је затим доносила одлуке о пословању предузећа. Чланице Сацета требало је да имају предност приликом закључивања послова између две земље што би помогло овом мешовитом предузећу да

француска екстремно десна терористичка организација (због његове подршке независности Алжира), ЦИА – америчка обавештајна служба, због угрожавања интереса америчке економије и нафтних компанија, и сицилијанска мафија (само као извршиоци) (Е. Ceccato, *Il delitto Mattei. Complicità italiane in un'operazione segreta della Guerra Fredda*, Roma, Castelveccchi, 2019)

³⁸⁹ О сарадњи Фијата и Завода Црвене Заставе у домаћој литератури постоји монографија Ранке Гашић, (R. Gašić, *Jugoslovenski Detroit : automobilska industrija u Kragujevcu : 1953-1991*, Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2017) и радови Марка Миљковића (M. Miljković, “Making automobiles in Yugoslavia: Fiat Technology in the Crvena Zastava Factory, 1954-1962,” *The Journal of Transport History*, Vol. 38, No. 1 (2017): 20-36. M. Miljković, „Kako se kalio fića: jugoslovenski radnici i italijanska tehnologija u Crvenoj zastavi, 1955-1962“, *Narodna umjetnost*, 51/2, 2014, 71-94.)

³⁹⁰ Ранка Гашић, *Југословенски Детроит: аутомобилска индустрија у Крагујевцу: 1953-1991*, Београд: Институт за савремену историју, 2017, 29.

³⁹¹ Исто, 30.

³⁹² У Југославији је 1954. године било само 11 290 приватних аутомобила (Р. Гашић, НД, 28.)

³⁹³ Ранка Гашић, *Југословенски Детроит: аутомобилска индустрија у Крагујевцу: 1953-1991*, Београд: Институт за савремену историју, 2017, 17-20.

³⁹⁴ ДАМСП, ПА, 418046, Магнетофонски снимак дискусије са југословенским амбасадором И. Вејводом у ДСИП-у, 9.4.1963.

³⁹⁵ ДАМСП, ПА, 425578, шиф. телеграм ССИП Амбасади СФРЈ у Риму, 12.5.1976.

³⁹⁶ Југословенски закони нису дозвољавали појединцима да купују и поседују акције, али предузећа су то могла да раде, користећи „друштвени капитал“.

напредује и временом постане најважнија организација за међусобну сарадњу. Међутим, мишљења о успесима Сацета била су подељена. Док је са југословенске стране, помоћник у СССТ, Петар Томић, истакао да се Сацет „повољно развија“ и показује „добре резултате“ у једној дискусији са амбасадором Вејводом³⁹⁷, у априлу 1963, Пјетро Ребор, заменик генералног директора челичане FALSK(чланице Сацета) у разговору са југословенским конзулом у Милану Вјекославом Цврљеом у јануару исте године, рекао је да је Сацет имао „скромне резултате“, и за то окривио југословенску страну. По његовим речима, нека југословенска предузећа која су учлањена у Сацет су избегавала да раде преко њега, већ су вршила послове са другим италијанским предузећима.³⁹⁸ Чини се да Реборова оцена била далековиднија, с обзиром да Сацет ни у наредном периоду није постигао жељене резултате. Ово предузеће никада није успело да се наметне као главни канал сарадње између Италије и Југославије – притиснута финансијским потешкоћама, Скупштина Сацета је 1975. одлучила да прода још 150 акција у потрази за новим капиталом. С обзиром на дугачку процедуру одобравања и уплате акција од стране југословенских предузећа, администрација Сацета уступила је свих 150 акција италијанским предузећима, чиме је учешће југословенског капитала опало на 27%.³⁹⁹ Ипак, чини се да југословенска предузећа нису ни била заинтересована за даље учешће у Сацету. Без обзира на интервенцију југословенске амбасаде, која је захтевала да се врати првобитни однос капитала у Сацету, у Југославији није било заинтересованих предузећа за куповину ових акција, тако да је свих 150 акција остало у италијанском власништву.⁴⁰⁰ Две године касније, Сацет напушта Југословенска заједница феролегура, највећи југословенски акционар, што је убрзо довело до гашења овог мешовитог предузећа.⁴⁰¹ У образложењу разлога за напуштање Сацета, Заједница феролегура наводи да Сацет није више мешовито предузеће са високом партиципацијом југословенског капитала, с обзиром да је тренутни југословенски удео 27%. По њима, такво стање онемогућава стварну контролу југословенских интереса, а посебно интереса произвођача феролегура, чија је делатност, према њиховим информацијама били једини рентабилан посао друштва у 1977. години. Пошто феролегуре нису биле у могућности да покрију све трошкове Сацета, лако је претпоставити да је Сацет у 1976. и 1977. радио са губицима, а остварио је губитак који је далеко превазишао акцијски капитал.⁴⁰² Имајући све то у виду, према сазнањима Заједнице, дирекција Сацета је предузела службене кораке да целокупно пословање са феролегурама преда уз накнаду италијанској фирми Имекса, која припада когломерацији Ени-Егам. Из истог извора Заједница сазнаје и да постоји план да, у случају да Сацет пропадне (што се ускоро и десило), функционери Сацета пређу да раде за Имекс.⁴⁰³

Југословенска и италијанска страна такође су имале различите идеје о томе где су лежали најважнији потенцијали сарадње предузећа две земље. Са своје стране, Италија је желела да успостави сарадњу југословенским предузећима на трећим тржиштима, и то у оним државама где је Југославија, услед свог политичког утицаја, добијала профитабилне послове.⁴⁰⁴ Директор Банко ди Рома (Banco di Roma) Марио Бароне истакао је у разговору са југословенским амбасадором да му је познато да Југославија има „одличне односе“ са земљама Латинске Америке, Азије и Африке, али да нашим предузећима недостаје „капитала и опреме“

³⁹⁷ ДАМСП, ПА, 418046, Магнетофонски снимак дискусије са југословенским амбасадором И.Вејводом, 9.4.1963.

³⁹⁸ ДАМСП, ПА, 42110, Информација о разговору Вјекослава Цврље са П.Ребора, замеником генералног директора челичане FALSK, 5.1. 1963.

³⁹⁹ ДАМСП, ПА, 425578, шиф. телеграм, ССИП Амбасади СФРЈ у Риму, 12.5.1976.

⁴⁰⁰ ДАМСП, ПА, 427237, шиф. телеграм, Амбасада СФРЈ ССИП-у, 17.5.1976.

⁴⁰¹ ДАМСП, ПА, 427044 Интерекспорт Секретаријату за односе са иностранством, Информација о иступању Заједнице феролегура из Сацета, 3.5. 1978, 1-2.

⁴⁰² Исто 4-5.

⁴⁰³ Исто, 6.

⁴⁰⁴ ДАМСП, ПА, 414416, Оперативно писмо Амбасаде СФРЈ у Риму, Економско одељење; Белешка о сарадњи између наших и италијанских предузећа на трећим тржиштима, 10.1. 1964

за реализацију посла, након што победе на лицитацији. По њему решење би се могло пронаћи у сарадњи између југословенских и италијанских предузећа, где би италијанска предузећа учествовала као „сублиферанти, кооперанти или пројектанти“. Бароне је предложио да се заинтересована југословенска предузећа обрате Амбасади Југославије, која би их затим повезала са Банком ди Рома, а она затим са италијанским предузећима. Такве послове би Банка била вољна да кредитира под повољним условима. Бароне је затражио од Амбасаде да буде опрезна, јер не жели да се „стекне утисак да је Банка ди Рома отворила касу за финансирање наших послова у иностранству“, што показује да су Италијани још увек били прилично сумњичави према југословенским предузећима.⁴⁰⁵ Сличну иницијативу код југословенске амбасаде покренуо је и представник ИРИ-ја Арена око месец дана касније.⁴⁰⁶

Ипак, изгледа да југословенска предузећа нису била заинтересована за овакву врсту сарадње. Упркос томе што је амбасада СФРЈ у више наврата писала ДСИП-у и распитивала се око овог питања, ниједно југословенско предузеће није се пријавило за ове послове. Будући да у архиви одговори ДСИП-а на ово питање не постоје, остаје непознато да ли су овакви предлози уопште и дошли до југословенских предузећа, или су државни органи проценили да се ради о непожељним пословима. Амбасада СФРЈ била је врло незадовољна односом ДСИП-а према овом питању, што су у више наврата истакли у оперативним писмима током 1964. године.⁴⁰⁷

Са друге стране, Југословени су били заинтересовани за проширење међусобне сарадње између граничних подручја. Док се локална сарадња на копненој граници развијала повољно, ослоњена на већ потписане уговоре о малограничном промету, сарадња између приобалних подручја две државе са обе стране Јадранског мора није постојала. Југословени су ово питање покретали на сваком састанку две државе, али са италијанске стране нису наилазили на разумевање. Југославија је тежила успостављању сарадње између области Пуља у јужној Италији и Црне Горе, као и између Сплита и Анконе као најближих тачака две обале, видећи, између осталог, у томе и прилику да добије додатне бесцаринске концесије и тако ублажи последице све већег затварања тржишта ЕЕЗ.⁴⁰⁸ Италијанско министарство спољне трговине било је, по информацијама југословенске амбасаде, одлучно против било каквих концесија за приобална подручја. Склапање било каквог договора на основу признавања мора као границе, довело би до постављања преседана и последично до бројних других захтева по истом основу (Тунис – Сицилија, Алжир – Сардинија, Албанија – Јужна Италија...) ⁴⁰⁹ Осим тога, с обзиром да је Италија била чланица Европске економске заједнице, овај преседан би могле да искористе и остале државе чланице, што је за Италију било „опасно и неприхватљиво“. ⁴¹⁰ Италијанска страна била је отворенија за склапање појединачних пословних аранжмана између ових подручја, за повезивање пословних људи, и било коју врсту сарадње која није укључивала институционалне оквири и споразум на државном нивоу.⁴¹¹ У првом периоду, акценат је био на сарадњи Сплита и Анконе, захваљујући личним контактима италијанских и југословенских представника. Кармело Ла Роса, генерални директор у Минкомесу је, у два разговора са економским саветником југословенске амбасаде Шиме Караманом, почетком 1964. године, предложио оснивање једног мешовитог предузећа које би развило комерцијалну активност и

⁴⁰⁵ Исто, 3-5.

⁴⁰⁶ ДАМСП, ПА, 412527 Оперативно писмо Амбасад СФРЈ у Риму 6.2.1964.

⁴⁰⁷ ДАМСП, ПА, 438016, Извештај о економским односима Италије и Југославије, 21.9.1964, 17.

⁴⁰⁸ ДАМСП, ПА, 418046, Магнетофонски снимак дискусије са југословенским амбасадором И.Вејводом у ДСИП-у, 9.4.1963.

⁴⁰⁹ Италијански министар Фракаси је у једном разговору са југословенским амбасадором рекао да, ако се море рачуна као граница, по „истој логици се и Португал граничи са САД“ (ДАМСП, ПА, 417553 телеграм амбасаде СФРЈ ДСИП-у 5.5.1971).

⁴¹⁰ ДАМСП, ПА, 430488, Забелешка из разговора М. Галовић - Филипо Д'Агостино, 8.7. 1964.

⁴¹¹ ДАМСП, ПА, 438016, Извештај о економским односима Италије и Југославије, 21.9. 1964, 15-17.

напоменуо да има „пријатеље“ које би то интересовало.⁴¹² У истом периоду, Караман се састао и са сенатором Данилом Де Кочијем, државним подсекретаром у Министарству индустрије, који је био и шеф парламентарне групе демохришћана за Југославијом. Де Кочи је био посланик из провинције Марке(главни град Анкона), одакле је потицао његов интерес за сарадњу Сплит-Анкона.⁴¹³ Убрзо након ових разговора, у јулу 1964, у рад је пуштена трајект линија између југословенских и италијанских лука, што је додатно поспешило сарадњу између привредника ова два града.⁴¹⁴ Она је међутим, остала само на приватном и појединачном нивоу, без договора на државном нивоу. Разговори о сарадњи подручја Сплита и Анконе након тога су утихнули, и биће поново покренути тек после скоро десет година, када је југословенска делегација оживела ово питање, новим предлозима о сајамском аранжману.⁴¹⁵

Оно око чега су се обе стране слагале било је да треба подићи међусобну сарадњу на виши ниво. Југославија је у кооперацији италијанских и југословенских предузећа видела могућност за повећање извоза својих индустријских производа: Италија је, са своје стране добијала прилику да инвестира свој капитал у предузећа са нижим трошковима производње. Обострани интереси и срдачни међудржавни односи довели су до закључивања споразума о Привредној, индустријској и техничкој сарадњи, 28. новембра 1964. Споразум је предвидео формирање Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, који се примарно бавио питањима индустријске кооперације између предузећа из две земље. Договорен је заједнички буџет из којег ће се давати кредити по повољним условима за оне послове кооперације које Комитет одобри. У овом буџету Италија је учествовала са 20 милиона долара, а Југославија са 5 милиона долара.⁴¹⁶

Функција Мешовитог комитета, као новог мешовитог органа у односима Италије и Југославије није била од почетка јасно дефинисана, што је проузроковало разлике у тумачењима две стране. Ова питања биће предмет дискусије на првом састанку Мешовитог комитета у јулу 1965, у Београду. Две делегације су предводили, са југословенске стране Никола Џуверовић, савезни секретар за спољну трговину, и Бернардо Матарела, министар спољне трговине Италије.⁴¹⁷

Док је Италија тежила да функцију и надлежности Мешовитог комитета сведе само на послове индустријско-техничке кооперације, Југославија је сматрала да би Комитет требало искористити и за разматрање привредне сарадње у осталим областима – попут трговине и финансијских односа. У исто време, две земље су водиле дипломатску „борбу“ око састава и нивоа делегација које су требале да буду у Мешовитом комитету. Иако је испрва, током преговора у новембру 1964, било договорено да председници комитета буду министри у владама две државе, италијанска страна је покушала да то питање остави отворено, позивајући се на преседане према трећим земљама. Југословенски став је ипак однео превагу(након претње југословенске делегације да ће напустити састанак), па је у правилник о раду Комитета ушла формулација о министарском нивоу председника делегација.⁴¹⁸ То је Мешовитом комитету обезбедило значајну улогу у будућности, с обзиром да је постао мешовити одбор између две земље на највишем нивоу који се редовно састајао. С обзиром на министарски ниво председника делегације, италијанска страна је прихватила и да се на састанцима Комитета

⁴¹² ДАМСП, ПА, 48948 Оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму, 12. 3.1964; Забелешке из разговора Шиме Караман - Кармело Ла Роса, 10.12.1963. и 24.1.1964.

⁴¹³ ДАМСП, ПА, 48948 Оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму, 12. 3.1964; Забелешка из разговора Шиме Караман- Данило Де Кочи, 23.1.1964.

⁴¹⁴ ДАМСП, ПА, 426473 Оперативно писмо Амбасаде СФРЈ у Риму, 17.6.1964.

⁴¹⁵ ДАМСП, ПА, 4530/22, Шифровани телеграм ДСИП-а, Амбасади СФРЈ у Риму ,12.1.1972.

⁴¹⁶ АЈ, 130-622, Споразум о привредној, индустријској и техничкој сарадњи између СФРЈ и Италијанске републике, 28.11.1964.

⁴¹⁷ ДАМСП, ПА, 425384, Извештај о Првом заседању Југословенско-италијанског комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, 21.7.1965, 1.

⁴¹⁸ ДАМСП, ПА, 45949 оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму: Белешка из разговора Караман-Феличе Ди Фалко, генерални директор Минкомеса, 4. фебруара. 1965.

третирају и друга питања из економских односа две земље. Тиме је овај Комитет постао један од најважнијих форума за разговор Италије и Југославије о економским питањима; годишњи састанак на коме је прављен пресек укупних економских односа, трговинских и финансијских питања, и наравно послова индустријске кооперације. У извештају Савезног секретаријата за спољну трговину о Првом заседању Комитета, прилико оцене резултата, посебно се истиче задовољство југословенске стране због успеха да се Италији наметну и друге теме осим индустријске кооперације, нарочито из поља финансијских односа. Ипак, у извештају се истиче и да је италијанска делегација имала пасивно држање, и да је углавном само слушала предлоге југословенске делегације о свему где није имала директне интересе. То је, по југословенској оцени, само потврдило „добро познату чињеницу да у економским односима са Италијом иницијатива углавном припада нама“.⁴¹⁹

Италијанска делегација је, према југословенским запажањима, била прожета унутрашњим сукобима између представника Министарства индустрије Италије (потпредседника делегације Еуђенија Карбонеа, и Министарства спољне трговине (председник делегације Б. Матарела), посебно у организацији индустријске сарадње и додељивању кредита за извршење одобрене послове. Додељивање извозних кредита у Италији вршило је Министарство спољне трговине у оквиру кога је постојао један интерминистријални комитет састављен, између осталог и од представника Министарства индустрије. Ови сукоби на италијанској страни, били су, према југословенском мишљењу могућа сметња за рад Комитета, јер би могли доводити до одлагања одобравања кредита.⁴²⁰

Овај проблем решен је тако што је, на првом заседању Комитета, донета одлука да се формира посебан поткомитет, којим би председавали представници министарства (савезног секретаријата) индустрије са обе стране, и који ће бити надлежан за разматрање и одобравање сваког појединачног посла. На тај начин помирени су захтеви југословенске и италијанске стране: Комитет је остао надлежан за шира питања од чисто индустријске сарадње, али је истовремено формирањем поткомитета за индустријску сарадњу, овај вид деловања добио на значају, као и Министарство индустрије чији је представник председавао поткомитетом.⁴²¹

На првом заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, није договорен ниједан конкретан посао, већ су се делегације сложиле око будућих услова кооперације, и обећале да ће доставити правне и економске информације о својим предузећима која су исказала заинтересованост за сарадњу.⁴²²

Развој сарадње

Успостављање сарадње преко Комитета ишло је прилично споро. Готово годину дана након првог заседања, према извештају амбасаде у Риму из маја 1966, ниједан посао кооперације који је користио заједнички кредит од 25 милиона долара није остварен, мада је око неких почело преговарање.⁴²³ Још једна акција која је требало да подстакне предузећа на међусобну сарадњу била је и посета привредне делегације на челу са савезним секретаром за индустрију и трговину Хакијом Поздерцом крајем марта 1966. године. Са Поздерцом су дошли и Миленко Бојанић, генерални директор Југословенске инвестиционе банке, Анте Марковић, генерални директор предузећа Раде Кончар из Загреба, Ђорђе Јанковић, генерални директор здруженог предузећа хемијске индустрије Хеминд из Београда, Драго Јововић, генерални директор предузећа „Обод“ са Цетиња и Мирко Јакше, заменик генералног директора

⁴¹⁹ ДАМСП, ПА, 425384, Извештај о Првом заседању Југословенско-италијанског комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, 21.7.1965, 10.

⁴²⁰ Исто, 9.

⁴²¹ Исто, 10-11.

⁴²² Исто, 6-7.

⁴²³ ДАМСП, ПА, 414165, Оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 11. 4. 1966.

предузећа Смет из Љубљане.⁴²⁴ Занимљиво је да су, по писању југословенске амбасаде, Италијани били изненађени што је дошло „тако мало“ директора и представника привредних предузећа. По тумачењу амбасаде, очекивало се да ова посета донесе конкретне резултате и склопљене уговоре о пословима између предузећа, јер су Италија и Југославија већ „прерасле“ куртоазне посете и упознавање са индустријом једне и друге земље. Такве делегације, по мишљењу амбасаде, Италијани позивају само из земаља са којима немају интензивне привредне везе, а Југославија више није спадала у ту групу.⁴²⁵ Чини се да приликом одређивања састава делегације гледало само да се задовољи равномерна расподела по републикама и да делегација буде што мања - тачно по један представник из сваке републике осим из Босне и Херцеговине и Македоније, које и нису биле заинтересоване за сарадњу са Италијом.

Делегација се задржала више од десет дана у Италији (27. март – 7. април). Обишла је предузећа и водила разговоре са представницима банака на подручју Милана, Торина и Ђенове, а затим је у Риму је водила завршне разговоре са представницима италијанске Владе, банака и других удружења заинтересованих за Југославију. Хакија Поздерац је био је примљен код министра иностраних послова Фанфанија, министра индустрије Андреотија, министра пољопривреде Рестива, и министра спољне трговине Толоја.⁴²⁶ Ипак, резултати посете ове делегације нису били импресивни. Иако је Поздерац добио уверења са више нивоа (министри Рестиво, Андреоти и Толој), да ће се са италијанске стране учинити више на решавању проблема који су мучили Југославију, никакав конкретан договор није склопљен. Ђусто Толој, нови италијански министар спољне трговине, из Социјалистичке партије Италије, био је, према извештају Поздерца, нарочито пријатељски расположен према Југославији. Толој је решење за проблеме извоза југословенских индустријских производа у Италију видео кроз сарадњу са мањим и средњим предузећима. По мишљењу новог министра, италијанска крупна индустрија представљала је заједничку препреку развоју италијанских средњих и мањих предузећа и развоју трговинске размене са Југославијом. Проблем је, као и у ранијим случајевима био тај што је Ђусто Толој био само један министар у влади, и то представник мањинског партнера (СПИ) а интересе крупне индустрије подржавала су многа друга министарства и појединци, на првом месту, Министарство индустрије на челу са врло утицајним чланом Демокришћанске странке Ђулијом Андреотијем.⁴²⁷

Домети Толојевог утицаја убрзо су се јасно показали, приликом договарања две стране о одржавању наредног заседања Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу. Иако се италијански министар спољне трговине сложио са југословенским званичницима да се овај састанак одржи у јуну, након, како су у југословенској Амбасади то окарактерисали, „интервенције италијанског МИП-а (Фанфани)“, Ђусто Толој је одустао од састанка Комитета, правдајући се „непланираним обавезама“.⁴²⁸ Са италијанске стране дошао је предлог да се Мешовити комитет састане, али само на потпредседничком нивоу, што би значило да би шеф италијанске делегације био Еуђенио Карбоне, из Министарства индустрије. Знајући да је таква форма неповољна за југословенске интересе, ДСИП је одбио овај предлог. Иако је Југославија била та која је инсистирала да се састанак одржи, оцењено је да би састанак на коме не би учествовао министар Толој, већ би га водио представник Министарства индустрије био неповољан по Југославију. Процењено је да се више исплати одложити састанак на јесен, што је Италија и прихватила.⁴²⁹

⁴²⁴ ДАМСП, ПА, 414428 Извештај са пута југословенске привредне делегације у Италији, 6. 4. 1966.

⁴²⁵ ДАМСП, ПА, 410887 Оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 29.3.1966.

⁴²⁶ ДАМСП, ПА, 414428 Извештај са пута југословенске привредне делегације у Италији, 6.4.1966.

⁴²⁷ ДАМСП, ПА, 414428 Извештај са пута југословенске привредне делегације у Италији, 6.4. 1966.

⁴²⁸ ДАМСП, ПА, 420109, шифровани телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 24.5.1966.

⁴²⁹ ДАМСП, ПА, 417945, шифроване телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 11.6.1966.

Ипак, прилика за састанак Толоја и Џуверовића пружила се и раније, за време посете италијанског министра Загребачком велесајму, у септембру 1966.године. Пракса посета министара спољне трговине Италије Загребачком велесајму, и југословенског савезног секретара за спољну трговину сајму у Милану, заживела је након ове посете, и одржавала се на редовно и наредних година.⁴³⁰ Југославија је приредила Толоју значајан дочек. Осим Џуверовића, са Толојем се састао и председник владе Петар Стамболић.⁴³¹ Италијански министар је изразио жељу да се састане и са председником Републике, са Владимиром Бакарићем и Миком Трипалом. Јосип Броз Тито је због обавеза могао да му приреди врло кратак пријем али су се друга двојица истакнутих чланова СКЈ састали са Италијаном и водили опсежније разговоре. Толој је на састанку са Бакарићем изразио задовољство сарадњом Италије и Југославије, говорио о уједињењу социјалиста у Италији, и критички говорио о агресивној спољној политици САД.⁴³² Бакарић је касније поделио своје утиске о састанку, прибележивши да му се Толој обраћао као „другу“ и „одмах прешао на ти“. Рекао му је и да је ту „као италијански социјалиста“, а не као министар.⁴³³ Ова епизода показује значај веза југословенских комуниста и италијанских социјалиста. Иако је југословенска партија имала најснажније везе са КП Италије, везе са италијанским социјалистима такође су брижљиво одржаване, будући да су социјалисти, као део владе, имали знатно више утицаја у формирању политике према Југославији од опозиционе комунистичке партије. Југославија је увек тражила „савезнике“ у редовима лево орјентисаних италијанских политичара – некада су то били социјалдемократе – Југославија је имала одличну сарадњу са Ђузепеом Сарагатом и ранијим министром спољне трговине, Луиђијем Претијем. Интересантно је да су социјалдемократска и социјалистичка партија Италије у овом периоду релативно често добијале ресор спољне трговине, што може бити још један од фактора зашто је трговина са Југославијом тако напредовала. Насупрот Министарству спољне трговине стајало је Министарство индустрије, којим су најчешће руководили десно орјентисани, конзервативнији чланови Демокришћанске партије, и које је често потезало питање ограничавања трговине са Југославијом зарад заштите италијанске индустрије.

Утисци Толоја о посети Југославији били су врло позитивни о чему сведочи белешка амбасадора Вејводе о разговору са министром након његовог повратка у Италију. По речима Вејводе, „видљиво је да су му посета сајму и контакти са нашим руководећим људима помогли да реалније сагледа Југославију као партнера“. Вејвода додаје и да је приметно да је Толоју пријем на који је наишао јако импоновао, и помогао му је да стекне углед у оквиру своје партије.⁴³⁴

Толој је убрзо интервенисао и у два врло конкретна случаја у југословенску корист: за почетак, предложио је повећање за 10% контингента увоза југословенских памучних тканина, чиме би тај контингент досегао количину од око 4500 тона, колико је Југославија и тражила на почетку преговора. Осим тога, Толој се на седници италијанске владе енергично заложиио за продужење кредитирања Југославије. Наиме, према информацијама којима је располагала југословенска амбасада, италијанска влада је озбиљно почела да сумња у могућност наставка кредитирања Југославије и њене способности да врати дугове, због стално растућих потраживања.⁴³⁵ После интервенције Толоја, у влади је прихваћено да се ниво кредита Југославији одржава на истој висини, и да има карактер „револвинг кредита“.⁴³⁶

⁴³⁰ ДАМСП,ПА, 49423, Годишњи извештај Амбасаде СФРЈ у Риму за 1966 годину, 10.март 1967.

⁴³¹ ДАМСП, ПА, 435128, шифровани телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСПИП-у, 29.9.1966.

⁴³² АЈ, КПП, I-3-а, 44-32, Пријем министра спољне трговине Ђуста Толоја, 8. 9. 1966.

⁴³³ АЈ, КПП, I-3-а, 44-32, Белешка Владимира Бакарића о састанку са Ђустом Толојом и италијанским конзулом у Загребу Рестивом, 9.9.1966.

⁴³⁴ ДАМСП,ПА, 435128, Шифровани телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 29.9.1966.

⁴³⁵ ДАМСП,ПА, 42986 Шифровани телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 25.7. 1966.

⁴³⁶ ДАМСП,ПА, 435128, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 29.9.1966.

Ипак, требало је сазвати састанак Мешовитог комитета како би се ови предлози усвојили на међудржавном нивоу, и како би се решила отворена питања из међусобне сарадње. Због одржавања конгреса Социјалистичке партије Италије, на коме је учествовао Толој, са италијанске стране је предложено да се заседање одржи почетком новембра. Такође је предложено да се пре самог заседања, одржи један припремни састанак, којим би председавали потпредседници Комитета (Еуђенио Карбоне са италијанске стране), што је представљао уступак Министарству индустрије, с обзиром да није дошло до таквог састанка у јуну. Југославија је прихватила овај састанак, будући да није имала добре аргументе за одбијање, а и оцењено је да ће бити корисно чути аргументе италијанске индустрије на једном необавезујућем састанку.⁴³⁷ Југословени су такође, пред састанак од Италије тражили да се приликом послова где се у оквиру сарадње два предузећа, извозе производи из Италија у Југославију на дораду, па затим натраг у Италију, не плаћа царина на ове производе, будући да су то само „дорађени“ италијански производи. Италија је ово одбила, тако да се о овом питању није расправљало, упркос негодовању са југословенске стране.⁴³⁸

Припремни састанак одржан је у Љубљани почетком октобра, и према југословенским оценама био је веома користан и конкретан.⁴³⁹ Две стране су суочиле своје аргументе, а нарочито важна тачка расправе је било питање одобравања послова индустријске кооперације. Југословени су тврдили да државна администрација не може да одлучује нити може да оцени шта је интерес предузећа, и да, сходно томе, државе треба само начелно да одобравају средства за кооперацију, а конкретне случајеве треба препустити предузећима једне и друге земље да она проналазе своје интересе у кооперацији. С друге стране, италијанска делегација истиче да, ако италијанска држава даје одређене кредитне олакшице, она је и одговорна да води рачуна да те олакшице не иду у корист једне фирме или групе, а на штету осталих, а нарочито да то не буде стимуланс за угрожавање позиција појединих домаћих производа. По мишљењу југословенских стручњака, овај састанак је још више изнео на видело праве разлоге због којих је Министарство индустрије преко Карбонеа настојало да Комитет одобрава сваки појединачни посао. Из југословенске перспективе, главни разлог лежао је у страху италијанске стране да би југословенска индустрија преко кооперације са појединим италијанским фирмама могла постати озбиљан конкурент италијанској индустрији. Занимљиво је приметити да су Југославија и Италија у овом спору заузеле позиције другачије од оних какве би се очекивале од једне социјалистичке и капиталистичке земље. Док је Италија бранила интересе домаћих предузећа, иако та предузећа нису била у власништву државе, Југославија се позивала на принципе конкуренције и аутономије предузећа обе земље.⁴⁴⁰

Након овог састанка, у Риму је 11. и 12. новембра одржано II заседање Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу.⁴⁴¹ На заседању су, према југословенским оценама постигнути значајни резултати. За почетак, коначно су одобрени први послови индустријске кооперације у износу од око 8 милиона долара (цео кредит по Споразуму износио је 20 мил). Тако је, две године након потписивања Споразума о сарадњи, он почео да се примењује на конкретне послове. Уговори који су потписани подразумевали су обостране испоруке – са италијанске стране обећан је извоз опреме у Југославију, а са југословенске извоз готових производа у Италију. То је у пракси значило да су италијанске фирме прихватиле да инвестирају своју опрему и технологију у југословенска предузећа у замену за сигурне испоруке робе која им је била потребна по сниженим ценама. Услови кредитирања ових послова били су врло повољни: каматне стопе су се кретале између 4% и 5%, рок отплате је

⁴³⁷ ДАМСП,ПА 417945, Шифровани телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 11.6.1966.

⁴³⁸ ДАМСП,ПА,433376, Оперативно писмо Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 6.9.1966.

⁴³⁹ ДАМСП,ПА, 436316, Оперативно писмо Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 11.10. 1966.

⁴⁴⁰ ДАМСП,ПА, 436381 Извештај о припремном састанку у вези II заседања Југословенско-италијанског комитета за ПИТ сарадњу, одржаног у Љубљани, 3. и 4. октобар 1966, 13.10.1966.

⁴⁴¹ ДАМСП,ПА, 439976 Шифровани телеграм ДСИП-а амбасадама у Паризу, Бриселу, Хагу, 23.11.1966.

износио осам година. Такође, за разлику од уобичајене праксе приликом куповине опреме на кредит, код ових послова није био потребан аванс, а стопа осигурања била је повољнија од просека.⁴⁴² Италијанска влада се, упркос разорним поплавама које су погодиле Италију⁴⁴³, обавезала да не смањује ниво до сада одобрених кредита Југославији.

На заседању Комитета било је речи и о трговинским односима. Италијанска делегација је потврдила свој позитиван став у погледу даљег развоја односа Југославије са ЕЕЗ, и обећала подршку југословенским ставовима у преговорима који су се у Уједињеним нацијама водили између земаља у развоју и развијених земаља око снижења царинских стопа за индустријске производе (Кенеди Рунда). Напоследку, договорено је и да се почетком године састану две делегације и започну преговоре о закључењу новог трговинског споразума, који би био заснован на принципима ГАТТ-а, без заштитне клаузуле.⁴⁴⁴

⁴⁴² ДАМСП, ПА, 4382000, Амбасада СФРЈ у Риму, Неки аспекти наших односа са Италијом, 9. 11. 1966.

⁴⁴³ У новембру 1966. године, катастрофалне поплаве погодиле су Италију. Река Арно излила се и поплавила Фиренцу, Пизу и друге градове. Погинуло је преко стотину људи а процене економске штете биле су између 2 и 3 милијарде долара. (Filippo Giovannelli, Giuseppe Sabella, I Colori dell'Alluvione, AB Edizioni, Firenze, 2015).

⁴⁴⁴ ДАМСП, ПА, 439976 Шифровани телеграм ДСИП-а амбасадама у Паризу, Бриселу, Хагу, 23.11.1966.

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ: 1967-1970

Преговори око новог трговинског споразума

Италија и Југославија започеле су нове трговинске преговоре у јануару 1967. У односу на прошле преговоре пред споразум из 1963. године, југословенске позиције су биле знатно ојачане. Југославија је 1966. године ушла у ГАТТ, што је значило да су њени трговински односи са Италијом морали пратити принципе слободне трговине које је подразумевало чланство у ГАТТ-у. Италија више није могла да одуговлачи са потписивањем новог споразума – претходни уговор истекао је крајем прошле године, и био је продужен нотама две државе како би се избегло безуговорно стање.⁴⁴⁵ Ипак, и Италија је дочекивала нове преговоре у много бољој позицији него прошле године. Италијанска привреда изашла је из рецесије половином претходне године и показивала је узлазан тренд почетком 1967. године.⁴⁴⁶ Југословенско-италијански трговински односи такође су били на задовољавајућем нивоу за обе стране – размена је досегла висок ниво (Италија је поново била на првом месту у југословенској размени), а трговински биланс био је у равнотежи.⁴⁴⁷ Перспективе за 1967. годину са југословенске стране оцењиване су повољно. У годишњем извештају за 1966. годину Генералног конзулата у Милану, истакнуто је да, без обзира на различите потешкоће које су пратиле југословенски извоз у Италију током 1966. године (све већа конкуренција источноевропских земаља, протекционистичке мере ЕЕЗ), трговинска размена се одржала на високом нивоу и показало се да „југословенски извоз може да пронађе пут“.⁴⁴⁸ Италија током 1966. године није уводила нове забране за увоз југословенских производа – једини производ око којег је било разговора (ако се изузму разговори око меса због мера ЕЕЗ) биле су памучне тканине, око којих је две стране требало да постигну договор на предстојећим трговинским преговорима.⁴⁴⁹

Прекид преговора

Преговори су почели у Београду, 9. јануара, у позитивној атмосфери. Ипак, када се чинило да ће нови трговински споразум, без заштитне клаузуле бити потписан, дошло је до изненађујућег обрта. Преговори су прекинути са италијанске стране, а шеф италијанске делегације вратио се у Рим, 20. јануара, пре него што је било какав споразум потписан. Истог дана увече, италијански амбасадор Дучи тражио је хитан пријем код државног секретара за иностране послове Марка Никезића.⁴⁵⁰

Дучи је објаснио да преговори нису прекинути, већ само одложени са италијанске стране, а да је разлог његове посете није повезан са прекидом преговора. Затим је, по налогу своје владе, предао демарш Никезићу у вези са југословенским деловањем у Зони Б. Наиме, југословенске власти су кратко време пре тога почеле са издавањем личних карата у Зони Б, што Италија није могла да прихвати, будући да је ова територија још увек била у провизорном статусу, и никакав дефинитиван договор још није склопљен. Никезић му је одговорио да је Зона Б југословенска територија исто колико је и Зона А италијанска, и да, с обзиром да су

⁴⁴⁵ ДАМСП, ПА, 44196, Писмо Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у 1.2.1967.

⁴⁴⁶ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: P Mulino, 2015, 248-249.

⁴⁴⁷ ДАМСП, ПА, 49423, Годишњи извештај амбасаде СФРЈ у Риму за 1966 годину, 10.3. 1967.

⁴⁴⁸ ДАМСП, ПА, 45428, Годишњи извештај Генералног конзулата у Милану, 20.1. 1967.

⁴⁴⁹ ДАМСП, ПА, 49423, Годишњи извештај амбасаде СФРЈ у Риму за 1966 годину, 10.3.1967.

⁴⁵⁰ ДАМСП, ПА, 42874, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М.Никезића са италијанским амбасадором Р.Дучијем, 20.1. 1967.

Италијани већ од раније почели са пуним укључењем те територије у свој правни систем, Југославија не види разлог да буде другачије са Зоном Б.⁴⁵¹

У напомени уз ову белешку о овом разговору, закључује се да је налог за извршење демарша Дучи је очигледно добио тог дана (20. јануара), с обзиром да је дан раније савезни секретар Џуверовић примио шефа италијанске делегације који у то време није знао ништа о прекиду преговора који су се ближили успешном завршетку. По мишљењу југословенског ДСИП-а, иако је Дучи негирао да су ова два питања повезана (демарш и трговински преговори), у питању је био маневар италијанске стране, и намерно повезивање питања која су била важна за Југославију(трговински преговори), са питањем које је Италија потезала (Зона Б), како би се извршио притисак на Југославију.⁴⁵² Каснији догађаји и извори говоре у прилог овој анализи. Проблем око Зоне Б изазвао је прави „рат нотама“ између две државе током зиме и пролећа 1967. године, а трговински преговори су обустављени потпуно без додатних објашњења са италијанске стране.⁴⁵³

Ипак, чинило се да је Италија преценила значај који је Југославија придавала уклањању заштитне клаузуле из трговинског споразума. Југославији је уклањање заштитне клаузуле била корисна ствар, али то није било најважније питање у трговинским односима са Италијом, а нарочито није било довољно значајно да се чине неки политички уступци у вези зоне Б.⁴⁵⁴ Југословенски став остао је чврст и није се мењао упркос притисцима, што је изазвало изненађење италијанске стране.⁴⁵⁵

Чини се да је главни покретач овог заоштравања био Аминторе Фанфани (Amintore Fanfani)⁴⁵⁶. Заједно са Алдом Мором, сматрао се најутицајнијим политичарем у Демокришћанској партији и целој Италији. Након две владе које је формирао, у влади Алда Мора преузео је место министра спољних послова. Фанфани је показивао јаке тенденције ка независној спољној политици Италије – узор му је била Де Голова Француска.⁴⁵⁷ Како би могао да испуни своје дипломатске и политичке амбиције, била му је потребна јака потпора у својој партији. Фанфани се показао као врло вешт политичар – његови политички ставови мењали су се у зависности од тренутка и расположења у земљи. Прихватио је многе концепције левице у погледу економије, свестан да те идеје постају све популарније и међу демокришћанима.⁴⁵⁸ Ипак, како би придобио и десно крило своје странке, и тиме стекао предност у односу на Алда Мора, Фанфани је правио излете у десничарски популизам, који се, између осталог, манифестовао у заоштравању односа са Југославијом око питања границе.⁴⁵⁹

У југословенском ДСИП-у су врло брзо посумњали да управо Фанфани стоји иза најновијег заоштравања односа две земље – већ у белешци која је направљена о сусрету Дучија и Никезића, као објашњење италијанског демарша наводе се Фанфанијеви политички

⁴⁵¹ ДАМСП, ПА, 42874, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М.Никезића са италијанским амбасадором Р.Дучијем, 20.1. 1967.

⁴⁵² Исто.

⁴⁵³ ДАМСП, ПА, 416334, ДСИП Амбасади СФРЈ у Риму: Југословенско-италијански односи, 2.6.1967.

⁴⁵⁴ ДАМСП, ПА, 44196, писмо Амбасаде СФРЈ у Риму, ДСИП-у, 1.2.1967.

⁴⁵⁵ ДАМСП, ПА, 416334, ДСИП Амбасади СФРЈ у Риму: Југословенско-италијански односи, 2.6.1967.

⁴⁵⁶ О Фанфанију као једној од најзначајнијих личности италијанске политичке историје 20. века постоји опсежна литература: Giorgio Galli, *Fanfani*, Milano, Feltrinelli, 1975; Renato Filizzola, *Amintore Fanfani. Quaresime e resurrezioni*, Roma, Edizioni Editalia, 1988; Luciano Radi, *La Dc da De Gasperi a Fanfani*, Soveria Mannelli (CZ), Rubbettino Editore, 2005; Nico Perrone, *Il segno della Dc*, Bari, Edizioni Dedalo, 2002; Pier Emilio Aciri, *Amintore Fanfani. L'uomo, lo statista e le sue radici*, Rossano (CS), Ferrari Editore, 2009; Vincenzo La Russa, *Amintore Fanfani*, Soveria Mannelli (CZ), Rubbettino Editore, 2006. Sofia La Francesca, *La linea riformista: la testimonianza dei diari di Amintore Fanfani, 1943-1959*, Firenze, F. Le Monnier, 2007, и др.

⁴⁵⁷ Sergio Romano, *Guida alla politica estera italiana*, Rizzoli, Milano, 2002, 120-123.

⁴⁵⁸ Pier Emilio Aciri, *Amintore Fanfani. L'uomo, lo statista e le sue radici*, Rossano (CS), Ferrari Editore, 2009, 80-85.

⁴⁵⁹ Исто, 91-93.

маневри.⁴⁶⁰ Ове сумње ускоро су добиле и врло конкретну потврду у извештајима које је у Београд слао Иво Вејвода. Југословенски амбасадор имао је прво сусрет са саветником премијера Мороа, Помпеијем, који се, по Вејводиним речима, запрепастио када је чуо аргументе које је Вејводи изнео Фанфани у њиховом претходном разговору. Занимљиво је да Вејвода помиње и да га је Помпеи повукао за рукав и одвукао даље од Фанфанијевог сарадника Фулчија Франческа, који би могао да их прислушкује - што речито говори о неповерењу које је владало између премијера Мора и министра иностраних послова.⁴⁶¹

Свега неколико дана касније, југословенски амбасадор се састао и са председником Сарагатом, који га, на исти начин га одвевши у страну како би могли насамо да причају, обавестио да је и сам збуњен Фанфанијевим понашањем, и обећао да ће се заложити за југословенску ствар. Сарагат је напоменуо и да Фанфани не прави белешке о својим разговорима као остале дипломате, тако да они немају информације о његовим активностима. По Вејводиној процени, с обзиром на држање службеника у Фарнезини Гаје и Ортоне, они су, заједно са Фанфанијем били главни иницијатори ове италијанске акције.⁴⁶²

Додатни проблем у комуникацији две стране представљала је чињеница и да су италијански амбасадор Дучи(који је био пријатељ председника Сарагата) и Фанфани били у сукобу, тако да италијанска амбасада није могла да учествује у решавању проблема као посредник свог министарства спољних послова. Дучи је у разговору са Вејводом приликом напуштања свог амбасадорског места, признао да од свог министарства месецима није добијао никакве информације о Фанфанијевом деловању и његовим идејама о односима са Југославијом. Ово стање је промењено у септембру, када на Дучијево место долази нови амбасадор Фолко Трабалца, који је био лични Фанфанијев пријатељ, и његов човек од поверења.⁴⁶³ Осим тога, Трабалца је, према извештајима југословенске амбасаде описан и као знатно умеренији дипломата од Дучија, који је био „више административни службеник него искусни и креативни дипломата(као што је био Дучи)“.⁴⁶⁴

У исто време и Југославија је променила амбасадора. Уместо Иве Вејводе, који је на функцији био од 1962, постављен је Срђа Прица, дотадашњи саветник државног секретара Марка Никезића, који се бавио односима са Италијом и имао је доста искуства са италијанском дипломатијом. Интересантно је да је Роберто Дучи у разговору који је имао са Прицом пре него што је постављен за амбасадора, изнео наду да ће Прица успети да успостави бољи лични контакт са Фанфанијем него што је то учинио Вејвода, с обзиром да је Фанфани био човек код кога су лични односи и симпатије играле улогу.⁴⁶⁵

С обзиром да је само мањи део италијанске владе(круг око Фанфанија), био одговоран за затезање односа са Југославијом, остали италијански политичари покушавали су на све начине да одрже односе на добром нивоу. Сходно томе, писање италијанске штампе, било је врло опрезно. Лист Демохришћанске партије *Il Popolo* и највећи дневни лист *Corriere Della Sera*⁴⁶⁶, нису чак ни пренели вест о прекиду преговора. Штавише, *Popolo* је у фебруару објавио

⁴⁶⁰ ДАМСП,ПА, 42874, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М.Никезића са италијанским амбасадором Р.Дучијем, 20.1.1967.

⁴⁶¹ ДАМСП,ПА, 43826, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, Вејвода, 31.1.1967.

⁴⁶² ДАМСП,ПА, 44021, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 2.2.1967

⁴⁶³ АЈ-751-42, поверљиво, Белешка о посети новог италијанског амбасадора Фолко Трабалца савезном секретару за спољну трговину др В. Гривчеву, на дан 9.11.1967.

⁴⁶⁴ ДАМСП,ПА, 429155 Информација за разговор Председника Републике са новоименованим амбасадором Републике Италије Фолко Трабалца, 25.10.1967.

⁴⁶⁵ ДАМСП,ПА, 416336, Забелешка о разговору саветника државног секретара С.Прице са италијанским амбасадором Р.Дучијем, 16.5.1967.

⁴⁶⁶ *Corriere della Sera*, најтиражнији и један од најстаријих дневних листова у Италији, основан 1876.године у Милану. Током Прве републике(1945-1992), заступао је углавном идеје десног центра и умереног конзервативизма.

чланак под насловом „Позитивни односи Италије и Југославије“, у којем се истиче плодна сарадња између две земље и изражава се жеља да тако буде и у будућности, без икаквог спомињања проблема који су настали.⁴⁶⁷ Два месеца касније, иако је сукоб између две стране на дипломатском нивоу(„рат нотама“) и даље трајао, у највећем италијанском економском листу *Il Sole-24 ore*, објављена је серија од девет чланака, у којима је дат пресек новијег привредног развоја у Југославији, са акцентом на преласку од административног начина управљања на самоуправљање. Ово је било најобимније писање о Југославији на страницама неког нелевичарског листа у Италији. Чланци су са југословенске стране оцењени врло позитивно, с обзиром да су изнели тачне податке и на похвалан начин говорили о југословенским напорима око реформе привреде.⁴⁶⁸

Осим позитивног третмана у штампи, Италија је показивала и жељу да уступцима у економским односима спречи погоршање односа са Југославијом. Саветник италијанске амбасаде Фолки, саопштио је југословенском ДСИП-у да је донета одлука да се Југославији одобри контингент текстила 4658 тона, што је значило повећање од 10% у односу на прошлу годину(4128тона). Фолки је додао да италијанска влада тиме жели истаћи да постојећи неспоразуми не треба да утичу на привредну сарадњу између две земље.⁴⁶⁹

Ипак, то није било довољно да одобровољи Југославију. На строго поверљивом међуресорном састанку одржаном 23. фебруара у Савезном секретаријату за спољну трговину, договорено да предузму контрамере на увоз из Италије као одговор на прекид трговинских преговора.⁴⁷⁰ С обзиром да је југословенски режим увоза био такав да су се многи артикли налазили на листи условно слободног увоза (што је у нормалним околностима значило слободан увоз), није било тешко спровести у живот ове одлуке.⁴⁷¹ Штавише, с обзиром на природу ових мера, није било доказа да је промена увоза била спроведена само за Италију, тако да су Југословени били безбедни од оптужби за дискриминацију. Наравно, са италијанске стране је, након неког времена, примећен ефекат ових мера – Саветник италијанске амбасаде Фолки је на састанку са начелником Друге управе ДСИП-а Звонимиром Лучићем приметио да статистички подаци којима располаже указују да је југословенски извоз у Италију у првих пет месеци ове године порастао за 40%, а да је увоз из Италије стагнирао. Фолки је додао како то за Италију не би био забрињавајући индикатор, да не постоји забринутост (због неких „гласина“) да се југословенски увоз преоријентише на СР Немачку, на штету Италије. С обзиром да није имао никакве конкретне доказе да је Југославија увела рестрикције према италијанској роби, Фолки се извинио на инсинуацији и напоменуо да је ово више „гласно размишљање“ са његове стране, а никако оптужба.⁴⁷² Лучић је негирао било какве рестриктивне мере са југословенске стране, рекавши да, иако он лично не располаже никаквим цифрама, верује да је у питању само тренутно стање, и да ће на крају године биланс трговине бити задовољавајући за обе стране. Додао је и да нема говора ни о каквој преоријентацији Југославије на друга тржишта.⁴⁷³ С обзиром на претходне изворе о строго поверљивом састанку на којем су договорене рестриктивне мере против Италије, јасно је да је југословенски дипломата овом приликом свесно заобишао истину у разговору са италијанским колегом.

⁴⁶⁷ *Il Popolo*, 15.2.1967 ; ДАМСП, ПА, 47420 шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму, ДСИП-у, 25.2.1967.

⁴⁶⁸ *Il sole-24ore*, 19-30.6.1967/ ДАМСП,ПА, 420099, шиф телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму, ДСИП-у, 2.6. 1967.

⁴⁶⁹ ДАМСП,ПА, 46585 Забелешка о разговору са Звонка Лучића са Фолкијем, министром саветником Италијанске амбасаде, 22. 2. 1967.

⁴⁷⁰ АЈ 751-6, строго поверљиво, Писмо Бориса Шнудерла, подсекретара у СССТ, ДСИП-у, 24.2.1967.

⁴⁷¹ АЈ 751-6 строго поверљиво, Писмо Бориса Шнудерла, подсекретара у СССТ ДСИП-у 24.2.1967.

⁴⁷² ДАМСП, ПА, 422190 Забелешка о разговору начелника друге управе З.Лучића са Фолкијем, министром саветником италијанске амбасаде, 20.6 1967.

⁴⁷³ Исто.

Југословенски притисак очигледно је уродио плодом. Током опроштајних посета које је амбасадор Вејвода учинио председнику Сарагату и премијеру Мороу, оба државника обећала су пуну подршку Југославији у превазилажењу тренутног сукоба. Председник Сарагат је био знатно директнији - рекао је да је оно што се догађа резултат темперамента Фанфанија и неких мањих група, и поновио да се италијанска политика према Југославији нимало не мења. Истакао је да се он лично није бавио овим проблемом јер је мислио „да је реч о неким детаљима“, који неће утицати на односе две земље, али да сада види да су ствари кренуле другачије, и да је неопходно да лично „узме ствар у своје руке.“⁴⁷⁴ Алдо Моро је био опрезнији, али је и он обећао подршку и поновио да се италијанска политика не мења. Замолио је југословенског амбасадора („заклињао ме је свиме што је до сада учињено у нашим односима“) да Југославија не одговори на њихову последњу ноту и тиме заврши овај проблем, с обзиром да он лично не жели да улази у сукоб са Фанфанијем.⁴⁷⁵

Југославија јесте одговорила на италијанску ноту још једном нотом, и „рат нотама“ се наставио још неко време, али је ситуација почела да деескалира. Удружени притисак италијанске јавности, привредних кругова, председника Сарагата и премијера Мороа, као и помирљивији југословенски став, довели су до завршетка конфликта и обнове трговинских преговора у јуну 1967. године.⁴⁷⁶ Иво Вејвода оценио је да је Југославија изашла као победница из овог сукоба, будући да је наставила са издавањем личних карата у Зони Б, а „рат нотама“ је закључен помирљивом констатацијом да две стране различито тумаче лондонски Меморандум о сагласности, али да то не треба да буде препрека за добросуседске односе.⁴⁷⁷ Више је разлога зашто је Југославија успела да изађе као победник из овог малог конфликта са, до тада увек надмоћнијим суседом. Један од њих био је економски: Италија се почетком 1967. године налазила у периоду експанзије своје привреде, и смањене куповине италијанских производа у тренутку када је италијанска индустрија повећавала своју производњу представљале су врло болан удар на италијанску индустрију која је извозила своје производе у Југославију. Услед тога, привредни кругови су од почетка стали на југословенску страну у сукобу, будући да им је одржавање нормалних трговинских односа са Југославијом било врло значајно. Други разлог био је тај што ни италијанска политичка елита није била јединствена по овом питању – само је једно десније крило Демокришћанске партије, подржавало Фанфанија у заоштравању односа са Југославијом, као и остале десничарске и иредентистичке организације. Ипак, показало се да те снаге у Италији више немају такву моћ као што су имале раније. Три левичарске партије (Социјалдемократска, социјалистичка и комунистичка партија), и леви део Демокришћанске партије (који је предводио Алдо Моро), залагали су се за добросуседске односе са Југославијом. Ове снаге имале су подршку премијера Мороа и председника Сарагата, као и већег дела италијанске центр-лево владе. У таквој ситуацији Фанфани се нашао изолован. Додатни фактор је био тај што је Југославија, добро проценивши своје и италијанске позиције, а на изненађење друге стране, показала врло чврст став, и непомирљиво бранила своја права у Зони Б. Сви ови фактори довели су до, по Југославију успешног завршетка сукоба и наставка трговинских преговора прекинутих у јануару.

⁴⁷⁴ ДАМСП, ПА, 417183 Шиф.телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 13.5.1967.

⁴⁷⁵ Исто.

⁴⁷⁶ ДАМСП,ПА, 42030, Шиф.телеграм, Друга управа ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 6.6.1967.

⁴⁷⁷ ДАМСП,ПА, 418181 Забелешка о разговору југословенског амбасадора И.Вејводе са амбасадором Италије Р.Дучијем, 1.6. 1967.

Потписивање споразума

Трговински преговори поново су отпочели 26. јуна, и завршени су врло брзо: већ 1. јула потписан је нови споразум.⁴⁷⁸ Југословенска страна стекла је утисак да су Италијани желели да се споразум што пре закључи. За разлику од претходних пута када су две стране водиле преговоре, италијанска делегација је овог пута имала врло конструктиван став: нису инсистирали на спорним питањима, и настојали су да изађу у сусрет југословенским захтевима.⁴⁷⁹ Уз текст споразума усаглашено је осам писама, које су се односила на примену споразума, клаузулу ЕЕЗ, увоз југословенског дрвета у Италију, извоз приплодне стоке у Италију, плаћања у конвертибилним валутама, сарадњу јужних приобалних подручја, проблеме извоза говеда и меса, извоз млека и заштитну клаузулу.⁴⁸⁰ Најважније питање била је заштитна клаузула. Претходни трговински споразум садржао је заштитну клаузулу која је омогућавала странама потписницама да у случају непредвиђених околности, по сопственој процени, заведу рестриктивне мере. С обзиром да је Југославија у међувремену постала чланица ГАТТ-а, који је бранио постојање таквих баријера међу чланицама, Италија је, иако невољно, морала да пристане да се заштитна клаузула избаци из основног текста споразума. Ипак, Италијани нису желели да се потпуно лише начина да уведу рестрикције на југословенски извоз. Већ поменути поверљивим писмом које је ишло уз споразум, било је предвиђено, да у случају озбиљних поремећаја у трговини, две стране покрену билатералне консултације у трајању од 30 дана, и да, ако и тада проблем не буде решен, једна страна може увести забрану увоза у ограниченом временском периоду у складу са одредбама ГАТТ-а. Избацивање заштитне клаузуле из основног текста у поверљиво писмо и знатно ограничавање њене функције сматрало се са југословенске стране за велики успех.⁴⁸¹ Осим текста споразума и поверљивих писама, две стране су потписале нове, проширене робне листе које је требало да иду уз Тршћански и Горички споразум, чиме је локална размена подигнута на још виши ниво.⁴⁸² Осим тога, две стране су потписале и записник у коме су изнета нека отворена питања из билатералне размене. Југославија је изнела своју забринутост због отежавања свог извоза феролегура, и интерес за повећање извоза дувана.⁴⁸³ Италија је, са своје стране изнела питање извоза неких југословенских производа по ниским(дампинг) ценама.⁴⁸⁴ У записник је ушла и формулација о томе да ће Италија помоћи у контактима Југославије са ЕЕЗ, а на југословенско инсистирање, поменут је и проблем железничког промета на граници.⁴⁸⁵ Југословени су већ дуже време имали притужбе на италијанску царину, која је, по њиховом мишљењу радила сувише спор посао, што је доводило до великих застоја на граници код Сежане. По југословенским подацима из јуна, на граничном прелазу је приликом једног застоја, који је трајао данима, чекало чак 1300 вагона са теретом.⁴⁸⁶ Оваква ситуација знатно је успоравала међусобну размену и доводила до тога да се неки извозници преоријентишу на друго тржиште, нарочито они који су трговали кварљивом робом, или робом која је губила на цени временом. Југославија је као основу проблема са италијанске стране видела премали број цариника, спор

⁴⁷⁸ АЈ, 751-42, Извештај о трговинским преговорима са Италијом вођеним од 9 до 20. Јануара, и 26. јуна до 1. јула, 3.7.1967.

⁴⁷⁹ ДАМСП, ПА, 422607, телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 30.6.1967.

⁴⁸⁰ АЈ, 751-42, Извештај о трговинским преговорима са Италијом вођеним од 9 до 20. Јануара, и 26. јуна до 1. јула, 3.7.1967.

⁴⁸¹ ДАМСП, ПА, 422607, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 30.6.1967.

⁴⁸² АЈ, 751-42, Извештај о трговинским преговорима са Италијом вођеним од 9 до 20. Јануара, и 26. јуна до 1. јула, 3.7.1967.

⁴⁸³ ДАМСП, ПА, 422607, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 30.6.1967.

⁴⁸⁴ Исто.

⁴⁸⁵ АЈ, 751-42, Извештај о трговинским преговорима са Италијом вођеним од 9 до 20. Јануара, и 26. јуна до 1. јула, 3.7.1967.

⁴⁸⁶ ДАМСП, ПА, 420368, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 1.7.1967.

царински поступак, као и чињеницу да италијанска царина није радила недељом и празницима.⁴⁸⁷

Коначно, уз све ове документе, југословенска делегација је предала италијанској и меморандум у којем је изнела захтев за даљим повећањем контингента памучног текстила за извоз у Италију.⁴⁸⁸ Предвиђено је да Трговински споразум важи до краја 1969, и да ступи на снагу од 1. августа 1967. године.⁴⁸⁹

1967: најбоља година размене

Италијанске жалбе на извоз индустријских производа и реекспорт

Питања изнета током трговинских преговора наставила су да буду актуелна и након закључења споразума. Једно од важних питања биле су обновљене италијанске оптужбе за дампинг цене југословенских индустријских производа. Први производ око ког је избио спор била је сирћетна киселина. Италијанска фирма Бенфер из Милана договорила је, у мају 1967, увоз 900 хиљада килограма сирћетне киселине из Југославије, за коју је италијанско министарство спољне трговине сумњало да је пореклом из Источне Немачке. Разлог за то био је тај што је на недавним трговинским преговорима источнонемачка делегација запретила да ће, ако им Италијани не буду дозволили одговарајући контингент, извозити своју сирћетну киселину преко Југославије. Представник Миномеса Грамаља позвао је југословенску амбасаду и прилично оштро подсетио да се либерализација по ОЕЦД односи само на производе југословенског порекла и да неће дозволити да се њоме преко Југославије користе друге земље.⁴⁹⁰ Ипак, на питање југословенске стране да ли је проблем само порекло робе, и да ли се посао може извршити ако се докаже да је сирћетна киселина југословенског порекла, Грамаља је признао да је проблем и у количинама и цени. Количина је укупно 10% италијанске производње, а цена је 120 уместо уобичајене 200. Он је такође додао да је, по италијанским подацима, југословенска производња сирћетне киселине до сада била мала, и недовољна да објасни ове нове извозне количине.⁴⁹¹

Ускоро је, након овог усменог разговора, италијанска страна предузела и директније мере. Шестог јуна економски саветник италијанске амбасаде Виргилио Горга, предао је промеморију, у којој је Италија исказала забринутост због извоза низа југословенских производа по ниским ценама или у претераним количинама. У питању су била већ поменута сирћетна киселина и нитроцелулоза, затим етил и бутил ацетат, као и експлозивни за мињање.⁴⁹² У случају експлозива, по италијанским подацима, он се у Италију извозио по ценама које су биле ниже од оних на југословенском тржишту, што је био очигледан покушај дампинга. Што се тиче етил и бутил ацетата, Италијани су истакли да ови производи никада до сада нису извожени из Југославију у Италију, а с друге стране, према статистичким подацима, Југославија се налази на листи земаља увозника, са знатним количинама, нарочито из Источне Немачке. То је, као и у случају сирћетне киселине, била јасна алузија на реекспорт.⁴⁹³ Заменик савезног секретара за спољну трговину, Борис Шнудерл, који је примио

⁴⁸⁷ ДАМСП,ПА, 420368 Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму. 1.7.1967.

⁴⁸⁸ ДАМСП, ПА, 422607, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 30.6.1967.

⁴⁸⁹ АЈ, 751-42, Извештај о трговинским преговорима са Италијом вођеним од 9 до 20. Јануара, и 26.јуна до 1. јула, 3.7.1967.

⁴⁹⁰ ДАМСП,ПА, 417922 Шиф.телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 19.5.1967.

⁴⁹¹ ДАМСП,ПА, 417922 Шиф.телеграм, Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 19.5.1967.

⁴⁹² АЈ-751-Ф32 ПРО МЕМОРИА, Италијанска амбасада,уред трговинског саветника, 6. 6. 1967.

⁴⁹³ Исто.

Горгу, одлучно је одбацио све оптужбе за реекспорт, и истакао да је, по његовом мишљењу проблем настао због тога што су италијанске увозне фирме нудиле ту робу по нижим ценама, „вероватно и без сагласности југословенског извозног предузећа“.⁴⁹⁴ Из Југославије је поручено и да Италија у последње време све више забрањује извоз под изговором дампинг цена, и да, ако се таква ситуација настави, Југославија нема никакве користи од либерализације трговине која важи само на папиру.⁴⁹⁵

Ипак, без обзира што је Италији одговорено да су поменути производи југословенског порекла, строго поверљиви документи из фонда Савезног секретаријата за спољну трговину говоре да је стварна ситуација била другачија. Убрзо након што је примио Горгу, Борис Шнудерл је послао велики број писама југословенским предузећима, у покушају да сазна која предузећа су извозила производе на које су се Италијани жалили. Савезни секретаријат су посебно интересовала два производа: нитроцелулоза и етил-ацетат. Након спроведене истраге која је укључивала предузећа Шипад (Сарајево) Кемикалија (Загреб), Унион Импекс (Београд) Кемија Импекс (Љубљана), Кемијски комбинат (Загреб) и Хемпро (Београд), закључено је да је, у случају етил-ацетата заиста био у питању реекспорт из Источне Немачке, док је нитроцелулоза била домаће производње.⁴⁹⁶

Проблем ових индустријских производа, а нарочито етил-ацетата и нитроцелулозе није био решен ни у наредним месецима. Југославија није предузимала никакве мере да ограничи свој извоз, тако да је Италија на јесен 1967. године први пут одлучила да искористи нову заштитну клаузулу која је договорена поверљивим писмом уз нови трговински споразум. Италијани су, у складу са клаузулом, упозорили Југославију да ће увести забрану увоза ових производа ако се не пронађе решење у року од 30 дана и позвали југословенску страну на консултације. На састанку економског саветника В. Горге са представницима југословенског ДСИП-а, поручено му је да су италијанске жалбе превише уопштене, без конкретних података о југословенским извозницима који су извозили производе и тачним ценама на југословенском и италијанском тржишту, и да без тих података, Југославија не може предузети одговарајуће мере.⁴⁹⁷ Ово је очигледно било нетачно, с обзиром да интерни документи показују како су Југословени врло добро знали која југословенска предузећа извозе поменуту робу, као и то да је у питању био реекспорт. Горги је поручено и да су у питању мање количине производа, „па не треба ствар превише драматизовати“, а као најбоље решење предложен је директан контакт између југословенских и италијанских привредних предузећа. С обзиром на овај предлог, могуће је да су у југословенском ДСИП-у имали интерне информације од југословенских предузећа да је могуће договорити се са појединим италијанским партнерима и на тај начин наставити извоз поменутих производа по ниским ценама. Италија није била задовољна овим предлогом: десетак дана након овог састанка, 25. октобра, италијански министар спољне трговине Ђусто Толој потписао је декрет о забрани увоза нитроцелулозе и етил-ацетата из Југославије, позивајући се на заштитну клаузулу и одговарајуће одредбе ГАТТ-а.⁴⁹⁸ Југославију је ова одлука изненадила: у СССТ-у нису очекивали да ће Италија заиста увести забрану за нитроцелулозу, која је била југословенског порекла.⁴⁹⁹ Тако је, због реекспорта етил-ацетата, погођен и део југословенског извоза који је потицао од домаће производње, што

⁴⁹⁴ АЈ, 751-32 - Белешка, Бориса Шнудерла заменика савезног секретара о разговору са В.Горгом, саветником италијанске амбасаде, 7.6.1967

⁴⁹⁵ ДАМСП,ПА, 417922 Шиф.телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, Мандић, 19.5.1967.

⁴⁹⁶ АЈ, 751-42, Преписка СССТ(Борис Шнудерл) са предузећима Шипад(Сарајево) Кемикалија (Загреб), Унион Импекс(Београд) Кемија Импекс(Љубљана) Кемијски комбинат (Загреб) и Хемпро(Београд), јун-септембар 1967.

⁴⁹⁷ АЈ, 751-42, Белешка о разговору са В. Горгом, економским саветником италијанске амбасаде у Београду, на дан 19.октобар, 1967.

⁴⁹⁸ ДАМСП,ПА, 436746, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму, ДСИП, СССТ, СПК, 27.10.1967.

⁴⁹⁹ АЈ, 751-42, Белешка о разговору са Горгом, економским саветником Амбасаде Италије, 13. 11. 1967.

је изазвало незадовољство домаћих произвођача.⁵⁰⁰ Југославија није више имала избора: Италијанима је признат реекспорт етил-ацетата, и обећано да се такви пропусти више неће поновити.⁵⁰¹ У исто време Италија је замољена да укине забрану нитроцелулозе: ниске цене правдане су тиме што су југословенски извозници први пут извозили овај производ и нису имали времена да се упознају са италијанским тржиштем и ценама.⁵⁰²

Памучне тканине и проблем контингента

Још један, по укупној вредности далеко важнији југословенски артикал био је предмет рестрикција у овом периоду: у питању су биле памучне тканине. Италија је крајем 1966. године увела потпуну забрану увоза из Југославије, с обзиром да је током 1966. извезено скоро 9000 тона сирових и бељених тканина.⁵⁰³ Италија је већ у јануару укинула ову забрану, а крајем фебруара 1967, постигнут је договор две стране да се у 1967. години извезе 4658 тоне, подељене у три квоте.⁵⁰⁴ Италија је своју одлуку да настави са контингентирањем памучних тканина правдала тиме што је систем контингента увела за све земље потписнице Женевског споразума о извозу текстила⁵⁰⁵ (Југославија није била потписница), па стога морала да их спроводи и у трговини са Југославијом. Генерални директор у Минкомесу Ферлеш, објаснио је представницима југословенске амбасаде и да је његово министарство успело да издејствује од владе да се у контингент од 4658 тона за 1967. годину не рачуна и увоз из Југославије током јануара ове године (што је према италијанским статистикама било око 1100 тона).⁵⁰⁶ Ферлеш је додао и да Италија остаје при обећању које је дао и лично министар Толој, да уколико не буде остварен увоз из осталих земаља, пруже могућност Југославији да искористи те слободне количине преко поменутог контингента. Економски саветник југословенске амбасаде Видо Кнежевић, изјавио је да је Југославија разочарана поновним контингентирањем увоза производа који су већ били на либерализованом режиму, и да је систем контингента са југословенске стране прихваћен само као привремена мера. Додао је и да су јавност у Југославији, као извозници и произвођачи текстила врло незадовољни увођењем контингента, и да је југословенска влада под притиском да уведе сличне реципрочне мере, с обзиром да је југословенски увоз текстила из Италије такође био значајан.⁵⁰⁷ Ипак, у поверљивој информацији која је ишла уз белешку о овом разговору, износи се да контингент од око 5, 5 хиљада тона, који је у пракси обезбеђен од стране Италије, није далеко од југословенских интереса. Чврст став који је заузет према Италији био је више последица жеље да се пристајање на контингенте искористи као аргумент за евентуалне захтеве према Италији на другим местима, односно у питању је било тактизирање са југословенске стране.⁵⁰⁸

Међутим, у августу исте године, када је требало да се започне са извозом трећег дела годишњег контингента, откривено је да је између две стране дошло до неспоразума који је

⁵⁰⁰ АЈ, 751-6, строго поверљиво, Информација о предстојећем III Заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу са Италијом, 10.11.1967.

⁵⁰¹ ДАМСП, ПА, 437133 Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 10.11.1967

⁵⁰² АЈ, 751-6, строго поверљиво, Информација о предстојећем III Заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу са Италијом, 10.11.1967.

⁵⁰³ АЈ-751-85: Савезни секретаријат за спољну трговину, Информација о извозу памучног текстила у Италију, 5.9.1967.

⁵⁰⁴ ДАМСП, ПА, 412822 Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 6.4.1967.

⁵⁰⁵ Женевски споразум о текстилу потписан је у Женеви 21. јула 1961. између земаља чланица ГАТТ-а. Њиме су дефинисани основни услови међународне трговине памучним текстилом између земаља потписница (извор: текст споразума са сајта СТО - <https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/GATT/601.PDF>, приступљено 1.6.2023.)

⁵⁰⁶ ДАМСП, ПА, 412822, Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 6.4.1967.

⁵⁰⁷ Југославија је у Италију извозила тканине са мањим степеном обраде, тј. сирови и бељени памук, док је из Италије увозила синтетичке и fine тканине већег квалитета и више цене. Италијански произвођачи тканина нису били заинтересовани за производњу јефтенијих врста тканине.

⁵⁰⁸ ДАМСП, ПА, 412822, Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 6.4.1967.

угрозио даљи југословенски извоз. Наиме, представници СССТ-а Петар Томић и италијанске амбасаде Виргилио Горга су 7. априла, постигли усмени договор да југословенска Савезна привредна комора издаје сертификате о пореклу за сваку пошиљку памучног текстила, како би се спречило да се у југословенски контингент рачуна и текстил југословенског порекла реекспортиран преко других земаља, и како би Југославија могла да прати колики део контингента је искоришћен.⁵⁰⁹ Ипак, са италијанске стране овај разговор није схваћен као обавезујући, тако да је Италија наставила да увози и југословенску робу и без сертификата.⁵¹⁰ Проблем је настао када је, због различите евиденције о томе колико је извезено, Италија већ у августу прогласила да је контингент исцрпљен, док је по југословенској евиденцији извезено само 4138 тона (од 4656 договорених). Савезни секретаријат за спољну трговину препрелила су писма незадовољних предузећа која су добила сертификат од Савезне привредне коморе али нису могла да извезу своју робу у Италију како је обећано. Фирме Котекс из Сплита, Југотекстил из Љубљане и Центротекстил из Београда жалиле су се да имају залихе робе које не могу извести у Италију, и да њихови наручиоци у Италији трпе губитке због недостатка робе.⁵¹¹ Посебно оштра била је фирма Котекс, чији су представници рекли да су чули како су неке фирме извозиле мимо сертификата, у дослуху са југословенским и италијанским цариницима, чиме су оштетиле остала предузећа која су поштено пословала. Затражили су од СССТ-а да реагује и казни југословенска предузећа која су се тиме бавила, као и да у договору са Италијом, обезбеди пласман њиховог текстила који је поседовао сертификат Савезне привредне коморе.⁵¹²

Тешко је утврдити каква је била улога савезних власти у овом неспоразуму. Документи СССТ-а јасно говоре да овај секретаријат није био свестан да се роба извози и без сертификата, а одговори на писма незадовољних предузећа у којима се обећава кажњавање предузећа која су извозила без сертификата имплицирају да је у питању била радња која се спроводила без знања овог савезног органа. Ипак, један документ из ДСИП-а баца нешто другачије светло на ово питање. У питању је оперативно писмо Амбасаде у Риму ДСИП-у, у коме се имплицира да је читав проблем око сертификата намерно створен са југословенске стране у покушају да се извезе преко договореног контингента путем довођења Италије пред свршен чин. Према мишљењу из амбасаде, оваква „тактика“ није се показала успешном, будући да је у Италији она протумачена као покушај „да се нешто ушићари“, и да се извезе преко контингента. Из амбасаде су поручили и да им се чини да се на овај начин, односно – молбама или „провидним комбинацијама“ да се на брзину извезе што више, не може приволети италијанска страна да мења свој став и повећава контингент, већ да то може довести само до губитка поверења у Југославију.⁵¹³

⁵⁰⁹ ДАМСП,ПА, 437287 белешка о разговору са В.Горгом, економским саветником италијанске амбасаде, 19.10.1967

⁵¹⁰ ДАМСП,ПА, 428011, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 7.9.1967.

⁵¹¹ АЈ-751-85, АЈ-751-85, Преписка СССТ са предузећима Југотекстил(Љубљана), Центротекстил(Београд) и Котекс(Сплит), август-октобар 1967

⁵¹² АЈ-751-85, Писма предузећа Котекс Сплит СССТ-у(Данилу Шошкићу), септембар 1967.

⁵¹³ ДАМСП,ПА, 435470, Оперативно писмо Амбасаде СФРЈ, Економско одељење, 11.10.1967.

Прелевмани и извоз меса

Без обзира на проблеме у извозу индустријских производа, и даље далеко највећи део југословенског извоза у Италију чинили су пољопривредни производи; проблеми који су настајали на том сектору по правилу су значили далеко већу кризу у тренутним односима између две земље. Док је Југославија на рестрикције у погледу индустријских производа гледала са негодовањем због утицаја на перспективу тог извоза у будућности, проблеми у извозу свежег меса, које је било најважнији југословенски извозни артикал, представљали су врло активну и хитну ситуацију за југословенску владу. Извоз меса у Италију потпадао је под утицај прелевмана са извесним прекидима још од 1965. године, али је ситуација постајала све тежа како је оријентациона цена на основу које су се одређивали прелевмани, постајала све нижа. Ипак, с обзиром на висок квалитет југословенског меса и традиционалну оријентисаност италијанског тржишта ка Југославији, ситуација је за југословенске произвођаче била подношљива. Извоз меса чак је и растао током 1967. године, посматрано количински – иако је, због високих прелевмана који су наплаћивани, остварена новчана добит била је нижа него претходних година.⁵¹⁴

Прекретница у извозу меса догодила се у октобру 1967. године, са увођењем суперпрелевмана на подручју ЕЕЗ. Југословенски конзулат у Милану обавестио је ДСИП о томе да су суперпрелевмани на свињско месо пореклом из источноевропских земаља, где ЕЕЗ укључује и Југославију, знатно повећани, а истовремено су укинута за земље ЕФТА⁵¹⁵. Према мишљењу привредних кругова из Милана, извоз свињског меса који је са дотадашњим прелевманима и супепрелевманима био на ивици или испод рентабилитета производње, сада је постао немогућ без губитака, што је значило да Југославији предстоји значајно смањење извоза овог производа, који је већ био у тешкој ситуацији.⁵¹⁶ Конзулат напомиње и да је карактеристично што се Југославија по први пут изједначује са источноевропским земљама, иако је по трговинском споразуму Југославије са Италијом свињско месо на листи А (слободан извоз), док је за источноевропске земље контингентирано у листи Б. Ово је био још један од показатеља важности дефинисања односа са ЕЕЗ, с обзиром да је Југославија сада трпела лошији положај у трговини са Италијом од онога који је потписала. Југословенски привредници у Милану сматрали су да је неопходно увести контрамере на увоз индустријских производа из Италије, како би се Италијани натерали да преговарају око прелевмана.⁵¹⁷ Овај став делила је и југословенска јавност, подстакнута утицајем који су имала извозна предузећа. Југословенска штампа извештавала је врло оштро о мерама које је Италија спроводила против југословенског извоза. Иако су ове мере биле заправо последица политике ЕЕЗ, југословенска штампа као главног кривца видела је Италију: суседна земља окривљена је за пасивност и недостатак жеље да помогне Југославији, упркос званичним изјавама о пријатељству.⁵¹⁸ У утицајном југословенском часопису „Међународна политика“, изашао је чланак Војислава Влајића о југословенској спољној трговини, где се кривица за југословенски дефицит највише пребацивала на ЕЕЗ, али делимично и на Италију.⁵¹⁹ С друге стране, часописи *Yugoslavia*

⁵¹⁴ ДАМСП,ПА, 435121, писмо ДСИП-а Амбасади СФРЈ, Рим, 18.11.1967.

⁵¹⁵ ЕФТА: Европска асоцијација за слободну трговину (енгл. European Free Trade Association (EFTA)) основана је 3. маја 1960. године у Стокхолму као алтернатива европских држава којима није било дозвољено или нису хтеле приступити Европској економској заједници: Уједињено Краљевство, Данска, Шведска, Норвешка, Швајцарска, Аустрија и Португал (<https://www.efta.int/about-efta/european-free-trade-association>, приступљено 1.6.2023.)

⁵¹⁶ ДАМСП,ПА, 436111, Телеграм Генералног конзулата у Милану ДСИП-у, 20.10.1967.

⁵¹⁷ ДАМСП,ПА, 436111, телеграм Генералног конзулата у Милану ДСИП-у, 20.10.1967.

⁵¹⁸ *Политика*, 10.10.1967.

⁵¹⁹ *Међународна Политика*, Војислав Влајић, „Neujednačeni tokovi razmene, str 27-28.(spoljna trgovina u prvih šest meseci 1967), 1.9. 1967.

export и Jugital, који су се директно бавили југословенско-италијанским односима, писали су са знатно више разумевања о ситуацији у међусобним односима.⁵²⁰

Оштро писање југословенске штампе није остало непримећено од стране италијанске амбасаде. Притужбе на чланке у „Политици“, први је изнео економски саветник италијанске амбасаде Виргилио Горга у разговору са начелником службе са привредне односе у ДСИП, Васом Миловановићем.⁵²¹ Дан касније, у дипломатску акцију је кренуо и амбасадор Фолко Трабалца. Он је посетио заменика државног секретара за иностране послове Мишу Павићевића, и изнео забринутост због писања загребачког „Вјесника“ и других листова који су негативно писали о Италији. Павићевић му је одговорио да је југословенска штампа слободна и да не рефлектује ставове владе. Он је додао да је ДСИП незадовољан писањем штампе, која је беспотребно дизала тензије у односима две земље.⁵²² Тешко је проценити у којој мери је ово било тачно. С једне стране, у Југославији су постојале групе са супротстављеним интересима, и није било незамисливо да штампа под утицајем незадовољних извозника пише негативно о Италији у тренутку када ДСИП жели да одржи добре политичке односе. Медији су се 1967. године били у периоду врхунца слободе⁵²³. Ипак, Југославија је имала користи од негативног писања медија о Италији. На првом месту, негативно писање у коме су се помињале могуће контрамере, и позивало на смањење југословенског увоза из Италије, вршило је притисак на Италију преко подизања забринутости италијанских индустријских кругова заинтересованих за извоз у Југославију. Такође, било је сасвим могуће да би државне власти толерисале неколико негативних чланака у мање тиражним листовима који су били у супротности са интересима владе. Међутим, с обзиром да је негативно писање о Италији било присутно у више врло тиражних дневних листова, много је вероватније да је овакво писање било одобрено од стране државе – можда чак и подстакнуто, као део тактике за добијање позиција против Италије. Ово посебно добија на тежини када знамо да је и Танјуг објављивао сличне чланке, о чему се амбасадор Трабалца такође жалио, у својој посети Борису Шнудерлу из СССТ-а. Шнудерл је одговорио да ни Танјуг није изражавао ставове југословенске владе осим када је то експлицитно наведено, али то објашњење италијански саговорник није био тако вољан да прихвати. Трабалца је критиковао Југославију што је стварала лошу атмосферу, нарочито што се то дешавало управо уочи посете министра Толоја Југославији – посете која је требало да потврди висок степен међусобних односа. Италијански амбасадор се питао и зашто нико у штампи није помињао да су Француска и ЕЕЗ главни узрок за постојање прелевмана, а не Италија.⁵²⁴

Југословенска штампа имала је добре разлоге за овакво писање. Након свињског меса, под удар суперпрелевмана пало је и говеђе месо, које је представљало далеко значајнију ставку у југословенску извозу. Суперпрелевмани су у новембру повећани за 100%, што је практично значило обуставу југословенског извоза, будући да је постао потпуно нерентабилан.⁵²⁵ Оно што је стављало Југославију у још тежу ситуацију била је чињеница да су источноевропске земље прихватиле снижење цене за висину уведеног суперпрелевмана, што су оне могле да приуште због високих државних субвенција. То је, по анализи из ДСИП-а значило да ће суперпрелевмани остати на снази дуже време, с обзиром да тржиште ЕЕЗ остати снабдевано

⁵²⁰ *Yugoslavia Export*, „Favourable trends“, (Intervju sa Vasilom Grivčevim, saveznim sekretarom za spoljnu trgovinu), septembar 1967, str 1-2; Jugital, Robna razmena između Italije i Jugoslavije u toku prvih 8 meseci 1967, oktobar 1967, str 2-3.

⁵²¹ ДАМСП,ПА, 438677, Белешка о разговору Васе Миловановића, начелника службе за привредне односе, са Горгом, ек.сав. ит.амбасаде, на дан 17.11.1967.

⁵²² ДАМСП,ПА, 438656 Забелешка о разговору заменика државног секретара М.Павићевића са италијанским амб. Фолко Трабалца, дана 18.11.1967.

⁵²³ Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia*, Purdue University Press, 2019, 216-220.

⁵²⁴ ДАМСП, ПА, 441903, Информација о разговору друга Бориса Шнудерла, заменика савезног секретара за спољну трговину, са Трабалцом, амбасадором италије, дана 18.11.1967

⁵²⁵ ДАМСП,ПА, 435121, писмо ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 18.11.1967.

јефтиним месом.⁵²⁶ ДСИП је од своје амбасаде тражио да се заложи код италијанске владе за решење овог проблема. Као оптимално решење требало је понудити Италији да се југословенски тип меса „бејби биф“, изузме из прелевмана (чинио је 95% укупног извоза), а да за узврат Југославија гарантује да цене југословенских говеда и меса неће бити ниже од договорених. Као алтернативно решење амбасади је наложено да предложи да се кроз локалну размену омогући извоз око 12 000 тона меса без примене прелевмана у периодима његовог завођења.⁵²⁷

Југославија и Италија имале су прилике да разговарају о овом проблему на Трећем заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, које је одржано од 27. и 28. новембра 1967. године у Београду.⁵²⁸ Осим меса, на заседању је било речи и о другим актуелним питањима из међусобних односа. Југословенска делегација, предвођена Томом Гранфилом, чланом СИВ-а, и Борисом Шнудерлом, замеником савезног секретара за спољну трговину, изнела је пред италијанску делегацију коју су предводили министар спољне трговине Ђусто Толој и Еуђенио Карбоне из министарства индустрије, југословенске притужбе због италијанске забране увоза феролегура, и других индустријских производа и отежавања извоза кукуруза и затражила повећање контингента за извоз памучних тканина и дувана.⁵²⁹ Доказаног југословенског пријатеља, Ђуста Толоја су за време његовог боравка примили председник и потпредседник СИВ-а, Мика Шпиљак и Киро Глигоров. Ужи део италијанске делегације такође је био позван на свечани пријем у част Дана Републике, којом приликом је Толој имао прилике да разговара и са председником Титом.⁵³⁰ Италијански министар обећао је повећање контингента у 1968. години за 10%, и прихватио одржавање састанка експерата за говеђе месо како би се пронашло решење за прелевмане. Обећао је подршку Италије у предстојећим преговорима Југославије са ЕЕЗ.⁵³¹ Ипак, без обзира на добру вољу, његов утицај био је ограничен. Италијанска делегација која је дошла на преговоре о говеђем месу који су вођени у Венецији убрзо након састанка Мешовитог комитета, није добила потребна овлашћења од владе Италије, тако да су ови разговори имали само експертски карактер, односно послужили су за размену ставова две стране. Југославија је покушала са алтернативним предлогом да се решење пронађе преко повећања локалних контингената за извоз меса уз Тршћански и Горички споразум, али италијанска делегација није имала овлашћења ни за давање таквих концесија.⁵³²

Ипак, без обзира на немогућност проналажења решења за проблем меса, Треће заседање Мешовитог комитета је са југословенске стране оцењено као успешно.⁵³³ Атмосфера у међусобним односима била је добра: након превазилажења кризе са почетка године и потписивања новог трговинског споразума, и политички и економски односи били су на високом нивоу. Година 1967. оцењена је као најуспешнија до тада у погледу економских односа од стране југословенског генералног конзулата у Милану.⁵³⁴ Робна размена је порасла за 32,4%, а учешће Италије је порасло на близу 16%. Италија се још више учврстила на првом месту у југословенској спољно трговинској размени. Ипак, у конзулату су такође упозоравали

⁵²⁶ Исто.

⁵²⁷ Исто.

⁵²⁸ АЈ, 751-6, Информација о предстојећем III Заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу са Италијом, 10.11.1967.

⁵²⁹ ДАМСП,ПА, 444303 Извештај о Трећем заседању МК за ПИТ сарадњу између Југославије и Италије, одржаном 27. и 28. Новембра у Београду, 5.12.1967.

⁵³⁰ АЈ, 837, I-3-а, 44-39, Забелешка о разговору Толоја и Тита, 29.10.1967.

⁵³¹ ДАМСП,ПА 444303 Извештај о Трећем заседању МК за ПИТ сарадњу између Југославије и Италије, одржаном 27. и 28. Новембра у Београду, 5.12.1967.

⁵³² ДАМСП,ПА, 443200 Амбасада СФРЈ у Риму, ДСИП-у, СССТ, Гранфилу, СПК: Састанак о месу у Венецији, 16.12.1967.

⁵³³ ДАМСП,ПА, 444303 Извештај о Трећем заседању МК за ПИТ сарадњу између Југославије и Италије, одржаном 27. и 28. Новембра у Београду, 5.12.1967.

⁵³⁴ ДАМСП,ПА, 45658, Годишњи извештај за 1967. годину, Генерални конзулат у Милану, 12.2. 1968.

и на опасности превеликог ослањања на Италију у економским односима. Повећање размене са Италијом није било у складу са укупним повећањем југословенске робне размене. Робна размена расла је на рачун других земаља, и то на првом месту, других западноевропских земаља. Оваквом тренду допринеле су тешкоће које је Југославија имала у политичким односима са СР Немачком, које су се преносиле и на поље економских односа.⁵³⁵ Такође, због економске кризе у којој се налазила Велика Британија(услед кризе фунте), југословенска размена опала је и са овом земљом у 1967.⁵³⁶

⁵³⁵ О односима Југославије и Западне Немачке погледати: Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija: Tito između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke*, Srednja Evropa 2004.

⁵³⁶ ДАМСП, ПА, 45658, Годишњи извештај за 1967.годину, Генерални конзулат у Милану, 12.2. 1968,12.

Прва криза(1968-1969)

Перспективе

У конзулату у Милану су, без обзира на добре резултате размене у 1967. години, били песимистични у погледу трговинских односа у наредној години.⁵³⁷ Сличан став имала је и амбасада СФРЈ у Риму. По њиховим подацима, већ у децембру 1967, а посебно у јануару 1968, почели су да се јављају знаци негативних трендова у размени Југославије са Италијом. Извоз у јануару је смањен за 4,6%, а увоз повећан за 21,6%.⁵³⁸ Овај тренд наставиће се током читаве 1968, али и 1969. године. (табела 12).

Табела 12: Биланс спољне трговине Југославије и Италије 1966-1970, у милионима лира.⁵³⁹

Година	1966	1967	1968	1969	1970
Увоз Италије из Југославије	101.965	144.177	126.947	146.426	166.552
Извоз Италије у Југославију	111.014	144.084	180.195	214.962	250.215
Укупан обим трговине	212.979	288.261	307.142	361.388	416.767
Биланс	-9.049	93	-53.248	-68.536	-83.663
Процент дефицита	-4%	0%	-17%	-19%	-20%

Постојала су три одлучујућа фактора која су утицала на развој трговинских односа између Италије и Југославије. Први је био економска ситуација у свету и у две земље; други фактор било је стање међусобних трговинских и политичких однос; трећи и последњи фактор била је организованост југословенске и италијанске спољнотрговинске мреже. Два од ова три фактора – организованост трговинске мреже и стање међусобних трговинских односа већ нису

⁵³⁷ Исто, 19-20.

⁵³⁸ ДАМСП,ПА, 49061, Оперативно писмо Друге управе Амбасади СФРЈ у Риму, 13.3. 1968.

⁵³⁹ Annuario statistico italiano 1971 Roma: Istituto centrale di statistica 1971, str.300.

била на задовољавајућем нивоу из југословенске перспективе. Висока трговинска размена у 1967. години није се одржавала захваљујући добрим трговинским односима, већ упркос проблемима који су постојали. Повољна привредна у две земље која је омогућавала полет међусобне размене упркос неповерењу у односима, протекционистички мерама и неефикасној трговинској мрежи, није могла трајати вечно. Почетком 1968. године, са првим неповољнијим токовима у светској економији, која је првенствено утицала на Италију, трговински односи између две земље почели су да добијају негативан карактер по југословенску страну.⁵⁴⁰

Глобални економски процеси и стање југословенске и италијанске привреде

Италијанска привреда је 1967. године порасла за 7,2% и показивала је врло позитивне узлазне трендове. Оно што вероватно нико у Италији није могао претпоставити јесте да ће раст успорити већ наредне године, и да никада више(до данас), неће досегнути ниво раста који је постигнут 1967. године.⁵⁴¹ Италијанска економија наставила је да расте и наредних година, али се раст успоравао, што је био показатељ да се привреда налази у силазном делу привредног циклуса(табела 13).

Табела 13. Годишњи раст БДП Италије (1967-1970) у %.⁵⁴²

1967	1968	1969	1970
7,2	6,5	6,1	5,3

Стабилна ера центрo-левице коју је симболизовао Алдо Моро последњих година, такође је током 1968. завршена. На изборима у мају 1968, удружена партија социјалиста(удружени социјалисти и социјалдемократе), доживели су тежак пораз, изгубивши скоро милион и по гласова у односу на претходне изборе. Готово све ове гласове освојила је новоформирана Социјалистичка партија Италије пролетерског јединства, која се на била је по неким позицијама више лево и од Комунистичке партије Италије, тако да је сада ова партија заузела позицију крајње левице са 4,4% гласова.⁵⁴³ Остале партије углавном су задржале своје гласаче, уз мањи раст демохришћана и комуниста, и даљи пад неофашистичког МСИ и монархиста.⁵⁴⁴ С обзиром на лош резултат који је остварен, у социјалистичкој партији настало је незадовољство које је кулминирало одлуком да се одбије учешће у новој влади левог центра. Тако је формула коалиционе владе левог центра после пет узастопних година напуштена, а нову, моноколорну владу састављену искључиво од чланова демохришћанске партије формирао је, поново, Ђовани Леоне. Ова влада добила је тесну подршку у парламенту, и виђена је само као привремено решење док се договором не оствари учешће бар још неких партија у влади зарад њене стабилности.⁵⁴⁵

Италија је, у складу са трендовима у својој привреди, смањила увоз који је претходних година био у порасту заједно са експанзијом индустрије. Осим тога, девалвацијом енглеске фунте у новембру 1967. године уздрман је положај долара и читавог монетарног система за

⁵⁴⁰ ДАМСП,ПА, 45658, Годишњи извештај за 1967.годину, Генерални конзулат у Милану, 12.2. 1968.

⁵⁴¹ Чак и након кризе изазване пандемијом корона вируса, 2021. раст је износио 6,7%, упркос врло малој бази у односу на прошлу годину(Светска банка)

⁵⁴² Подаци Светске Банке: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG?locations=IT> (приступљено 20.5.2023.)

⁵⁴³ Simona Colarizi, *Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni*. Roma-Bari: Laterza, 2016, 286.

⁵⁴⁴ Umberto Gentiloni Silveri, *Storia dell'Italia contemporanea 1943-2019*, Il Mulino: Bologna 2019, 97-100.

⁵⁴⁵ Simona Colarizi, *Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni*. Roma-Bari: Laterza, 2016, 287-288.

који је Италија била врло чврсто везана, и од кога је зависила, тако да је италијанска влада морала бити додатно опрезна у својој спољнотрговинској политици.⁵⁴⁶ САД је на девалвацију фунте одговорила доношењем сопственог програма за „спашавање долара“, који је подразумевао низ мера које је требало да ограниче његово одливање у иностранство.⁵⁴⁷ С обзиром да су америчке инвестиције капитала у Италију, затим америчке куповине италијанске производа, и приходи од америчких туриста били значајни извори прихода за Италију, италијанска влада је ове мере дочекала са нервозом. По извештају из југословенске амбасаде, у италијанској влади „чули су се гласови“ о неопходности проналазка путева за проширење економских односа са источно-европским земљама, с обзиром да су источноевропске земље представљале сигурно тржиште за италијанску робу и извор сировина по повољним ценама.⁵⁴⁸ Југославија, која је имала тржишне цене, и која је и сама била погођена (иако у знатно мањој мери), кризом у међународном монетарном систему, није била тако привлачан алтернативан партнер као источно-европске земље. Ова ситуација је била добра илустрација двоструке природе југословенске позиције изван блокова. Иако је ова позиција понекад имала позитивне ефекте на југословенску трговину, долазило је и до супротних ситуација. У тренутку када је западни блок био у кризи, нико са Запада није био заинтересован да помогне Југославији да и сама превазиђе кризу, с обзиром да није била део блока. С друге стране, Југославија, која је била знатно више интегрисана у западни тржишни систем, није представљала ни праву алтернативу за остваривање трговинских односа, као што су то биле источноевропске земље. У таквој ситуацији, Италија је изабрала да смањи свој увоз из Југославије, и у трговини са њом пронађе вишак девиза који јој је био потребан за куповину јефтиних сировина из источног блока. Југословенски дефицит у трговини са Италијом достигао је највиши икада ниво у апсолутним бројкама 1968. године⁵⁴⁹, а ни наредне две године није дошло до побољшања (табела 12).

Овом тренду у међусобној трговини допринело је и стање у коме се налазила југословенска привреда. Након неколико година оштре рестриктивне политике која је довела до успоравања привредног раста и раста незадовољства у друштву, Народна банка Југославије је почетком 1968. отпочела са експанзивном монетарном политиком у циљу оживљавања привреде.⁵⁵⁰ То је значило повећање производње, али и потрошње и увоза. Југословенски увоз је снажно порастао током наредних година – већа количина новца у оптицају и повећана потрошња становништва није се могла задовољити повећаном производњом. Након неколико година штедње, југословенско друштво навикнуто на висок раст стандарда и потрошње, било је „гладно“ за потрошачким добрима, што је довело до великог раста увоза из иностранства (табела 14).

⁵⁴⁶ Michael Bordo, Ronald MacDonald, Michael Oliver, "Sterling in crisis: 1964-1967", *European Economic History Review*. Cambridge, MA, 2009, 19.

⁵⁴⁷ Francis J. Gavin, *Gold, Dollars, and Power – The Politics of International Monetary Relations, 1958–1971*, The University of North Carolina Press, 2003.

⁵⁴⁸ AJ, 751-154, Генерални конзулат у Милану, Годишњи извештај о економским односима Италије и Југославије за 1967, 12.2.1968.

⁵⁴⁹ ДАМСП, ПА, 44396, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, Југословенско-италијански односи, 6.2. 1969.

⁵⁵⁰ Ognjen Tomić, *Monetarna politika Narodne banke nakon ukidanja Opšteg investicionog fonda (1963-1968)*, u "Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije kroz istoriju" (uredili Jelena Minović, Milica Kočović de Santo, Aleksandar Matković, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2021., 151-175, 166-168.

Табела 14. Увоз Југославије у милионима динара у периоду 1964-1971 (1 динар =15\$).⁵⁵¹

Година	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Увоз	19848	19319	23613	25610	26952	32007	43110	48781
Пораст у % 1964=100%	100%	97%	119%	129%	136%	161%	217%	246%

Ове три удружене околности – смањење италијанске потрошње, раста извоза и пада увоза и с друге стране повећање југословенског раста, потрошње и раста, као и околности на глобалном тржишту довеле су до тога да се већ нестабилна равнотежа у трговинским односима између две земље значајно поремети. Развоју трговинске размене у наредне две године није помогла чињеница ни да су обе земље уводиле различита ограничења за поједине групе производе.

Билатерална размена по производима

На почетку 1968. године, шест група југословенских производа било је на рестриктивном режиму италијанске државе – у питању су била стока и месо(говеђе и свињско), затим памучне тканине, нитроцелулоза, феролегуре и етил-ацетат.

Памучне тканине

Извоз памучних тканина који је значајно оптерећивао односе две земље у претходном периоду, сада се стабилизовао на бази договора о растућим годишњим контингентима. У Југославији су били свесни стања у коме се налазила италијанска индустрија, и стања на светском тржишту текстила. Упркос све већем извозу земаља које су текстил производиле по јефтинијим ценама, Југославија је у 1967. години задржала доминантно место међу снабдевачима Италије овим производом. У таквој ситуацији, истиче се у једном оперативном писму југословенске амбасаде у Риму, није било реално очекивати да се постигне повећање извоза у 1968. години. Ипак, у амбасади су сматрали да ово питање ипак треба држати отвореним у разговорима са Италијом, као вид притиска како би Италијани попустили на другим пољима.⁵⁵² Наредне године, Италија је, као знак добре воље због југословенских потешкоћа са месом, пристала да повећа контингент памучних тканина за 10%, што је сасвим задовољавало југословенске потребе.⁵⁵³ Годишњи извештај конзулата у Милану за 1969. годину истиче да се „извоз текстила и ове године одвијао без икаквих сметњи“. Штавише, наводи се да југословенски извозници нису успевали да подмире захтеве свих купаца, нарочито у памучним текстилним тканинама слабијих врста, са нижим степеном обраде. Потражња за југословенским памучним тканинама порасла је, по објашњењу југословенских извозника, зато што је италијанска индустрија текстила знатно повећала сопствени извоз, и то нарочито бољих и виших квалитета, а истовремено је напустила производњу грубљих памучних тканина, и прешла само на најфиније врсте, што је резултовало великом несташицом тканина са мањим степеном обраде. Поред тога, за југословенске произвођаче и извознике, у

⁵⁵¹ Статистички годишњак СФРЈ 1972, Савезни завод за Статистику: Београд, 1972, 204.

⁵⁵² ДАМСП, ПА, 49591, Оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму, економско одељење, 13.3. 1968.

⁵⁵³ ДАМСП,ПА, 416681, Протокол првог састанка МК предвиђене југословенско-италијанским Трговинским споразумом од 1.јула 1967, 26.до 30.априла 1969, 30.4.1969.

прошлој години отворила су се тржишта СР Немачке и Француске, што је смањило количину текстила који се пласирао на италијанско тржиште. У конзулату су предвиђали да ће извоз текстила и у будућности имати сличне тенденције, и да ће годишњи контингенти које је Италија давала Југославији бити сасвим довољни да подмире југословенски извоз.⁵⁵⁴

Табела 15. Извоз југословенских памучних тканина у Италију 1967-1970, подаци Савезног завода за статистику.⁵⁵⁵

	1967	1968	1969	1970
Извоз југословенских памучних тканина у Италију у тонама	7432	7950	5911	6245
Извоз југословенског текстила у Италију у милионима динара	105,4	93,4	91,1	107,5
цена по тони	14,18999	11,75409	15,41194	17,22242

Југословенски извоз текстила у Италију, забележио је смањење у 1969, претежно због отварања нових тржишта на којима се могла постићи виша цена. Затим, од 1970. извоз у Италију поново расте, упркос томе што цене настављају да расту у читавом периоду (табела 15).

Остали индустријски производи

На увоз феролегура је још 1963. Југославији наметнуто самоограничење на 150 милиона лира годишње, али се југословенски извоз већ годинама кретао на знатно вишем нивоу без икаквих проблема на тржишту. Две стране су се крајем 1968. године сложиле да се извоз овог производа, који је већ био практично либералан, и званично либерализује у наредном периоду.⁵⁵⁶

У случају нитроцелулозе, почетком јануара 1968. године, на састанку југословенских и италијанских предузећа потписан је споразум о пласману југословенске нитроцелулозе у Италију током 1968. године. По овом споразуму договорена је цена (виша него што је југословенска роба раније постизала), и договорене количине (350 тона), а италијански партнери обећали су да ће повезати југословенске произвођаче са најважнијим италијанским потрошачима.⁵⁵⁷ Ипак, без обзира што су се произвођачи договорили, две владе имале су другачије ставове о томе како треба формално-правно регулисати овај договор. Са италијанске стране предложено је да се обави размена нота, односно да Југославија у форми ноте обећа самоограничење свог извоза до договорене количине. Југословени су сматрали да Италија треба једнострано да укине забрану увоза, пошто ју је једнострано и увела, и да врати нитроцелулозу на листу либерализованог увоза.⁵⁵⁸ Овај сукоб решен је компромисом: Министарство спољне трговине Италије издало је италијанским увозницима глобалну дозволу за увоз 350 тона нитроцелулозе, без писмене гаранције југословенског владиног органа. На тај

⁵⁵⁴ ДАМСП, ПА, 42774, Годишњи извештај за 1969, генерални конзулат у Милану, 24.1. 1970.

⁵⁵⁵ Статистички годишњак СФРЈ за 1971, Савезни завод за статистику: Београд 1971, 210.

⁵⁵⁶ АЈ, 751-154, Извештај о консултативним разговорима по питањима робне размене са Италијом, одржаним у Риму, од 20. до 23. новембра 1968, 26.11.1968.

⁵⁵⁷ АЈ, 751-154, Белешка о разговорима произвођача нитроцелулозе Италије и Југославије, 26.1. 1968.

⁵⁵⁸ ДАМСП, ПА, 45990, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, СССТ-у, 14.2.1968.

начин Југославија је избегла да прихвати самоограничење свог извоза, али је нитроцелулоза остала на листи нелиберализовних производа.⁵⁵⁹

Упркос доброј вољи коју је показала Југославија у случају нитроцелулозе, Италија је наставила са притисцима усмереним ка југословенском индустријском извозу. Амбасада СФРЈ писала је ДСИП-у о новим италијанским жалбама у вези етил-ацетата, сирћетне киселине и фитинга, за које је истицала да су неутемљене.⁵⁶⁰ Са југословенске стране посебно је истицано незадовољство због ових жалби и претњи забранама у ситуацији када је између две државе требало да постоји потпуни режим либерализације. Неспоразум око сирћетне киселине је решен, тако да је она остала на листи слободног увоза, али после нових жалби, етил-ацетат је остао на листи нелиберализованих производа, а придружиле су му се и спојнице за ливене цеви(фитинзи).⁵⁶¹ Југославија је прихватила самоограничење за фитинге, али под оградом да их сматра привременим, само за 1968. годину, док је у случају етил-ацетата, због историје реекспорта, овај производ до даљег остао на листи нелиберализованих производа.⁵⁶²

С обзиром да су се италијанске жалбе настављале, а југословенски извоз је био у великом паду, југословенска влада је одлучила да одговори доношењем сопствених рестриктивних мера на италијански увоз.⁵⁶³ Пошто Југославија није могла да ограничи увоз само из одређених земаља јер би то била дискриминаторска мера, што јој као чланици ГАТТ-а и ММФ-а није било дозвољено, под режим увозних и извозних дозвола стављене су одређене групе производа, које су, по југословенским подацима, увожене највећим делом из западних земаља са којима је постојао проблем дефицита.⁵⁶⁴(табела 16)

⁵⁵⁹ ДАМСП, ПА, 47675 телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму, ДСИП-у, СССТ, СПК. 27.2.1968.

⁵⁶⁰ АЈ, 751-154, Оперативно писмо Амбасаде СФРЈ у Риму, Економско одељење, 13.3.1968.

⁵⁶¹ ДАМСП,ПА, 41889, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, СССТ, 13.1.1968.

⁵⁶² АЈ, 751-154, Оперативно писмо Амбасаде СФРЈ у Риму, Економско одељење, 13.3. 1968.

⁵⁶³ АЈ, 751-112, Образложење уз предлог Одлуке о изменама одлуке о одређивању робе чији је извоз и увоз регулисан, 23. 4. 1968.

⁵⁶⁴ Исто.

Табела 16. листа производа стављених на режим увозних и извозних дозвола од стране југословенске владе у априлу 1968. године.⁵⁶⁵

Путнички аутомобили
Аутобуси
Камиони
Електрични апарати за домаћинство
Пећи и неелектрични штедњаци
Телевизијски пријемници
Кућне шиваће машине
Керамичке плочице
Санитарни уређаји
Женска обућа
Разне тканине

Иако је за целокупан увоз ових производа предвиђено издавање дозвола, било је предвиђено да се дозволе за увоз из источноевропских земаља у пракси издају аутоматски. Најстрожа ограничења била су предвиђена код Немачке и Италије, а за остале западноевропске земље предвиђен је либералнији режим.⁵⁶⁶ У образложењу доношења ове одлуке наведено је како је планирано да се издавање увозних дозвола користи како би се Италија и Немачка присиле да Југославији дају извозне дозволе заузврат - дакле као нека врста уцене и трговине увозним дозволама. Неки производи уведени су специфично управо због овог разлога: на пример, памучне тканине су унете у списак у циљу везивања истих за извоз југословенских производа. Према југословенским подацима, у току 1967. из Италије је увезено 44 милиона долара вредности производа са наведене листе, а из СР Немачке у вредности од преко 55 милиона долара, што је чинило око 100 милиона долара.. Циљ који је постављен са југословенске стране, како би се олакшао спољнотрговински дефицит, био је да се увоз производа са ове листе смањи за око 50 милиона долара, а да се осталих 50 милиона долара веже са југословенским извозом, чиме би се он повећао за наведену количину.⁵⁶⁷ Овај амбициозни циљ није сасвим испуњен, али одређени резултати нису изостали. Посебно позитиван утицај видео се у другом аспекту овог плана – односно у порасту југословенског индустријског извоза у Италију. Извоз југословенских индустријских производа приметно је

⁵⁶⁵ АЈ, 751-112, Образложење уз предлог Одлуке о изменама одлуке о одређивању робе чији је извоз и увоз регулисан, 23.4.1968.

⁵⁶⁶ Исто.

⁵⁶⁷ Исто.

порастао током наредног периода(за 1,5 милиона долара током маја и јуна 1968.године), а претходне жалбе италијанских власти и захтеви за самоограничавањем су престали.⁵⁶⁸ С друге стране у исто време је повећан и увоз ових производа из Италије за 4 милиона долара, што показује да су рестриктивне мере на плану смањења увоза биле мање ефикасне.⁵⁶⁹ Ипак, могуће је претпоставити, с обзиром на трендове у две привреде, да би пораст увоза из Италије био још већи да није дошло до наведених мера.

Без обзира на одређене позитивне резултате, Југославија није била нимало задовољна развојем односа са Италијом у првој половини 1968. године. То показује и писмо ДСИП-а дипломатским представништвима у Риму, Милану и Трсту из јула ове године, где се, са забринутошћу наводе подаци да је југословенски извоз у Италију за првих шест месеци смањен за 25%,а увоз повећан за 17%. Даље се, као илустрација тога да је Италија земља која је показивала најнегативније трендове наводе подаци за СР Немачку, у том тренутку другог југословенског спољнотрговинског партнера(иза саме Италије). Извоз Југославије у СРН повећао се за 23,7%, а увоз за 7%. Да је Италија и даље представљала далеко најзначајнијег спољнотрговинског партнера Југославије говори податак да је, иако је извоз био повећан у све земље ЕЕЗ осим Италије, укупан југословенски извоз у ЕЕЗ био мањи за 9%, док је увоз повећан за 1%.⁵⁷⁰

Стање у сектору говеда и говеђег меса и проблеми са извозом кукуруза

Далеко највећи део овог смањења извоза, а последично и дефицита у размени потицао је од смањења извоза говеда и говеђег меса у Италију. Ситуација на овом пољу, која је од новембра 1967. већ почела да буде неодржива за југословенске извознике, додатно је отежана усвајањем нове, више оријентационе цене од 425 лире по килограму у марту 1968. године.⁵⁷¹ Упркос бројним предлозима са југословенске стране, и италијанским обећањима, ништа није учињено по овом питању ни у наредним месецима. Све тежа позиција у сектору меса, навела је чак и председника Тита да у говору на VI конгресу синдиката Југославије почетком јуна, помене овај проблем, што је изазвало забринуте реакције са италијанске стране.⁵⁷² Југословенски амбасадор Срђа Прица је у разговору са представником италијанског МИП-а Робертом Гајом истакао да је видео податак о томе да Италија, од свих земаља ЕЕЗ, има најнижи проценат спољнотрговинске размене са трећим земљама, што показује да остале чланице ЕЕЗ налазе начина да реше питања своје трговине са традиционалним партнерима. Критиковао је Италију да, без обзира на бројна обећања и разговоре који су вођени, до сада није предузела ништа конкретно како би помогла у развоју своје трговине са Југославијом.⁵⁷³ С друге стране у Италији се негодовало због рестриктивних мера које је увела Југославија, за које је тврђено да су дошле у незгодно време за италијанску привреду.⁵⁷⁴ Нови италијански министар спољне трговине Русо замолио је југословенског амбасадора да Југославија што пре укине ове рестриктивне мере мада је признао да су му разумљиви разлози због којих су донесене.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ АЈ, 751-154, Информација о економским односима СФРЈ-Италија, у првом полугодишу 1968, Генерални конзулат СФРЈ у Милану, 6.9.1968.

⁵⁶⁹ ДАМСП,ПА, 49591, Оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму, економско одељење, 23. 6. 1968.

⁵⁷⁰ ДАМСП,ПА, 424937, Телеграм Друге управе Амбасади и Генералним конзулатима у Милану и Трсту, 23.7.1968.

⁵⁷¹ ДАМСП,ПА, 48615, Телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 6.3.1968.

⁵⁷² ДАМСП, ПА, 422792, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М.Никезића са италијанским амбасадором Ф.Трабалзом, 27.6.1968.

⁵⁷³ ДАМСП, ПА, 424317, шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 2.7.1968.

⁵⁷⁴ ДАМСП,ПА, 424474 шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 5.7.1968.

⁵⁷⁵ ДАМСП, ПА, 432362, Телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП, СССТ-у, 5.9. 1968.

Осим меса, и ситуација са извозом кукуруза постајала је све тежа, због погоршања услова на светском тржишту.⁵⁷⁶ Још у децембру 1966, посебном одлуком ЕЕЗ-а, повећани су прелевмани на увоз кукуруза од 14,6 на 21 лиру по килограму. Међутим, посебном одлуком, Италија је обезбедила да се на све количине кукуруза које уђу у Италију преко морских лука, у виду рефакције, врати сав износ повећања прелевмана, са циљем да стимулише поморски превоз преко лука и последично развој тих лука, нарочито Трста, који је већ показивао знаке економске стагнације.⁵⁷⁷ Током 1968. године цене кукуруза на светском тржишту су пале испод нивоа југословенских гарантованих цена, што је, уз већ поменуте прелевмане, знатно отежало пласман кукуруза у Италију.⁵⁷⁸ Југославија је у току 1968. године извезла за око 280 хиљада тона мање кукуруза у Италију (пад са 438 хиљада тона на 153 хиљада тона, односно око 65% мање).⁵⁷⁹

Услед свега тога, након неколико година константног успона трговинских односа, у току 1968. године дошло је до стагнације, и јављања негативних трендова, који су изложени у годишњим извештајима југословенских посланстава. Амбасада у Риму посебно истиче парадокс: у току 1968. године дошло је до позитивног обрта у политичким односима (након интервенције Совјетског Савеза у Чехословачкој и италијанских гаранција Југославији⁵⁸⁰), али је, с друге стране, у економским односима дошло до потешкоћа, упркос томе што је дуг низ година ситуација била управо супротна – брзи развој економских односа представљао је подстрек за унапређење односа и у осталим областима.⁵⁸¹ Југославија је забележила врло висок трговински дефицит од 92 милиона долара.⁵⁸² Овакав развој ситуације оцењен је као неодржив са југословенске стране и затражено је хитно проналажење решења. Амбасада Југославије предложила је, с обзиром да су могућности за пољопривредни извоз биле трајно оштећене (кукуруз и месо), да се Југославија преоријентише на индустријски извоз.⁵⁸³ Према процени из амбасаде, италијански општи интерес за југословенско тржиште и за Југославију као снабдевача сировинама и полупрерађевинама био је сувише велики да би прихватила озбиљније сужавање робне размене, тако да ће бити приморана да направи уступке. То је било уочљиво и из чињенице да је током 1968. године дошло до извесног повећања југословенског индустријског извоза, а Италија није, као претходних година, правила тешкоће и тражила ограничавање. Међутим, по мишљењу амбасаде требало је настојати да се отклоне и формалне сметње, које још увек постоје или у виду одређених контингената, обавеза самоограничења, или по специјалним „споразумима“ између југословенских и италијанских предузећа.⁵⁸⁴ Према информацијама које је добијала амбасада Италијани су били задовољни порастом свог извоза у Југославију, и сходно томе, свесни последица негативног трговинског биланса, са више наклоности су гледали и на извоз југословенских индустријских производа.⁵⁸⁵

⁵⁷⁶ ДАМСП, ПА, 425188, Информација економски односи СФРЈ- Италија у првом полугодишњу 1968, Генерални конзулат Милано, 25.6.1968.

⁵⁷⁷ ДАМСП, ПА, 45658, Годишњи извештај за 1967. годину, Генерални конзулат у Милану, , 12.2. 1968.

⁵⁷⁸ ДАМСП, ПА, 425188, Информација: Економски односи СФРЈ- Италија у првом полугодишњу 1968, генерални конзулат Милано, 25.6.1968.

⁵⁷⁹ ДАМСП, ПА, 411756, Генерални конзулат у Милану, годишњи извештај за 1968, 28.3.1969.

⁵⁸⁰ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet Političkih Nauka: Beograd, 2018, 63-65.

⁵⁸¹ ДАМСП, ПА, 44396, телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 6.2. 1969.

⁵⁸² ДАМСП, ПА, 437297, Телеграм Генерални конзулат у Милану ДСИП-у, Другој управи ДСИП-а, 14.10.1969.

⁵⁸³ ДАМСП, ПА, 44396, Годишњи извештај - економски односи, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 6.2. 1969.

⁵⁸⁴ Исто.

⁵⁸⁵ Исто.

Нове перспективе и укидање ограничења

Чини се да је ова процена амбасаде била тачна, с обзиром да је већ у априлу, на заседању Мешовите комисије предвиђене југословенско-италијанским Трговинским споразумом, дошло до повољних промена у међусобним трговинским односима.⁵⁸⁶ Италија је пристала да укине сва ограничења за индустријске производе, осим за памучне тканине, за које је договорено повећање од 10%.⁵⁸⁷ Укинута су ограничења за феролегуре(која су била на снази од 1963. године), затим ограничења за увоз нитроцелулозу, као и етил-ацетат и фитинге.⁵⁸⁸ Са своје стране, и Југославија је одговорила, ублажавањем рестриктивних мера за увоз путничких аутомобила, који је представљао значајну ставку у италијанском извозу. Увоз аутомобила и даље је остао на режиму дозвола, али је укинут режим обавезног споразумевања и смањена је стопа југословенског извоза која је била неопходна за остварење увоза.⁵⁸⁹

Резултати ове либерализације били су видљиви врло брзо. Југословенски извоз у 1969. години порастао је за 28,2%, а увоз за 18%. Оба су била повећана за око 50 милиона долара, тако да је дебаланс од око 91 милиона долара остао приближно исти као и у 1968.години.⁵⁹⁰ Ипак, оно што је било значајно јесте да је дошло до прве значајније промене у структури југословенског извоза. Упркос паду који је забележио извоз пољопривредних производа(кукуруза и меса), пронађен је начин да се и даље повећава размена са Италијом – повећањем индустријског извоза.⁵⁹¹

Табела 17: извоз важнијих индустријских производа у Италију 1967-1969, у милионима динара, подаци Савезног завода за статистику.⁵⁹²

Производ	1967	1968	1969
Цеви и спојнице	22,7	19,2	29,6
Производи од бакра и легура	62,3	75,2	78
Олово и производи од олова	8,9	4	8,8
Производи од челика	28,7	37	33,7
Целулоза	29,5	35,6	44,9
Укупно	152,1	171	195

Југословенски конзулат у Милану делио је ставове амбасаде из Рима у погледу могућности извоза индустријских производа. Као посебно обећавајућу појаву, у годишњем извештају за 1969. у Конзулату наводе све захтеве италијанских предузећа да се један део производа за које она имају закључке за треће земље, производи у суседним земљама, пре свега у Југославији.⁵⁹³ Као пример ове праксе наведен је случај италијанске компаније Зануси и југословенског предузећа Раде Кончар, и истакнуто је да су се конзулату јавила нека друга предузећа са сличним предлозима (Зопас, Карло Ерба, Шатион, Монтекатини).⁵⁹⁴

Процена конзулата била је, с обзиром на растући југословенски индустријски извоз, уклањање административних препрека у трговини и све чешће иницијативе за индустријску

⁵⁸⁶ ДАМСП, ПА, 416681, Протокол 1.састанка МК Састанак од 26.до 30.априла 1969, 30.4.1969.

⁵⁸⁷ Исто.

⁵⁸⁸ Исто.

⁵⁸⁹ АЈ, 751-221, Извод из записника са 146.седнице СИВ-а, одржане 14. маја 1969.

⁵⁹⁰ ДАМСП, ПА, 42774, Годишњи извештај за 1969, генерални конзулат у Милану, 24.1. 1970.

⁵⁹¹ ДАМСП, ПА, 48470, Годишњи извештај за 1969. Амбасада СФРЈ у Риму, 4.3. 1970.

⁵⁹² Статистички годишњак СФРЈ за 1970, Савезни завод за статистику: Београд 1971, 210-211.

⁵⁹³ ДАМСП, ПА, 42774, Годишњи извештај за 1969, Генерални конзулат у Милану, 24.јануар 1970.

⁵⁹⁴ Исто.

кооперацију да се „1970. и наредне године отвара квалитетно нова перспектива у економским односима са Италијом“. Ипак, уз ову констатацију додата је и опрезна ограда да Колико ћемо бити у стању да све могућности искористимо, зависи како од могућности наше производње, тако и од еластичности нашег спољнотрговинског режима, коме се приговара да, до сада, није био довољно еластичан.⁵⁹⁵

Раст индустријског извоза дефинитивно је допринео стабилизацији трговине у 1969. години, али већи утицај на биланс имала је стабилизација југословенског извоза два кључна пољопривредна артикла: кукуруза и свежег меса. Током 1969. године, дошло је до благог пораста извоза кукуруза(са 107 на 122 милиона динара), иако је цена по тони наставила да пада, у складу са трендовима на светском тржишту(табела 18).

Табела 18. Извоз југословенског кукуруза у Италију у периоду 1967-1969, подаци Савезног завода за статистику.⁵⁹⁶

	1967	1968	1969
Извоз југословенског кукуруза у Италију у хиљадама тона	438	154	183
Извоз југословенског кукуруза у Италију у милионима динара	322	107	122
Цена по тони у динарима	735	694	667
Цена по тони у доларима	58,8	55,5	53,4

Ипак, количина коју је Југославија извезла током 1969. године(183 000 тона), била је и даље знатно мања од оне за коју су се у Југославији надали. Посматрајући италијански увоз кукуруза, који се кретао између 4-5 тона годишње, Генерални конзулат је у марту 1969.године изнео процену да би Југославија могла извести око 1,5 милиона тона кукуруза у Италију у будућности.⁵⁹⁷ Убрзо се у разговорима са италијански званичницима видело да је оваква процена далека од реалности. Приликом посете саветника амбасаде Вида Кнежевића представнику италијанског министарства спољне трговине Ђузепе Ферлешу, Италијан је истакао сумњу да би извоз кукуруза могао бити значајнија ставка југословенског извоза у будућности.⁵⁹⁸ Неколико месеци касније, на састанку представника миланског конзулата са представницима италијанских увозника, југословенских извозника и штампе, дате су далеко песимистичније прогнозе о перспективи трговине кукурузом. Домаћа производња у Италији расла је из године у годину, услед протекционизма кроз високе прелемане, а потрошња је остајала иста. Повећане потребе за сточном храном задовољавале су се новим врстама хране.⁵⁹⁹ Према подацима италијанских увозника, ранијих година Италија је увозила 4,7-5 милиона кукуруза, док су током 1969. године потребе биле свега 3-3,5 милиона. С обзиром да су италијански увозници, из разних разлога, мада не и формално, били обавезни да увезу 2,5-3 милиона тона из других земаља, највише из САД, то је значило да, би теоретски југословенски извозници могли пласирати у Италију максимално између 500 000 и 800 000 тона кукуруза.⁶⁰⁰ Додатни проблем представљала је и ситуација на светском тржишту кукуруза. Амерички кукуруз продавао се по цени од 52,5 долара по тони у италијанским лукама, а југословенски кукуруз је, са прелевманима успевао да постигне минималну цену од

⁵⁹⁵ ДАМСП, ПА, 42774, Годишњи извештај за 1969, Генерални конзулат у Милану, 24.1. 1970.

⁵⁹⁶ Статистички годишњак СФРЈ 1970, Савезни завод за статистику: Београд 1970, 210.

⁵⁹⁷ ДАМСП, ПА, 411756, Годишњи извештај за 1968, Генерални конзулат у Милану, 28.3.1969.

⁵⁹⁸ ДАМСП, ПА, 46572, шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму, ДСИП-у, СССТ-у, Гранфилу, 28.3.1969.

⁵⁹⁹ ДАМСП,ПА,437297, телеграм Генерални конзулат у Милану Другој управи ДСИП-а, 14.10.1969.

⁶⁰⁰ Исто.

62,5 долара.⁶⁰¹ Југословенске извознике забрињавала је и чињеница да је Аустрија, један од до тада највећих увозника кукуруза, затворила своје тржиште за југословенски кукуруз. Истовремено, према подацима којима су располагали југословенски извозници, румунска предузећа продавала су кукуруз по цени од испод 50 долара по тони, што је било далеко изван југословенских могућности, чак и без утицаја прелевмана.⁶⁰² Југословенски извозници тражили су премије од државе које ће покрити разлике у ценама, како би уопште могли да наставе са извозом. Ипак, било је јасно да је перспектива Југославије у трговини овим артиклом лоша, с обзиром на растуће прелевмане и све јачу конкуренцију источноевропских земаља.⁶⁰³ У конзулату су почетком 1970. године, у годишњем извештају претходну годину истакли да је неопходно „ослободити се фетиша о кукурузу и илузија да је у питању суво злато“, с обзиром да је реч о роби која подлеже свим законима међународног тржишта. Конзулат предлаже својој влади да покрије разлику у цени која је постојала између светске тржишне и домаће цене у Југославији, како би извоз кукуруза могао да се настави. Са уверењем да је са становишта девизног биланса, извоз кукуруза на бази светских цена био исплатив за Југославију, особље конзулата је предложило да се извоз врши за рачун централног девизног фонда, на бази постојеће расподеле девиза, као и да централни девизни фонд покрије стварну разлику у цени.⁶⁰⁴ Ипак, с обзиром да је Југославија имала и друге, много ефикасније или лакше начине да дође до девиза(реекспорт, кредити, дознаке радника из иностранства), није било неочекивано што ова препорука конзулата није имала резултата. Извоз кукуруза наставио је да стагнира и опада и у каснијим годинама, и никада није постао значајнији извор девиза.⁶⁰⁵

Југословенски извоз меса у Италију се повећао током 1969, али је и даље био далеко испод нивоа на ком је био претходних година(табела 19). Цена југословенског меса по тони била је, уз мање осцилације, на истом нивоу током читавог периода 1964-1969. године. Ипак, оно што се променило, били су све већи прелевмани које је уводила ЕЕЗ.

Табела 19. Извоз свежег меса из Југославије у Италију, 1964-1969, подаци Савезног завода за статистику из 1971.⁶⁰⁶

	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Извоз југословенског меса у Италију у хиљадама тонама	44	57	53	66	40	46
Извоз југословенског меса у Италију у милионима динара	556	754	678	860	468	602
цена по тони	12 636	13 228	12 792	13 030	11 700	13 086

Према информацијама које је имао СССТ, Укупно прелевманско оптерећење за жива говеда и говеђе месо у извозу у читаву ЕЕЗ, износило је 17,6 милиона долара (220 милиона динара)1967. године, 21 милион долара(262 милиона динара) 1968. године, а 1969. године само у току првих 5 месеци оптерећење прелевмана износило је 10,4 милиона долара, односно

⁶⁰¹ Иако је просечна цена југословенског кукуруза у 1969.према статистичким подацима износила 53,4 долара,то је била само сума коју су добијали југословенски увозници. Цена од 62,5 долара била је цена коју су плаћали италијански увозници. Разлика је одлазила на таксе, и, највећим делом на прелевмане.

⁶⁰² ДАМСП,ПА,437297, Телеграм Генерални конзулат у Милану Другој управи ДСИП-а, 14.10.1969.

⁶⁰³ Исто.

⁶⁰⁴ ДАМСП,ПА, 42774, Годишњи извештај за 1969, генерални конзулат у Милану, 24.1. 1970.

⁶⁰⁵ 1978.године, на пример, извоз кукуруза у Италију износио је свега 1000 тона(Статистички годишњак СФРЈ 1979,Савезни завод за Статистику: Београд, 1979, 316.)

⁶⁰⁶ Статистички годишњак СФРЈ 1971, Савезни завод за Статистику: Београд, 1971, 211.

око 130 милиона динара.⁶⁰⁷ Када се ове бројке упореде са укупном вредношћу југословенског меса у Италију, види се да прелевмани који су плаћени ЕЕЗ током 1968. године (додуше за читаву заједницу) вреде готово 50% вредности југословенског извоза меса у Италију. Према подацима генералног конзулата у Милану, за целу 1969. годину, плаћено је око 7,4 милиона долара, односно 92 милиона динара само за прелевмане на увоз меса у Италију. Додатна штета долазила је од успорене процедуре током увоза и чекања на добијање дозвола за увоз, због чега је свеже југословенско месо морало бити замрзнуто, чиме је знатно губило на цени. Укупно са смрзавањем и мањим ценама, према тврдњама југословенских привредника у Милану, Југославија је изгубила око 16,5 милиона долара (206 милиона динара).⁶⁰⁸

Сви покушаји да се ова ситуација промени били су неуспешни и током 1969. године. Италија се, упркос показаном разумевању, позивала на ЕЕЗ, и упућивала Југославију да пронађе решење у преговорима са читавом Заједницом. С обзиром да су преговори са Заједницом били спори и тешки, због утицаја Француске, Југославија је константно вршила притисак на Италију да покуша да пронађе билатерално решење за трговинску размену, позивајући се на пример Источне и Западне Немачке.⁶⁰⁹ Италијанска страна је, како би умирила Југославију, у априлу 1969. године на већ помињаном састанку Мешовите комисије по Трговинском споразуму прихватила да се знатно повећају контингенти за локалну размену уз Тршћански и Горички споразум. Овај договор је подразумевао и уношење говеђег меса у листе бесцаринске размене Ц и Д, у износу од око 4000 тона. Југословенски извозници меса полагали су велике наде у овај споразум, видевши у локалној размени начин да се бар мало олакша тежак положај настао заједничким мерама ЕЕЗ.⁶¹⁰

Ипак, иако је Југославија врло брзо ратификовала ове нове листе, Италија то није учинила, тако да су старе листе остале на снази и у наредном периоду, а договор две државе из априла је остао мртво слово на папиру. ДСИП је на све начине покушавао да изврши притисак на Италију како би обавила ратификацију. У једном писму Генералном конзулату у Трсту из септембра 1969, затражено је од Конзулата да утиче на тршћанске пословне кругове да почну са вршењем притиска на италијанску владу, с обзиром да је повећање листа било и у њиховом интересу.⁶¹¹

У Југославији су били свесни да кризу пласмана меса у Италију не треба сматрати привременом, него као појаву трајнијег карактера. У једној информацији Генералног конзулата у Милану наводи се да „треба сматрати да је бум за пласман нашег меса на овом тржишту прошао, и тражити могућност прилагођавања новој ситуацији“. ⁶¹² Југославија је била принуђена да тражи могућност за отварање нових тржишта. У годишњем извештају конзулата за 1969, истиче се да последице мера ЕЕЗ почињу да се осећају и у укупној југословенској производњи. Током 1968. године, због високих прелевмана и смањене потражње, у Југославији је смањена производња говеђег меса.⁶¹³ Иако је 1969. дошло до повећање тражње, што је значило и мање прелевмане, југословенска индустрија меса већ је осећала последице претходне лоше године, па је сада производња била смањена. Цене југословенског меса су порасле, а чак је и домаће тржиште било недовољно снабдевено. Додатни проблем представљало је то и што се смањио квалитет меса које се извозило, с

⁶⁰⁷ АЈ, 751-244, Информација: Ефекти појединих варијанти за решење проблема извоза говеда, говеђег меса и кукуруза у преговорима са ЕЕЗ, Београд, 2. 10.1969.

⁶⁰⁸ ДАМСП,ПА, 411756, Генерални конзулат у Милану, годишњи извештај за 1968, 28.3.1969.

⁶⁰⁹ АЈ, 751-154, Генерални конзулат у Милану, Годишњи извештај о економским односима Италије и Југославије за 1967, 12.2.1968.

⁶¹⁰ ДАМСП,ПА, 425794, Протокол са II састанка Мешовите комисије предвиђене југословенско-италијанским трговинским споразумом од 1.јула 1967, 26-30.4.1969.

⁶¹¹ ДАМСП,ПА, 435367, Телеграм Друга управа ДСИП-а Генералном конзулату у Трсту, 7. 10.1969.

⁶¹² ДАМСП, ПА, 425188, Информација економски односи СФРЈ - Италија у првом полугодишњу 1968, 25.јун, генерални конзулат Милано.

⁶¹³ ДАМСП,ПА, 42774, Годишњи извештај за 1969, генерални конзулат у Милану, 24.јануар 1970.

обзиром да високо квалитетно месо није могло да прође прошле године због прелевмана, па је морало бити замрзнуто и пропало.⁶¹⁴ Југословенски произвођачи постали су много опрезнији у проценама колико се меса може произвести и продати. Систем сигурног извоза квалитетног меса у Италију по високим ценама који је функционисао претходних година, сада је, због прелевмана, био доведен у питање, што је утицало и на дугорочну оријентацију југословенских предузећа и смањило улагања у индустрију меса.⁶¹⁵

Проблеми југословенске спољнотрговинске мреже

Без обзира на несумњиво тешке последице које је на југословенску спољну трговину оставила политика ЕЕЗ, била би грешка занемарити и друге факторе који су утицали на појаву дефицита у односу са Италијом. Овде се на првом месту мисли на неефикасност југословенске спољнотрговинске мреже у Италији, као и на проблеме у организацији привреде и извоза. Занимљив случај где су ови проблеми изашли у први план, може се пронаћи у белешци о разговору саветника амбасаде СФРЈ Вида Кнежевића и генералног директора у Министарству спољне трговине Италије Ђузепеа Ферлеша у вези са предстојећим састанком Мешовите комисије у априлу 1969. године.⁶¹⁶ Кнежевић је, као и много пута раније, разговор отворио истичући проблеме у билатералним трговинским односима, изражавајући забринутост због дефицита, и штете коју је Југославија трпела због мера ЕЕЗ. Ферлеш је свог саговорника прекинуо, и изјавио да је Италији југословенска аргументација је већ добро позната, али да је она „само делимично прихватљива и објективна“. Према подацима које је поседовала Италија, стварни ефекат рестриктивних мера са италијанске стране био је веома скроман. По Ферлешовом мишљењу, основни узрок високог трговинског дефицита налазио се на југословенској страни, и било је неопходно направити озбиљну и објективну анализу свих фактора који су довели до тренутног стања у робној размени. Режим који Југославија ужива у односима са Италијом био је либералнији у односу на било коју другу државу ЕЕЗ. Без обзира на то, трговински биланс између две земље био је све негативнији. Ферлеш је изнео да се структура југословенског извоза у Италију није променила у последњих десетак година, иако је Југославија остварила значајне резултате у индустријализацији, док су истовремено чињени значајни напори и постигнути одређени резултати у побољшању структуре извоза у СРН и друге западне земље. Проблем, је, из италијанске тачке гледишта, очигледно био у југословенској политици спољне трговине и организацији спољнотрговинске мреже у Италији. Ферлеш је упозорио Кнежевића да ће, ако се ништа не промени у југословенској структури трговине, бити немогуће очувати укупан обим размене без дефицита, у новим условима политике ЕЕЗ. С друге стране, истакао је и да је Италија имала много шире и крупније политичке и економске интересе према Југославији него што је то робна размена, која је само један део укупних економских односа. Износећи ставове своје владе, рекао је да, ако Југославија не успе да пронађе решење за балансирање трговинске размене, то, из угла Италије, није представљало претерано велики проблем („не треба драматизовати ситуацију“), с обзиром да постоје и други аспекти економских односа између две земље на којима је могуће радити.⁶¹⁷

⁶¹⁴ Исто.

⁶¹⁵ За развој било ког сектора индустрије врло је важно постојање стабилног тржишта које ће прихватити вишак производње, како би се избегла криза хиперпродукције. Као одличан пример високог економског развоја због стабилних тржишта за своје индустријске производе, узимају се источноазијске земље (Јапан, Ј.Кореја, и у новије време Кина), које су, захваљујући стабилним трговинским односима са САД и земљама Западне Европе, имале приступ тржишту које је куповало њихов велики високотехнолошки извоз. (John Weiss, *Export Growth and Industrial Policy: Lessons from the East Asian Miracle experience*, Asian Development Bank Institute, 2005.)

⁶¹⁶ ДАМСП,ПА, 46572, шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, СССТ-у, Гранфилу, 28.3.1969.

⁶¹⁷ ДАМСП,ПА, 46572, Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, СССТ-у, Гранфилу, 28.3.1969.

Интересантно је анализирати овај став Италије са становишта баланса моћи у односима са Југославијом. Италија је, као већи и утицајнији партнер, могла да диктира динамику односа између две државе. Иако је, са југословенске тачке гледишта, питање дефицита представљало врло озбиљан проблем, с обзиром на мали значај који је Југославија имала у трговинској размени са Италијом, Италија је могла себи да „приушти“ да игнорише овај проблем, нарочито с обзиром на то да би решавање потешкоћа у односима са Југославијом морало да се тражи од ЕЕЗ. Другим речима, док је Италија у дилеми између Југославије и ЕЕЗ могла да изабере ЕЕЗ, без већих последица по своју привреду, за Југославију је постојање дугорочне неравнотеже у робној размени представљало далеко тежи проблем. Југославија је могла да бира између смањења увоза, што је значило успоравање привредног развоја и успоравање раста стандарда становништва, и даљег задуживања, како би одржала високу трговинску размену упркос дефициту. Италија није морала да помогне Југославији – штавише, југословенски дефицит присиљавао је Југославију да се даље задужује по све неповољнијим каматним стопама, између осталог и код Италије. Југославија просто није имала економске аргументе којима би могла да присили Италију на уклањање трговинских баријера, нарочито у конкуренцији са привилегијама које је Италија добијала од ЕЕЗ.

Једини излаз из ситуације који није подразумевао даље задуживање или смањење целокупне трговинске размене био је у усавршавању југословенске трговинске мреже и промене структуре југословенске трговине, што је било оно што је и била порука из Италије. Овога су били свесни и у југословенским дипломатским представништвима у Риму, Милану и Трсту, као и у југословенским привредним круговима у иностранству. У годишњем извештају за 1967. Генералног конзулата у Милану је још у фебруару 1968. године, на самом почетку кризе, истицано да су проблеми у југословенској трговини дубоки, и да су тренутна позитивна кретања (у 1967. години) последица привредне ситуације у две земље, а не одраз дугорочно стабилне ситуације.⁶¹⁸ У извештају се југословенска привреда пореди са италијанском, за коју се истиче да је врло добро организована и да се „води рачуна о сваком детаљу који би могао да угрози њене интересе“. Као посебно значајну институцију у конзулату наводе Институт ИРИ, чији је задатак био да штити и развија слабу италијанску индустрију. С друге стране, конзулат износи и запажања о стању југословенских предузећа: „Наша предузећа нису довољно организована и међусобно повезана, технички и финансијски су слаба и тешко решавају проблеме и тешкоће на која наилазе“. Према запажањима конзулата, поступак интеграције споро се одвијао а принцип договарања у оквиру привредних комора био је недовољно ефикасан.⁶¹⁹ Занимљиво је да су сличне замерке на југословенски привредни систем имали и тада водећи југословенски економски стручњаци, попут Ива Перишина и Бранка Хорвата.⁶²⁰ Иво Перишин је као решење предлагао бољу координацију предузећа, и систем „договорне привреде“, што су концепције које ће бити прихваћене од стране државних власти и спроведене у дело почетком седамдесетих у виду реорганизације привреде увођењем Организација удруженог рада.⁶²¹ С друге стране, Бранко Хорват критиковао је недостатак плана у руковођењу југословенском привредом – иако је и сам био присталица тржишне привреде („тржишног социјализма“) насупрот централном планирању какво је постојало у Совјетском Савезу, сматрао је да је југословенска привреда превише неорганизована и да показује неке негативне појаве карактеристичне за капиталистичке привреде, као што су цикличност и неједнака расподела дохотка по раду.⁶²²

⁶¹⁸ ДАМСП,ПА, 45658, Годишњи извештај за 1967. годину, Генерални конзулат у Милану, 12.2. 1968.

⁶¹⁹ Исто, 15-22.

⁶²⁰ Ognjen Tomić, *Monetarna politika Narodne banke nakon ukidanja Opšteg investicionog fonda (1963-1968)*, u „Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije kroz istoriju“ (uredili Jelena Minović, Milica Kočović de Santo, Aleksandar Matković, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2021., 151-175, 168-172.

⁶²¹ Ivo Perišin, *Novac, kredit i bankarstvo u sistemu samoupravljanja*, Zagreb, 1975, 65-68.

⁶²² Branko, *Horvat, Jugoslavenska privreda 1965-1983, prognoze i kritike*, Zagreb-Ljubljana 1984.

У генералном конзулату на мети критике нашле су се и реформе које су уведене 1965. године, када је успостављен нови спољно-трговински режим. Овим реформама, између осталог, омогућено је и већем броју привредних организација да се баве пословима извоза и увоза, што је посао који је раније био резервисан за велика спољнотрговинска предузећа попут „Генекса“. Иако су се у конзулату слагали да су предузете реформе усмерене у правом правцу, они истичу, и слабости овог новог система. Већи број предузећа није располагао стручним кадровима за обављање послова из области спољне трговине, што је доводило до тога да су се често прецењивале властите могућности у погледу пласмане робе на инострано тржиште.⁶²³ Такође, у конзулату наводе и да су мања, нова југословенска предузећа понекад пословала са сумњивим и недовољно провереним италијанским фирмама, па чак и са онима за које је било „познато да се баве сумњивим пословима“ (као пример наводи се фирма МИДИ из Милана).⁶²⁴ Као још један проблем, наводе појаву да је уситњена спољно-трговинска мрежа често доводила до мултиплицирања понуда југословенске робе, чиме се стварао нералан утисак о југословенским могућностима и повећавала могућност од оптужби за дампинг са италијанске стране. Овај део извештаја Генералног конзулата завршава се са констатацијом да је талас децентрализације и уситњавања југословенске унутрашње трговине, „који је давно осуђен и напуштен“, сада почео да јаче да захвата спољну трговину, и наводи се „забрињавајући податак да је само у прошлој години формирано десет нових предузећа „расипањем старих предузећа“.⁶²⁵ Ова констатација је у оштрој супротности са претходно истакнутом подршком реформама („које иду у правом правцу“). С обзиром да је читав тон извештаја усмерен ка критици реформа, чини се вероватним да је овај потоњи став био заправо став Генералног конзулата, док се претходна изјава о подршци реформама унела у извештај из опрезности, како се не би стекао утисак да се Конзулат директно супротставља државној политици. Ипак, врло је интересантно анализирати мотиве који су навели ауторе овог извештаја да на прилично отворен начин критикују државне реформе. Може се закључити да је овакав став Конзулата великим делом био последица искустава које су представници Конзулата имали са југословенским привредницима у Милану. Бројни контакти са представницима италијанске и југословенске привреде засигурно су морали имати утицаја на писце извештаја; иако није искључено да су аутори у извештај уметнули и нешто свог личног мишљења, вероватно је да су лични ставови били знатно мање присутни. Према томе, на извештај Генералног конзулата у Милану може се гледати, између осталог, и на као сведочанство о мишљењу југословенских привредника о новим привредним реформама. Са тог становишта, приметно је да привредна елита, оличена у крупним спољнотрговинским предузећима, није била задовољна променама у свом статусу, и појавом конкуренције у виду мањих предузећа. Овај отпор привредника у прихватању реформе засигурно је био један од фактора који су утицали на њен неуспех.

Као даљу илустрацију ставова који су имали дипломатски представници Југославије у Италији, нарочито је занимљив извештај са саветовања са представницима генералних конзулата у Трсту и Милану које је организовала амбасада у Риму, у фебруару 1968. године. Трговински аташе амбасаде у Риму Миленко Стојић, изнео је мишљење да се тешкоће у економским односима са Италијом „и сувише потенцирају“, и да југословенски привредници тиме заташкавају неке своје слабости.⁶²⁶ Као илустрацију својих тврдњи, он наводи да је спољно-трговински режим Италије у односу на југословенску робу најповољнији на Запад, и да Југославија има бољи положај у уговорном смислу од Источноевропских земаља, али слабије резултате. Видо Кнежевић, економски савезник амбасаде у Риму, сложио се са Стојићем и додао и проблеми које је Југославија имала са Италијом у вези одређених индустријских производа „нису крупни проблеми“, и такође поставио питање организације

⁶²³ ДАМСП,ПА, 411756, Годишњи извештај за 1968, Генерални конзулат у Милану, 28.3.1969.

⁶²⁴ ДАМСП,ПА, 45658, Годишњи извештај за 1967.годину, Генерални конзулат у Милану, 12.2. 1968

⁶²⁵ ДАМСП,ПА, 45658, Годишњи извештај за 1967.годину, Генерални конзулат у Милану, 12.2. 1968.

⁶²⁶ ДАМСП,ПА, 412043, Саветовање са генералним конзулима из Милана и Трста, у Риму дана 16.и 17.фебруара 1968.

југословенских предузећа. Занимљиво је приметити да генерални конзул у Милану Душан Аврамов, у дебати није помињао слабости југословенских предузећа о којима су говорили представници Амбасаде, иако је у годишњем извештају Конзулата који је послат у ДСИП неколико недеља пре овог састанка о овоме опширно говорено. Уместо тога, Аврамов се фокусирао на проблеме који су постојали на италијанској страни, оштро критикујући рестрикције које су уведене на увоз југословенских индустријских производа и говеђег меса.⁶²⁷ Могуће је, наравно, да конзул није видео потребу да даље говори о теми о којој су представници Амбасаде већ говорили; међутим, ова ситуација може се посматрати и из другог угла. Критика Амбасаде била је усмерена првенствено ка југословенским привредницима и предузећима; с друге стране, Генерални конзулат је преносио незадовољство управо тих привредних кругова у Милану, реформама које је предузимала државна власт. Две различите позиције са којих су наступали Амбасада и Генерални конзулат у Милану, као два најзначајнија представништва у Италији (Трст је имао више локални значај), биле су уочљиве и у другим приликама: упоређивањем годишњих извештаја и оперативних писама које су ова два представништва слала у Београд, можемо уочити бројне разлике између њих. Дипломатска представништва у Италији могла су се сложити око дијагнозе проблема – трговинског дефицита – али на овом саветовању није дошло до јединственог закључка о узроцима проблема, нити су донесене препоруке о решавању истих.

Амбасада СФРЈ била је свесна да је, без обзира на то што је имала званично најважнији положај у Италији, у погледу економских односа конзулат у Милану био далеко значајнији, због врло слабог присуства југословенске привреде у централном и јужном делу Италије. За читав овај регион, постојала су свега три предузећа која су се бавила привредном активношћу. У питању су била предузећа Центропродукт (Генерал-експорт-Београд), са седиштима у Риму и Барију, Проди (Интерекспорт-Авала Филм Београд) у Барију, и Бинекс из Сарајева у Барију. Насупрот томе, у северном делу Италије било је око тридесет југословенских предузећа која су одржавала представништва.⁶²⁸ Предлози и препоруке амбасаде у Риму о побољшању југословенске спољнотрговинске мреже у Италији изнети у годишњем извештају за 1968. Били су, сходно томе, прилично другачији од препорука Конзулата у Милану.⁶²⁹ На првом месту, Амбасада истиче потребу да се југословенска трговинска мрежа прошири у јужној и централној Италији. Амбасада предлаже и отварање сталног представништва Савезне привредне коморе на југу Италије, као и значајније учешће на сајмовима на југу, нарочито на Левантинском сајму у Барију. По оцени економског одељења Амбасаде, централна и јужна Италија налазиле су се у периоду економске експанзије и показивале су изванредну перспективност, што су биле околности које је требало искористити.⁶³⁰

Занимљиво је да, у погледу мреже трговинских предузећа, Амбасада предлаже сасвим различиту меру у односу на Конзулат. Решење за ефикасније обављање трговинске размене, у амбасади је виђено у већем директном присуству југословенских произвођача на италијанском тржишту и избегавању посредничких увозничких и извозничких фирми. Такође, као једна од идеја наводи се и коришћење локалних специјализованих заступништва – дакле, опет са намером да се умањи утицај великих извозничких предузећа попут Генералекспорта и Интерекспорта. Овај предлог био је заправо потпуно супротан оном које је изнео Конзулат у Милану.⁶³¹

⁶²⁷ Исто.

⁶²⁸ ДАМСП, ПА, 444444, Информација о трговинским представништвима на подручју Јужне Италије, Амбасада СФРЈ у Риму, економско одељење, 12.12. 1968.

⁶²⁹ ДАМСП, ПА, 44396, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 6.2. 1969.

⁶³⁰ ДАМСП, ПА, 48470, Годишњи извештај за 1969: Билатерална трговинска сарадња, Амбасада СФРЈ у Риму, 4.3. 1970.

⁶³¹ Исто, 2-5.

На крају, као и у извештају Конзулата, и у извештају Амбасаде истиче се потреба за већом координацијом и договарањем између југословенских спољнотрговинских представника и државних институција. „Не само да недостаје сарадња“, наводи се у извештају, „већ се међу нашим предузећима води жестока конкурентска борба, често веома нелојална“. Објашњење за ову појаву представници амбасаде виде у недовољно изграђеном систему координације између државних институција. Општи услови и односи дипломатских представништва са привредним коморама, спољнотрговинским организацијама и банкама били су недовољно јасни, несистематски и необавезни, што је узроковало општу неорганизованост југословенске спољнотрговинске мреже и привредног система уопште. У извештају се посебно истиче да је Италија по свим питањима економског наступа према Југославији била веома добро организована и координисана, те да се из примера суседне земље могло научити пуно.⁶³²

Занимљиво је да је ДСИП одговорио на овај извештај, што није био чест случај (бар што се тиче сачуваних и доступних извора). У оперативном писму ДСИП-а Амбасади у Риму, наведено је да су сугестије „прихваћене“ и да ће „се користити“. Осим тога, једино што је још прокоментарисано било је учешће Југославије на сајмовима. ДСИП је истакао да је учешће на сајмовима било лимитирано финансијским средствима Савезне привредне коморе; што се тиче повећаног инвестирања у ову врсту активности, у ДСИП-у су изразили сумњу у ефикасност додатног учешћа на сајмова у пропагирању југословенских производа.⁶³³

⁶³² Исто, 7-9.

⁶³³ ДАМСП, ПА, 410630, Оперативно писмо ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 1.4.1969.

Привредна и индустријска сарадња (1967-1970)

Индустријска сарадња на основу споразума о привредној, индустријској и техничкој сарадњи из 1964. године није имала сјајан почетак у првим годинама након потписивања. Ипак, ова ситуација почеће да се мења од краја шездесетих година, када почињу први послови индустријске кооперације између југословенских и италијанских предузећа. Више је фактора утицало на повољан развој односа у овом пољу. За почетак, политички односи од 1968. године добијају нови подстрек. Инвазија Совјетског Савеза на Чехословачку зближила је две суседне земље с обзиром на заједнички страх од источне суперсиле. Италија је пружила гаранције Југославији да неће потезати питање границе у случају кризне ситуације, а ускоро су између две земље почели и тајни преговори о коначном решењу проблема границе.⁶³⁴ Уследиле су и посете државних званичника на највишем нивоу: након посете италијанског премијера Алда Мора, у јануару 1968. године посету Италији је узвратио председник савезног извршног већа Мика Шпиљак. Посете министара спољне трговине су се усталиле на годишњем нивоу: југословенски савезни секретар посећивао је сајам у Милану у априлу, а италијански министар спољне трговине је заузврат чинио посету Југославији у току Загребачког велесајма у септембру. Значајан показатељ високог нивоа политичких односа биле су и посете Едварда Кардеља и Пјетра Ненија у току 1969. Кардељ је посетио Италију у фебруару: водио је разговоре, који су описани као веома срдачни, отворени и пријатељски са председником Италије Сарагатом, премијером Маријаном Румором, министром иностраних послова Ненијем и другим представницима италијанске владе.⁶³⁵ Након тога, уследила је посета Пјетра Ненија Југославији, која је била значајна, не само са аспекта његове тадашње државне позиције(министар спољних послова), већ и због чињенице да је Нени као лидер социјалиста коначно посетио Југославију, која је дуго година имала ближе односе са његовим главним политичким ривалима, Комунистичком партијом Италије.⁶³⁶ Кулминација добрих политичких односа у овом периоду овековечена је посетом председника Италије Ђузепеа Сарагата Југославији, у октобру 1969. године, што је била прва посета на највишем нивоу од краја рата. У пратњи Сарагата дошао је и нови министар иностраних послова Алдо Моро, а двојица италијанских државника примљена су код највиших југословенских званичника(премијер Митја Рибичић, председник Већа Народа Савезне скупштине Мика Шпиљак, министар иностраних послова Мирко Тепавац), у разговору са којима су опет констатовани јако добри политички односи.⁶³⁷

Успорен развој сарадње

Ипак, сарадња две државе се упркос доброј клими у односима, развијала успорено. На Другом заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу створеног споразумом из 1964, у новембру 1966. године коначно су одобрени први послови међусобне кооперације, у вредности од 8 милиона долара(укупна вредност кредита за ове послове била је 20 милиона са италијанске стране и 5 милиона долара са југословенске стране). Неки од одобрених послова били су између предузећа Кастор и Раде Кончар Загреб, (испурука опреме за производњу аутоматских машина за прање рубља) у вредности од 800 милиона лира,

⁶³⁴ Saša Mišić, Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 63-65.

⁶³⁵ ДАМСП,ПА, 46634, шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 20.2.1969.

⁶³⁶ ДАМСП,ПА, 416283 Забелешкао разговору М.Вошњака, помоћника државног секретара са итал.амбасадором Трабалзом и министром саветником Бриганте-Колоном, дана, 14.мај 1969.

⁶³⁷ ДАМСП,ПА, 412392 Савезној Скупштини, Антун Вратеша, Извештај о посети председника Републике Италије Ђузепеа Сарагата СФРЈ, 4.11,1969.

затим Аспера Фриго-Обод Цетиње (испорука опреме за производњу електричних апарата и компресора), у вредности од 360 хиљада долара и Неки - Владо Багат,(испорука машина за производњу намештаја за уграђивање машина) у вредности од 95 милиона лира.⁶³⁸ Иако је овом приликом договорен и већи број мањих кооперација, југословенска страна није била задовољна развијањем ових послова. Штавише, у годишњем извештају Генералног конзулата у Милану за 1967, истиче се да у односима са Италијом постоји заправо свега неколико примера праве индустријске кооперације, док су сви остали били само кредитни и везани послови који су омогућавали увоз италијанске опреме на кредит. Као примере „стварне кооперације“, наводе се сарадња између Фијата и Црвене Заставе, која је била дефинисана посебним уговором и није потпадала под надлежност Споразума о привредној, индустријској и техничкој сарадњи, као и већ поменуте кооперације фирме Кастор и Раде Кончара и предузећа Неки и Багата. Према анализама југословенских предузећа, које је Конзулат пренео ДСИП-у, разлози због којих није дошло до плодније сарадње били су у неравноправном односу и неједнаком положају југословенских предузећа у Италији. Југословенски привредници тврдили су да италијанска предузећа имају знатно веће могућности и погодности у Италији (висина царина при извозу-увозу, кредитирање), и да им није било исплативо да у било којој производној фази траже партнера у Југославији. Представник предузећа „Раде Кончар“, тврдио је да су из кооперације са Кастором, и његова фирма и Кастор имала чисте губитке, и да ће вероватно морати прекинути кооперацију, једну од ретких правих кооперација.⁶³⁹ О потешкоћама у реализацији договорене производње и сарадње између Кастора и Раде Кончара, ДСИП је обавештавала и југословенска амбасада након контаката са италијанским партнерима.⁶⁴⁰

Треће заседање Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу одржано је у Београду у новембру 1967.године.⁶⁴¹ За разлику од претходног заседања, на коме је договорен већи број конкретних послова у вредности, на овом заседању није дошло ни до каквих нових договора. Уместо тога, председници Комитета Тома Гранфил(члан СИВ-а), и Ђусто Толој(министар спољне трговине), разменили су мишљења о актуелним питањима у економским односима, и изнели предлоге о побољшању услова кредита за послове кооперације. Југословенска делегација је поставила питање могућности увођења царинских и других олакшица за размену робе произведене у оквиру послова индустријске кооперације. Ипак, италијанска страна није прихватила никакве конкретне нове обавезе. Крајњи резултат овог заседања није био импресиван, мада је био оцењен позитивно са југословенске стране: продужени су рокови за коришћење заједничких кредитних средстава за индустријску кооперацију(италијански од 20 милиона долара и југословенски део од 5 милиона долара), и изнесено је неколико предлога за индустријску кооперацију, за које су се две стране сложиле да буду предмет разматрања радних група за индустријску сарадњу. У односу на претходно заседање када је договорено послова у вредности од 8 милиона долара, ово су били прилично мршави резултати. Велики део укупних средстава од 25 милиона долара још увек је био неискоришћен. Да се стање ни у наредним месецима није променило, показује оперативно писмо ДСИП-а Амбасади у Риму из марта 1968. године, у коме се исказује незадовољство због постигнутих резултата у индустријско-привредној кооперацији. ДСИП признаје да је „неоспорно да су слабости пре на нашој страни“, али да постоје и проблеми које узрокује италијанска страна, и траже од амбасаде да се активније заложи по том питању.⁶⁴² Основна идеја о томе како побољшати индустријску кооперацију у Југославији је била да се смање или

⁶³⁸ ДАМСП,ПА, 443570, Записник са састанка југословенско-италијанско комитета за ПИТсарадњу,, одржаном у Риму, 12.11.1966.

⁶³⁹ АЈ, 751-154, Генерални конзулат у Милану, Годишњи извештај о економским односима Италије и Југославије за 1967, генерални конзул Душан Аврамов, фебруар 1968.

⁶⁴⁰ ДАМСП,ПА, 49591, Оперативно писмо амбасаде СФРЈ у Риму, економско одељење, 13.3. 1968.

⁶⁴¹ ДАМСП,ПА, 444303, Извештај о Трећем заседању МК за ПИТ сарадњу између Југославије и Италије, одржаном 27.и 28. Новембра у Београду, 5.12.1968.

⁶⁴² ДАМСП,ПА, 49061, оперативно писмо Друге управе Амбасади СФРЈ у Риму, 13.3.1968.

укину царине за извоз производа насталих у кооперацији предузећа две земље. На тај начин, по мишљењу Југославије, италијанска предузећа добила би мотивацију да део своје производње пребаце у Југославију у сарадњи са југословенским предузећима. У тренутној ситуацији, услед трговинског режима под који је потпадала роба произведена у Југославији, италијанске фирме су се и даље много радије одлучивале за сарадњу у производњи са предузећима из Европске економске заједнице. Амбасада у Риму је ово питање више пута потезала пред италијанском владом током 1968. године, али је одговор увек био негативан.⁶⁴³

Услед тога, стагнација у области индустријске кооперације се наставила. У току 1968. године потписана су свега два нова аранжмана о индустријској кооперацији: Испра-Босна Азбест и Коминтал-ТЛМ Борис Кидрич.⁶⁴⁴ Занимљиво је да се препоруке амбасаде и конзулата опет разликују у овом питању. Док је у годишњем извештају (за 1967) Конзулата критиковано постојање превише везаних и компензационих послова за увоз опреме, а премало „стварне кооперације“ између предузећа две земље, у извештају Амбасаде (за 1968) критикује се управо слабо коришћење могућности за овакве послове. Критика Амбасаде усмерена је ка државним институцијама, које би требало да обезбеде већу координацију оваквих послова, с обзиром да је тренутно вођење послова препуштено искључиво предузећима. Иако у Амбасади признају неопходност самосталности предузећа, позивајући се на пример Италије у којој држава гарантује и уговора крупне послове између предузећа, позивају југословенске државне власти да учине нешто слично.⁶⁴⁵

Следећа прилика за размену мишљења југословенског и италијанског дела Мешовитог комитета, пружила се на Четвртном заседању овог органа, одржаног 27. и 28. фебруара 1969. у Риму.⁶⁴⁶ Већ на почетку овог заседања, констатовано је да се реализација раније одобрених послова развијала успорено. Нових одобрених послова није било много. Начелно је прихваћен само посао Бандера-Југовинил, (сарадња у производњи ПВЦ), у укупној вредности од 15-20 милиона долара, од чега је италијанска страна била спремна да одмах одобри прву фазу у вредности од 8 милиона долара, а даљу реализацију према програму изградње. У питању је био дефинитивно до сада највећи посао кооперације између предузећа две земље (ако се не рачуна Фијат-ЗЦЗ, који није потпадао под надлежност Комитета). С обзиром да је постојала могућност да овај нови посао пробије укупан одобрен буџет за финансирање послова кооперације, али две стране нису могле да се договоре око новог плафона буџета, договорено је да се у будућности плафон буџета мења у складу са потребама. С једне стране, то је значило да су финансијска средства за финансирање пројеката сарадње неограничена у теорији: ипак, с друге стране, са мање стриктно дефинисаним буџетом за послове, Мешовити комитет имао је мање јасно дефинисан план потрошње новца. Италијанска страна је истакла потребу да се за финансирање послова користи и југословенски део буџета од 5 милиона долара, с обзиром да се до тада користио само италијански удео. Са своје стране, југословенска страна је поново истакла потребу повољнијег царинског третмана за робу која се производила у пословима кооперације. За одобравање већег броја послова није дошло до сагласности, тако да је договорено да се у априлу састане подкомитет за индустријску сарадњу како би све ове послове размотрио и одобрио.⁶⁴⁷

На заседању је било речи и о пословима Фијата са ЗЦЗ, југословенским железницама и југословенским бродоградилштима. Италијанска делегација је указала да би такви послови били од велике користи за југословенску индустрију због увођења нове технике и технологије.

⁶⁴³ ДАМСП,ПА,44396, Годишњи извештај Амбасаде СФРЈ у Риму за 1968, фебруар 1969.

⁶⁴⁴ Исто.

⁶⁴⁵ Исто.

⁶⁴⁶ ДАМСП,ПА, 49799, Извештај о IV заседању МК за ПИТ сарадњу, одржаном 27-28. фебруар 1969. у Риму, 28.2.1969.

⁶⁴⁷ ДАМСП,ПА, 49799, Извештај о IV заседању МК за ПИТ сарадњу, одржаном 27-28. фебруар 1969. у Риму, 28.2.1969

Са југословенске стране изнет је негативан моменат у понудама Фијата, које су по њиховом мишљењу, потпуно орјентисане на извоз својих производа у Југославију. Сарадња са Фијатом није довела до значајнијих куповина југословенских производа, што је био један од најважнијих интереса приликом склапања сарадње, и један од начина да Југославија смањи свој дефицит према Италији.⁶⁴⁸

Потрага за алтернативним решењима

Састанци Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу нису постизали задовољавајуће резултате између осталог и због нејасног положаја који је овај орган имао у односима између две државе. Док је Југославија желела да искористи ове састанке како би дискутовала о свим питањима из економских односа, Италија је избегавала да разговара о питањима која нису била стриктно из области индустријских и техничких односа. Разлоге за овакво понашање италијанске стране можемо пронаћи у нејединствености италијанског дела овог Комитета. Док је председник Комитета увек био министар спољне трговине, потпредседник је био представник Министарства индустрије - с обзиром да су ова два министарства често била супротстављена у сложеним играма италијанске политичке сцене, то је онемогућавало да се Мешовити комитет установи као значајнији орган у односима између две државе. Због тога је, почетком 1969. године, са италијанске стране дошло до иницијативе за оснивањем новог „ad hoc“ мешовитог комитета на политичком нивоу, којег би сачињавали представници две стране на челу са делегацијом једне и друге владе. Циљ овог комитета била би координација економских односа у целини, с обзиром да тренутни заједнички органи (Мешовита комисија по трговинском споразуму и Мешовити комитет за привредну, индустријску и техничку сарадњу) нису обухватили ширу материју од оне предложене споразумима.⁶⁴⁹ Незванично је Југославија обавештена да је идеја о овом „ad hoc“ комитету потекла од Пјетра Ненија, и да је његова намера да на челу комитета буде народни посланик Лонго, који је „његов човек“ и који би радио по његовим директним инструкцијама.⁶⁵⁰

Тражење алтернативних органа који би требало да руководе економским односима између две земље дефинитивно је говорио о неуспеху сарадње у оквиру постојећег Комитета. Крајем 1969. године, приликом састанка подкомисије за индустријску сарадњу, и са италијанске и југословенске стране је донета негативна оцена о раду Комитета.⁶⁵¹ Две стране су се договориле да је у наредном периоду, односно од 1970. године, потребно проширити области у којима се врши сарадња. Као важна поља сарадње у будућности поменуто је Јадранско море (нафта, туризам), сарадња Јужне Италије и Црне Горе, као и већи фокус на великим заједничким пројектима попут железница.⁶⁵²

⁶⁴⁸ Исто.

⁶⁴⁹ ДАМСП,ПА, 410646 Забелешка о разговору Николе Мандића, начелника управе за Западну Европу, са италијанским министром-саветником Бриганте Колоном, 2. 4. 1969.

⁶⁵⁰ Исто.

⁶⁵¹ АЈ, 751-269, Извештај о службеном путу у Рим на заседање Комисије за индустријску сарадњу са Италијом, односно о разговорима са Мисасијем, министром спољне трговине, и Русом, министром за везе са Парламентом, Борис Шнудерл, 18. и 19.12.1969.

⁶⁵² Исто.

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ: 1970-1973

Југославија, Италија и ЕЕЗ: пут ка првом споразуму 1970

Формирање Европске Економске Заједнице (ЕЕЗ), озваничено потписивањем Римског уговора 25. марта 1957. пресудно је утицало на односе Југославије са Италијом као чланицом ове организације.⁶⁵³ Иако није заузела непомирљиво негативан став према повезивању западноевропских земаља (попут СССР-а), Југославија је на стварање ЕЕЗ гледала са опрезом. Југословенски комунисти су у стварању ЕЕЗ видели интерес САД и крупног капитала за стабилизацију капитализма у Западној Европи. За разлику од ЕФТА, ЕЕЗ је, по југословенским схватањима имала и политички значај. Још значајније биле су бриге југословенских власти да ће стварање ЕЕЗ негативно утицати на трговинску размену Југославије са њеним чланицама.⁶⁵⁴ С обзиром да је циљ ЕЕЗ био успостављање царинске уније и ефикаснија трговина између њених чланица, у Југославији се појавила забринутост да ће таква политика довести до затварања тржишта за југословенске производе.⁶⁵⁵ Имајући у виду да је у Источној Европи већ постојао СЕВ⁶⁵⁶ (Савет за узајамну економску помоћ), основан 1949

Југославија се нашла у опасности да остане изолована од трговинских токова у Европи.⁶⁵⁷ У периоду 1962–1966. Европска економска заједница је учествовала са 27% у југословенском увозу и са 27,9% у југословенском извозу, а приближно сличан ниво размене Југославија је остваривала и са земљама СЕВ-а. Наредних година трговина са земљама ЕЕЗ још је више порасла, па је 1970. године удео Европске економске заједнице у југословенском извозу износио 33% , док је ЕЕЗ у југословенском увозу учествовала са чак 40%.⁶⁵⁸

Југославија је већ имала развијене економске и политичке односе са чланицама ЕЕЗ појединачно, а сама ЕЕЗ је, почетком шездесетих година, још увек била фокусирана на своја унутрашња питања: ниједна страна није „журила“ са успостављањем дипломатских односа.⁶⁵⁹ Министри шест земаља ЕЕЗ договорили су се 1962. године о спровођењу заједничке аграрне

⁶⁵³ О односима Југославије са ЕЕЗ постоји солидна литература: Benedetto Zaccaria, *EEC Yugoslav policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016; *Југославија и Европска заједница 1957-1992: зборник докумената* ур. Милан Игрутиновић, Архив Југославије, Београд, 2020, 672 стр; Branislav Radeljić, *Questionable relationship: European Economic Community and Yugoslavia until 1968*, Tokovi Istorije/Currents of History 1/2010, 112-127; Petar Dragišić, *Jugoslovenski pogledi na Evropsku ekonomsku zajednicu 1957-1973*, Istorija 20.veka, 1/2018, 147-160.; Ivan Obadić, *A troubled relationship : Yugoslavia and the European economic community in détente*, European review of history, 2014, Vol. 21, No. 2, pp. 329-348; Panos Tsakaloyannis, *The politics and economics of EEC-Yugoslav relations*, Journal of European Integration, 5:1,1981, 29-52. Holt, Stephen and Stapleton, Ken 'Yugoslavia and the European Community 1958–1970', Journal of Common Market Studies , 10/1, 1971, 47–57, Goldtajn, Alexander, 'The relationship of Yugoslavia and the EEC', Common Market Law Review , 18/4, 1981, 569–578; итд.

⁶⁵⁴ Petar Dragišić, *Jugoslovenski pogledi na Evropsku ekonomsku zajednicu 1957-1973*, Istorija 20.veka, 1/2018, 147-160

⁶⁵⁵ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*, Palgrave Macmillan: London, 2016, 17.

⁶⁵⁶ Савет за узајамну економску помоћ (Рус. Совет Экономической Взаимопомощи - СЕВ), основан 1949. године од стране СССР-а, Бугарске, Румуније, Мађарске, Чехословачке и Пољске, као одговор на амерички Маршалов план, био је организација чија је сврха била ближе економско повезивање источноевропских земаља и слободнија трговина између његових чланица.

⁶⁵⁷ О односима Југославије са СЕВ, видети: Momir N. Ninković, "Establishment of Cooperation Between the SFRY and the COMECON in 1964", Tokovi istorije, 3/2020, str. 139-163.

⁶⁵⁸ Petar Dragišić, *Jugoslovenski pogledi na Evropsku ekonomsku zajednicu 1957-1973*, Istorija 20.veka, 1/2018, 147-160

⁶⁵⁹ Branislav Radeljić, *Questionable relationship: European Economic Community and Yugoslavia until 1968*, Tokovi Istorije/Currents of History 1/2010, 112-127.

политике. Овом одлуком, цене аграрних производа у свим земљама чланицама изједначене су, чиме је смањен утицај конкуренције између пољопривредника ових земаља. Након дугих расправа између чланица, у којима је најзначајнију улогу имала Француска, која је, као највећи пољопривредни произвођач, имала и највећи интерес за протекционистичку политику, одлукама Савета ЕЕЗ од 1966, било је предвиђено да и царинска унија на индустријском сектору и заједничка аграрна политика буду спроведени у потпуности до 1. јула 1968, тако да читав робни промет унутар заједнице буде слобода, а на сав увоз из трећих земаља буде примењен исти режим и исти степен заштите.⁶⁶⁰ Већ од 1962. године, Југославија почиње да осећа дејство мера ЕЕЗ на своју трговину са Италијом. Ипак, трговински споразуми са Италијом из 1963. и 1967. године, и даље су били договорани на бази билатералних односа. Тек након пуног ступања царинске уније на снагу 1968. године, Југославија почиње да преговара са ЕЕЗ о наредном трговинском уговору, без специјалног третмана за Италију. Трговински споразум између Југославије и Италије из 1967. године био је последњи билатерални трговински споразум између ове две државе; с друге стране, трговински споразум са ЕЕЗ из 1970. године био је први у низу трговинских споразума који је Југославија потписала са Заједницом. Од 1970. године, дакле, трговински односи између Италије и Југославије не могу се више посматрати одвојено од односа Југославије и ЕЕЗ, иако су неке специфичности значајне за Италију свакако остале.

Први контакти

Први контакти са ЕЕЗ и Југославије успостављени су још 1957, након успостављања Заједнице, али су, као што је већ речено, били ограниченог карактера, а билатерални односи са чланицама ЕЕЗ били су далеко значајнији. Контакти са органима Заједнице вршени су преко амбасаде у Бриселу. Тек 1962. године, југословенски амбасадор у Бриселу, Вјекослав Прпић, поднео је званичан захтев своје владе за успостављањем дипломатских односа Југославије и ЕЕЗ.⁶⁶¹ Главна препрека успостављању нормалних дипломатских односа били су односи СР Немачке и Југославије, који су били у прекиду од 1957. године, када је Југославија признала Источну Немачку. Италија је, са друге стране давала пуну подршку успостављању дипломатских односа Заједнице са Југославијом, што је било у складу са узлазним трендом у југословенско-италијанским односима.⁶⁶² С обзиром да је и СР Немачка признавала значај Југославије као економског партнера ЕЕЗ, компромис је пронађен у отварању техничких разговора са Југославијом, 1965. године, када су се две делегације састале на експертском нивоу како би продискутовале могућности будуће економске сарадње.⁶⁶³ Југославија је пред делегацију ЕЕЗ поставила неколико захтева усмерених ка олакшавању позиција југословенске трговине услед протекционистичких мера Заједнице. За почетак, у погледу трговине пољопривредним производима, југословенска делегација је предложила уговарање дугорочних споразума о испорукама – по сличном моделу по коме је са Италијом годину дана раније потписан споразум о извозу југословенских говеда и говеђег меса.⁶⁶⁴ Југославија је од ЕЕЗ затражила и царинске олакшице, односно превремену примену заједничке царинске тарифе код производа код којих је она нижа од царинске тарифе земаља у којима Југославија представља значајног извозника. Изнесен је и проблем ограничења југословенског индустријског извоза у виду контингентирања робе и захтева за самоконтролом (што је најчешће долазило са италијанске стране). Коначно, затражена је и измена заштитних клаузула у трговинским споразумима са појединим чланицама, њихова унификација и билатерални

⁶⁶⁰ АЈ, 130-658-1089, Информације о ЕЕЗ, СССТ-а, 20. 5. 1968.

⁶⁶¹ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 19.

⁶⁶² Исто, 20.

⁶⁶³ АЈ, 130-658-1089, Разговори СФРЈ-ЕЕЗ на нивоу експерата, 6. 01. 1965.

⁶⁶⁴ ДАМСП, ПА, 449309 Извештај о заседању југословенско-италијанске мешовите комисије, 10.12.1964.

карактер, за разлику од дотадашњег претежно унилатералног, и инсистирало је да се за Југославију поштују одредбе ГАТТ-а, с обзиром да се СФРЈ налазила у процесу приступања овој организацији.⁶⁶⁵ Експерти из делегације ЕЕЗ изразили су разумевање за југословенске ставове, али су истакли свој ограничен утицај на политику Заједнице, као и још увек ограничен утицај органа ЕЕЗ на владе њених чланица. Југословенска делегација оценила је овај сусрет корисним у смислу упознавања и приближавања ставова две стране, али је мало наде полагано у конкретне резултате ових разговора. Чини се да је југословенска страна разговоре са ЕЕЗ у том тренутку још увек видела само као још један начин да се изврши притисак на поједине земље чланице (нарочито на Италију), како би се добила боља позиција у билатералним разговорима.⁶⁶⁶

У наредном периоду, Југославија је наставила са инсистирањем да се разговори са техничког и експертског нивоа пребаце на званични ниво, како би се дошло до трговинског споразума између две стране. У октобру 1966. године и јануару 1967. године, југословенски представници у Бриселу изнели су формалне захтеве Европској комисији за отпочињањем трговинских преговора. Овај процес текао је паралелно са побољшањем односа између Југославије и СР Немачке, као и са отварањем југословенске привреде ка међународном тржишту услед либералних реформа, осликаном у југословенском уласку у ГАТТ 1966. године.⁶⁶⁷ На састанку Савета министара ЕЕЗ одржаном 11. и 12. децембра, коначно је одобрен мандат делегацији за отпочињање преговора са Југославијом, након попуштања СР Немачке.⁶⁶⁸ Ипак, блокада отварања преговора дошла је са неочекиване стране. Италијански министар спољних послова Аминторе Фанфани ставио је вето на отпочињање преговора ЕЕЗ са медитеранским земљама (Тунис, Мароко, Алжир, Шпанија, Малта, Израел и Југославија), као одговор на француски вето на отпочињање преговора са Великом Британијом. Овај потез изазвао је проблеме у односима Италије и Југославије (о чему је већ било речи у ранијим поглављима), који су превазиђени тек након италијанских парламентарних избора у мају 1968, када је Фанфани смењен са места министра иностраних послова.⁶⁶⁹

Убрзо након избора, развила се обимна дипломатска размена између две стране. Југословенска делегација предвођена Петром Томићем, помоћником савезног секретара за спољну трговину, отпутовала је у Брисел у јуну 1968. године, како би започела техничке разговоре, у ишчекивању скидања италијанског вета и отпочињања трговинских преговора.⁶⁷⁰ Југословенска делегација је у извештају о резултатима ових разговора изнела поприлично песимистичне оцене о могућностима проналажења решења са ЕЕЗ. Проблем је, према речима Петра Томића, представљала чињеница да је све одлуке у ЕЕЗ доносио Савет министара, а Комисија ЕЕЗ била је задужена само за њихово спровођење. Ставови Комисије морали су да се крећу унутар већ постојећих правилника и механизма, тако да су могућности проналажења нових решења у преговорима директно са ЕЕЗ били ограничени. Када би југословенска делегација предложила неко решење које излазило из оквира онога о чему је Комисија имала

⁶⁶⁵ Југославија је постала чланица ГАТТ-а 26. Јула 1966, потписивањем прикључног споразума у Женеви. (АЈ, 130- 659, Извештај о ступању Југославије у чланство ГАТТ – 28. Јун 1966.)

⁶⁶⁶ АЈ, 130-658-1089, Разговори СФРЈ-ЕЕЗ на нивоу експерата, 6. 01. 1965

⁶⁶⁷ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*, Palgrave Macmillan: London, 2016, 24.

⁶⁶⁸ Попуштање СР Немачке била је последица уласка у владу Социјалдемократске партије Немачке 1966. године, чији је лидер Вили Брандт као министар спољних послова отпочео са ублажавањем Халштајнове доктрине и приближавањем источноевропским земљама. Југославија и СР Немачка обновиле су дипломатске односе 31. јануара 1968. године. (Milan Kosanović, *Brandt and Tito: Between Neue Ostpolitik and Nonalignment*, in: Fink, Carole and Schaefer, Bernd (Ed.), *Ostpolitik 1969-1974: European and Global Response*, Cambridge 2009, pp 232-243.)

⁶⁶⁹ Simona Colarizi, *Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni*. Roma-Bari: Lateralza, 2016, 256.

⁶⁷⁰ АЈ, 130-658-1089, Извештај о информативним разговорима СФРЈ-ЕЕЗ, о проблемима извоза пољопривредних производа Брисел, 5-7. јун, 1968.

право да договара, било је потребно консултовати Савет министара и затражити одобрење. Пошто су се одлуке на савету министара доносиле једногласно, и свака земља могла је приложити свој вето, те је знатно успоравало и отежавало процес преговарања. Било је тешко мењати одлуке савета, јер је свака донета одлука постигнута уз пуно компромиса и савладавања страха о нарушавању равнотеже између чланица.⁶⁷¹

Извештај се завршава са закључком да су услови за побољшање југословенског извоза у ЕЕЗ, „тренутно неповољни“, због тога што је „та организација орјентисана на заштиту и формирање домаћег заједничког тржишта.“ Ипак, оцењено је и да овакав „дискриминаторски однос према трећим земљама“ не може дуго опстати, јер ЕЕЗ има потребу за увозом пољопривредних производа, с обзиром на растућу потрошњу, и потребу за извозом своје све веће индустријске производње.⁶⁷²

Нова италијанска влада Ђованија Леонеа у којој није било Фанфанија, повукла је вето на преговоре са медитеранским земљама 30. јула 1968, а Савет министара ЕЕЗ је истог дана одобрио мандат за преговоре својој делегацији која је већ водила техничке разговоре са Југославијом. Тиме су, по први пут, југословенска и делегација ЕЕЗ дошле у ситуацију да имају овлашћења за постизање конкретног договора.⁶⁷³ У августу 1968, инвазија Варшавског пакта на Чехословачку, додатно је подстакла Заједницу да што брже развије односе са Југославијом, како би спречила ширење совјетског утицаја и пружила подршку Југославији у отпору источној суперсили.⁶⁷⁴ Једно од главних поља где је Југославија очекивала подршку од ЕЕЗ било је питање високог трговинског дефицита који је постојао између две стране. Осим високог дефицита у трговини са Италијом, о чему је већ било речи, Југославија је имала проблеме и са читавом Заједницом. Између 1967. и 1968. године дефицит у трговини између две стране се удвостручио, највећим делом због опадања југословенског пољопривредног извоза у земље ЕЕЗ током 1968. године. Главни узрок овог пада било је ступање на снагу прописа ЕЕЗ о заштити тржишта говеђег меса и говеда увођењем прелевмана. Југословенске дипломате изразиле су забринутост да ће, због става који је Југославија заузела према инвазији Чехословачке, земље Варшавског пакта смањити обим трговинске размене, што би, у ситуацији када се Југославија већ налазила у неповољном положају према Западној Европи, донело југословенској трговини велике потешкоће.⁶⁷⁵

Савет министара ЕЕЗ је као знак подршке Југославији у овој ситуацији одобрио захтев за прихватањем југословенског амбасадора у Бриселу на својој седници 16. септембра. Југословенски дипломата Милош Опрешник стигао је у Брисел 26. септембра, чиме је Југославија постала прва социјалистичка земља која је имала свог дипломатског представника при ЕЕЗ.⁶⁷⁶

Убрзо након тога, 13. октобра 1968. године започели су и трговински преговори две стране. Југословенску делегацију предводио је члан Савезног извршног већа Тома Гранфил⁶⁷⁷,

⁶⁷¹ Исто.

⁶⁷² АЈ, 130-658-1089, Извештај о информативним разговорима СФРЈ-ЕЕЗ, о проблемима извоза пољопривредних производа Брисел, 5-7. јун, 1968.

⁶⁷³ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 24.

⁶⁷⁴ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Fakultet Političkih nauka, Beograd 2008, 66-67.

⁶⁷⁵ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 31-32.

⁶⁷⁶ Исто, 33.

⁶⁷⁷ У документима фонда Савезног секретаријата за економске односе са иностранством(751) и Политичке архиве ДА МСП, Тома Гранфил је увек навођен само као „члан Савезног извршног већа“. Бенедето Закарија га у својој монографији наводи као „министра спољне трговине“ (Закарија, 34). Извори указују да је у том периоду савезни секретар за спољну трговину (што би био еквивалент Министру спољне трговине) био Васил Гривчев. Тома Гранфил био је, по свој прилици члан Савезног извршног већа без портфеља(министар без портфеља),

а за технички део преговора био је задужен Петар Томић, помоћник савезног секретара за спољну трговину.⁶⁷⁸

Проблем мандата за преговоре

Ипак, до техничког дела преговора није ни дошло. Већ у почетној рунди преговора, постало је јасно да се не може доћи до договора са оним позицијама које су заузимале две стране. Југословенска делегација поставила је своје главне захтеве у области трговине пољопривредним производима (говеда, свеже месо, кукуруз, вино, дуван), о чему делегација ЕЕЗ није имала овлашћења да преговара. Шеф југословенске делегације Тома Гранфил изнео је чврст став да његова земља није спремна да настави преговоре ако не дође до договора око југословенског пољопривредног извоза. У немогућности да испуни ове захтеве Комисија ЕЕЗ прекинула је преговоре и од Савета министара затражила нови мандат са знатно ширим овлашћењима.⁶⁷⁹

Добијање овог проширеног мандата није представљало је тежак задатак, с обзиром на јаке интересе Француске у пољопривредном сектору. Комисија ЕЕЗ користила је политичке аргументе како би обезбедила подршку својих чланица. Преговори са Југославијом представљени су као врло значајни са политичке и шире економске тачке гледишта за ЕЕЗ, с обзиром на утицај који је Југославија имала у земљама у развоју преко Покрета Несврстаних, и потенцијалног утицаја на источноевропске земље, с обзиром на њено социјалистичко уређење. Давање мањих концесија Југославији у извозу пољопривредних производа знатно би помогло југословенској привреди, што би ојачало њене позиције и учврстило је као препреку пред Совјетским Савезом. Добијање симпатија Југославије могло је довести до знатног побољшања слике западноевропских земаља у земљама које су биле чланице Покрета несврстаности, што је такође имало своје политичке и економске користи.⁶⁸⁰ Занимљиво је да су слични аргументи коришћени и у расправама унутар Италије, када су представници Министарства спољне трговине и Министарства спољних послова покушавали да приволе конзервативне струје у Министарствима индустрије и пољопривреде на давање концесија Југославији у погледу њеног пољопривредног и индустријског извоза.

Ипак, ови аргументи нису били довољни Француској, која је питање заштите своје пољопривредне производње сматрала својим примарним интересом. Француски министар Мишел Дебре, ставио је вето на предлог Европске комисије за проширење мандата за преговоре са Југославијом на састанку одржаном 4. и 5. новембра, иако су сви остали министри подржали ову иницијативу.⁶⁸¹ Овај догађај означио је почетак дугих разговора између Југославије, комисије ЕЕЗ и Француске, у покушају да се пронађе компромисно решење. Италија се у овим разговорима показала као највећи савезник Југославије, подршку су пружале и Холандија и СР Немачка, док су Белгија и Луксембург имали мало резервисаније ставове, с обзиром на традиционално блиске односе са Француском.⁶⁸²

задужен за економску сарадњу са иностранством(у првом реду са Италијом, као председник Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу 1967-1971. и Европском економском заједницом, као шеф југословенске делегације при ЕЕЗ (1968-1971).

⁶⁷⁸ АЈ, 130-658-1089, Забелешка о путу југословенске делегације у Брисел, Комисија за координацију преговора и сусрета, СИВ-у, 12.10.1968.

⁶⁷⁹ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 35.

⁶⁸⁰ Исто, 36-38.

⁶⁸¹ Исто, 40.

⁶⁸² АЈ, 130-658-1089, Информација о стању преговора СФРЈ-ЕЕЗ, 17.02. 1969

На седници југословенског СИВ-а од 9.априла 1969. године заузет је одлучан став да се не потписује трговински споразум са ЕЕЗ ако се у њега не укључи питање аграрног извоза, односно говеђег меса. Предложено је да се пошаље меморандум ЕЕЗ, у коме ће се изнети потешкоће Југославије у трговини и негативно билансу, и упозорити чланице ЕЕЗ да би Југославија могла „нажалост да смањи своју трговинску размену са ЕЕЗ да би побољшала свој платни биланс ако се ситуација не промени“. Оваква претња била је одраз промењеног положаја Југославије у међународној политици услед значајног угледа који је СФРЈ уживала као водећа земља Покрета Несврстаних крајем шездесетих година што се показало преко новог самопоуздања југословенског вођства. У Југославији су били свесни да је ЕЕЗ имала значајан интерес за добре политичке односе, и максимално су користили ту чињеницу да добију концесије на економском плану.⁶⁸³

Ипак, ни након предаје овог меморандума, ствари се још нису помакле са мртве тачке. Француска је поново блокирала проширење мандата на заседању Савета министара од 22. јула 1969. године.⁶⁸⁴ На седници СИВ-а након овог заседања, закључено је да Југославија мора предузети широку дипломатску акцију код свих амбасадора чланица ЕЕЗ и саме ЕЕЗ. Оцењено је да је неопходно наставити са притисцима, и да су притисци до сада показали резултате (и на следећем заседању Савета министара обећано је да ће се расправљати о југословенском питању).⁶⁸⁵

Ова процена показала се тачна: на заседању Савета Министра од 10. новембра 1969, Делегација Комисије ЕЕЗ коначно је добила овлашћење од свих министара (укључујући и француског), што је значило да се преговори могу наставити, по југословенским условима.⁶⁸⁶ Била је то велика дипломатска победа Југославије и показатељ њеног значаја у спољној политици ЕЕЗ. Осим југословенског притиска, значајан фактор представљало је и повлачење Шарла Де Гола са места председника Француске након неуспелог референдума о Уставу у априлу 1969. године. На његово место дошао је Жорж Помпиду, који је, иако је био деголиста, имао блаже и прагматичније ставове о питањима протекционизма у ЕЕЗ.⁶⁸⁷

Почетак преговора

Први састанак експерата две стране одржан је већ 17. и 18. новембра, а делегације у пуном саставу разговарале су од 10. до 12. децембра у Бриселу.⁶⁸⁸ Атмосфера у којој су вођени преговори била је конструктивна, са очигледним настојањем да се отворена питања решавају и приведу финализацији. Договорено је да Југославија добије либерализацију најповлашћеније нације, што јој је припадало као чланици ГАТТ-а, али без преференцијалног карактера.⁶⁸⁹ Југославија није желела да прихвати никакав преференцијални споразум, с обзиром да би то значило кршење принципа несврстаности. Због тога су концесије за пољопривредне производе које је Југославија тражила, требале да важе и за све остале земље. С обзиром да ЕЕЗ није била спремна да смањи прелевмане на све пољопривредне производе, решење је

⁶⁸³ АЈ, 130-658-1089, Информација о актуелној ситуацији у односима СФРЈ-ЕЕЗ(ДСИП и СССТ за СИВ), 3.6.1969.

⁶⁸⁴ АЈ, 130-658-1089, Информација о стању преговора СФРЈ-ЕЕЗ 9.9.1969

⁶⁸⁵ АЈ, 130-658-1089, Информација о стању преговора СФРЈ-ЕЕЗ 9.9.1969

⁶⁸⁶ АЈ, 130-658-1089, Информација о одлуци Савета министара ЕЕЗ у Бриселу од 10. Новембра 1969, за преговоре између СФРЈ и ЕЕЗ, 14.11.1969.

⁶⁸⁷ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 43.

⁶⁸⁸ АЈ, 130-658-1089, Извештај о другој фази званичних преговора СФРЈ-ЕЕЗ, вођених у Бриселу, од 10-12 децембра, 16.12.1969.

⁶⁸⁹ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 44.

пронађено у дефинисању југословенског меса као посебног трговинског артикла, такозваног „бејби бифа“ (baby beef). На овај начин, снижаваће прелевмана односило би се само на месо које испуњава критеријуме да се назове бејби биф, чиме би у пракси прелевман био снижен за југословенско месо, које је углавном поседовало потребне карактеристике, али не и за месо других земаља попут Аргентине и Бразила. Договорено је да снижење прелевмана износи 25 процентних поена за говеђе месо и говеда (тј. ако би прелевмани за све земље износили 75%, за Југославију, односно за бејби биф би износили 50%).⁶⁹⁰ Као нерешено остало је питање заштитне клаузуле. Делегација ЕЕЗ је изнела своју забринутост да би либерализација увоза могла довести до наглих поремећаја тржишта, и затражила да се у споразум унесе заштитна клаузула каква је постојала у билатералном споразуму Италије и Југославије од 1. јула 1967. године. Југославија није прихватила ову аргументацију, истичући да, с обзиром да је Југославија била чланица ГАТТ-а, није потребна никаква додатна заштита трговине у билатералним споразумима. У Југославији је заштитна клаузула у споразуму са Италијом из 1967. године прихваћена само као привремено решење: овог пута југословенска страна није била спремна да попусти.⁶⁹¹

Први трговински споразум СФРЈ и ЕЕЗ

Преговори су настављени у јануару, а затим су приведени крају почетком фебруара 1970. године.⁶⁹² Након што је споразум парафиран почетком фебруара у Бриселу, и након потписивања 17. марта у Београду, према процедури ЕЕЗ, споразум је почео да важи од 1. маја 1970. године.⁶⁹³ Уз трговински споразум СФРЈ-ЕЕЗ са два анекса и пет писама, потписан је и Протокол о режиму увоза говеда и говеђег меса са још три писма.⁶⁹⁴ Споразум је потписан на временски период од три године, и био је први споразум који је ЕЕЗ као целина потписала са једном трећом земљом.⁶⁹⁵

Две стране договориле су се о клаузуле најповлашћеније нације, што је у пракси, обезбеђивало не само недискриминаторски поступак у погледу царина и осталих увозних и извозних дажбина, већ је истовремено двома страна давало право да захтевају примену најповољнијег поступка који би једна или друга страна уговорила са неком трећом земљом или који би унилатерално ставила у дејство. Изузетак од ових одредби била су уговарања у оквиру царинских унија (каква је била ЕЕЗ), затим зоне слободне трговине, трговински споразуми о пограничној робној размени и преференцијални споразуми с којима се сагласио ГАТТ. За Југославију је било важно што је задржала олакшице у оквиру Трипартитног споразума са Индијом и Уједињеном Арапском Републиком, као и олакшице договорене са осталим земљама у развоју. Споразум између две стране је такође прихватио постојање посебних повластица у пограничној размени СФРЈ са Италијом у оквиру Тршћанских и Горичких споразума.⁶⁹⁶

Осим принципа најповлашћеније нације, постигнут је и договор о највишем степену либерализације трговине, што је значило да је трговина између две земље била слободна од

⁶⁹⁰ АЈ, 130-658-1089, Извештај о другој фази званичних преговора СФРЈ-ЕЕЗ, вођених у Бриселу, од 10-12 децембра, 16.12.1969.

⁶⁹¹ АЈ, 130-658-1089, Извештај о другој фази званичних преговора СФРЈ-ЕЕЗ, вођених у Бриселу, од 10-12 децембра, 16.12.1969.

⁶⁹² АЈ, 130-658-1089, Информација о трећој фази преговора СФРЈ-ЕЕЗ, који треба да се одрже од 2-6. фебруара 1970 у Бриселу, 18.1. 1970

⁶⁹³ АЈ, 130-658-1089, Трговински споразум СФРЈ-ЕЕЗ, резиме, 19.2. 1970.

⁶⁹⁴ АЈ, 130-658-1089, Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са ЕЕЗ, 9.2. 1970.

⁶⁹⁵ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 44-45.

⁶⁹⁶ АЈ, 130-658-1089, Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са ЕЕЗ, 9.2. 1970.

било каквих квалитативних ограничења. У случају увођења увозних ограничења због платно-билансних разлога, ова ограничења нису смела бити дискриминаторска према странама потписницама, већ су морала бити општа и временски ограничена.⁶⁹⁷ У трговински споразум, упркос оштром противљењу Југославије, на крају је убачена и заштитна клаузула. Ова клаузула била је знатно ублажена у односу на ону која је Југославија до тада имала са Италијом и другим земљама ЕЕЗ. По новој заштитној клаузули, две стране, у случају поремећаја на тржишту, прво су морале тражити од друге земље да реагује, па онда сазвати билатерални састанак. Ако ови разговори не би уродили плодом, две стране требало би да изађу пред ГАТТ, и тек ако се ни тад не буде могло пронаћи решење, било је могуће покретање заштитне клаузуле и забрана увоза проблематичног производа. Истовремено, постигнут је договор да се институција заштитне клаузуле сматра привременом и изузетном и да ће кооперација између две стране елиминисати опасност да би она могла бити примењена.⁶⁹⁸ Приликом договарања око заштитне клаузуле, Југославија се позивала на праксу у трговини са Италијом, где се током целе 1969. године није догодила ситуација да се заштитна клаузула покрене као тема, што је значило да је она била излишна.⁶⁹⁹

Споразум о говеђем месу типа бејби биф, односно о снижењу прелевмана на увоз југословенског меса које је испуњавало одређене стандарде представљао је један од најважнијих резултата преговора. Снижење прелевмана у првој и другој години важности споразума договорено је у вредности од 25 поена од висине прелевмана према осталим трећим земљама, а у „посебно тешким условима“ на тржишту ЕЕЗ, концесија је износила 20 поена.⁷⁰⁰ У трећој години, концесија је била нижа за 5 поена у односу на концесију у првој и другој години, што је био једини уступак дат Француској, у односу на први југословенски предлог.⁷⁰¹ СФРЈ се обавезала да ће организовати свој извоз на начин да ни по ценама нити по динамици испорука не ремети тржиште Заједнице, и у том циљу договорено је да две стране размењују информације на недељном нивоу о свим неопходним елементима тржишта.⁷⁰² Југословенске цене није требало да буду ниже уз снижени прелевман него што би биле да концесија није постојала. Другим речима, југословенска страна требало је да оствари финансијску корист од овог споразума, а не да користи концесију за снижење својих цена и продор на тржиште.⁷⁰³ У споразуму је дефинисан и тип бејби биф говеђег меса, као меса које је морало да „показује слаби степен окоштавања хрскавице, нарочито код стидне кости и на кичменим пршљеновима, да је светло ружичасто месо, а масноћа ванредно fine структуре, беле до светло жуте боје.“⁷⁰⁴

Две стране су договориле и давање убрзаних царинских концесија за одређене индустријске производе, већ од дана ступања споразума на снагу, уместо од првог јануара 1972, како је то било предвиђено Кенеди рундом.⁷⁰⁵ У погледу волумена царинских концесија, листе нису избалансиране. СФРЈ је добила концесије у вредности од 5 милиона долара, а заузврат је дала концесије за увоз из ЕЕЗ у вредности од 1,9 милиона долара. Неравнотежа у концесијама у корист СФРЈ заснивала се на чињеници да је Југославија учествовала у Кенеди рунди ГАТТ-а као земља у развоју и као таква није била обавезна на реципроцитет у концесијама.⁷⁰⁶

⁶⁹⁷ АЈ, 130-658-1089, Трговински споразум СФРЈ-ЕЕЗ, резиме, 19.2. 1970.

⁶⁹⁸ АЈ, 130-658-1089, Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са ЕЕЗ, 9.2. 1970

⁶⁹⁹ ДАМСП, ПА, 48470, Годишњи извештаја 1969. Амбасада СФРЈ у Риму, 4.3.1970

⁷⁰⁰ АЈ, 130-658-1089, Трговински споразум СФРЈ-ЕЕЗ, резиме, 19.2. 1970.

⁷⁰¹ АЈ, 130-658-1089, Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са ЕЕЗ, 9.2. 1970.

⁷⁰² АЈ, 130-658-1089, Трговински споразум СФРЈ-ЕЕЗ, резиме, 19.2.1970

⁷⁰³ АЈ, 130-658-1089, Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са ЕЕЗ 9.2. 1970.

⁷⁰⁴ АЈ, 130-658-1089, Извештај комисије за економску политику од 30. 6.1970

⁷⁰⁵ Donna Lee, „Endgame at the Kennedy Round: a case study of multilateral economic diplomacy.“, *Diplomacy and Statecraft* 12/3, 2001, 115-138.

⁷⁰⁶ АЈ, 130-658-1089, Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са ЕЕЗ 19.2 1970.

Још један важан резултат преговора било је и стварање Мешовите комисије СФРЈ-ЕЕЗ. Председници Мешовите комисије били су министри (секретари) спољне трговине са обе стране; Комисија је требало да се састаје једном годишње и разматра проблеме функционисања споразума. Ова комисија требало је да се бави и осталим питањима око којих није постигнут споразум, а Југославија их је поставила као важна, као што су била питања извоза кукуруза копненим путем или контингентата за памучни текстил.⁷⁰⁷

У оцени резултата преговора, у југословенском извештају истиче се његова велика вредност, као посебно важно наводи се неопходност придржавања свих обавеза са југословенске стране, како се тешко добијене повластице не би изгубиле. Напоменуто је да је врло важно избећи праксу извожења индустријских производа по превише ниским ценама (што је вероватно била алузија на реекспорт) како се не би примењивала заштитна клаузула из споразума. Као посебан домен дисциплинованог извоза и политике цена наводи се сектор говеда и говеђег меса, на коме се примењује повлашћени прелевмански третман. У извештају је наглашено да би „било крајње штетно“, са становишта интереса произвођача говеђег меса и извоза СФРЈ у целини, ако би југословенске извозне организације „схватиле повластице у висини прелевмана као простор за снижење цена.“⁷⁰⁸ Осим што би таква политика цена довела у питање сам ефекат концесија, југословенску страну су бринуле и далекосежне последице које би такав негативан преседан имао за сва будућа решења која је Југославија тражила у преговорима са ЕЕЗ и Италијом, као што су били питања дувана, вина, кукуруза и текстила.⁷⁰⁹

Југославија и Италија у оквиру Европске економске заједнице 1970-1973

Потписивање трговинског споразума између Југославије и ЕЕЗ у марту 1970. и формирање Мешовите комисије Југославије и ЕЕЗ, значило је преношење већине питања из области билатералних трговинских односа између Италије и Југославије у надлежност овог уговора и овог органа. Ипак, поједина билатерална питања остала су у надлежности Мешовите комисије за трговински споразум између Југославије и Италије, а Мешовити комитет за привредну, техничку и индустријску сарадњу наставио је са својим радом у области економске сарадње. С обзиром да је билатерални трговински споразум између две земље истицао у јулу 1970. године, две стране су започеле преговоре о његовом продуживању. Прва је акцију у том смеру започела Италија: већ у марту 1970. године, Грамаља из Министарства спољне трговине, поменуо је представницима југословенске амбасаде намеру своје владе да предложи продужетак трговинског споразума до краја године.⁷¹⁰ Овај предлог је прихваћен са југословенске стране, али уз захтев да се одрже трговински преговори, како би се прецизирало која питања су остајала у надлежности билатералног споразума, а која су прелазила на споразум ЕЕЗ-Југославија. Југославија је такође желела да искористи овај састанак да покрене нека спорна питања (извоз кукуруза, дувана, и памучних тканина), која су остала нерешена током преговора са ЕЕЗ, и за коју се југословенска страна надала да ће моћи пронаћи решење у билатералним разговорима са Италијом.⁷¹¹

Међутим, овај предлог је изазвао изненађење у Италији. Југословенској амбасади је поручено да Италији „није јасно“ шта Југославија жели постићи трговинским преговорима. По њиховом мишљењу, увођењем заједничке трговинске политике и склапањем споразума СФРЈ-ЕЕЗ главне трговинске надлежности прешле су на Заједницу, а за билатерално решавање, поготово уговорно, остало је веома мало простора, с обзиром да су сва основна

⁷⁰⁷ Исто.

⁷⁰⁸ АЈ, 130-658-1089, Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са ЕЕЗ 19.2.1970.

⁷⁰⁹ АЈ, 130-658-1089, Трговински споразум СФРЈ-ЕЕЗ, резиме, 19.2.1970

⁷¹⁰ ДАМСП, ПА, 413009, Шифровано писмо Амбасаде СФРЈ у Риму Другој управи ДСИП-а, 30.3.1970.

⁷¹¹ ДАМСП, ПА, 413009, Шиф.телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 13.4.1970.

питања решена споразумом од 1967. Поред тога, италијанска стране је изнела оцену да би преговарање могло „изазвати сумње у ЕЕЗ“, и што би могло довести до напада на поједине елементе споразума, као што је био уговор по пограничној размени.⁷¹² У Југославији је овај италијански став протумачен као тактизирање и покушај да се избегне разговор о питањима која су била од значаја за југословенску страну, па је стога настављено са притисцима да се састанак Мешовите комисије одржи. Притисци су уродили плодом: Италија је, након дугог убеђивања, ипак пристала на састанак Мешовите комисије по трговинском споразуму, који је одржан 25. и 26. јуна 1970. године у Београду.⁷¹³ На састанку је договорено продужење билатералног трговинског споразума од 1. августа до 31. децембра, уз могућност прећутног продужења за годину дана после овог рока. Уз то, заштитна клаузула из билатералног споразума је замењена клаузулом из споразума СФРЈ-ЕЕЗ, која је била блажа, и повољнија за Југославију.⁷¹⁴

Осим тога, на заседању је говорено и о три основна проблема, која је Југославија желела да изнесе пред Италију, са различитим степеном успеха: у питању су били извоз памучних тканина, кукуруза и дувана.⁷¹⁵

Југословенски захтеви Италији

У случају памучних тканина, Југославија је, као и претходних година, тражила повећање годишњих контингената за 10%. Италијанска страна тврдила је да је, без обзира на спремност Италије да повећа контингенте, проблем представљало то што је Комисија ЕЕЗ заузела став да је свака измена билатералних контингената сада у надлежности Мешовите комисије СФРЈ-ЕЕЗ, и да је Италија могла да обнови само већ постојеће контингенте.⁷¹⁶ Ипак, на заседању се показало да је овај италијански став био само тактизирање. Југословенска делегација је одлучним инсистирањем и обећавањем уступака на другим пољима успела да избори повећање контингента памучних тканина за 10%.⁷¹⁷

За разлику од тканина, проблем извоза југословенског кукуруза, који је по обиму и економском значају био важнији, није решен ни на овом заседању. Већ неколико година, Италија је наплаћивала мање прелевмане на увоз кукуруза морским путем, како би поспешила развој својих лука, што је доводило Југославију, која је кукуруз извозила преко копна, у неповољан положај.⁷¹⁸ О овом питању је било речи и током преговора са ЕЕЗ, али је тада Југославија упућена на билатералне консултације са Италијом.⁷¹⁹ Као и у случају тканина, Италија је тврдила супротно, да је питање кукуруза сада у надлежности ЕЕЗ.⁷²⁰ Југословенске дипломате су у Риму упућиване на Брисел, а из Брисела на Рим. У југословенској амбасади је владало мишљење да Италија може решити питање кукуруза (с обзиром да се сама и изборила за повољнији третман својих лука у ЕЕЗ), и да је то питање које треба решавати у билатералним разговорима, тако да је притисак на владу у Риму настављен.⁷²¹ Након што је италијански функционер Биланциони из МИП-а представницима југословенске амбасаде

⁷¹² ДАМСП,ПА, 414843 Шиф.телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 20.4.1970.

⁷¹³ АЈ, 751-416, Извештај о трговинским преговорима са Италијом, 26.6.1970.

⁷¹⁴ ДАМСП,ПА, 425794, Протокол са II састанка Мешовите комисије предвиђене југословенско-италијанским трговинским споразумом од 1.јула 1967, 26.6. 1970.

⁷¹⁵ АЈ, 751-416, Извештај о трговинским преговорима са Италијом, 26.6.1970.

⁷¹⁶ ДАМСП,ПА, 414843 Шиф.телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 20.4.1970.

⁷¹⁷ АЈ, 751-416, Протокол са II састанка Мешовите комисије предвиђене југословенско-италијанским трговинским споразумом од 1.јула 1967, 26.6. 1970.

⁷¹⁸ АЈ, 751-416, Извештај о трговинским преговорима са Италијом, 26.6.1970.

⁷¹⁹ АЈ, 130-658-1089, Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са ЕЕЗ 9.2.1970.

⁷²⁰ ДАМСП, ПА, 432627, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, СССТ-у, 26.8.1970.

⁷²¹ ДАМСП, ПА, 432627, телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, СССТ-у, 26.8.1970.

коначно отворено рекао да сматра да се по билатералној основи не може пронаћи никакво решење за кукуруз⁷²², Југославија се окренула ЕЕЗ.⁷²³ Ипак, брзо је постало јасно да ће проналажење решења у Бриселу без подршке Италије бити тешко. Италијани су изразили своје незадовољство због захтева Југославије код ЕЕЗ, и најавили да ће искористити своје право да блокирају било какве разговоре на ту тему.⁷²⁴ Италија је Југославији нудила разговоре привредника две земље на „недржавном нивоу“, ради проналажења заједничког решења за кукуруз.⁷²⁵ Амбасада СФРЈ у Риму је сматрала да би овај састанак требало прихватити, с обзиром на то да Југославија „нема ништа боље“.⁷²⁶ Ипак, овај савет није послушан у Београду. Југословенски привредници, како је пренео ДСИП, одбили су састанак са италијанским привредницима, и затражили да се то питање реши на међудржавном нивоу.⁷²⁷ Занимљиво је упоредити однос привредника и државних власти у две земље на овом примеру. Док су Италији привредници упућивани да се самостално договоре са страним партнерима, у Југославији су привредници очекивали од државе да реши сва отворена питања у сарадњи са иностраним партнерима. Ово није изненађујуће, с обзиром да су италијанска предузећа имала знатно више искуства у директној сарадњи са страним партнерима, док је у Југославији овај вид сарадње још увек био у зачетку и готово увек се одвијао уз посредство државе. Такође, ако прихватимо као истиниту чињеницу да су привредници одбили сугестију ДСИП-а за састанак са италијанским партнерима, и уместо тога затражили од државе да се избори за њихов положај, можемо закључити да савезне власти нису имале ефикасну контролу над привредницима. С друге стране, у Италији, иако су фирме биле у приватном власништву и раздвојене од државе, видимо високу координисаност државних власти и привредних кругова, с обзиром да ово није био први пут да државне власти препуштају договор са Југославијом својим привредницима. По питању постојања „договорне привреде“, чини се да у овом тренутку (1970), у Југославији она још није била добро организована. Одбијање привредника да директно преговарају са италијанским партнерима о условима пословања може се тумачити и забринутошћу да неће бити могуће организовати заједнички наступ југословенске стране. У том смислу, пребацавање одговорности на савезне органе (ДСИП и СССТ у овом случају), чинило се као једино прихватљиво решење. Коначно, у овом ставу можемо назрети и остатке идеолошког „пуритизма“ који се огледао у одлучном одбацавању било каквих „договарања“ и „картелисања“ између привредника, а који је био карактеристичан за Југославију током шездесетих година.⁷²⁸

Сав увоз дувана у Италију био је под контролом италијанског државног Монопола за дуван, који је са Југославијом имао склопљен међудржавни споразум о извозу 1000 тона југословенског дувана, који је највећим делом извозила фирма „Македонија“ из Скопља и мањим делом Центропром из Београда.⁷²⁹ Ова количина остала је непромењена током шездесетих година, упркос бројним покушајима југословенске стране да се избори за повећање контингента. Чак ни помоћ Фијата и његовог власника Ђованија Ањелија, једног од најмоћнијих људи у Италији, није помогла у преговарању са Монополом.⁷³⁰ Када је, почетком

⁷²² Биланцони је признао и да је „све било јасно више од годину дана, и да је у питању грешка италијанских функционера који обећавају да ће се питање још једном интерно размотрити.“ (ДАМСП, ПА, 4331127 шиф. телеграм, Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 3.9.1970.

⁷²³ ДАМСП, ПА, 4331127 шиф. телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 3.9.1970.

⁷²⁴ ДАМСП, ПА, 435386 шиф. телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 22.9.1970.

⁷²⁵ ДАМСП, ПА, 4331127 Шиф. телеграм, Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 3.9.1970.

⁷²⁶ ДАМСП, ПА, 435386 Шиф. телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 22.9.1970.

⁷²⁷ ДАМСП, ПА, 435912 Шиф. телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 25.9.1970.

⁷²⁸ На том основу Југославија је одбијала и сарадњу са италијанским предузећима на трећим тржиштима. (ДАМСП, ПА, 414416, Оперативно писмо Амбасаде СФРЈ у Риму, Економско одељење; Белешка о сарадњи између наших и италијанских предузећа на трећим тржиштима, 10.1. 1964)

⁷²⁹ ДАМСП, ПА, 421094 писмо Амбасаде СФРЈ у Риму „Центропрому“, 30.5.1970.

⁷³⁰ Представник Фијата Кивино је у разговору са генералним конзулом Душаном Аврамовим из Милана рекао да „за својих 30 година рада није успео да направи ниједан посао везан за дуван“, ДАМСП, ПА, 420867, телеграм Генералног конзулата СФРЈ у Милану ДСИП-у, 4.6.1970.

марта 1970, године, југословенска амбасада сазнала о планираном смањењу увоза дувана, предузети су хитни кораци како би се то спречило, с обзиром да је рачунато да ће када се контингент једном смањи, бити јако тешко поново га повећати. Грамаља из Министарства спољне трговине сугерисао је да Амбасада интервенише нотом у Минкомесу са главним аргументом да не би требало сужавати италијанске куповине при већ знатном трговинском дефициту Југославије.⁷³¹ Овим аргументом служила се и југословенска делегација на састанку Мешовите трговинске комисије у Београду.⁷³² Ипак, ниједан аргумент није прихваћен: италијански Монопол смањио је југословенски контингент дувана са 1000 на 500 тона за 1971. годину, што је, иако није било претерано значајно за укупан трговински биланс, оставило тешке последице на југословенску дуванску индустрију.⁷³³

Биланс након споразума

Прва година новог трговинског уговора, 1970, завршена са до тада највећим трговинским дефицитом за Југославију у односу са Италијом (табела 20.). Дефицит, који се повећавао од 1968. године (са ступањем на снагу мера заједничког тржишта ЕЕЗ и прелевмана на говеда и говеђе месо), достигао је забрињавајући ниво. Оптимистичне прогнозе да ће нови трговински споразум између Југославије и ЕЕЗ решити проблем дефицита, нису се показале тачним.

⁷³¹ ДАМСП,ПА, 410001 Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 11.03.1970.

⁷³² ДАМСП,ПА, 425794 Протокол са II састанка Мешовите комисије предвиђене југословенско-италијанским трговинским споразумом од 1.јула 1967, 26.6. 1970.

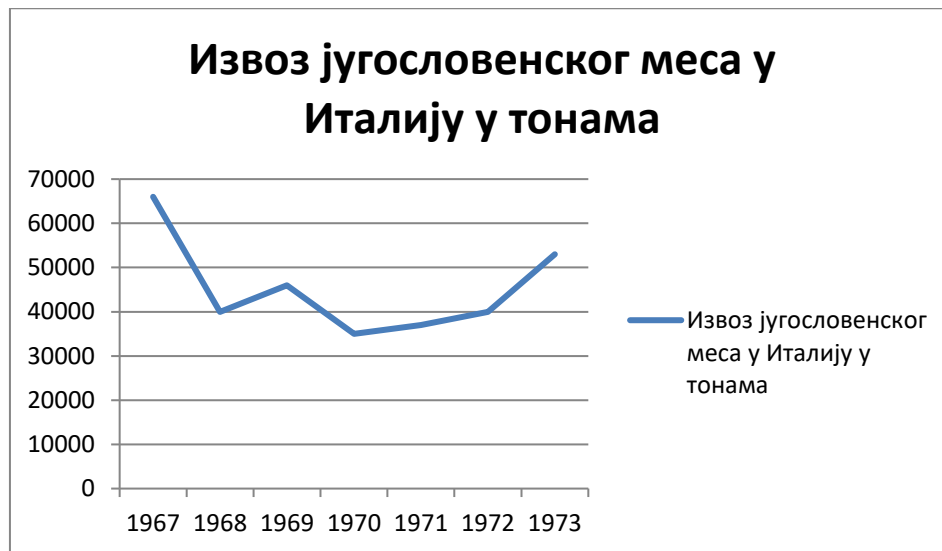
⁷³³ ДАМСП,ПА, 413538, ССИП-СССТ, НБЈ, Информација о стању економских односа СФРЈ-Италија, 6.4. 1972.

Табела 20. Биланс спољне трговине Италије и Југославије, у милионима лира, подаци италијанског завода за статистику.⁷³⁴

Година	1967	1968	1969	1970
Увоз Италије из Југославије	144.177	126.947	146.426	166.552
Извоз Италије у Југославију	144.084	180.195	214.962	250.215
укупан обим трговине	288.261	307.142	361.388	416.767
биланс	93	-53.248	-68.536	-83.663
процент дефицита	0%	-17%	-19%	-20%

Један од разлога за овакав дефицит био је и неуспех спровођења споразума о извозу „бејби бифа“. Иако је споразум требало да омогући обнову југословенског извоза меса и стабилизацију трговине, он, бар у почетку, није донео очекиване резултате (слика 5.).

⁷³⁴ Annuario statistico italiano 1971 Roma: Istituto centrale di statistica 1971, str.300.

Слика 5. Извоз југословенског меса у Италију у тонама, 1967-1973(подаци Савезног завода за статистику)⁷³⁵

Чини се да је извоз меса нешто спорије реаговао на потписивање споразума. Иако је споразум ступио на снагу од маја 1970, извоз меса у Италију се смањило у односу на 1969, што је изазвало изненађење са обе стране. Један документ СИБ-а из октобра 1970. године као могуће објашњење за ову појаву наводи илегалне праксе на граници, које су, потписивањем новог уговора потпале под већу контролу граничне полиције.⁷³⁶ Пре имплементације споразума, италијански купци су на различите начине избегавали плаћање прелевмана на југословенско месо (најчешће препакивањем меса на граници и касније пријављивањем као „домаћег меса). Након што је споразум потписан, југословенско месо морало је да буде обележено сертификатом, посебно запаковано и исечено на посебан начин, како би могло да се царини по сниженим прелевманима у складу са споразумом. С обзиром да италијански купци нису желели да купују ново месо са сертификатима, јер је било теже касније га пријавити као италијанско месо, дошло је смањења југословенског извоза. На тај начин је појачана контрола трговине неопходна због имплементације споразума довела до привременог смањења размене због ремећења већ установљених илегалних и неформалних пракси на југословенско-италијанској граници.⁷³⁷

Ипак, наредних година извоз меса показивао је нешто боље тенденције. Већ 1971. вредност југословенског извоза превазишла је извоз из 1969. године, а две године касније, готово се дуплирала. Овај раст извоза у вредности није био праћен и растом у апсолутним количинама – пораст вредности био је највећим делом последица раста цене југословенског меса. Цена југословенског меса по тони се готово дуплирала од 1970. до 1973.године, што је делом била и последица већег квалитета меса које се извозило у складу са споразумом (табела 21.).

⁷³⁵ Статистички годишњак СФРЈ 1974, Београд: Савезни завод за статистику, 1974, 234.

⁷³⁶ АЈ, 130-658, Информација о примени Споразума са земљама чланицама ЕЕЗ код извоза јунади типа „baby beef“ и меса од ове јунади, октобар 1970.

⁷³⁷ Ognjen Tomić, Examples of informal practices in Yugoslavia's trade relations with Italy in the 1960s and 1970s, Currents of history/Tokovi istorije 3/2022, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022, 175-198, 189.

Табела 21. Извоз југословенског меса у Италију 1969-1973, количине и цене.⁷³⁸

	1969	1970	1971	1972	1973
Извоз југословенског меса у Италију у тонама	46000	35000	37000	40000	53000
Извоз југословенског меса у Италију у милионима динара	817	796	882	1256	2183
цена по тони у хиљадама динара	17,76087	22,74286	23,8378	31,4	41,1886

О проблемима у трговинским односима ЕЕЗ и Југославије и првим резултатима споразума расправљало се на првом заседању Мешовите комисије СФРЈ-ЕЕЗ, које је одржано почетком јануара 1971. године.⁷³⁹ Две стране су се сложиле да је још увек рано говорити о ефектима споразума, али и истакле забрињавајуће тенденције које су још увек присутне у трговинским односима. За 11 месеци 1970, извоз Југославије у ЕЕЗ повећао се за 19%, а увоз за 37,5%, чиме је дефицит достигао рекордних 535 милиона долара (у односу на 502 милиона у истом периоду прошле године).⁷⁴⁰ Осим тога, на заседању је било речи и о могућностима коришћења опште шеме преференцијала, односно снижених царина на индустријске производе из Југославије. Као напомена за југословенску страну посебно је назначено да је потребно водити рачуна о правилницима ЕЕЗ, примени одговарајућих сертификата, и контролисању експанзије извоза, како Југославија не би изгубила ове повластице.⁷⁴¹

Ситуација у економским односима две стране је наставила да се погоршава и у 1971. години, чему није помогла ни посета Јосипа Броза Тита Италији крајем марта.⁷⁴² У августу 1971, током разговора са новим италијанским амбасадором Валтером Макотом, савезни секретар за спољну трговину Мухамед Хацић и његов саветник Петар Томић изразили су забринутост због даљег пораста дефицита у размени са Италијом. Према југословенским подацима, током првих шест месеци 1971. године, извоз Југославије у Италију смањено се за 20%, а увоз је наставио да расте, уз сличне тенденције и са осталим земљама ЕЕЗ.⁷⁴³ Хацић и Томић указали су и на то да питање дискриминације у увозу кукуруза још није решено, а изнесена је и забринутост због недавних обновљених акција италијанске индустрије у спречавању извоза југословенског индустријског извоза. Истакнуто је да ће Југославија бити принуђена да предузме одређене мере балансирања трговинског биланса ако се ситуација не промени. Италијански амбасадор је изразио разумевање за југословенске проблеме, и истакао да је његова земља заинтересована за повећање увоза из Југославије, али без смањења италијанског извоза. Занимљиво је да је Макота истовремено искористио прилику да упути добронамерну критику, односно савет југословенским властима да је потребно проширити југословенску трговинску мрежу ван „троугла Милано-Торино-Ђенова“, како би се постигли резултати извоза које Југославија прижељкује.⁷⁴⁴

⁷³⁸ Статистички годишњак СФРЈ 1974, Београд: Савезни завод за статистику, 1974, 234.

⁷³⁹ АЈ, 154- 13538, Информација о првом заседању МК СФРЈ-ЕЕЗ, одржаном 7. и 8. јануар 1971.

⁷⁴⁰ Исто.

⁷⁴¹ АЈ, 154-13538, Информација о првом заседању МК СФРЈ-ЕЕЗ, одржаном за 7. и 8. јануар 1971.

⁷⁴² Saša Mišić, Poseta Josipa Broza Tita Italiji 1971. godine u „Tito - viđenja i tumačenja : zbornik radova“, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije : Arhiv Jugoslavije, 2011, 505-521.

⁷⁴³ ДАМСП, ПА, 427562 Телеграм ССИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 3.8.1971

⁷⁴⁴ ДАМСП, ПА, 427562 Телеграм ССИП-а Амбасади, 3.8.1971.

Проблем вештачких ђубрива и нове оптужбе за дампинг

Као нарочито негативна појава у овој години са југословенске стране оцењене су обновљене оптужбе италијанске индустрије за дампинг југословенских индустријских производа и следствено томе забрана увоза неких од ових производа од стране италијанских власти, што се није дешавало већ неколико година.⁷⁴⁵ Овога пута, на мети италијанских жалби била су вештачка ђубрива (примарно уреа), које је из Југославије у Италију извозила Ина из Загреба. Прве, „незваничне“ жалбе југословенској амбасоди у Риму изнело је италијанско Министарство индустрије крајем маја 1971. године. Представник Министарства индустрије Церало истакао је да су, по италијанским подацима, цене уреа у Југославији биле више од оних по којима се југословенска уреа продавала у Италији, што је, из њихове перспективе, био очигледан пример дампинга.⁷⁴⁶ Након што је ова жалба игнорисана од стране Југославије, Церало је амбасоду посетио и десетак дана касније, и истакао да италијанску владу притискају домаћи произвођачи вештачких ђубрива (Монтекатини и ЕНИ), који су запретили да ће покренути антидампиншки поступак пред Комисијом ЕЕЗ у Бриселу, ако италијанска влада нешто не учини. Италијански предлог за решавање овог спора био је, као и у ранијим случајевима, усмерен ка томе да се директно састану југословенски и италијански произвођачи и договоре око цена и количина.⁷⁴⁷ Југословенска влада је игнорисала и овај извештај амбасоде. Тек када су се у проблем око извоза вештачких ђубрива укључили и представници другог италијанског министарства, Министарства спољне трговине, дошао је одговор из Београда.

Занимљиво је да су два италијанска министарства, према сведочењу југословенске амбасоде, заузела различит, готово конкурентан став по овом питању. У Министарству спољне трговине Италије представницима југословенске амбасоде је саветовано да не прихвате предлог Министарства индустрије о састанку југословенских и италијанских произвођача, јер су „италијански произвођачи картелисани“ и „управо желе да дисциплинују југословенске аутсајдере на терет пољопривредних произвођача“. Од Југославије су затражени подаци о извозу вештачких ђубрива са којима се може оборити жалба Монтедисона и ЕНИ-а и пре него што се изнесе пред комисију ЕЕЗ, чиме би се избегло рушење поверења и односа између две земље.⁷⁴⁸ Без италијанских архивских извора немогуће је са сигурношћу утврдити шта се крило иза оваквог постављања два италијанска министарства. Могуће је да посреди било тактизирање и маневрисање како би се од Југославије добио било какав одговор, што је, према југословенским анализама и раније био случај у италијанској дипломатији. С друге стране, с обзиром да је министар спољне трговине у том тренутку био Марио Загари, члан Социјалистичке партије Италије и од раније познат југословенски пријатељ⁷⁴⁹, а министар индустрије демохришћанин Силвио Гава, и имајући у виду и раније ставове ова два министарства према Југославији, није немогуће да је овог пута посреди заиста била искрена намера Министарства спољне трговине да одржи добре односе са Југославијом. Италијанска влада Маријана Румора била је кратког века – распуштена је већ 8.августа 1971, године, након свега 131 дана функционисања.⁷⁵⁰ Та чињеница такође наговештава нехармоничне односе

⁷⁴⁵ ДАМСП,ПА, 444073 Телеграм амбасоде ССИП-у, 2.12.1971.

⁷⁴⁶ ДАМСП,ПА,419498 Телеграм Амбасоде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 21.5.1971.

⁷⁴⁷ ДАМСП,ПА,421026 Телеграм Амбасоде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 1.6.1971.

⁷⁴⁸ ДАМСП,ПА,424835 Телеграм Амбасоде СФРЈ у Риму, 30.6.1971.

⁷⁴⁹ Марио Загари (1913-1996), италијански новинар и политичар, утицајан члан Социјалистичке партије Италије. У неколико наврата министар у италијанским владама (спољне трговине и правде), као и подсекретар у Министарству иностраних послова. (Giovanni Scirocco, ZAGARI, Mario, in Dizionario biografico degli italiani, vol. 100, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2020). У својству подсекретара први пут посетио Југославију 1965, и након тога се враћао у Југославију још неколико пута. У југословенским документима описиван као истакнути пријатељ Југославије. (ДАМСП,ПА, 416857 Друга управа – Комисији за координацију међународних сусрета и преговоар ДСИП,) 5.5.1970.

⁷⁵⁰ Umberto Gentiloni Silveri, *Storia dell'Italia contemporanea 1943-2019*, Il Mulino: Bologna 2019, 112-115.

између два италијанска министарства и упућује на закључак да није било скривених намера у иницијативи Минкомеса. Као и у претходним случајевима, југословенска страна је одбила разговоре између привредника, сада проналазећи нови аргумент у отвореном признању Министарства спољне трговине Италије о „картелима“ које су образовали италијански произвођачи. ДСИП је убрзо доставио податке Амбасади, који су потицали од ИНА-е, по којима су продајне цене југословенске урее у Италији веће од свих осталих увозних уреа и то у просеку за 1500 лира. Руководство ИНА-е је тврдило да су нове продаје урее у Италији минималне количински, јер су ниже цене домаће и иностране урее од југословенских „практично искључиле могућности нових продаја.“⁷⁵¹ Ови подаци одмах су, преко амбасаде, прослеђени италијанском Министарству спољне трговине, где је Југославији обећано да ће бити искоришћени да се оспори жалба Монтекатинија и ЕНИ-а.⁷⁵²

Ипак, поверљиви југословенски документи откривају да жалбе италијанских произвођача за дампинг нису биле потпуно неосноване. Након истраге коју је спровео Савезни секретаријат за спољну трговину, утврђено је да је предузеће Пик Експорт из Умага, у 1971. години реекспортирало је 137 тона источноевропске урее по нижим ценама, које су се у Италији могле окарактерисати као дампинг. Овом предузећу је скренута пажња да престане са реекспортом, и да не извози уреу без договора са ИНА-ом.⁷⁵³ Међутим, штета је већ била начињена. Служећи се подацима о цени ове реекспортиране урее, италијанска влада је одлучила да повуче либерализацију за увоз вештачких ђубрива из земаља Источне Европе, а Југославији је поручено да ће бити стављена на исту листу ако се у врло кратком року не постигне договор о самоограничењу увоза.⁷⁵⁴ Овога пута стављени пред свршен чин, југословенска влада и произвођачи су одмах прихватили разговоре о самоограничењу.⁷⁵⁵ Ипак, брзо се показало да је овај италијански предлог био само формалне природе. Без обзира на брз југословенски одговор, Италија је суспендовала увоз вештачких ђубрива, што је изазвало велико незадовољство Југославије.⁷⁵⁶ Економски саветник југословенске амбасаде Ђорђе Стојковић, изнео је усмени протест шефу економске дирекције италијанског МИП-а поводом суспензије либерализације за ђубрива и затражио интервенцију МИП-а. Стојковић је истакао да је Југославија била захвална Италији на финансијској подршци југословенским напорима за привредну консолидацију, али да је истовремено очекивала да ће добити прилику да кроз индустријски извоз дође до средстава помоћу којих ће та финансијска средства моћи вратити. Индустријски извоз Југославије био је нарочито значајан у ситуацији када је извоз пољопривредних производа већ био ограничен због постојећих мера ЕЕЗ. Представник италијанског МИП-а, Ромасо одговорио је да су у његовом министарству очекивали југословенски протест, који је, по њиховом мишљењу био оправдан. Ипак, без обзира на показано разумевање, италијански МИП није успео да предузме ништа како би помогао Југославији у овој ситуацији.⁷⁵⁷

У јануару 1972. одржани су преговори привредника две земље око дозвољених количина азотних ђубрива и урее, који су завршени неуспехом.⁷⁵⁸ Југословенски извозници тражили су дозволу за увоз 40 000 тона азотних ђубрива и 8000 тона урее, док су италијански произвођачи били спремни да пристану на свега 30 000 тона. Будући да је било немогуће помирити тако различите захтеве, представници југословенске амбасаде и италијанског Министарства спољне трговине сложили су да је неопходно да државе интервенишу, и арбитрарно пресуде на половини ових количина, односно 35 000 тона (и 8000 тона урее).

⁷⁵¹ ДАМСП,ПА, 421026 Телеграм ДСИП-а, Амбасади СФРЈ у Риму, 2.7.1971.

⁷⁵² ДАМСП,ПА, 426100 Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 12.7.1971.

⁷⁵³ ДАМСП,ПА 426100, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 21.7.1971.

⁷⁵⁴ ДАМСП,ПА 442482, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у, 17.11.1971.

⁷⁵⁵ ДАМСП,ПА, 443230, Телеграм ССИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 23.11.1971

⁷⁵⁶ ДАМСП,ПА, 443970 Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у, 23.11.1971

⁷⁵⁷ ДАМСП, ПА, 444073 Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у, 2.12.1971.

⁷⁵⁸ ДАМСП,ПА, 41372 Шиф.телеграм ССИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 18.01.1972.

Будући да је количина од 48 000 тона коју су југословенски привредници испрва тражили била тактичка, и да југословенски извозници свакако не би могли да извезу те количине, Југославија је била и више него задовољна са предложеним количинама.⁷⁵⁹ Ипак, до овог договора није дошло. После, по југословенским проценама, новог притиска италијанске индустрије, Италијани су изненада променили став и понудили знатно мање количине ђубрива (укупно 30 000 тона).⁷⁶⁰

Жалбе на друге индустријске производе

Из Италије су током 1972. године почеле да стижу жалбе и на друге југословенске индустријске производе. Италијанска амбасада је у јануару 1972. предала југословенском ССИП-у, жалбу на увоз регенерисане гуме из Југославије по „ненормално ниским ценама“, и припретила увођењем рестриктивних мера ако Југославија не предузме нешто.⁷⁶¹ Како би утврдили истину иза ових италијанских оптужби, представници Савезне привредне коморе одржали су састанак са представницима Фабрике регенерата „Рума“ и извозног предузећа „Прогрес“ из Београда, који су били главни југословенски извозници у Италију. По речима југословенских привреда, оптужбе из ноте италијанске амбасаде биле су неосноване, с обзиром на то да је била дата просечна цена регенерисане гуме без обзира на различите врсте овог производа, које значајно варирају у цени. ССИП-у је поручено да затражи конкретне податке о цени, по врстама регенерата, и да би југословенски привредници били и више него задовољни када би могли постићи вишу цену од оне коју тренутно постижу.⁷⁶² По мишљењу представника фабрике „Рума“, радило се о личним разлозима са италијанске стране: извесни Оријенти, италијански индустријалац и власник фирме која је раније увозила гуму из Југославије, био је незадовољан због тога што је „Рума“ раскинула уговор са њим, па је преко забране увоза гуме из Југославије желео да се освети и присили југословенске извознике да обнови уговор са његовом фирмом.⁷⁶³ Будући да Италија, након овог одговора из Југославије, није увела забрану увоза регенерисане гуме, и да је читав случај одбачен, чини се вероватним да је заиста у питању био некакав неспоразум, или, како су то тврдили представници предузећа „Рума“, покушај личног обрачуна италијанског привредника. Ово није био ни први, а ни последњи пут да се могу пронаћи оптужбе и претпоставке са југословенске стране о интервенисању италијанске државе на основу личних захтева појединих моћних људи из италијанске индустрије. Још један овакав случај, овог пута у далеко отворенијој форми која не оставља место сумњи, догодио се у децембру 1972. године. Након неуспелих преговора о количинама контингентата за азотно ђубриво из Југославије, представницима југословенске амбасаде у Риму је поручено да Југославија у наредној, 1973. години, може рачунати на максимално 30 000 тона ђубрива, што је била најнижа италијанска понуда у ранијим преговорима.⁷⁶⁴ Југославија је претходних месеци тражила потпуну либерализацију овог извозног артикла, оптуживала Италију за подршку индустријским „картелима“, што је значило да су јој понуђене количине биле врло незадовољавајуће.⁷⁶⁵ Генерални директор у Министарству спољне трговине Италије, Фракаси, рекао је економском саветнику Стојковићу да Италија формално може либерализовати увоз овог артикла, али под условом да се Југославија обавезе на строгу самоконтролу, што је са југословенске стране одмах одбијено.⁷⁶⁶ Посебно је занимљив наредни део у белешци коју је направио југословенски

⁷⁵⁹ ДАМСП,ПА, 45050 Шиф.телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у, 5.02.1972.

⁷⁶⁰ ДАМСП, ПА, 47651, Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ ССИП-у, 26.02.1972.

⁷⁶¹ ДАМСП,ПА, 41207 Шиф.телеграм, Друга управа Амабасади СФРЈ у Риму, 24.1.1972.

⁷⁶² ДАМСП,ПА, 47303 СПК ССИП-у, 18.2.1972.

⁷⁶³ ДАМСП,ПА, 47303 СПК ССИП-у, 15.3.1972.

⁷⁶⁴ ДАМСП,ПА, 444427, Шиф.телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 14.12.1972

⁷⁶⁵ ДАМСП,ПА, 439956 Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 9.11.1972

⁷⁶⁶ ДАМСП, ПА,444427, Шиф.телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 14.12.1972

дипломата: Фракаси, је по његовим речима, „стидљиво додао“, да би Југославији „можда било у интересу“ да напусти тренутну партнерску италијанску фирму Снаци из Болоње, и повери продају „Монтедисону“, јер би у том случају вероватно „могли да се нагоде за повољније количине“. Стојковић је на ову изјаву бурно реаговао, констатујући да је „целокупна хајка настала на иницијативу међународног картела произвођача ђубрива“, што је Фракаси потврдио гестом, и додао да се Удружење европских произвођача вештачких ђубрива поново жалило код ЕЕЗ на југословенске цене.⁷⁶⁷ На Стојковићево упозорење да ће питање либерализације ђубрива Југославија поставити на политичком нивоу, односно преко интервенције у италијанском МИП-у, Фракаси је одговорио „да би то и њему олакшало посао“.⁷⁶⁸ Југословенска акција у МИП-у није дала брзе резултате, па се и наредних месеци наставило натезање две стране око питања азотних ђубрива. Питање ђубрива штетило је односима две стране и стварало атмосферу узајамног неповерења, али ниједна страна није била спремна да попусти. Фракаси је, два месеца касније, у фебруару 1973. поново дао сугестију Стојковићу да југословенска предузећа замене свог италијанског партнера „Снаци“ са „Монтедисоном“, што би по његовим речима „било најлакше решење“ које би окончало напетости између две стране.⁷⁶⁹ Ипак, југословенска страна није желела да попусти по овом питању. Коначно, након готово осам месеци неизвесности, Италија је поново увела систем аутоматских дозвола за увоз вештачких ђубрива из Југославије, и дозволила увоз 25 000 тона вештачких ђубрива фирми Снаци из Болоње.⁷⁷⁰

Случај азотних ђубрива занимљив је пример који осликава односе између две државе и привредника. Обе државе биле су спремне да затежу односе са другом страном како би се избориле за интересе својих предузећа. Чини се да су италијанска предузећа имала снажнији утицај на државну политику него југословенска, што се јасно види и из признања италијанских дипломата о постојању индустријских „картела“ и њиховог утицаја на вођење италијанске политике. Неуспеси Италије да спроведе ове мере до краја (као у случају неуспешног покушаја делиберализације регенерисане гуме, или ограничења количине азотних ђубрива), говори још једном о томе да је у италијанској држави постојао деликатан однос моћи огледан у константној борби између министарстава и различитих индустрија, и да упркос постојању „картела“, ниједан од тих чинилаца није имао пресудни утицај на доношење одлука. Југословенска монолитност у одлучивању говорила је да је, бар у рејону спољне трговине, у Југославији и даље постојала јединственост, која је, између осталог и омогућила победу у овом трговинском затезању. Занимљиво је и са аспекта „картелисања“ италијанске привреде уочити и покушај италијанске владе да помогне „Монтекатинију“ у избацивању из конкуренције фирме „Снаци“ у трговини са Југославијом. Разлози због којих је југословенски партнер у овом случају „Ина“, остао тако чврсто привржен свом италијанском партнеру нису нигде споменути, тако да остају само предмет нагађања: можда су у питању биле и личне везе представника „Ина“-е са овом фирмом.

Током 1972. и 1973. године било је и више случајева када је италијанска страна, након оправдане претпоставке да је у питању реекспорт, укинула либерализацију за поједине југословенске производе или упозорила југословенску страну да ће до тога доћи ако се пракса реекспортовања не заустави. Чини се да је ово био период врло живе реекспортне активности југословенских предузећа. До заседања италијанско-југословенске трговинске комисије у Риму, које је одржано од 28. јун до 1. јул 1972. на листи југословенских производа на које је Италија имала замерке нашли су се и нелегирани алуминијум, крафтпапир, експлозив, дуван и комина.⁷⁷¹ До октобра исте године, овим производима су се придружили и различити

⁷⁶⁷ ДАМСП,ПА, 444427, Шиф.телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 14.12.1972

⁷⁶⁸ ДАМСП,ПА, 444427, Шиф.телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 14.12.1972

⁷⁶⁹ ДАМСП,ПА, 47767, Шиф.телеграм Амбасада СФРЈ ССИП-у, 20.2.1973.

⁷⁷⁰ ДАМСП,ПА, 425179 Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ ССИП-у, 7.7.1973.

⁷⁷¹ ДАМСП,ПА, 424932 шиф.телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у, 3.7.1972.

производи црне металургије, феролегуре, равно стакло и нитроцелулоза, а италијанска влада покренула је и питање бакарног сулфата и целофана.⁷⁷²

У покушају да реши овај проблем, који је претио да озбиљније угрози перспективе индустријског извоза у Италију, Савезни секретаријат за спољну трговину започео је истрагу реекспортних послова и завео строжију контролу над предузећима која су се тиме бавила. У многим случајевима предузећа су негирала своју реекспортну активност, али било је и неколико примера где су југословенске власти, након откривања дампинг цена и реекспортних послова, забранили ову делатност.⁷⁷³ Југословенска истрага показала је да је су у Италију реекспортирани производи црне металургије и синтетичких тканина⁷⁷⁴, затим нелегираног алуминијума⁷⁷⁵ и нитроцелулоза.⁷⁷⁶ Савезни секретаријат за спољну трговину признао је италијанској Амбасади реекспорт производа црне металургије и синтетичких тканина из источне Европе: Италији је обећано да ће Југославија сместа прекинути са овом праксом.⁷⁷⁷ Са друге стране, иако је југословенска истрага утврдила да се и у случају извоза алуминијума радило о реекспорту, у разговорима са Италијом на заседању Мешовите трговинске комисије одбациване су ове оптужбе⁷⁷⁸, иако је, иза кулиса, реекспорт алуминијума забрањен.⁷⁷⁹ У случају нитроцелулозе, истрага је утврдила да се реекспорт врши преко Швајцарске – југословенска предузећа тврдила су да је то разлог за повећани извоз у Италију, и да без обзира на то што југословенска предузећа у уговор са швајцарским купцима захтевају да се стави клаузула о забрани даљег реекспорта, није заиста могуће контролисати швајцарска предузећа у препродаји нитроцелулозе.⁷⁸⁰ Ипак, имајући у виду да су многа швајцарска предузећа која су куповала југословенске производе заправо била у власништву југословенских грађана, и да је југословенска реекспортна мрежа функционисала управо због сарадње са овим предузећима, чини се вероватним да ни у овој случају реекспорт нитроцелулозе није обављен без знања југословенских реекспортних предузећа.⁷⁸¹ У случају прозорског стакла југословенске савезне власти утврдиле су да је реч о домаћем производу, и да су италијанске оптужбе биле неосноване, подстакнуте највероватније тешкоћама италијанске индустрије стакла.⁷⁸²

На састанку југословенских и италијанских произвођача феролегура у фебруару 1973. године, утврђено је да је Југославија извозила знатно веће количине овог производа од оног које су домаћи произвођачи производили. Југословенска и италијанска статистика о извозу и увозу овог производа разликовала се значајно (у количинама од 100 000 тона), што је значило да је реекспорт досегао велике размере. Оно што је било још значајније јесте што су италијански произвођачи доставили доказе да је ова реекспортирана роба имала ознаке југословенског порекла, које су издале различите републичке власти, што је значило да се реекспорт одвијао у сагласности са државним властима. Југословенски и италијански произвођачи имали су заједнички интерес да спрече реекспорт из Источне Европе, који је доносио профит југословенским извозним предузећима, а штетио, преко ниских цена, италијанској и југословенској индустрији. Представници двеју индустрија сложили су се да

⁷⁷² ДАМСП,ПА, 437851, шиф.телеграм ССИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 30.10.1972.

⁷⁷³ Ognjen Tomić, Examples of informal practices in Yugoslavia's trade relations with Italy in the 1960s and 1970s, Currents of history/Tokovi istorije 3/2022, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022, 175-198, 183-188.

⁷⁷⁴ ДАМСП,ПА, 435579, писмо СССТ-а Италијанској амбасади у Београду 5.10.1972..

⁷⁷⁵ ДАМСП,ПА, 428559, телеграм ССИП-а Амбасади СФРЈу Риму,4. 9.1972.

⁷⁷⁶ ДАМСП,ПА, 426727 шиф.телеграм ССИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 24.7.1972

⁷⁷⁷ ДАМСП,ПА, 435579, писмо СССТ, Италијанској амбасади, 5.10.1972.

⁷⁷⁸ АЈ, 751- 687, Записник са састанка III мешовите комисије, предвиђене југословенско-италијанским трговинским споразумом од 1.јула 1967. Састанак је одржан у Риму од 28.јуна до 1.јула 1972.

⁷⁷⁹ ДАМСП,ПА, 433800, шиф.телеграм Амбасаде СФРЈ ССИП-у, 22.9.1972.

⁷⁸⁰ ДАМСП,ПА, 426727 шиф.телеграм ССИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 24.7.1972

⁷⁸¹ Ognjen Tomić, Examples of informal practices in Yugoslavia's trade relations with Italy in the 1960s and 1970s, Currents of history/Tokovi istorije 3/2022, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022, 175-198, 180-182.

⁷⁸² ДАМСП,ПА, 435579, писмо СССТ-а Италијанској амбасади 5.10. 1972..

је најбоље решење да се обрате савезним органима у Југославији, конкретно СССТ-у, и затраже да овај орган, у који су имали више поверења него у републичке власти, издаје сертификате о пореклу.⁷⁸³

Овај пример још једном осликава различите интересе који су постојали између југословенских извозних предузећа и произвођачких предузећа; иако је реекспорт ових предузећа био добар начин за државу да дође до додатних девиза и извор великих профита за сама извозна предузећа, таква пракса је штетила југословенској индустрији. Оно што је нарочито интересантно уочити је однос произвођача према државним властима, и јасну дистинкцију која се уочава у односу према савезним и републичким властима, већ у овом периоду (пре Устава 1974. године). Различити интереси савезних и републичких власти, као и супротстављени интереси између југословенских предузећа представљали су проблем који ће оптерећивати југословенску привреду и у наредним годинама.

Југословенске контрамере

Југославија је одговорила Италији на укидање либерализације за вештачка ђубрива и друге производе у сличном маниру. У јануару 1972. године Савезно извршно веће донело је мере укидања или сужавања либерализације за велики број производа, позивајући се на платнобилансне потешкоће, на шта је Југославија имала право, као чланица ГАТТ-а.⁷⁸⁴ Према одредбама ГАТТ-а, ове мере морале су бити универзалне за све земље (недискриминаторске) и морале су бити ограничене до тренутка постизања платног биланса са иностранством.⁷⁸⁵ Ипак, убрзо након објављивања ових мера, трговински аташе италијански амбасаде Паоло Форести затражио је хитан пријем код представника Савезног секретаријата за спољну трговину. Форести је изразио посебну забринутост да ће југословенске мере погодити италијански извоз грађевинског материјала, обуће и хартије, који чине око 9,5% вредности дотадашњег италијанског извоза и затражио да извоз тих производа остане либерализован.⁷⁸⁶ Чини се да ова молба није имала превише утицаја на Југославију, будући да је око месец дана касније економском саветнику Стојковићу у југословенској амбасади предата нова италијанска жалба поводом повлачења либерализације за чак 115 производа.⁷⁸⁷ Велики број италијанских артикала нашао се на мети југословенске штампе: југословенски дневни листови писали су чак о штетном и непотребном увозу цвећа из Италије („с обзиром да је југословенско цвеће једнако лепо“), у ситуацији када је већ постојао трговински дисбаланс са овом земљом.⁷⁸⁸ Иако су разлози за доношење ових мера са југословенске стране заиста били платнобилансне природе, чини се да је у позадини ипак постојала и намера да посебно циља увоз из Италије. На саветовању које је одржано 21. марта 1972. године у ССИП-у⁷⁸⁹, на којем су присуствовали представници савезних секретаријата за спољну трговину, финансије и привреду, представници Народне Банке и Савезне привредне коморе, закључено је да постоји

⁷⁸³ Ognjen Tomić, Examples of informal practices in Yugoslavia's trade relations with Italy in the 1960s and 1970s, *Currents of history/Tokovi istorije* 3/2022, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022, 175-198, 186-189.

⁷⁸⁴ АЈ, 751 - 730, Извештај са састанка одржаног у НБ, по питању примене заштитних клаузула у вези са девалвацијом САД долара, 9. фебруара 1972

⁷⁸⁵ АЈ, 130-659, Извештај о току и резултатима платно-билансних консултација са Југославијом у оквиру ГАТТ 24.11.1970

⁷⁸⁶ ДАМСП, ПА, 42657 Белешка о разговору са Паолом Форестијем, трговинским аташеом ит. амбасаде у Београду, примио га А. Дрљача, помоћник савезног секретара, 26.1.1972.

⁷⁸⁷ ДАМСП, ПА, 412674 шиф. телеграм, амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у, 3.3.1972.

⁷⁸⁸ *Политика*, 12.2.1972, 5; *Borba*, 18.2.1972, *Večernje Novosti* 14.2.1972.; *Jug-Ital: informazioni economiche della camera di commercio jugoslavo-italiana*, „Rekordan deficit u bilansu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda“, 25/1972, 9.

⁷⁸⁹ Државни секретаријат за иностране послове (ДСИП), је 1971. године преименован у Савезни секретаријат за иностране послове (ССИП)

раскорак између изјава и декларација и практичних мера са италијанске стране, и да је „добро то што је Италији показано наше незадовољство садашњим стањем ствари.“⁷⁹⁰ Још једном је истакнута забринутост због рестриктивних мера према југословенском индустријском извозу, и констатован пад извоза готово свих индустријских производа у Италију, што је уз стагнацију пољопривредног извоза, и велики пораст увоза, довело трговинске односе у врло неповољан положај.⁷⁹¹ Без обзира што се из овога јасно види незадовољство Југославије постављањем Италије у међусобној трговини, и у извесном смислу, рестриктивне мере са југословенске стране се виде као начин да се Италији покаже то незадовољство, у билатералним разговорима са представницима Италије и даље је одржаван став о томе да су југословенске мере искључиво платнобилансне и без икакве усмерености ка некој од земаља. Италији је нарочито сметало то што извоз СР Немачке у Југославију није био ни изблиза тако погођен у поређењу са италијанским.⁷⁹² Поређење са СР Немачком било је честа тема разговора између дипломата две земље током 1972. године.

Иако је већина југословенских одговора на италијанске жалбе била иста и сводила се на негирање да било какав проблем у вези југословенских мера према Италији постоји, у разговору другог секретара за економске односе амбасаде Италије Бадини са саветником Томашевићем из СССТ, дато је нешто детаљније виђење питања односа са Немачком и Италијом из југословенске перспективе. Томашевић је испрва, објашњавајући знатно већи увоз из СР Немачке у односу на Италију, као могућа објашњења навео „бољу истраженост тржишта од стране СР Немачке“ и „историјат економских односа“, што су били прилично неодређени одговори. Ипак, на инсистирање Бадинија, југословенски чиновник признао је да је, из југословенске перспективе један од кључних проблема био у структури извоза са једном и другом земљом. Док је, према његовим речима 75% југословенског извоза у СР Немачку чинио индустријски извоз, у трговини са Италијом је ова група производа чинила само 30% вредности извоза. Томашевић је истакао да без побољшања структуре југословенско-италијанске трговине, и већег извоза југословенских индустријских производа, Италија не може очекивати једнак успех као СР Немачка у пласирању својих производа.⁷⁹³ Ово је, заправо, било још једно подсећање на ограничења која је Италија увела на пољу индустријских производа, и посредно признање да су југословенске, наводно недискриминаторске рестриктивне мере више погађале Италију него СР Немачку управо због тога. Будући да је Југославија морала да одржи слику о недискриминаторном карактеру својих мера, како би се оправдала ГАТТ-у због њихових увођења, југословенске дипломате нису смеле отворено да повежу југословенске рестриктивне мере са италијанским – није се смео стећи утисак да је у питању некаква освета југословенске стране. Ипак, на основу југословенских интерних докумената, и прикривених уцена које су провејавале у разговорима на нижем дипломатском нивоу (као у случају Бадинија и Томашевића), било је потпуно јасно да је Југославија очекивала од Италије да укине своје рестриктивне мере, и користила сопствене мере као одговор на њих.

Највећа жртва овог „рата“ мерама био је италијански извоз. После пуних 12 година непрекидног раста италијанског извоза у Југославију, 1972. године он је доживео своје прво смањење (табела 22). Са друге стране, упркос бројним југословенским жалбама на италијанске рестриктивне мере, оне су објективно погађале ипак само мањи део југословенског извоза, тако да је он и у 1972. наставио да расте. Таква ситуација довела је до значајног смањења трговинског дефицита у односима: са преко 100 000 лира 1971. године на мање од 30 000 лира

⁷⁹⁰ АЈ, 154 - 687, ССИП-СССТ, НБЈ, Информација о стању економских односа СФРЈ-Италија, 6. април 1972.

⁷⁹¹ АЈ, 154 - 687, Записник са састанка III мешовите комисије, предвиђене југословенско-италијанским трговинским споразумом од 1. јула 1967. Састанак је одржан у Риму од 28. јуна до 1. јула 1972.

⁷⁹² ДАМСП, ПА, 412674 Шиф. телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у, 22.5.1972.

⁷⁹³ ДАМСП, ПА, 430084, Белешка о разговору са Антонио Бадинијем, другим секретаром за економске послове италијанске амбасаде у Београду, 18.8. 1972.

1972, и 21 000 лира 1973. године. Процент дефицита у односу на обим укупне трговине пао је са великих 24% на свега 4%, што је значило практичну равнотежу у трговини. Имајући у виду да је неробна размена (од туризма, дознака страних радника), била значајно на југословенској страни, Југославија је, по први пут после дужег периода била у укупном платном суфициту у односу на Италију. Овакав резултат изазвао је велико задовољство на југословенској страни, тако да је Југославија већ од 1. јануара 1973. вратила либерализацију за велики број производа.⁷⁹⁴

Табела 22. Југословенско-италијанска трговинска размена 1971-1973, у милионима лира, подаци Италијанског завода за статистику.⁷⁹⁵

Година	1971	1972	1973
Увоз Италије из Југославије	165.881	220.729	290.021
Извоз Италије у Југославију	272.272	250.568	311.814
укупан обим трговине	438.153	471.297	601.835
Биланс (према Југославији)	-106.391	-29.839	-21.793
процент дефицита	-24%	-6%	-4%

⁷⁹⁴ АЈ, 751-767, Информација о либерализацији робног режима увоза на почетку 1973, 31. јануар 1973.

⁷⁹⁵ Annuario statistico italiano 1974 Roma: Istituto centrale di statistica 1974, 305.

Привредне тешкоће Италије

Опадање италијанског извоза у Југославију није била последица само југословенских мера, већ и лошег стања италијанске привреде, у којем се налазила од 1970. године.⁷⁹⁶ Значајно проширење државе благостања резултовало је смањењем стопе сиромаштва са 19% на 7% и побољшањем здравственог и образованог система током 1970их година више него у било ком другом периоду у италијанској историји.⁷⁹⁷ Осим тога, значајно повећање зарада италијанских радника изборено штрајковима такође је допринело порасту стандарда становништва. Ипак, повећање зарада значило је и повећање трошкова производње и мању конкурентност Италије на међународном тржишту, што је довело до опадања извоза и индустријске производње и створило страхове о даљем повлачењу страног капитала из Италије.⁷⁹⁸ Према подацима које је имала Југославија, италијанска индустријска производња забележила је у мају 1971. године пад од 45% у односу на исти месец прошле године, трошкови живота порасли су за 5,1%, а број незапослених је био у константом порасту.⁷⁹⁹ Ова ситуација негативно се одражавала и на међусобну размену са Југославијом, будући да је била смањена појединих југословенских производа, нарочито дрвета, с обзиром на мању инвестициону и грађевинску делатност.⁸⁰⁰ Још један фактор који је довео привреду Италије у лошу позицију, била је криза међународног монетарног система везаног за долар (бретон-вудског система), за који је Италија била чврсто везана, а који је почетком 1970их година упао у кризу услед немогућности Сједињених Америчких Држава да одрже курс долара.⁸⁰¹

Почетком 1973, године, југословенски извештаји о Италији говорили су да се привредна ситуација променила на боље, након што је нова влада предузела низ конкретних мера и договорила се са синдикатима о замрзавању цена. На спољнотрговинском плану, италијански увоз је порастао знатно брже од извоза, што је била логична последица оживљавања индустријске производње, тако да је у првих седам месеци 1973. године, дефицит у италијанској каси износио преко 900 милијарди лира.⁸⁰²

Трговински биланс и оптимистичне перспективе 1973

На билатералном трговинском плану, 1973. година завршена је са највећим послератним нивоом укупне размене.⁸⁰³ Оно што је са југословенске стране посебно истакнуто као позитивна појава био је изостанак рестриктивних мера и жалба са италијанске стране, што је био још један знак да је италијанска привреда излазила из кризе.⁸⁰⁴ Приликом посете подсекретара Министарства спољне трговине Италије Ђулија Орланда Београду у октобру 1973. године, са обе стране је оцењено да је дошло до знатног побољшања трговинских односа, да је превазиђена криза која је постојала у периоду од 1968. до 1972. године и да се трговина

⁷⁹⁶ Раст италијанске привреде био је 5,9% 1970, 1,8% 1971. и 3,7% 1972. године, што је из данашње перспективе солидан привредни раст, али је тада схватан готово као рецесија, будући да је Италија претходних година остваривала далеко снажнији економски раст током „Златног доба“ („L'eta dell'Oro“.) Подаци Светске банке: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IT>, приступљено 7.8.2023.

⁷⁹⁷ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 284.

⁷⁹⁸ Исто, 285.

⁷⁹⁹ ДАМСП, ПА, 425669, Телеграм Генералног конзулата у Милану ДСИП-у, 4.7.1973.

⁸⁰⁰ 1971. година била је прва година после 1964. у којој је југословенски извоз у Италију забележио пад. (*Annuario statistico italiano 1963-1973*, Roma: Istituto centrale di statistica, 1963-1973.)

⁸⁰¹ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 285-6.

⁸⁰² Извештај генералног конзулата у Милану о актуелним привредним кретањима Италије и нека запажања о нашем извозу у Италију, за 1973, 28. септембар 1973

⁸⁰³ Видети табелу 19. (*Annuario statistico italiano 1974* Roma: Istituto centrale di statistica 1974, 305.)

⁸⁰⁴ АЈ, 751- 767, Извештај генералног конзулата у Милану о актуелним привредним кретањима Италије и нека запажања о нашем извозу у Италију, за 1973, 28. септембар 1973

коначно поново приближава уравнотеженој размени. Ђулио Орландо истакао је и да је југословенско-италијанска међусобна размена у прошлости показивала велике осцилације, и да је потребно увести више „реда“ и „усмеравања“ у све видове економске сарадње између две земље. Витеслав Ваничек, који је водио овај разговор са југословенске стране, сложио се са овом констатацијом и изразио југословенску подршку италијанским намерама да плански организује привреду у складу са југословенском у циљу веће комплементарности двеју привреда у будућности.⁸⁰⁵

И у већини других сусрета између представника две земље крајем године преовладавали су оптимистични тонови. Једини изузетак представљао је сусрет југословенског амбасадора Миша Павићевића и генералног директора у Министарству спољне трговине Арманда Фракасија почетком децембра, када је Фракаси изразио незадовољство развојем економским односа између две земље. Ипак, разлози за његово незадовољство нису били трговинске прилике, већ су били засновани на проблемима у реализацији послова у области економске и индустријске сарадње.⁸⁰⁶ Његово мишљење нису делили остали генерални директори у италијанском МСТ, МИП-у, и Министарству индустрије, које је посетио нови југословенски економски савезник Маркић убрзо после овог сусрета, који су дали општу позитивну оцену развоја економских односа.⁸⁰⁷ Истог мишљења био је и подсекретар за спољну трговину Ферари, са којим је разговарао амбасадор Павићевић, након његовог повратка из Југославије, који је са великим оптимизмом оцењивао тренутно стање у билатералним односима и њихов потенцијал.⁸⁰⁸

Југословенско-италијански трговински односи, успели су, дакле, да досегну равнотежу на високој међусобној размени, што је резултовало задовољством са обе стране. Ипак, управо у тренутку док су две државе славиле позитивне резултате у међусобној размени, нова криза, изазвана нафтним шоком из октобра 1973. поново је пореметила ову тешко успостављену равнотежу.

⁸⁰⁵ ДАМСП, ПА, 446432 Белешка о разговору Витеслава Ваничека, подсекретара у СССТ са Ђулио Орландом, подсекретаром у Минкомесу, одржаном у Београду, 25.10. 1973.

⁸⁰⁶ ДАМСП, ПА, 450859 Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ ССИП-у, 5.12.1973.

⁸⁰⁷ ДАМСП, ПА, 454044 Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ ССИП-у, 8.12.1973.

⁸⁰⁸ ДАМСП, ПА, 452665, Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 7.12.1973.

Развој индустријске и привредне сарадње 1970-1973

Покушај стварања новог Комитета

С обзиром на незавидне резултате деловања Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу у претходном периоду, на иницијативу Италије, током 1969. договорено је стварање новог специјалног политичко-економског („ad hoc“) комитета.⁸⁰⁹ Овај Комитет одржао је своје прво заседање у јануару 1970. године у Риму. Осим подршке коју је Југославија добила од Италије за предстојећу завршну фазу преговора са ЕЕЗ, резултати заседања нису били импресивни. Две стране су размениле мишљење о питањима извоза кукуруза и текстила, а Италија је обавестила Југославију да и даље разматра њене захтеве за наредну траншу финансијског кредита и обећала брзу ратификацију нових листа „Ц“ и „Д“ које су ишле уз Тришћански споразум о малограничној размени. Индустријска кооперација није чак ни поменута на овом заседању.⁸¹⁰

Овакав развој ситуације довео је до озбиљних преиспитивања начина сарадње између две државе. Дobar пример ставова Италије и Југославије по овом питању може се видети из разговора италијанског амбасадора Фолка Трабалце и заменика савезног секретара за спољну трговину, Бориса Шнудерла, који је вођен крајем фебруара 1970. године. Шнудерл је изложио незадовољство Југославије радом Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу, аргументујући то чињеницом да се велики део кооперације између југословенских и италијанских предузећа одвијао директно, без коришћења овог Комитета.⁸¹¹ Италијански амбасадор сматрао је југословенску оцену да Комитет није донео ништа позитивно у односима две земље сувише оштром и навео одређене позитивне резултате (повећање југословенског извоза, одобрене послове). Трабалца се сложио да је неопходно критички анализирати рад Мешовитог комитета и пронаћи „терапију“ која ће на правилан начин „оживети“ економске везе између Југославије и Италије. Признао је и да је велики део проблема у раду Комитета потицао због „међуресурске љубоморе“ која је постојала у Италији између МИП-а и осталих министарстава и обећао своје лично залагање у том смеру.⁸¹²

Пут савезног секретара за спољну трговину Мухамеда Хацића у Милано, на Милански сајам у априлу 1970, био је још једна прилика за састанак два министра и дискусију о мерама за превазилажење стагнације у економској сарадњи.⁸¹³ Позив Хацићу да посети Милански сајам упутио је нови италијански министар спољне трговине Марио Загари, пријатељски наклоњен према Југославији.⁸¹⁴ С обзиром да је нови „ad hoc“ политички комитет донео још слабије резултате, две стране су се сложиле да је потребно обновити институцију Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу, и што пре одржати ново заседање. Италијанска страна је предложила да се пре самог заседања Комитета, одржи један састанак Мешовите комисије за индустријску сарадњу, на коме би се детаљније дискутовало само о пословима кооперације. Договорено је да се овај припремни састанак одржи у Љубљани између 11. и 15. маја 1970. године.⁸¹⁵ Ипак, према извештају који је Амбасада у Риму добила

⁸⁰⁹ ДАМСП,ПА, 440, Информација о заседању Специјалног политичко-економског комтета СФРЈ-Италија, 5.1. 1970.

⁸¹⁰ ДАМСП,ПА, 43215, Телеграм Амбасаде у Риму ССИП-у, 26.1.1970.

⁸¹¹ ДАМСП, ПА, 48332, Белешка о разговору заменика ссст Б.Шнудерла са амбасадором Ф.Трабалзом и економским саветником Амбасаде Италије Д.Негретијем, 26.2. 1970.

⁸¹² Исто.

⁸¹³ АЈ, АЈ, 751-416, Извештај о путу СССТ Мухамеда Хацића на сајам у Милано и о разговорима са италијанским министром спољне Трговине, Мариом Загаријем, у времену 22-24.април 1970.

⁸¹⁴ ДАМСП, ПА, 413710, ССИП СССТ-у, Кабинету секретара, 9.4.1970.

⁸¹⁵ ДАМСП,ПА, 412841 телеграм ССИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 9.4.1970.

из Београда, на овом састанку, који су водили Еуђенио Карбоне из Министарства индустрије са италијанске стране и Борис Шнудерл са југословенске стране, није се одлучило ни о чему значајном, „ни од посебне хитности“. Једини важнији нови посао разматран на овом заседању био је додатни аранжман између Обода са Цетиња и италијанског Игниса који је предвиђао испоруке опреме од Игниса у вредности од 383 милиона долара, и обостране испоруке делова у укупној вредности од 5-7 милијарди лира у току наредних неколико година.⁸¹⁶ Осим овог посла, на заседању је одобрен и мањи посао кооперације између Стандарда из Осијека и Машиноинспекта из Загреба и фирме Аквила из Милана у вези производње делова за писаће машине уз обостране испоруке.⁸¹⁷ Одмах након овог састанка, започеле су припреме за заседање Мешовитог комитета на министарском нивоу које је било предвиђено за 24. и 25. јун у Београду. Будући да је на заседању у Љубљани констатовано да постоји већи број послова кооперације између југословенских и италијанских предузећа који нису покривени радом Комитета и констатована је потреба да се и они обухвате кредитима из заједничког фонда, Савезни секретаријат за спољну трговину започео је „истрагу“ о овим пословима, слањем писама републичким привредним коморама. У писму републичке привредне коморе СР Србије изнесено је да је интересовање српских предузећа за сарадњу са Италијом врло велико, али да предузећа нису упозната са могућностима коришћења кредита и других погодности на основу споразума о привредној, индустријској и техничкој сарадњи са Италијом. Привредна комора СР Србије навела је и шест предузећа⁸¹⁸ која су у том тренутку већ имала потписан споразум о сарадњи са италијанским партнерима, и која нису користила погодности на која су имала право.⁸¹⁹ У исто време и Савезни секретаријат је сазнао и за много већи посао који је тек био у повоју. Предузеће „Тигар“ из Пирота и „Пирели“ из Милана су још од 1969. године водили преговоре о међусобној сарадњи на подручју производње и извоза пнеуматика.⁸²⁰ Ови преговори интензивирали су се почетком 1970. године, када су представници две фирме на састанку у Милану постигли начелни договор о будућој сарадњи кроз неколико фаза.⁸²¹ Савезни органи убрзо су преузели кораке како би помогли ову сарадњу и укључили је у рад заједничких органа две државе. У јуну 1970, члан Савезног извршног већа и председник југословенског дела Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу Тома Гранфил у разговору са директором фабрике „Тигар“ Радмилом Марјановићем обећао је да ће говорити о овом послу на предстојећем заседању Комитета у Београду.⁸²²

⁸¹⁶ ДАМСП,ПА, 419953 Телеграм ССИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 28.5.1970.

⁸¹⁷ АЈ, 751-416, Извештај са састанка мешовите комисије, одржаном у Љубљани, 15. и 16. маја 1970.

⁸¹⁸ У питању су била предузећа: „Кристал“ (Горњи Милановац), „Металор“ (Лучани), „21. мај“ (Раковица), „Радијатор“ (Зрењанин), „ЕИ Ниш“, (Ниш), и „Керамика“ (Младеновац).

⁸¹⁹ АЈ, 751-416, Писмо Републичке привредне Коморе СР Србије СССТ-у, 7.5.1970.

⁸²⁰ АЈ, 751-416, Разговори између фабрике гумених производа Тигар из Пирота и фирме Пирели из Милана, по питању заједничког улагања средстава у проширење производних капацитета фабрике „Тигар“, 12.5.1970.

⁸²¹ Исто.

⁸²² АЈ, 751-416, Белешка о разговору Томе Гранфила, члана СИБ-а, са директором фабрике „Тигар“ о кооперацији Тигар-Пирели, 18.6.1970.

Оживљавање сарадње

Пето заседање Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу означило је поновно оживљавање овог органа, који се није састајао већ више од годину дана. На заседању се претежно дискутовало о стању међусобних односа и потенцијалима за даљи развој сарадње. Није било потписивања нових уговора о сарадњи, али су договорене бројне посете и разговори између представника две државе, тако да се може рећи да ово заседање представља почетак оживљавања односа у области сарадње између Италије и Југославије.⁸²³ Ново заседање, на коме је требало конкретизовати резултате разговора који су вођени, заказано је већ за децембар исте године, и требало је да се одржи у исто време када и посета Јосипа Броза Тита Италији.⁸²⁴ У разговору амбасадора Италије Фолка Трабалце и Томе Гранфила још једном је истакнут велики потенцијал индустријске кооперације и значај усклађивања привредног развоја две земље. Као најважније будуће послове кооперације Гранфил је навео предузећа Тигар и Пирели, затим фирме Космос и Алфа Ромео, и наравно, као најважнију сарадњу ону између Фијата и Завода Црвена Заставе, који је улазио у трећу фазу. Трабалца је истакао интерес Италије за сарадњу између нафтних компанија ЕНИ и ИНА, нарочито у области испитивања налазишта нафте и гаса у Јадранском мору.⁸²⁵

Као и у претходном случају, пре заседања Мешовитог комитета на министарском нивоу, одржан је састанак Мешовите комисије за индустријску сарадњу, којом су председавали потпредседници Комитета, Борис Шнудерл и Еуђенио Карбоне. Овај састанак одржан је на Бледу, почетком новембра, и на њему је припремљен план рада за VI заседање које је одржано првог и другог децембра у Риму.⁸²⁶ На овом заседању, Италија је коначно прихватила раније одбијени југословенски предлог о проширивању компетенција Мешовитог комитета и на остале аспекте економских односа, чиме је овај орган постао најважније тело које се бавило билатералним економским односима две земље, а краткотрајни политички „ad hoc“ комитет је угашен.⁸²⁷ У складу са тим, Комитет се на састанку бавио различитим питањима из области трговине, саобраћаја и финансија, а индустријска сарадња била је само једна од тема. Две стране су се сложиле да индустријска сарадња представља велики потенцијал, који није у потпуности искоришћен, и да примарна сврха индустријске кооперације треба да буде повећање југословенског индустријског извоза ради дугорочне стабилизације трговинских односа. Италијанска страна истакла је свој посебан интерес у области обојених метала, никла и хрома, као и за аутомобилску индустрију. Још један пројекат за који је Италија била јако заинтересована била је изградња гасовода СССР-Италија, који је требало да прође кроз Мађарску и Аустрију. С обзиром да би пролазак кроз Југославију био економичније решење за Италију, а користио би и Југославији, две стране су започеле разговоре о спровођењу и овог посла. Југословенска делегација поново је изнела молбу за царинске олакшице за индустријску робу која се производила у кооперацији, сматрајући да је то једини начин да се индустријска кооперација значајније унапреди.⁸²⁸

⁸²³ АЈ, 751-416, Извештај са одржавања V заседања Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, 24-25.5.1970.

⁸²⁴ АЈ, 751-416, Белешка о разговору Д. Шошкића са П.Форестијем, помоћником економског саветника амбасаде Италије у Београду, на дан 31.септембар 1970.

⁸²⁵ АЈ, 751-416, Белешка о разговору Томе Гранфила са амбасадором Италије Фолком Трабалзом, 25.9.1970.

⁸²⁶ ДАМСП,ПА, 441421, СИБ ДСИП-у, Комисији за координацију преговора и сусрета, 5.11.1970.

⁸²⁷ АЈ, 751-416, Извештај о VI заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу између Југославије и Италије, одржаном у Риму, 1.и 2.децембра 1970.године, 10.2.1971, 1-2.

⁸²⁸ Исто, 6-11.

Укупна вредност одобрених послова који су закључени до овог заседања износила је 45 милиона долара и била је у целости финансирана из италијанског дела кредита.⁸²⁹ Само један посао кооперације финансиран из овог фонда био је комплетиран у потпуности: посао између италијанског Кастора и предузећа Раде Кончар у области машина за прање. Код још два посла, извршење договореног је још увек трајало – то је био случај у сарадњи Обода са Цетиња и фирме Аспера Фриго у области мотора и компресора за фрижидере, и фирма Неки и Владо Багат које су производиле шиваће машине. Код осталих, мањих послова, сарадња је тек требало да почне. Још један велики посао, одобрен на ранијем заседању, између Кастора и Алфа Ромео, још увек се налазио у почетној фази због тешкоћа које је имала Алфа Ромео.⁸³⁰

На VI заседању разматрано је и пет нових послова, од којих је посебан значај имала кооперација између предузећа Пирели и Тигар у области производње гума. Према уговору који су потписале ове две фирме, Пирели је требало да изгради постројење за производњу аутогума у Југославији у вредности од пет милијарди лира, за шта је одобрен кредит предузећу Тигар са роком отплате од пет година. Осим тога, овај уговор подразумевао је и трансфер технологије и опреме у вредности од 3,3 милијарде лира, за шта је „Тигру“ одобрен кредит на период од седам година, као и будућу куповину југословенских производа од стране Пирелија. Остали послови који су разматрани, били су послови између Сניה Вискозе и Товарна целулозе (сектор целулозе), Занусија и Раде Кончара (електрични апарати за домаћинство), Сניה Вискозе и Унис Сарајево (постројења за производњу боца и вентила аеросол) и Ломбардинија и 21. мај Кнежевац (мотори за пољопривреду). Оно што је за Југославију било најважније, било је то што су сви ови послови имали карактеристике „праве кооперације“, односно подразумевали су, не само куповину опреме и технологије на кредит од италијанских партнера, већ и заједничку производњу и трансфер, као и куповину робе произведене у Југославији.⁸³¹

Наредних месеци, индустријска сарадња је успешно настављена: следећи састанак Мешовите комисије одржан је у Титограду у марту 1971. године.⁸³² Документи из овог периода говоре да је било и одређених проблема у извршавању послова. Два југословенска предузећа, Југовинил, које је сарађивало са фирмом Батагион из Бергама, и Мобилиа - Иво Маринковић из Осијека које је имало уговор са фирмом Суперал Офићине Меканика о увозу опреме и машина, нису могла да остваре испоруке које су договориле са својим италијанским партнерима, јер је Италија забранила извоз опреме на кредит у Југославију због прекорачења кредитног плафона.⁸³³ Проблем је имало и предузеће Обод Цетиње, које је преко ССИП-а писало Амбасади у Риму са жалбом да италијански органи у мају 1971. године још нису издали потребне сагласности за реализацију послова са италијанским партнерима Игнис и Наскимбеном, који су одобрени још у јуну 1970. године на Петом заседању Мешовитог комитета.⁸³⁴ Ипак, одговор амбасаде био је неочекиван. Према информацијама које је имала Амбасада, италијански органи одобрили су ове послове још у децембру 1970. године, што је значило да су Игнис и Наскимбен могли да обаве договорену испоруку робе још пре шест месеци. С обзиром да се очигледно радило о непоштовању договора од стране ова два

⁸²⁹ Првобитан споразум подразумевао је фонд од 25 милиона долара за финансирање послова кооперације – 20 милиона са италијанске стране и 5 милиона са југословенске стране. Касније је овај плафон укинут. (ДАМСП, ПА, 449309 Извештај о заседању југословенско-италијанске мешовите комисије, 10.12.1964)

⁸³⁰ АЈ, 751-416, Записник са VI заседања Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу између Југославије и Италије, одржаног у Риму, 1. и 2. децембра 1970. године, 10.2.1971, 1-2.

⁸³¹ Исто, 4-7.

⁸³² ДАМСП, ПА, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у, 5.3.1971.

⁸³³ ДАМСП, ПА, 8592 телеграм Друге управе Амбасади СФРЈ у Риму, 4.3.1971.

⁸³⁴ ДАМСП, ПА, 420017, телеграм Друга управа Амбасади, 21.5.1971.

италијанска предузећа, и покушаја лажног пребацивања одговорности на италијанску владу, Амбасада је у овом случају препоручила Ободу да тражи одштету од Игниса и Наскимбена.⁸³⁵

Још потешкоћа која је избила била је то што након формирања нове југословенске савезне владе, није именован нови југословенски део Мешовите комисије за индустријску сарадњу.⁸³⁶ Услед тога, Комисија се, након састанка у Титограду није састала све до јуна 1972. године, дакле готово годину и по дана. За новог потпредседника Мешовитог комитета, односно председника Мешовите комисије и шефа југословенске делегације одређен је Дмитар Бојковски, заменик савезног секретара за спољну трговину (наследио Бориса Шнудерла), а заседање је одржано у Риму.⁸³⁷

Врхунац индустријске кооперације

Ипак, пауза у састанцима није утицала на укупан обим економске сарадње. Штавише, према подацима који су изнесени на састанку у Риму, индустријска сарадња се од почетка 1972. године налазила у периоду свог највећег замаха. Током првих седам година (1964-1971) рада у оквиру Мешовитог комитета одобрено је послова у вредности од 32 милијарде лира (51 милион долара), а само у току последње године одобрено је послова у вредности од 44 милијарде лира! (70 милиона долара).⁸³⁸ Индустријска сарадња није се још развила у толикој мери да би довела до равнотеже у трговинској размени, али ствари су се дефинитивно кретале у том правцу. У првих пет месеци 1972. године југословенски извоз у Италију се повећао за око 37%, што је великим делом потицало од повећања извоза индустријских производа произведених у оквиру индустријске кооперације.⁸³⁹

Поред квантитета, не мање значајан моменат био је и квалитет нових послова. Раније су првенствено одобрени послови из области апарата за домаћинство, аутомобилског сектора и сличних прерађивачких сектора, док су последњи послови склапани и у секторима у којима је Југославија располагала знатном сировинском базом и капацитетима, као што су били сектори прераде целулозе, хемијске индустрије, индустрије обојених метала и неметала, и бродоградње.⁸⁴⁰ Сем тога, у новим одобреним пословима могли су се запазити и други позитивни моменти за југословенску страну, као што су постепено повећање југословенских контраиспорука и, све већи интерес па и конкретни послови улажења италијанских партнера са сопственим капиталом у послове са југословенским привредним организацијама.⁸⁴¹ Другим речима, док су се раније одобрени послови најчешће сводили на испоруке италијанске опреме на кредит, нови послови имали су одлике правих пословних кооперација на једнаким основама, што је несумњиво говорило о напредовању југословенско-италијанских односа.

Ипак, и даље су постојале одређене потешкоће. За Југославију постојао је већ поменути проблем неодобравања појединих послова увоза на кредит из Италије, због искоришћавања плафона задужења Југославије у Италији, који је интерно утврђен на 245 милијарди лира (400 милиона долара). Југословенски предлог за решење овог проблема био је да се плафон

⁸³⁵ ДАМСП, ПА, 420904 телеграм амбасаде Другој управу, 28.5.1971.

⁸³⁶ АЈ, 751-687, Годишњи извештај Амбасаде СФРЈ у Риму за 1972, 4-5.

⁸³⁷ ДАМСП, ПА, 425301 Извештај са састанка Комисије за индустријску сарадњу са Италијом, одржаном у Риму, 26. и 27. јуна 1972, 20.7.1971, 1.

⁸³⁸ Исто, 2.

⁸³⁹ АЈ, 751-687, Записник са састанка Комисије за индустријску сарадњу са Италијом, одржаном у Риму, 26. и 27. јуна 1972., 20.7.1972.

⁸⁴⁰ ДАМСП, ПА, 425301 Извештај са састанка Комисије за индустријску сарадњу са Италијом, одржаном у Риму, 26. и 27. јуна 1972., 20.7.1972.

⁸⁴¹ АЈ, 751-687, Записник са састанка Комисије за индустријску сарадњу са Италијом, одржаном у Риму, 26. и 27. јуна 1972., 20.7.1972.

задужења не ангажује са пуном вредношћу послова већ да се терети само са износима који ће у току текуће године бити реализовани. Шеф италијанске делегације сагласио се са овим резонавањем, али је истакао да није могуће ништа променити у систему плафона кредитних задуживања, с обзиром да је такав систем исти према свим земљама.⁸⁴²

Југословенска делегација поново је изнела и проблем висине царинских оптерећења код увоза робе произведене у оквиру индустријске сарадње. Истакнут је ранији став да би за послове индустријске кооперације било добро обезбедити повољније царинске стопе, и напоменуто да југословенски прописи омогућују смањење или укидање царинских тарифа код ових послова на бази реципроцитета. Овај проблем нарочито је био изражен код дорадних послова, приликом који је Југославија царинила само додатну вредност, а Италија је, на бази прописа ЕЕЗ, примењивала царинску стопу за финални производ уз добијање стопе за сировину. С обзиром да су сировине најчешће биле ослобођене царине, то је у пракси значило да се за дорадне послове у Италији плаћала пуна царина. Италијанска делегација напоменула је да је напредак по овом питању већ постигнут применом опште шеме преференцијала на увоз из Југославије, и да ће бити тешко обезбедити додатне концесије, с обзиром да је то претежно зависило од ЕЕЗ. Као и у претходном питању, Карбоне је изразио своју личну подршку овој идеји, и истакао да је Министарство индустрије, чији је он био представник, спремно да подржи Југославију приликом залагања код ЕЕЗ. Ипак, Карбоне је упозорио и да у Италији постоје супротна гледишта у односу на ово питање, тако да Југославија не може очекивати подршку читаве италијанске владе. У закључку југословенског извештаја о овом заседању, посебно је истакнуто лично залагање Карбонеа, што раније није био случај, будући да је Министарство индустрије често затезало односе са Југославијом.⁸⁴³

Слични проблеми постојали су између две стране и на наредном заседању, овог пута на министарском нивоу, које је одржано у Београду у марту 1973. године. Ово заседање било је седмо од 1964, и прво у последње две године; ово је такође било прво заседање на коме је председник југословенског дела Комитета био Борисав Јовић, који је наследио Тому Гранфила на месту члана СИВ-а задуженог за економске односе са иностранством. И на овом заседању истакнут је даљи успешан развој индустријске сарадње и њена улога у балансирању трговинског биланса између две земље током 1972. године. Италијанска делегација је била посебно заинтересована за информације о новим југословенским прописима о дугорочној производној кооперацији са иностранством. Са југословенске стране објашњено је да нови прописи подразумевају нове облике производне кооперације, повећавају минималан број година на који је било могуће закључити уговор о дугорочној кооперацији (са три на пет година), и омогућавају да испоруке у оквиру сарадње не морају обухватити само размену робе више, већ се могу тицати и права индустријске својине (лиценце, патенте и know-how). Ова последња одредба имала је нарочит значај у погледу могућности за дугорочну индустријску кооперацију између југословенских и италијанских предузећа у овој области, што је раније решавано уговорима о пословно-техничкој сарадњи.⁸⁴⁴

Најважнија новина на овом заседању била је то што су по први пут одређени послови стављени ван снаге и поништени. Ово је учињено с обзиром на дуге и нерешиве проблеме у сарадњи између ових предузећа због којих је извршење посла одлагано у недоглед, а ови послови су „заузимали“ кредитни простор за неке нове, перспективније сарадње. Ван снаге стављено је укупно шест послова, у укупној вредности од 15,7 милијарди лира. Већина ових послова била је мањег обима, са једним изузетком: посао између Косиндита и Југовинила који је вредео 12,5 милијарди лира. Осим ових послова, одлучено је да се поједина предузећа

⁸⁴² ДАМСП, ПА, 425301 Извештај са састанка Комисије за индустријску сарадњу са Италијом, одржаном у Риму, 26. и 27. јуна 1972, 20.7.1972.

⁸⁴³ Исто, 10-12.

⁸⁴⁴ АЈ, 751-826, Извештај о VII заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу између Југославије и Италије, одржаном у Београду, 5. и 6. марта 1973, 6.4.1973, 2-5.

„опомену“ и да се пажљиво прати извршење још седам индустријских кооперација, уз могућност да се на следећем заседању и они пониште.⁸⁴⁵

На заседању је такође одобрено још чак четрнаест нових послова, што је било највише до тада на једном заседању. Неки од ових послова били су прилично велики по обиму и значају. Италијанска фирма Ансалдо потписала је уговор са предузећем Туро Ђаковић о изградњи термоелектране Урињ у Ријеци, за шта је одобрен кредит од 9 милијарди лира. Фијат је договорио више сарадњи са југословенским партнерима: са Железаром Шторе у сектору пољопривредних машина и делова, и са својим старим партнером Заводима Црвена Застава о области производње камиона у вредности од 4,5 милијарде лира (повећање у односу на ранији уговор од 2,5 милијарди).⁸⁴⁶ Још један занимљив посао био је између Генерале Импијанти и Интерекспорта, који је подразумевао извоз фабрика за производњу монтажних елемената за грађевинарство на Кубу. Иако не толико крупан по обиму (1,6 милијарди лира), овај посао значајан је пре свега као први пример индустријске кооперације који је подразумевао сарадњу у трећој земљи (Куби). Генерале Импијанти била је уједно и фирма којој је на овом заседању одобрен највећи посао кооперације по обиму. У питању је био посао склопљен са новосадским предузећем Дунав-Тиса-Дунав у сектору производње пољопривредне опреме. Две стране договориле су испоруке италијанске опреме у Југославију и реципрочне испоруке пољопривредно-прехранбених производа у Италију у вредности од чак 35 милијарди лира до 1984. године. Овај посао је због свог обима био подељен у етапе, тако да је у почетној фази одобрен износ од 2,7 милијарди лира кредита од стране Мешовитог комитета.⁸⁴⁷

Нова, знатно активнија клима у индустријској сарадњи огледала се и у још једној мери коју је донео Мешовити комитет. Две стране договориле су се да сваки посао чија реализација не почне у року од шест месеци од одобравања стави ван снаге, како би се ослободиле финансијске снаге за друге послове.⁸⁴⁸

Све ово указивало је да су односи у области индустријске кооперације досегли нови ниво и коначно су се одвијали онако како је то било замишљено готово десет година раније. Индустријска кооперација почела је да представља важан фактор у трговинским односима, и нарочито, да игра улогу у побољшању структуре југословенског извоза, што је био циљ који је југословенска влада дуго покушавала да оствари. Осим овог, најважнијег начина, и други облици сарадње између две земље имали су утицаја на трговински биланс, али су за разлику од индустријске кооперације, две земље показивале различит степен интересовања за њих.

Сарадња на трећим тржиштима

Италија је имала иницијативу у пословима сарадње на трећим тржиштима. Иако су ранији преговори са Југословенима о овом питању завршени неуспешно, представници Италије наставили су да износе своје предлоге и у овом периоду. Ипак, договор на овом пољу било је тешко постићи, због супротних виђења две државе феномена сарадње на трећим тржиштима. Италија је од Југославије очекивала да њена предузећа прекину са праксом „нелојалне конкуренције“ у трећим земљама – другим речима, да препусте лицитације за послове италијанским предузећима у одређеним земљама где оне имају посебан интерес у замену за одређену „компензацију“.⁸⁴⁹ Пример овог става можемо видети у случају лицитације

⁸⁴⁵ Исто, 6-7.

⁸⁴⁶ Исто, 9-10.

⁸⁴⁷ АЈ, 751-826, Извештај о VII заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу између Југославије и Италије, одржаном у Београду, 5. и 6. марта 1973, 6.4.1973, 12-13.

⁸⁴⁸ Исто, 15.

⁸⁴⁹ ДАМСП, ПА, 424816 Телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ДСИП-у, 1.7.1971.

за пројекат наводњавања у Ирану, о чему говори један извештај Амбасаде СФРЈ у Риму.⁸⁵⁰ Наиме, Амбасаду је посетио представник италијанског МИП-а, Капело, и затражио да Југославија утиче на домаћа предузећа Југоинвест и Ингра, како би се „договорила“ са италијанским предузећем „Societa Bonifica“, и препустили му посао наводњавања. Италијанска аргументација полазила је од тога да је Societa Bonifica већ учествовала у изградњи једног пројекта у Ирану, и да је извршила значајне инвестиције у грађевинску и другу инфраструктуру, тако да је „веома заинтересована“ да добије ту лицитацију. Економски саветник Стојковић одговорио је да југословенска предузећа „у принципу“ нису спремна да „картелишу“ са било којим фирмама да би радила „на штету земаља у развоју“, али је обећао да ће пренети ову „пословну понуду“ Југоинвесту и Ингри. Капело је истакао да би била велика штета да дође до конкуренције на обострану штету и још једном изразио наду у постизање „здравог пословног договора“.⁸⁵¹

Убрзо након овог случаја, на позив италијанске организације ICEPS⁸⁵², која је обједињавала италијанске грађевинске и пројектантске организације које су сарађивале са земљама у развоју, одржан је састанак између југословенских и италијанских привредних организација по питању сарадње на трећим тржиштима. Покровитељи овог састанка били су, са италијанске стране Марио Загари, министар за спољну трговину, а са југословенске стране члан СИБ-а Тома Гранфил, који су и отворили овај састанак са говорима у којима је истакнута жеља за бољом и широм сарадњом. Ипак, упркос овом пријатељском почетку, убрзо је на састанку дошло до размене оштро супротстављених ставова, па и оптужба. Италијанска делегација критиковала је југословенска предузећа због „одузимања“ послова италијанским предузећима давањем ниских цена за извођење грађевинских радова. Док је са југословенске стране таква пракса сматрана нормалном тржишном конкуренцијом, италијанска је југословенску конкуренцију сматрала „нелојалном“, „непотребном“, и „штетном по међусобне односе“. Као додатни аргумент за овакве оптужбе, италијанска делегација је изнела то да су југословенске привредне организације „државне“, за разлику од италијанских приватних, и да су због тога у стању да са успехом и по ниским ценама конкуришу на лицитацијама.⁸⁵³

Југословенска делегација је оштро одговорила на ове оптужбе, одбацујући тврдње да су југословенска предузећа државна и у бољем положају, и оптужујући италијанска предузећа за покушај монополизације лицитација на трећим тржиштима на штету земаља у развоју. Поновљен је став да југословенска предузећа нису нимало заинтересована за договарање са италијанским ради постизања виших цена на лицитацијама на терет земаља у развоју, и да је боље препустити да најповољнија понуда победи у складу са законима тржишта и конкуренције. За југословенску страну сарадња на трећим тржиштима подразумевала је заједничко учешће у обављању и кредитирању послова и поделу ризика у зависности од финансијског удела, односно заједничко лицитирање за пројекте где обе стране могу комплементарно учествовати.⁸⁵⁴

Иако је састанак завршен у пријатељском тону, спуштањем тонова и повлачењем оптужба, није постигнут никакав конкретан договор. Две стране су се сложиле да је потребно

⁸⁵⁰ ДАМСП,ПА, 427817 Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 27.7.1971.

⁸⁵¹ ДАМСП,ПА, 427817 Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 27.7.1971.

⁸⁵² ICEPS: Istituto per la cooperazione economica con paesi in sviluppo – срп. Институт за економску сарадњу са земљама у развоју.

⁸⁵³ ДАМСП,ПА, 433935 Извештај са састанка југословенских и италијанских привредних организација из области грађевинарства по питању сарадње на трећим тржиштима, 8. 9.1971, 1-5.

⁸⁵⁴ Исто, 6.

одржати још састанака како би се решили проблеми у односима и приближили ставови две стране.⁸⁵⁵

Било је јасно да две државе, иако су се декларативно изјашњавале у прилог међусобној сарадњи на трећим тржиштима, имају сасвим другачија виђења тога како би та сарадња требало да изгледа. Због тога су преговори по овом питању били дуги и тешки. Годину дана касније, ствари се нису много помакле: у извештају са заседања Мешовите комисије за индустријску сарадњу из јуна 1972. године, наведено је да је сарадња на трећим тржиштима још „у почетној фази“. Југославија је и даље категорички одбијала било какву врсту „договора“ о лицитацијама, и држала се предлога о заједничком наступању и заједничком раду на међународним пројектима, за шта италијанска страна очигледно није била заинтересована.⁸⁵⁶ Ствари се нису помакле са мртве тачке ни крајем 1973. када имамо нову информацију о сарадњи на трећи тржиштима од Генералног конзулата у Милану. Конзулат је подсетио на састанак између југословенских и италијанских предузећа која изводе инвестиционе радове у иностранству из 1971. године, и истакао да поновни састанак, иако договорен, никада није одржан.⁸⁵⁷

Осим сарадње на трећим тржиштима, Италија је показивала и посебан интерес за добијање посла градње прве нуклеарне електране у Југославији. Југославија је добила три понуде за изградњу електране, која је требало да се сагради у Кршком: једна је била понуда Генерал Електрика и италијанског Ансалда, у којој је италијански партнер учествовао са 50%; друга је била немачка понуда Унион Крафт Верке Сименса, у којој је италијански Фијат учествовао са 10%, и трећа је била понуда америчког Вестингхауса. Италијански амбасадор Валтер Макота ургирао је код савезног секретара за спољну трговину Емила Лудвигера да Југославија прихвати понуду у којој учествује Ансалдо, или „макар“ понуду у којој је партнер био Фијат.⁸⁵⁸ Исту „молбу“, да се прихвати понуда Ансалда, изнео је и подсекретар у италијанском МСТ Ђулио Орландо приликом посете Београду у октобру 1973. приликом разговора са Витеславом Ваничеком, подсекретаром у СССТ.⁸⁵⁹

Ипак, југословенска страна није услишила ове молбе. За посао изградње електране у Кршком одабран је амерички Вестингхаус, што је изазвало „чуђење и разочарење“ са италијанске стране.⁸⁶⁰ Италији је поручено да је Вестингхаус имао најбољу понуду и да не треба „драматизовати“ губитак посла, с обзиром да су одлучивали „чисто пословни интереси.“⁸⁶¹ Као и у претходном случају сарадње на трећим тржиштима, концепције о појму сарадње очигледно се нису поклапале између две земље, будући да Југославија није била спремна на уступке, то јест, на „намештање“ лицитација, као вид развијања добросуседских односа са Италијом. С друге стране италијанско незадовољство због недобијања посла у изградњи нуклеарне електране у Кршком, отворено је исказано чак и на нивоу Министарства иностраних послова.⁸⁶²

⁸⁵⁵ Исто, 10.

⁸⁵⁶ АЈ, 751-687, Записник са састанка III мешовите комисије, предвиђене југословенско-италијанским трговинским споразумом од 1. јула 1967. Састанак је одржан у Риму од 28. јуна до 1. јула 1972, 1.7.1967.

⁸⁵⁷ ДАМСП, ПА, 450720 Телеграм Генералног конзулата у Милану ССИП-у, 20.11. 1973.

⁸⁵⁸ АЈ, 751- 826, Белешка о разговору Емила Лудвигера, савезног секретара за спољну трговину, са Ђузепеом Макотом, амбасадором Италије у Београду, на дан 5.10.1973.

⁸⁵⁹ ДАМПС, ПА, 446432 Белешка о разговору Витеслава Ваничека, подсекретара у СССТ са Ђулио Орландом, подсекретаром у Минкомесу, одржаном у Београду, 25.10. 1973.

⁸⁶⁰ ДАМПС, ПА, 450859 Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у, 5.12.1973.

⁸⁶¹ ДАМПС, ПА, 453803 Белешка о разговору В.Ваничека, подсекретара са А.Фераријем, подсекретаром у МСТ, на дан 3.12.1973..

⁸⁶² ДАМПС, ПА 454044, шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ ССИП-у, 8.12.1973.

Малогранични промет и аранжман Центро-Југ

Југославија је, са друге стране, имала иницијативу на пољу преговора о малограничном промету и сарадњи пограничних подручја две земље. Осим пограничне размене у пределу бивше Слободне територије Трста, дефинисане Тршћанским и Горичким споразумом и додатно проширене успостављањем сајма Алпе-Адриа, Југославија је желела да обезбеди још један овакав споразум између приобалних подручја Југославије и Италије са обе стране Јадранског мора. Овај аранжман у југословенским документима називао се повремено „Центро-Југ“, или „Југ-Југ“, и односио се примарно на сарадњу између јужних подручја Италије (област Пуља), и Црне Горе. С обзиром да Италија није прихватала југословенске иницијативе по овом питању на државном нивоу, са југословенске стране је покренут контакт између Привредних комора приобалних градова, са надом да ће се на овом, нижем нивоу, бити могуће постићи договор. Тако је дошло до састанка локалних представника две земље почетком 1971. године у Барију, на ком је постигнут договор о компензационом сајамском аранжману, сличном већ постојећем Алпе-Адриа сајма.⁸⁶³ На овом састанку, одржано 24. и 25. марта, учествовали су представници Савезне привредне Коморе, Привредне коморе СР Црне Горе из Титограда, и основних привредних комора из Мостара и Сплита са југословенске стране и Трговинских комора у Барију, Анкони и Пескари са италијанске стране. Две стране договориле су листу од 29 врста производа за извоз Југославије у Италију, и са друге стране 18 производа за извоз Италије у Југославију, обе у укупној вредности од 2 милијарде лира. Ови производи требало је да се извозе у оквиру компензационог сајамског аранжмана на посебном рачуну, слично већ постојећем сајму Алпе Адриа. Гледано по вредности, најважнији југословенски производи на овим листама били су стока и месо, дрво и производи од дрвета, метални и хемијски производи и памучне и ланене тканине. Са италијанске стране, највећи део вредности овог извоза односио се на машине и апарате, затим грађевински материјал, и воће, поврће и агруме.⁸⁶⁴ Ипак, овај договор је без одобрења на државном нивоу био само мртво слово на папиру, а било је тешко добити сагласност Италије за његово спровођење. Два месеца касније, након што није било никакве реакције од Италије на постизање овог споразума, представници југословенске амбасаде отишли су у Министарство спољне трговине да се распитају о овом питању. Генерални директор Фракаси говорио је са доста песимизма о могућности примене споразума, уз основну примедбу да се море тешко може сматрати границом, и да би такав преседан могао довести Италију у незгодну ситуацију.⁸⁶⁵ Неколико месеци касније став Италије није се променио, што је предочено саветнику Стојковићу у још једном разговору око овог питања.⁸⁶⁶

Ипак, Југославија није одустајала од овог аранжмана, што је можда била последица изразите заинтересованости СР Црне Горе за ово питање.⁸⁶⁷ У октобру 1971. године, из ДСИП-а је у Амбасаду у Риму стигло наређење да се Италији преда нота „у вези са одобравањем аранжмана Центро-Југ“.⁸⁶⁸ Уз то, дато је и детаљније упутство Амбасади да се позове на све претходне разговоре и начелне договоре између две стране (не само на договор привредних комора), и да се заузме флексибилнији став у погледу договора. Конкретно, Амбасада се

⁸⁶³ ДАМПС,ПА, 413129, СПК СССТ-у, Одобрење сајамског компензационог аранжмана између подручја Средњег и Јужног Јадрана Југославије и Италије, 31.3.1971.

⁸⁶⁴ ДАМСП, ПА, 413129, Протокол о договору постигнутом на заједничком заседању представника Савезне привредне Коморе - Београд, Привредне коморе СР Црне Горе - Титоград, и основних привредних комора Мостар и Сплит са једне стране и Трговинских комора у Барију, Анкони и Пескари са друге стране, о закључењу Међународног финансијско-компензационог сајамског аранжмана између Средње и Јужног Јадрана СФР Југославије и Републике Италије, одржано у Барију, 24. и 25. марта 1971.године.

⁸⁶⁵ ДАМСП,ПА, 417553, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 5.5.1971.

⁸⁶⁶ ДАМСП,ПА, 426100 Телеграм Амбасаде СФРЈ ДСИП-у, 12.7.1971.

⁸⁶⁷ АЈ, 751-687, Писмо РИВ СР ЦГ СССТ-у поводом VIII заседања Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, 21.6.1972.

⁸⁶⁸ ДАМСП, ПА, 438291, телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Риму, 18.10.1971.

упућује да усмено изнесе да је Југославија спремна да размотри проналажење „практичне солуције без икаквог публицитета“, уколико Италији постављање договора у писменој форми представља неку врсту споразума у супротности са обавезама према ЕЕЗ. У питању је дакле био својеврстан „тајни“ предлог Југославије за Италију, како би се избегао механизам ЕЕЗ и реакција других земаља које би могле тражити сличне концесије по принципу преседана. Према мишљењу ДСИП-а, за остваривање договора било би довољно да Италија овласти једну банку на Југу преко које би ишла сва плаћања по споразуму, и која би водила посебан рачун, у договору са Министарством спољне трговине. На тај начин, могло би се постићи да само представници те банке, привредници из Пуље и Министарство спољне трговине Италије буду упознати са овим незваничним договором.⁸⁶⁹

Генерални директор Фракаси је, испрва, као и раније изнео познате италијанске резерве у вези сарадње на југу, али се након што је чуо југословенски „тајни предлог“, поставио флексибилније. Истакао је да у Министарству спољне трговине постоји добра воља да се „нешто реши“, нарочито у случају да се овај аранжман организује преко сајамских манифестација.⁸⁷⁰ На италијанско МСТ извршен је притисак и са домаће стране, од стране привредника: у месечној ревији „Италјуг“, главни уредник је објавио „Отворено писмо министру Загарију“, у којем је критиковао званичну италијанску одлуку да се овакав аранжман одбије, и затражио да се размотре други видови сарадње, „макар и врло еластичном формулом којој не би требало нужно дати међувладину потврду.“⁸⁷¹ Италијанско МСТ је 30. децембра одбило да одобри споразум („Центро-Југ“) потписан у Барију између СПК, Републичке коморе Титоград и основних привредних комора Мостар и Сплит с једне и трговинских комора у Барију, Анкони и Пескари са друге стране, али је, незванично југословенску амбасаду обавестило да се „разматрају и друге опције за договор.“⁸⁷² Италија је преко Амбасаде понудила формирање мешовитих предузећа чије би функционисање, уз посебне повластице, омогућавали надлежни органи две државе.⁸⁷³ ССИП је позитивно реаговао на овај предлог, и обећао да ће упознати заинтересоване комор Црне Горе, Мостара и Сплита са њим. Амбасади је поручено да је то сада ствар привредника и локалних органа две земље, и да Амбасада не треба ништа више да предузме, чиме је овај случај нестао из даљих докумената савезних органа и преселио се у неформалну сферу договора на локалном нивоу.⁸⁷⁴

Југославија је имала више успеха у проширивању сарадње у пограничним областима обухваћеним Тршћанским и Горичким споразумом, будући да је тај споразум већ био потписан и одобрен од стране ЕЕЗ. Још 1969. године, на састанку Мешовите комисије за трговински споразум између Југославије и Италије, договорено је проширење и повећање лиса Ц и Д, које су се односиле на бесцаринску размену уз Тршћански споразум.⁸⁷⁵ Ипак, иако је Југославија ратификовала ове листе одмах након постизања договора, Италија је то учинила тек две године касније, чиме су оне коначно ступиле на снагу.⁸⁷⁶ На листи „Ц“, која се односила на бесцарински увоз Италије из Југославије, доминирале су говеда и свеже говеђе, у вредности од око 2 милијарде лира. Листа „Д“, која је означавала бесцарински увоз из Италије, била је далеко избалансирана, и садржала је готово 30 врста производа; највећа вредност појединачно односила се на увоз пољопривредних машина (350 милиона лира), и производа од керамике и порцелана за домаћинство (300 милиона). Укупна вредност обе листе била је по

⁸⁶⁹ ДАМСП,ПА, 438291, Друга управа амбасади СФРЈ у Риму, 18.10.1971.

⁸⁷⁰ ДАМСП,ПА, 440761, Телеграм амбасаде СФРЈ у Риму ДСИП-у, 5.11. 1971

⁸⁷¹ „Отворено писмо министру Загарију“, *Italjug* 22/1971.

⁸⁷² ДАМСП,ПА, 41292 писмо Амбасаде СФРЈ у Риму ССИП-у 7.1.1972.

⁸⁷³ ДАМСП,ПА, 4530 Шиф.телеграм. Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 5.1.1972.

⁸⁷⁴ ДАМСП,ПА, 4530/22, Шиф.телеграм, ССИП Амбасади СФРЈ у Риму, 12.1.1972.

⁸⁷⁵ ДАМСП, ПА, 416681, Протокол 1.састанка МК предвиђене југословенско-италијанским Трговинским споразумом од 1.јула 1967, 30.април.1969.

⁸⁷⁶ ДАМСП,ПА, 421831, Вербална нота Амбасаде Италије, 22.5. 1971.

2,8 милијарде лира.⁸⁷⁷ Ипак, у годишњем извештају Амбасаде за 1971. годину, наводи се да је ратификација ових листа извршена превише касно, тако да се током 1971. године локална размена није одвијала на задовољавајућем нивоу, уз пуно примедби на актуелност листе производа, с обзиром да је листа направљена још 1969. године. У Амбасади се предлаже да се питање ревизије листа покрене тек онда када се буде утврдило да се она може брзо и дефинитивно спровести, како се не би поново дошло у ситуацију чекања Италије да ратификује договорено.⁸⁷⁸ С друге стране, стање у оквиру регионалног сајамског аранжмана Алпе Адриа било је избалансирано, али је постојала потреба југословенских привредника да увозе више од оног што су извозили, што није било могуће због компензационог карактера овог сајма.⁸⁷⁹

Стање у малограничном промету наставило је да се погоршава и током 1972. године. На IV састанку Мешовите комисије по трговинском споразуму у марту 1973. године, посвећена је значајна пажња пограничној размени. Југословенска страна је изразила забринутост због врло високог салда у оквиру малограничног промета, који је, по мишљењу Југославије био последица неповољне структуре листе „Д“ (југословенског бесцаринског увоза из Италије), која више није одговара реалним југословенским потребама. Италијанска делегација се сагласила са овом констатацијом, и прихватила да се формира мешовита радна група са задатком да испита све настале тешкоће у сарадњи малограничних подручја, и да пронађе решења за ревизије робних листа, као и могућа решења за унапређење сарадње у оквиру сајма Алпе Адриа.⁸⁸⁰ Југославија је брзо ступила у формирање ове групе, а за председника југословенског дела радне групе одређен је начелник у СССТ, Данило Шошкић.⁸⁸¹ Ипак, чини се да је, као и многим случајевима раније, Италија била знатно спорија у спровођењу договореног на билатералним састанцима. У новембру 1973. дакле више од шест месеци након што је договор постигнут, ССИП је писао Амбасади у Риму са молбом да интервенишу у Италији како би до састанка ове радне групе коначно дошло. У међувремену је, према информацијама ССИП-а, тек изабран председник италијанског дела радне групе Париси умро, што је могло да значи само даље одлагање састанка.⁸⁸² Неколико недеља касније генерални директор у МСТ Италије Фракаси уверавао је југословенског амбасадора Павићевића да се у његовом Министарству „управо проучава проблематика малограничног робног промета“ и обећао да ће Италија убрзо имати конкретнији одговор. Ипак, с обзиром да је Фракаси додао и да је по италијанским подацима током 1973. године дошло до смањења активног салда, то јест да се ситуација сама од себе поправила (са чиме се сложио и Павићевић), било је јасно да се Италији није журило да учини нешто по овом питању.⁸⁸³

⁸⁷⁷ ДАМСП,ПА, 419971, Писмо Председника Италијанске делегације Председнику југословенске делегације, 30.4.1969.

⁸⁷⁸ ДАМСП,ПА, 47468, Годишњи извештај за 1971. Амбасаде СФРЈ у Риму, 26.2. 1972.

⁸⁷⁹ ДАМСП,ПА, 413538, ССИП-СССТ, НБЈ, Информација о стању економских односа СФРЈ-Италија, 6.4. 1972.

⁸⁸⁰ ДАМСП,ПА, 413823 Извештај о трговинским преговорима са Италијом у оквиру IV састанка МК по Трговинском споразуму одржаним у Београду, 26. и 27. марта 1973, 10.4.1973.

⁸⁸¹ ДАМСП,ПА, 415799 СССТ ССИП-у, Комисији за координацију преговора и сусрета, 11.4. 1973.

⁸⁸² ДАМСП,ПА, 450577, ССИП Амбасади СФРЈ у Риму, 21.11 1973.

⁸⁸³ ДАМСП,ПА, 450859 шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ ССИП-у, 5.12.1973.

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ: 1974-1978

Нафтни шок и криза трговинских односа 1974-1975

Нови трговински споразум

Трговински споразум Југославије са Европском економском заједницом, преко кога су од 1970. године била дефинисана већина питања и из билатералних трговинских односа између Италије и Југославије, истицао је почетком 1973, тако да су две стране почеле преговоре о његовом продужењу. Пре почетка преговора о самом трговинском споразуму, две стране су одржале рунду разговора о памучном текстилу, што је питање које је раније решавано на билатералном нивоу. Ови разговори су дуго трајали: почели су још у септембру 1972. године и завршени су 18. априла 1973. године са потписивањем споразума о извозу памучног текстила између СФРЈ и ЕЕЗ.⁸⁸⁴ Споразумом је прихваћена примена Опште шеме преференцијала на сектор памучног текстила, што је био врло значајан успех за Југославију с обзиром на обим извоза овог производа у Италију и остале чланице Заједнице. Ранији италијански контингенти, који су годинама били предмет преговора, сада су одбачени.⁸⁸⁵

Прва, експлаторна рунда разговора о трговинском споразуму одржана је у Бриселу, 27. и 28. новембра 1972. године. Југословенска делегација изнела је своје виђење новог трговинског споразума: уговор је требало да буде непреференцијалног карактера, да обухвати исту клаузулу о бејби бифу као и претходни споразум из 1970. и да има „еволуциони карактер“, односно да остане важећи и у случају проширења ЕЕЗ. Две стране су се сагласиле и да би у новом споразуму требало ставити већи акценат на индустријску кооперацију у циљу проширења трговинске размене.⁸⁸⁶ Европска комисија прихватила је препоруку Савета министра о отпочињању преговора са Југославијом, уваживши све југословенске предлоге; мандат за преговоре добијен је у априлу 1973. године. Као и у претходном случају, највише проблема правила је Француска, која се противила новом уговору о бејби бифу и давању овлашћења Мешовитој комисији ЕЕЗ-СФРЈ да се бави и индустријском кооперацијом. Француске резерве савладане су политичким аргументима: Заједница је била забринута због могућег совјетског утицаја у Југославији, и њеног окретања Источном блоку у случају неуспелих преговора. У Југославији су били добро свесни ове околности и служили су се њоме како би добили боље услове преговора. Дobar пример представља изјава новог савезног секретара за спољну трговину Бориса Шнудерла, који је поручио француској амбасади у Београду да би брзо потписивање новог трговинског споразума ојачало југословенске позиције према СССР-у, учинило да Југославија делује мање економски рањивом у очима Москве, и ослабило снаге унутар земље које су се залагале за тешњу сарадњу са Источним блоком.⁸⁸⁷

Резултат деловања ових јаких политичких разлога било је потписивање новог споразума у експресном року: трговински преговори, који су у претходном случају трајали месецима сада су завршени за свега месец и по дана (април-мај), а нови споразум потписан је у Луксембургу 26. јуна 1973, са роком важношћу од пет година. Повластице за југословенски бејби биф ушле су и у нови уговор, а осим тога, споразум је имао револвинг карактер, односно предвиђено је

⁸⁸⁴ АЈ, 751-835, Извештај о преговорима о памучном текстилу, 20.4.1973, 1-4.

⁸⁸⁵ Исто, 5.

⁸⁸⁶ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 66-67.

⁸⁸⁷ Исто, 68.

да се аутоматски проширује на сваку нову чланицу ЕЕЗ. У споразум је убачен и члан о индустријској кооперацији, која је требало да буде у надлежности Мешовите комисије СФРЈ-ЕЕЗ. Услишене су готово све југословенске „жеље“ изражене пре почетка преговора.⁸⁸⁸

Нафтни шок и енергетска криза

Ипак, повољна клима настала закључењем овог споразума није трајала дуго. Таман када су се југословенско-италијански трговински односи приближили стабилном и пожељном стању за обе стране, у светској економији избила је највећа криза од краја Другог светског рата. Светски монетарни систем настао у Бретон Вудсу 1944. године, већ се налазио у кризи, након одустајања САД од конвертибилности долара за злато 1971. године.⁸⁸⁹ Са укидањем конвертибилности долара, његова реална вредност је опала, а будући да се нафта куповала у доларима, то је довело и до смањења прихода земаља извозница нафте. Већина ових земаља припадала је групи земаља у развоју и била је незадовољна дугом стагнацијом цене нафте, која је, између осталог, и омогућила убрзан раст економија развијених капиталистичких земаља. Најважније земље извознице нафте од 1960. године организовале су се у организацију ОПЕК⁸⁹⁰, а у оквиру ОПЕК-а, издвојила се још једна група која је обухватала само арапске земље произвођаче нафте (ОАПЕК⁸⁹¹). Управо су земље ОАПЕК-а након избијања Јом-Кипурског рата између Израела и арапских земаља у октобру 1973. године, увеле ембарго на извоз нафте у САД и друге западне земље, као вид притиска како би израелске снаге напустиле окупиране територије Египта и Сирије.⁸⁹² Цена нафте, која је дуго стагнирала на незадовољство земаља извозница нафте у развоју, скочила је са 3 на 12 долара за само три месеца. Осим ембарга, земље ОАПЕК и неке земље ОПЕК-а договориле су и месечно смањење производње нафте за 5%.⁸⁹³ Ембарго је укинут у марту 1974, али трајне последице по трговину нафтом су остале и након њега. Арапске земље схватиле су да поседују моћно средство уцењивања и да могу саме обликовати цену нафте. Цена нафте је након 1973. године наставила

⁸⁸⁸ Исто, 70.

⁸⁸⁹ Никсонов шок: 15. августа 1971. године амерички председник Ричард Никсон донео је одлуку којом је укинуо директну конвертибилност долара у злато. Овај потез био је покушај Никсона да се избори са инфлацијом и стагнацијом америчке привреде, узроковане исцрпљивањем америчких резерви због великих трошкова на рат у Вијетнаму и програме социјалних давања. Иако је амерички председник овај потез сматрао привременим и планирао је да се врати конвертибилности долара након што се ситуација стабилизује, он је напослетку довео до колапса читавог монетарног система створеног у Бретон Вудсу. Peter M. Garber, *The Collapse of the Bretton Woods Fixed Exchange Rate System*, in Bordo & Eichengreen 1993, pp. 461–94, видети и: Јанис Варуфакис, *Глобални Минотаур*, Профил књига: Београд, 2015.

⁸⁹⁰ ОПЕОС – Organization of the Petroleum Exporting Countries, Организација земаља извозница нафте, настала у Багдаду 1960, са циљем координације производње и извозне политике нафте земаља чланица. Основало ју је пет држава Иран, Ирак, Кувајт, Саудијска Арабија и Венецуела, а данас се састоји од 13 чланица које заједно производе 36% нафте у свету и поседују 73% светских резерви нафте (види: Ian Skeet, *OPEC: Twenty-five Years of Prices and Politics*. Cambridge University Press, 1988, Giuliano Garavani, *The Rise and Fall of OPEC in the Twentieth Century*. Oxford University Press, 2019. Dag Harald Claes, and Giuliano Garavini eds, *Handbook of OPEC and the Global Energy Order: Past, Present and Future Challenges*, Routledge : London, 2019.)

⁸⁹¹ ОАПЕОС – Organization of the Arab Petroleum Exporting Countries – основана у јануару 1968, од стране Саудијске Арабије, Кувајта и Либије. У почетку ова организација окупљала је конзервативне арапске земље произвођаче нафте, али од 1972. године, у чланство су примљене и земље којима нафта није основни извозни ресурс, већ је довољан услов био да је извозе у „значајној“ количини. Ово је отворило врата за примање Египта и Сирије у организацију, која је све више добијала политички значај као организација арапских земаља. (<https://www.opecorg.org/Home/About-Us/History>, приступљено 13.8.2023.)

⁸⁹² Robert B. Barsky and Kilian Lutz . "Oil and the Macroeconomy since the 1970s", *The Journal of Economic Perspectives*. 18 /4, 2004. 115–134, 118.

⁸⁹³ David S. Painter, "Oil and geopolitics: The oil crises of the 1970s and the cold war." *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 39/4, 2014, 186–208.

да периодично расте (идућа велика криза биће 1979), чиме је заувек завршен период брзог економског развоја заснован на јефтиној нафти.⁸⁹⁴

Енергетска криза озбиљно је погодила и Европску Економску Заједницу, будући да су западноевропске земље биле врло велики увозници нафте. Иако је Италија избегла пун ембарго на увоз нафте из арапских земаља, због тога што није пружала отворену подршку Израелу (за разлику од САД), њена привреда је и даље била тешко погођена делимичним ембаргом и подизањем цена нафте. Италијанска привреда била је јако зависна од увоза нафте, што је значило да је повећање цене овог ресурса довело до дефицита у размени са иностранством у 1974 (-3,7% укупна размене), после вишегодишњег суфицита. Инфлација је током 1974. године износила 20%, што је био највећи ниво од краја рата, а бруто друштвени производ, иако је још 1974. имао успорен, али позитиван раст, наредне 1975. године забележио је пад (-2,7%), први пут у тридесет година.⁸⁹⁵ Дуг период непрестаног раста, који ће економисти касније назвати „златно доба“ (*l'eta d'oro*), завршен је, и италијанска влада морала је да предузме мере како би прилагодила привреду земље новим околностима. Ипак, у поређењу са осталим земљама Западне Европе, Италија је прошла релативно „добро“: док је Италија имала само једну годину рецесије (1975), СР Немачка је забележила две, Уједињено Краљевство четири, а у САД је чак пет година БДП био у паду. Италија је, као резултат своје проарапске политике, избегла сценарио редова за точење гориво и рестрикција потрошње (смањење брзине на путевима, систем пар-непар регистарских таблица), какав је доживела САД, али је ипак морала да смањи домаћу потрошњу и увоз, што се одразило и на пад животног стандарда.⁸⁹⁶

Југословенска привредна била је знатно мање погођена нафтном кризом. Југословенски БДП порастао је чак 8,4% 1974 и 3,6% 1975. године, у две године када је италијанска привреда била готово у стагнацији, америчка се налазила у рецесији. Југославија, због својих пријатељских односа са арапским земљама, није била мета санкција ОАПЕК-а, а преко договора са својим партнерима из Покрета Несврстаних, у Југославију је стизала нафта по повољним ценама, упркос светском расту цена.⁸⁹⁷

Забрана увоза меса у ЕЕЗ

Ипак, убрзо се криза у Западној Европи прелила и на Југославију. Један од најважнијих извора девиза, помоћу којих се финансирао трговински дефицит, дознаке југословенских радника из иностранства, почео је да пресушује. Услед кризе у Западној Европи, нарочито у СР Немачкој, велики број југословенских радника са привременим боравком, остао је без посла и вратио се у Југославију, што је с једне стране довело до повећања броја незапослених у земљи, а с друге стране лишило је прилива знатних девизних средстава из иностранства.⁸⁹⁸ Осим тога, на нивоу читаве ЕЕЗ појавио се озбиљан проблем могућег дефицита робне размене, и већ почетком 1974. године предузете су прве рестриktivне мере према увозу из трећих земаља. Упркос недавно потписаном споразуму о бејби бифу, ЕЕЗ је, у промењеним околностима, правдајући то потребом за балансирањем платног биланса, увела ембарго на увоз свежег меса из Југославије 21. фебруара 1974.⁸⁹⁹ Италија се први пут нашла на истој

⁸⁹⁴Ronald A. Johnson "The impact of rising oil prices on the major foreign industrial countries." Federal Reserve Bulletin, 66/1980, 817–824.

⁸⁹⁵ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia*. Bologna: Il Mulino, 2015, 250-251.

⁸⁹⁶ Vera Zamagni, *The Economic History of Italy, 1860-1990. Recovery after Decline*. Oxford: Clarendon Press, 1993, 370.

⁸⁹⁷ David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism, Development and Debt-Routledge*: London, 2011, 175-177.

⁸⁹⁸ Исто, 180-182.

⁸⁹⁹ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*, Palgrave Macmillan: London, 2016, 75.

страни као Француска – на страни која се залагала за забрану увоза говеђег меса. Ово је био резултат потребе италијанске владе да смањи домаћу потрошњу једног од два производа који су представљали најзначајније увозне артикле: нафте и свежег меса. Како је у Италији процењено да би смањење увоза нафте довело до стагнације индустријске производње, изабрано је да се смањи потрошња меса из увоза, и то нарочит скупог и квалитетног југословенског бејби бифа.⁹⁰⁰ На тај начин, нафтна криза довела је до у питање два врло важна југословенска извора девиза са Запада: дознака радника из иностранства и продају бејби бифа.

Осим трговинских рестрикција, ускоро је у односима Италије и Југославије настала и политичка криза због реактивираниог Тршћанског питања. Крајем јануара 1974. године, југословенски гранични органи поставили су нове информативне табле на граници Зоне Б и Зоне А на којима је писало СФР Југославија – СР Словенија.⁹⁰¹ Италија је на овај потез реаговала предајом протесне ноте југословенском амбасадору Миши Павићевићу, 22. фебруара. У ноти се наводи да је Италија изненађена због постављања табле, јер према важећим међународним споразумима, југословенски суверенитет никада није проширен на „италијанску територију означену као Зона Б.“ У Југославији је ова нота схваћена као директно исказивање територијалних претензија Италије, с обзиром да је Зона Б већ две деценије била интегрисана у југословенску државу.⁹⁰²

У жеку кризе политичких и трговинских односа, дошло је до сусрета два министра спољне трговине 27. и 28. фебруара 1974. у Риму. До овог сусрета дошло је на позив италијанског министра Ђанматеа Матеотија, који је током састанка имао кооперативан и срдачан став према југословенског делегацији, упркос врло оштрој реторици која је у том тренутку владала између две владе и у јавности Италије и Југославије. Као члан Социјалдемократске партије чији су чланови традиционално били пријатељски настројени према Југославији, Матеоти није помињао гранично питање, али о напетости у односима две стране говорила је чињеница да је министар иностраних послова Алдо Моро одбио да прими савезног секретара за спољну трговину Емила Лудвигера о чему је било речи приликом договарања сусрета.⁹⁰³

Италијански министар истакао је да је лично био против мера забране увоза меса из Југославије, оцењујући да такве мере неће донети очекиване резултате, али да је преовладао став Министарства пољопривреде и финансија. Матеоти је поручио и да је свестан значаја овог питања за Југославију и изнео наду да ће мера бити краткотрајна. Обећао је своју подршку у напорима Југославије да се макар извоз меса по малограничном споразуму изузме од ембарга. Савезни секретар Лудвигер изразио је наду да ће ембарго трајати што краће, јер би у случају дуже забране извоза кључног југословенског артикла у Италију могло доћи до кризе „изузетних размера“ у трговинским односима. Занимљиво је да се Лудвигер није више враћао на питање меса, већ је као основни проблем у билатералној трговини истакао неравноправну структуру трговине⁹⁰⁴. Према југословенском виђењу, неповољна структура, односно изразито мали проценат југословенског индустријског извоза у укупном извозу у Италију, био је проблем који је трајао, и који је био специфичан за Италију по свом обиму, будући да је размена са осталим западноевропским земљама ипак била балансирана. Као основни узрок за немогућност Југославије да повећа свој индустријски извоз у Италију савезни секретар је навео већ познат југословенски аргумент о картелисању италијанске индустрије и

⁹⁰⁰ АЈ, 751-967, Белешка о разговору савезног секретара Е. Лудвигера и министра Ђ. Матеотија, 22.2.1974, 3.

⁹⁰¹ Saša Mišić, Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975. godine Fakultet političkih nauka Beograd, 2018, 281.

⁹⁰² Исто, 282-28.

⁹⁰³ АЈ, 751-967, Извештај о путовању савезног секретара Е. Лудвигера у Италију, 3.3.1974.

⁹⁰⁴ Према подацима које је изнела југословенска страна, пољопривреди и основне сировине чинили су 70% југословенског извоза, док су индустријски производи чинили само 30%. Са италијанске стране однос је био 90% индустријског извоза и 10% пољопривредно-сировинског извоза у Југославију.

константним забранама југословенских индустријских производа, упркос номинално либерализованој трговини.⁹⁰⁵ Југославија је такође била незадовољна и применом Опште шеме преференцијала од стране ЕЕЗ, будући да се у пракси свега половина југословенског индустријског извоза реализује на принципима бесцаринског третмана, и да избор посебних, „осетљивих“ производа под контролом увоза и стриктним надзором у великој мери обухвата управо југословенске производе. Земље ЕЕЗ, а нарочито Италија, врло су флексибилно тумачиле одредбе ГАТТ-а о „поремећају тржишта“, што је доводило до бројних нецаринских ограничења и већ поменутих случајева изнуђеног „самоограничења“ југословенског индустријског извоза под претњом потпуне забране увоза. Италијанска делегација, предвођена Матеотијем, изразила је пуно разумевање за југословенске потешкоће, и обећала помоћ, ограђујући се да је већина поменутих питања сада била у надлежности ЕЕЗ.⁹⁰⁶ Занимљиво је упоредити овај случај са ситуацијом из 1963, када је на лично залагање министра спољне трговине Луиђија Претија, такође члана Социјалдемократске партије и пријатеља Југославије, успешно завршено преговарање које је довело до либерализације трговине између две земље. Иако је и Матеоти био пријатељски настројен према Југославији и показао је спремност да помогне, његов утицај на робну размену између две земље сада је био много мањи. За било какве концесије Југославија је сада морала да се обрати ЕЕЗ, у којој је одлучивало шест министара спољних послова шест различитих земаља, који су доносили одлуке имајући у виду заједничке економске интересе. Такође, релативни значај Југославије као партнера био је знатно мањи за ЕЕЗ него само за Италију. Даље проширење и развој ЕЕЗ само је додатно продубио ове потешкоће у југословенским трговинским односима са њеним чланицама.

Састанак Матеотија и Лудвигера, иако један од ретких разговора вођених у пријатељској и конструктивној атмосфери, осим размене мишљења, није могао довести до значајнијих побољшања стања у трговинским односима. ЕЕЗ је укинула забрану увоза говеђег меса 31. марта, али је ово побољшање било кратког даха. Већ у јуну исте године ЕЕЗ је поново увела забрану увоза говеђег меса, али овај пут, уз продужења, овај ембарго трајао је све до 31. октобра 1974.⁹⁰⁷ Осим ових мера ЕЕЗ, у мају 1974. године Италија је увела протекционистичке мере према увозу из свих земаља, па чак и према чланицама ЕЕЗ. Према одлуци италијанске владе, италијански увозници били су обавезни да депонују кауцију код Банко Д'Италија у вредности од 50% увезене робе; депоновани износ требало је да остане у банци шест месеци по извршеном увозу робе. Ова одлука односила се на неколико стотина производа, укључујући и значајне ставке у југословенском извозу (говеда, свеже и смрзнуто месо, сиреви...) у укупној вредности од око 6740 милијарди лира.⁹⁰⁸ Југословенска страна изразила је велико незадовољство овим мерама и упозорила на могуће дугорочне последице по међусобну размену, будући да је могуће да ће, због сталних протекционистичких мера упркос важећем споразуму, југословенски произвођачи бејби бифа морати да одустану од производње овог скупог производа специфично намењеног италијанском тржишту.⁹⁰⁹ Није само Југославија била незадовољна италијанском политиком: увођење депозита при увозу изазвало је оштре реакције и у остатку света, нарочито у ЕЕЗ, која је захтевала да Италија одмах укине протекционистичке мере према чланицама Заједнице. Италијански привредни кругови такође су критиковали владу: уместо рестриктивних увозних мера, италијански индустријалци

⁹⁰⁵ АЈ, 751-967, Извештај о путовању савезног секретара Е. Лудвигера у Италију, 3.3.1974

⁹⁰⁶ Исто.

⁹⁰⁷ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 76.

⁹⁰⁸ АЈ, 751-967, Белешка о разговору вођеном 7.маја 1974.године са А.Бадинијем, другим секретаром Италијанске амбасаде у Београду, 10.5.1974.

⁹⁰⁹ АЈ, 751-967, Белешка о разговору М.Жиберна, помоћника савезног секретара са економским саветником италијанске амбасаде Батистинијем, 10.6.1974.

залагали су се за мере за стимулисање извоза, попут повећања плафона осигурања извозних кредита.⁹¹⁰

Ограничење увоза меса из трећих земаља није донело Италији жељне резултате, будући да је италијански увоз из земаља ЕЕЗ (претежно из Француске) знатно порастао како би надоместио недостатак услед повећане тражње.⁹¹¹ У покушају да смањи потрошњу меса⁹¹², Италија је увела мере ограничења потрошње меса. Нарочито велики проблем за италијански платни биланс представљала је висока потрошња квалитетног говеђег и телећег меса, због чега је Италија била принуђена да уведи два безмесна дана, тј. забрану продаје говеђег и телећег меса два дана недељно.⁹¹³ Осим смањења потрошње меса, италијанска влада усвојила је и национални план за повећање производње говеђег и овчијег меса (познат под именом „месни план“), који је требало да ступи на снагу 1. јануара 1975. године и да траје наредних пет година.⁹¹⁴

Оваква ситуација претила је да неповратно оштети југословенско-италијанску трговину говеђим месом. У Југославији су почели да се праве планови за напуштање Италије као главног тржишта за пласман југословенског меса. На седници СИБ-а од 25. априла 1974, Савезном секретару за пољопривреду и Фонду за унапређење производње и пласмана сточних производа наложено је да израде програм дисперзије извоза говеда и говеђег меса на друга тржишта, сем Италије. Осим тога, секретаријат за пољопривреду требало је да изради и дугорочни план за развој производње меса других типова осим бејби бифа.⁹¹⁵ О потреби да се смањи повезаност са Италијом, говорило се и у Генералном конзулату у Милану. Према мишљењу из овог Конзулата, упућеност Југославије на Италију није била у складу са „њеном економском снагом и њеним положајем у савременој технолошкој револуцији“, односно Италија је заузела много већи положај „него што јој припада.“ Ово је било врло необична оцена економских односа за један Конзулат који је претходних година константно слао извештаје о потенцијалима и бенефитима економске сарадње са Италијом. Посебно је била оштра критика увоза италијанске технологије, која по оцени из Милана, „није била на нивоу савремених достигнућа“.⁹¹⁶ У извештају се наводи и штетна повезаност југословенског сточарства са италијанским тржиштем, које је „постало толико несигурно“, и изражава се страх да се слично може догодити и предузећима која одржавају индустријску кооперацију са италијанским партнерима. У закључку писма из Милана истиче се да је неопходно детаљно преиспитати „одговарајуће елементе наших економских односа са Италијом.“⁹¹⁷

Југословенски званичници исказивали су и директно у разговорима са Италијанима своје сумње у будућност трговинских односа две земље. У разговору који су водили савезни секретар за спољну трговину Борис Шнудерл и италијански амбасадор Валтер Макота, Шнудерл је упозорио да, у случају да се убрзо не реши проблем око извоза меса, мора нужно доћи до потпуне корекције размене између две земље, односно до смањења увоза италијанске робе. Истакао је да се у Југославији још „памти 1966-1968“, када је дошло до прве забране увоза меса, и да југословенска производња још није повратила своју динамику од тада. Потпуни недостатак поверења Југославије у Италију Шнудерл је илустровао и чињеницом да,

⁹¹⁰ ДАМСП, ПА, 424410 шиф.телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 17.5.1974.

⁹¹¹ ДАМСП, ПА, 425632 шиф.телеграм Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 23.5.1974.

⁹¹² Према информацијама које је изнео министар спољне трговине Матеоти, Италија је увозила меса у вредности од око 1300 милијарди; нафта и месо су чинили целокупни италијански трговински дефицит. ДАМСП, ПА, 46680 шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 15.2.1974.

⁹¹³ ДАМСП, ПА, 46680 шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 15.2.1974.

⁹¹⁴ ДАМСП, ПА, 418491, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 16.4.1974.

⁹¹⁵ АЈ, 751-967, Извештај са ванредног заседања комисије СФРЈ-ЕЕЗ, 28.4.1974.

⁹¹⁶ ДАМСП, ПА, 429046 Осврт на актуелну економску ситуацију Италије, Генерални конзулат Милано, 22.5.1974.

⁹¹⁷ ДАМСП, ПА, 429046 Осврт на актуелну економску ситуацију Италије, Генерални конзулат Милано, 22.5.1974.

упркос потписаном трговинском споразуму са ЕЕЗ, ни Италија ни ЕЕЗ не чине ништа да остваре развијање трговинских односа између две стране у складу са намерама споразума. На амбасадорову опаску да је Италија била принуђена да уведе забрану увоза меса због тешке платнобилансне ситуације, савезни секретар је указао на то да Италија годишње увезе меса у вредности од 1600 милијарди лира, од чега је свега око 100 милијарди било из Југославије, иако је та сума представљала укупно једну трећину југословенског извоза у Италију. По Шнудерловом мишљењу, да је у Италији постојала добра воља за проналажење решења за Југославију, то је било могуће урадити без озбиљнијих последица по италијански платни биланс.⁹¹⁸

У Италији су били свесни да су разочараност и незадовољство југословенске стране досегли критичне размере; страховали су због могућих југословенских противмера и смањења италијанског извоза. Већ почетком јуна, са италијанске стране понуђене су одређене концесије, које је требало да ублаже ефекат рестриктивних мера на Југославију. Економски саветник италијанске амбасаде Батистини посетио је помоћницу савезног секретара за спољну трговину Милицу Жиберну, и са коментаром да италијанска влада настоји да допринесе развоју економских односа између две земље, рекао да је на интерминистријалном комитету за унапређење индустријске сарадње са Југославијом, донета одлука да се Југославији понуди нови кредит у висини од 63,3 милијарди лира (уместо раније најављених 50 милијарди), изван плафона за Југославију, који износи 230 милијарди лира. Овај нови кредит требало је да обухвати извоз италијанске опреме у оквиру билатералне индустријске кооперације. Жиберна није била одушевљена овим предлогом: одговорила је да је сврха те мере кредитирање италијанског извоза у Југославију, и да је самим тим, то више мера у корист Италије него Југославије, што је Батистини признао.⁹¹⁹ Додала је и да је Југославија била више заинтересована за мере које би могле допринети балансирању трговине између две земље, а не за нове кредите из којих се може финансирати растући дефицит. Батистини је затим обећао и да ће Италија укинути депозит на увоз за телад за тов и јунади, да ће за говеда изнад 300 кг и за говеђе месо, депозит бити смањен са 50% на 25%, док ће за све остале пољопривредне производе депозит бити укинут.⁹²⁰ Иако су ове мере биле значајнији корак напред ка олакшању стања у робној размени, оне су имале мало утицаја, с обзиром да је свега неколико дана касније ЕЕЗ поново увела потпуни ембарго на увоз говеђег меса из трећих земаља.⁹²¹

Југославија је на реаговала врло оштро на нови ембарго. Помоћник савезног секретара М.Врхунец позвао је италијанског амбасадора на разговор и предочио му да, иако је свестан да Италија мора да поштује правила ЕЕЗ, „модерна економија“ не може трпети „сталне осцилације прописа и мера“, и да би овакво стање могло довести до тога да Југославија промени своју производну орјентацију и да би „Италија могла остати без југословенског квалитета меса“, што није било у интересу ниједне стране.⁹²² Борисав Јовић, члан СИБ-а задужен за економске односе са Италијом, био је још директнији. У разговору са трговинским аташеом италијанске амбасаде Антонијем Бадинијем, Јовић је оптужио Италију и ЕЕЗ да једнострано крше трговински споразум потписан претходне године, што је за Југославију значило да се „тешко може рачунати“ на италијанску страну да поштује било какве дугорочне обавезе.⁹²³ О озбиљном неповерењу које је завладало у Југославији према предлозима из

⁹¹⁸ АЈ, 751-987, Белешка о разговору Б.Шнудерла, члана СИБ-а са Макотом, амбасадором Италије, 25.3.1974.

⁹¹⁹ АЈ, 751-967, Белешка о разговору М.Жиберна, помоћника савезног секретара са Батистинијем, економским саветником амбасаде Италије у Београду, 11.6.1974.

⁹²⁰ Исто.

⁹²¹ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 75.

⁹²² ДАМСП, ПА, 431744, Забелешка о разговору ПСС друга М.Врхунца с амбасадором Републике Италије у Београду, В.Макотом, 26.6. 1974.

⁹²³ ДАМСП, ПА, 440939, Информација о разговору Борисава Јовића, члана СИБ-а и Антонија Бадинија, трговинског аташеа италијанске амбасаде у Београду, одржаном 30.8. 1974.

Италије говори и одговор специјалног саветника ССИП-а Ђорђа Стојковића на Бадинијев предлог о закључивању новог дугорочног југословенско-италијанског споразума о производњи меса и узгоја стоке за тов. Стојковић је одговорио да је се у Југославији „са скепсом“ гледа на пројекте у вези са месом са Италијом, имајући у виду да се са ентузијазмом ушло у претходни такав аранжман, који је једнострано стављен ван снаге увођењем ембарга ЕЕЗ, без икаквих консултација са југословенском страном. Бадини је обећао да би у овој случају Италија предлог споразума поднела Заједници са захтевом да се он прихвати и унапред изузме од свих евентуалних посебних мера, пре него што би га потписала са Југославијом.⁹²⁴ Ипак, ово обећање мало је значило Југославији: било је јасно да на југословенској страни више није било спремности да се верује Италијанима на реч. Уместо аранжмана за месо, Борисав Јовић је изнео идеју о решавању девизно-билансних проблема Италије на други начин: обезбеђивањем додатних количина електричне енергије за Италију на бази југословенског лигнита којег је било у изобиљу. Југославија није имала довољно капитала за изградњу потребне инфраструктуре, и надала се да би Италија могла обезбедити финансијска средства у замену за електричну енергију која би јој помогла у смањењу зависности од нафте.⁹²⁵ Електрична енергија добијена од лигнита могла би се преносити подводним путем са простора Косова и Црне Горе у Јужну и Средњу Италију. Италијанска страна оценила је ову идеју врло интересантном и обећала додатне разговоре.⁹²⁶

Продубљење кризе

Стање у односима није се поправило ни у наредном периоду. У Југославији се са нестрпљењем ишчекивао новембар, када је требало да истекне забрана увоза меса у ЕЕЗ, што је требало да донесе макар мало олакшања произвођачима, извозницима и смањи растући платни дефицит. Уместо очекиваног олакшања уследио је шок: Савет министара одлучио је да продужи забрану увоза говеђег меса на неодређено време.⁹²⁷ Ова одлука изазвала је велику забринутост и несигурност у Југославији, и трајно урушила већ климаво поверење у западне партнере. За разлику од претходног периода, када је ЕЕЗ посветила значајну пажњу Југославији због њеног политичког значаја, сада је фокус Заједнице био на другим пољима. Требало је интегрисати нове чланице и изборити се са економском кризом и сменом генерација политичара у Заједници. Осим унутрашњих потешкоћа, Заједница се и на спољнополитичком плану бавила другим питањима: Кризом на Блиском Истоку, кризом у односима са САД, и променом власти у Португалији и Грчкој. Односи са Југославијом једноставно су пали у други план.⁹²⁸

Југославија је пребацивала Италији што није стала на југословенску страну и спречила продужење ембарга, с обзиром на то да је Италија виђена као традиционални југословенски пријатељ по овим питањима, насупрот Француској. Борисав Јовић поново је позвао италијанског амбасадора Макоту и предочио му да је, упркос ембаргу на увоз меса из Југославије, укупан увоз меса у Италију на истом нивоу као прошле године, што је значило да Италија и даље троши једнаку количину меса, само је променила добављаче, алудирајући притом на Француску. Јовић је такође критиковао Италију због заузимања рестриктивног

⁹²⁴ ДАМСП, ПА, 444139, Забелешка о разговору специјалног саветника Ђорђа Стојковића са II секретаром Амбасаде Италије у Београду, Антонијем Бадинијем, одржаном 4.9. 1974.

⁹²⁵ ДАМСП, ПА, 440939, Информација о разговору Борисава Јовића, члана СИВ-а и Антонија Бадинија, трговинског аташеа италијанске амбасаде у Београду, одржаном 30.августа 1974.

⁹²⁶ ДАМСП, ПА, 444139, Забелешка о разговору специјалног саветника Ђорђа Стојковића са II секретаром Амбасаде Италије у Београду, Антонијем Бадинијем, одржаном 4.септембра 1974.

⁹²⁷ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 76.

⁹²⁸ Исто, 77-78.

става у току разматрања Опште шеме преференцијала за 1975. у Бриселу. Према информацијама којима је располагала југословенска страна, Италија је на састанку предлагала ограничење ефеката Шеме на Југославију, што је било врло непријатно изненађење у тренутку када у трговински односи већ били у тешкој ситуацији.⁹²⁹ Пошто Макота није могао да пружи одговор на ова питања позивајући се и пребацујући одговорност на ЕЕЗ, Југославија је убрзо поновила ове критике и на вишем нивоу, приликом посете потпредседника СИБ-а Сефера Италији, 12. новембра 1974. године. Сефер је затражио објашњење за недавне италијанске одлуке од министра спољне трговине Матеотија, питајући да ли се италијанска политика пријатељства према Југославији мења. Матеоти је објаснио да су његово министарство и министарство иностраних послова биле против увођења и продужења ембарга од почетка, али да проблем у самој Италији представља Министарство пољопривреде, које је подржало француски предлог о ембаргу. Ипак, Матеоти је истакао да је главни узрок оваквог стања положај Италије у ЕЕЗ: Италија је као слабији партнер у Заједници који је зависио од кредита и економске помоћи других чланица, морала да се приклони захтевима Француске за ембаргом и ставу комисије ЕЕЗ. Другим речима, Италија је куповином француског говеђег меса уместо југословенског куповала добру вољу Француске и посредно, Комисије ЕЕЗ како би обезбедила себи наставак економских повластица које је уживала као део Заједнице. Ембарго на увоз из трећих земаља није заправо ни донео никакве уштеде Италији, јер је замењен увозом из земаља чланица ЕЕЗ, које је било чак и скупље и мање квалитетно од југословенског.⁹³⁰ Матеоти је замолио за разумевање југословенске владе, истичући да сам разуме како Југославија неће моћи још дуго да толерише велики дефицит у трговинској размени. Као олакшавајућу околност италијански министар је најавио да ће у марту 1975. године бити укинута и депозити при увозу свих индустријских производа, што је требало да помогне оживљавању трговинских односа у следећој години. Говорећи о стању у Италији, Матеоти је изнео да је италијански трговински дефицит у 1974. години износио око 7000 милијарди лира, да је приход од туризма био мањи за 20%, а од дознака радника из иностранства за око 15%.⁹³¹

Ипак, без обзира на италијански дефицит са иностранством, у односима са Југославијом, Италија је остварила највећи суфицит икада. Размена између две земље досегла је рекордну вредност у 1974. години, пре свега због огромног повећања југословенског увоза из Италије. Извоз Италије у Југославију износио је скоро 900 милиона долара, док је југословенске робе у Италију увезено у вредности од свега 428 милиона долара. То је значило да је дефицит износио чак 461 милион долара, и био је већи од целокупног износа југословенског извоза. Ово је био далеко највећи дефицит у историји југословенско-италијанских трговинских односа – претходни највиши дефицит из 1971. године био је „свега“ 170 милиона долара.⁹³² Италија је са првог прешла на друго место у југословенском извозу, иза СССР-а, а учешће у укупном извозу опало је са 16,3% на 11,3%. Као одговор на рестриктивне мере које је увела Западна Европа, Југославија је током 1974. године окренула трговини са Источним блоком, односно СЕВ-ом, што је изазвало забринутост на Западу.⁹³³ Као кључне елементе за опадање југословенског извоза у Италију, Генерални конзулат у Милану у свом годишњем извештају за 1974. означио је ембарго на говеђе месо и увођење обавезе полагања 50% депозита приликом увоза индустријских производа из Југославије.⁹³⁴ Трговина месом доживела је потпуни колапс услед ембарга који је трајао више од пола године: док је Југославија 1973. године извезла 53 000 тона свежег меса у Италију, 1974. године, извезено је свега 18 000 тона, што је било свега једна трећина прошлогодишњег извоза. С обзиром да се

⁹²⁹ ДАМСП,ПА, 454454, Белешка о разговору Борисава Јовића члана СИБ, и Валтера Макоте, италијанског амбасадора у Београду, одржаног 8. новембра 1974.

⁹³⁰ ДАМСП, ПА, 454508, шиф. телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 12.11.1974

⁹³¹ ДАМСП,ПА, 454508, шиф. телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 12.11.1974.

⁹³² АЈ, 751-1083, Билатерални економски односи у 1974. години, Генерални Конзулат Милано СССТ-у, 7.3.1975.

⁹³³ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 79-80.

⁹³⁴ АЈ, 751-1083, Билатерални економски односи у 1974. години, Генерални Конзулат Милано СССТ-у, 7.3.1975

цена меса није значајније мењала, то је значило и да је Југославија од извоза меса зарадила три пута мање него прошле године, односно око 1400 милиона динара мање (око 100 милиона долара).

Табела 23. извоз југословенског свежег меса у Италију (количина и вредност), подаци Савезног завода за статистику.⁹³⁵

	1972	1973	1974
Извоз југословенског меса у Италију у тонама	40000	53000	18000
Извоз југословенског меса у Италију у милионима динара	1256	2183	694
Цена по тони у хиљадама динара	31,4	41,18868	38,55556

Југословенске контрамере и окретање ка другим тржиштима

С обзиром на овакво стање у односима, било је само питање када ће и Југославија увести сопствене мере зарад балансирања платног биланса. То се и догодило почетком пролећа 1975, о чему сведочи строго поверљиво циркуларно писмо СИВ-а извршним већима република и аутономних покрајина.⁹³⁶ У овом писму СИВ је затражило од републичких и покрајинских власти да дају предлоге о начелном плану усвојеном на седници СИВ-а о спровођењу мера за стабилизацију платног биланса. Овај план, у 17 тачака покрива све могуће начине и мере на који је Југославија требало да изађе из спољнотрговинског дефицита. Приоритет је дат мерама које су имале за циљ подстицање извоза и преоријентацију трговине на земље Источне Европе и земље у развоју. Нарочит значај придаје се могућностима индустријског извоза у земље произвођаче нафте (Ирак, Либија, Иран..) Овај план такође подразумева, поред редовног повећања робних листи за размену са Источном Европом, и додатни раст размене са овим земљама, преко везаних послова и аранжмана, кооперације, и реекспортних послова.⁹³⁷ У случају размене са Западном Европом, због неповољних услова за извоз на ово тржиште, предвиђено је смањење потрошње и посредно, увоза, робе и опреме са овог подручја. Ипак, Југославија није предузела директне мере забрана и рестрикција на начин на који су то учиниле Италија и ЕЕЗ. Уместо тога, преусмеравањем кредитних токова пословних банака тежило се да се промени структура потрошње, и тиме да се смањи увоз из Западне Европе. Иако је спровођење овог „преусмеравања“ остављено пословним банкама које је требало да закључе „самоуправни споразум“, у извештају се наводи да ће, ако банке не постигну договор у неопходном року, Савезно извршно веће донети привремену одлуку о усмеравању кредита банака и о условима одобравања тих кредита.⁹³⁸ Југословенска влада је на овај начин, без директног учешћа у спровођењу мера, желела да избегне оптужбе Италије (и ЕЕЗ) за рестриктивне мере.

Италија је брзо реаговала на знакове смањења свог извоза у Југославију. Са италијанске стране покренута је иницијатива за одржавањем састанака на министарском нивоу. У априлу 1975. Борисав Јовић отпутовао је у Италију, где су, након дуже паузе, одржани и састанак Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу⁹³⁹ и састанак Мешовите

⁹³⁵ Статистички годишњак СФРЈ 1975, Савезни завод за статистику: Београд, 1975, 220-221.

⁹³⁶ АЈ, 751-1064, СИВ Извршним већима република и аутономних покрајина, 19.3.1975.

⁹³⁷ АЈ, 751-1064, СИВ Извршним већима република и аутономних покрајина, 19.3.1975

⁹³⁸ Исто.

⁹³⁹ ДАМСП, ПА, 425585, Записник са Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу, 18.4.1975.

комисије по трговинском споразуму између две земље.⁹⁴⁰ Нови италијански министар спољне трговине Пиријако Де Мита обећао је да ће Италијани издејствовати код ЕЕЗ контингент за увоз живих јунади из трећих земаља, у минималној количини од сто хиљада грла, од чега би четрдесет хиљада припало Југославији. Осим тога, Де Мита је да ће Италија искористити своје право за увоз смрзнутог меса преко контингента ГАТТ-а, и да планира увести из Југославије око 3000 тона. За крај, италијански министар је показао спремност да, осим већ постојећег бесцаринског контингента од 4000 тона говеђег меса на листи Ц, Италија у договору са Југославијом на ову листу унесе још око 4000-5000 тона меса. Де Мита је предао Јовићу поверљиво писмо у коме су потврђене ове намере италијанске владе.⁹⁴¹

Ипак, чини се да су ова велика обећања била олако дата. Свега месец дана касније, када је економски саветник југословенске амбасаде Маркић отишао у Министарство спољне трговине да се распита око испуњења обећања које је дао италијански министар, генерални директори Фракаси и Берети објаснили су му да су стварне могућности за спровођење Де Митиних идеја јако мале. Маркић је оптужио италијанску страну да не поштује обећано и затражио пријем лично код министра Де Мите.⁹⁴² Ипак, италијански министар, због „превеликих обавеза“ није могао да прими ниједног представника југословенске амбасаде, па чак ни амбасадора лично, што је са југословенске стране протумачено као избегавање одговорности.⁹⁴³ Представници амбасаде нису имали среће ни у МИП-у, где им је речено да им нису позната обећања које је дао министар Де Мита, али су изражене сумње да се она могу испунити.⁹⁴⁴ Југословенска влада је реаговала отказивањем округлог стола о билатералним економским односима који је био договорен на последњем заседању Мешовитог комитета. У образложењу које је послато Амбасади уз налог да се састанак откаже, истакнуто је да би одржавање округлог стола у тренутним условима створило „лажни привид добре воље италијанске стране“, који би се могао искористити само у пропагандне сврхе, док је истовремено редовна сарадња трпела због италијанског избегавања сусрета и испуњења обећаног. Као разлог за отказивање препоручено је да се искористи (лажна) болест савезног секретара Бориса Шнудерла.⁹⁴⁵

Економски односи између две земље наставили су да се погоршавају и на лето 1975. Према информацијама које је су слали Генерални конзулат у Милану и Амбасада у Риму, Италија је, осим директних рестриктивних мера према југословенском извозу почела да користи и различите индиректне мере. Неке од ових мера биле су: успорено утврђивање бесцаринских контингената по основу шеме преференцијала за земље у развоју, спора царинска процедура и отежавање транспорта југословенске робе.⁹⁴⁶ Осим тога, Италијани су отезали са издавањем атеста од стране надлежних званичних институција за одређене производе (у неким случајевима и одбијали), и оријентисали државна предузећа, нарочито у сектору железница и телекомуникација, да набављају робу од домаћих предузећа, иако су југословенска предузећа имала боље тржишне понуде.⁹⁴⁷

У истом време, Генерални конзулат је писао и о предлозима југословенских привредника у северној Италији за решавање проблема дефицита у трговинским односима. Предлози привредника били су првенствено фокусирани на бољу подршку извозу преко монетарне политике, коју је водила Народна Банка Југославије (изједначити паритет лира-

⁹⁴⁰ ДАМСП, ПА, 427824, Записник са VI заседања Мешовите комисије основане према југословенско-италијанском трговинском споразуму од 1.јула 1967, 18.4.1975.

⁹⁴¹ ДАМСП, ПА, 419782, шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 18.4.1975.

⁹⁴² ДАМСП, ПА, 423309, шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 13.5.1975

⁹⁴³ ДАМСП, ПА, 424088 шиф.телеграм, ССИП Амбасади СФРЈ у Риму, 15.5.1975.

⁹⁴⁴ ДАМСП, ПА, 423309 шиф.телеграм, амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 13.5.1975.

⁹⁴⁵ ДАМСП, ПА, 424088, шиф.телеграм, ССИП Амбасади СФРЈ у Риму, 15.5.1975.

⁹⁴⁶ ДАМСП, ПА, 429521, Шиф.телеграм, Генерални конзулат у Милану ССИП-у, 11.6.1975

⁹⁴⁷ ДАМСП, ПА, 430754, Шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ у Риму, ССИП-у, 20.6.1975

динар на нивоу паритета долар-динар, онемогућити кредите за увоз робе, побољшати кредитне услове за извознике), али и на поштравање политике везивања увоза за извоз и рестриктивних мера према Италији. Привредници су од државе тражили одређенију и одлучнију политику противмера у односу на увоз из Италије; предлагали су да држава и званично услови набавке опреме и машина, с обзиром да тренутне „прикривене мере“ нису биле довољне. Осим тога, привредници су указали на потребу постизања договора са земљама СЕВ-а(нарочито са Бугарском, Пољском, Румунијом и Чехословачком), како би се елиминисала „обострано штетна конкуренција“ на тржишту Италије.⁹⁴⁸ Ово је био видно другачији став него пре неколико година – чини се да је у југословенској привреди полако почињала да превладава концепција „договорне привреде“, која је и прокламована са реформама које су уследиле формирањем организација удруженог рада, на супрот ранијој идеји конкуренције и слободног тржишта, која је доминирала дискурсом у Југославији током реформи шездесетих година.⁹⁴⁹

Чини се да је југословенска влада размишљала слично, будући да је непосредно пре овог састанка(31.маја), објављена одлука о везивању увоза са извозом у Службеном листу СФРЈ број 27⁹⁵⁰, а убрзо након тога (20. јуна), и одлука одређивању робе која се увози на основу посебних сагласности, у службеном листу број 31.⁹⁵¹ Већина предлога које су изнели југословенски привредници, наишла је на позитивну реакцију у одговору ССИП-а Генералном конзулату, изузев предлога за договор са земљама, који је оцењен као неизводљив.⁹⁵² Из ССИП-а је додатно појашњена намера одлуке о одређивању робе која се увози на основу посебне сагласности (Службени лист 31/75), која је обухватала низ роба за које је увозне сагласности давао СССТ. Преко ових сагласности требало је утицати на регионалне правце југословенског увоза, како би се смањило увоз из земаља Западне Европе, а повећао из земаља у развоју и земаља Источне Европе. После добијања ове сагласности, увозници су били обавезни да испуне одредбе одлуке из Службеног листа 27/75, о везивању увоза са извозом. Ова обавеза била је другачија за различите типове робе. За увоз робе широке потрошње (осим лекова), било је неопходно остварити 100% извоза робе широке потрошње (у било коју земљу). У случају опреме, било је неопходно обезбедити извоз у вредности од само 30%, док је увоз репродуктивних средстава био ослобођен везивања до 70% вредности оствареног увоза у 1974. години.⁹⁵³

Ове поштрене мере дале су резултате: структура југословенске трговине у 1975. години додатно се померила у корист земаља у развоју и земаља Источне Европе, а на уштрб Западне Европе (слика 6). С обзиром да ни Италија није повукла своје рестриктивне мере, југословенско-италијанска билатерална размена забележила је пад у укупном волумену, али је раст југословенског дефицита већим делом заустављен, иако је и даље био висок (табела 24).

⁹⁴⁸ ДАМСП,ПА, 429521, Шиф.телеграм, Генерални конзулат у Милану, ССИП-у, 11.6.1975.

⁹⁴⁹ Branko Horvat, *ABC jugoslavenskog socijalizma*, Zagreb: Globus, 1989, 31-41.

⁹⁵⁰ Службени лист СФРЈ, 27/75, Службени гласник Београд, 31.5.1975.

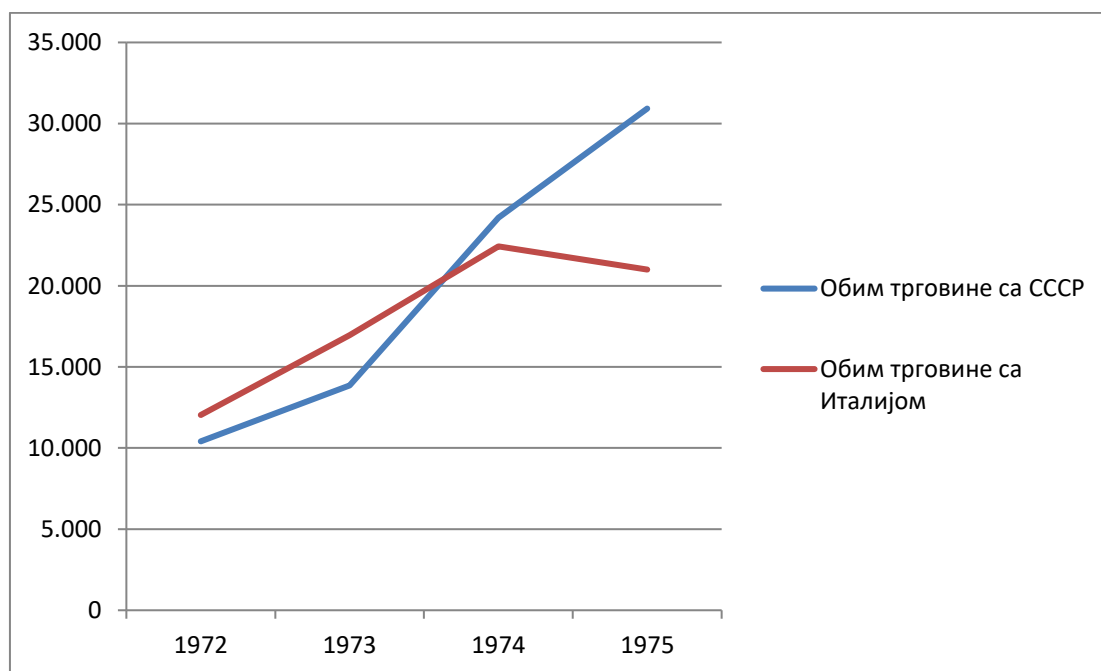
⁹⁵¹ Службени лист СФРЈ, 27/75, Службени гласник Београд, 20.6.1975.

⁹⁵² ДАМСП, ПА,429521, Шифровани телеграм ССИП-а, Генералном конзулату у Милану, 3.7.1975.

⁹⁵³ ДАМСП,ПА, 429521/2, Шифровани телеграм ССИП-а, Генералном конзулату у Милану, 10.7.1975.

Табела 24. Трговински биланс Југославије и Италије, 1972-1975, у милионима динара.⁹⁵⁴

Година	1972	1973	1974	1975
Извоз Југославије у Италију	5.237	7.926	7.288	6.223
Увоз Југославије из Италије	6.800	9.022	15.141	14.772
Укупан обим трговине	12.037	16.948	22.429	20.995
Биланс(према Југославији)	-1.563	-1.096	-7.853	-8.549
Процент дефицита	-13%	-6%	-35%	-41%

Слика 6. Укупан обим трговине Југославије са СССР-ом и Италијом (1972-1975), у милионима динара.⁹⁵⁵

⁹⁵⁴ Статистички годишњак СФРЈ 1976, Савезни завод за статистику: Београд, 1976, 223-224.

⁹⁵⁵ Статистички годишњак СФРЈ 1976, Савезни завод за статистику: Београд, 1976, 222.

Две земље су тако дочекале потписивање Осимских споразума(новембар 1975), који су означили коначно решење граничних и политичких проблема у врло суморном расположењу на пољу економских односа.

Развој трговинских односа након енергетске кризе (1976-1978)

Краткотрајно побољшање

Европска економска заједница је још средином 1975. године уклонила ембарго на увоз говеђег меса, и постепено почела да се отвара за овај производ. Уместо ранијег потпуног ембарга, уведен је систем назван *exim*(*export-import*), који је подразумевао да се у земље Заједнице може увести меса онолико колико је и извезено из целе Заједнице. Овај систем одговарао је Француској, која је била једина нето извозник меса, и од чијег је извоза заправо зависео увоз меса свих осталих чланица. Ипак, Европска комисија била је свесна да се проблеми у трговини са Југославијом (и осталим трећим земљама) сигурно неће решити овим системом, већ управо супротно, да ће се криза наставити, с обзиром да је количина меса која се могла увести преко овог система била далеко мања од онога што је Југославији било потребно. Због тога је ЕЕЗ нудила Југославији и друга обећања: обећана је кооперација у индустрији, и обезбеђивање кредита Европске инвестиционе банке за одређене југословенске пројекте.⁹⁵⁶

О новом режиму увоза говеда и говеђег меса разговарали су, средином септембра 1975. члан СИБ-а Јанко Смоле и италијански амбасадор Валтер Макота у присуству економских стручњака обе стране.⁹⁵⁷ Италија је од ЕЕЗ успела да добије посебни контингент за увоз 9700 телади за узгој до 250кг из Југославије. Ипак, југословенска страна није била задовољна овом понудом. С једне стране, цена коју су италијански увозници нудили била је сувише ниска, а ни тип говеда који је тражен није одговарао дугорочним интересима Југославије, која је тежила ка томе да продаје месо као производ са већом ценом и степеном обраде. Иако је Макота изразио спремност да се изађе у сусрет југословенским захтевима за вишом ценом, то није утицало на промену става југословенске стране. Директор Сточног фонда Милутин Галовић, који је такође присуствовао разговору, рекао је да без обзира на вишу цену, Југославија нема интерес да извози у Италију због несигурности и губитка јасне перспективе за будући извоз говеда и меса у Италију. Говорећи потпуно отворено, Галовић је напоменуо да, с обзиром на то да је Југославија већ претрпела огромне губитке у извозу, италијанска понуда није много значила („не би нас спасла, нити би нас њено неизвршење битније угрозило“), и да би Југославија радије желела да зна какви су дугорочни изгледи за пласман „одраслијих говеда и меса“, или је боље да Италију потпуно „избрише“ са листе увозника југословенских производа. Другим речима, југословенски извозници нису желели да извозе младу телад за тов (што није био префериран тип извоза) у Италију ако такав потез не би донео бољу перспективу за извоз преферираних производа. Италијански амбасадор и саветник Батистини признали су да није реално очекивати да ће се односи између две земље икада више вратити на стање из 1973. година, у погледу увозу говеда и меса из Југославије. Указали су да постоје солидне могућности даљег извоза живе стоке, нарочито телади за тов, али с друге стране, веома мале

⁹⁵⁶ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*, Palgrave Macmillan: London, 2016, 88-89.

⁹⁵⁷ ДАМСП,ПА, 447078, Забелешка о разговору са амбасадором Републике Италије В.Макотом, вођеном на ручку 23.септембар, 1975(кабинет члана СИБ-а Јанка Смолеа). 25. 9.1975.

могућности извоза меса. У погледу извоза меса, италијанска страна сматрала је да једине реалне могућности за овај производ остају у оквиру пограничне размене, која је по њиховом мишљењу, постала важнија него икада.⁹⁵⁸ Овај разговор показао је пун раскорак две стране у погледима на трговину говедима и говеђим месом, производима који су пре 1974.године чинили највећи део југословенског извоза у Италију. У том смислу, италијанска процена да се стање у трговини овим артиклима никада више неће вратити на стање из 1973.године, може се пренети и на стање у целокупној робној размени. Показало се да су рестриктивне мере ЕЕЗ којих је Италија морала да се придржава, трајно промениле југословенско-италијанску трговинску размену. Пред две државе стајао је задатак проналажења алтернативних начина да стабилизују билатералну трговину.

Иако је ситуација са извозом говеђег меса остала лоша, с обзиром на то да је Италија укинула остала ограничења приликом увоза, а превасходно обавезу полагања депозита за увоз у вредности од 50%, југословенски увоз је почетком 1976.године почео да се опоравља. Осим укидања ових мера, на позитиван тренд у југословенском извозу утицала је и повећана потражња унутар Италије, с обзиром на то да је влада покренула програм оживљавања привреде након рецесивне 1975. године.⁹⁵⁹ Ипак, дуготрајне рестрикције утицале су на југословенске трговце који су се оријентисали на друга тржишта у претходном периоду. То је довело до необичне ситуације: Италија је дошла у ситуацију да захтева од Југославије повећање извоза једног производа. На италијанску иницијативу у Трсту се састао 25.марта 1976.године југословенско-италијански Комитет за дрво, на коме је италијанска страна оптужила Југославију да посебним мерама (ценама, премијама, специфичном производњом) према арапским државама занемарује италијанско тржиште. Југословенска страна одбацила је ове оптужбе, истакнувши да не постоји никаква дискриминација према италијанском тржишту које је традиционално интересантно за југословенске извознике, иако је тачно да је у последње време дошло до „савременијих погледа“ према земљама у развоју. Смањење испорука дрвне грађе у Италију објашњено је „нестабилним условима на тржишту.“ Ипак, белешка која стоји на крају овог извештаја открива праве разлоге за смањење испорука ове робе: чињеница да је Италија тражила сировинске производе, а да је југословенски интерес био у извозу финалних производа од дрвета, што се лакше остваривало у земљама у развоју.⁹⁶⁰

Без обзира на овакве случајеве, било је неоспорно да се југословенски биланс опорављао током 1976. године. Извоз у земље Запада у првом полугодишту 1976. године био је већи за 43,7%, а од тога је највећи пораст извоза био у Италију – 69,9%. Увоз је смањен у просеку за 20,8%, и поново, највише из Италије, за 26,6%. Дефицит у односу на исти период прошле године био је мањи за чак 48,2%.⁹⁶¹

Овако значајан пад италијанског извоза у Југославију био је сигнал италијанској страни да поново обрати пажњу на трговинске односе. На традиционалном састанку представника две трговинске коморе током сајма у Милану у априлу 1976. године, југословенска делегација је са задовољством приметила да су Италијани коначно почели да деле њихову забринутост у погледу дефицита трговине и износе идеје о могућим решењима. Италијани су као узроке слабог југословенског извоза одредили превисоке цене у Југославији, које су чиниле извоз у Италију мање привлачним и лош маркетинг југословенских производа у јужним и централним пределима Италије, где су постојали велики потенцијали. Изнесен је предлог о састанку два удружења произвођача алатних машина, с обзиром да је су са италијанске стране виђене

⁹⁵⁸ ДАМСП,ПА, 447078, Забелешка о разговору са амбасадором Републике Италије В.Макотом, вођеном на ручку 23.септембар, 1975(кабинет члана СИВ-а Јанка Смолеа). 25. 9.1975.

⁹⁵⁹ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia. Bologna*: Il Mulino, 2015, 255.

⁹⁶⁰ ДАМСП,ПА, 417025 шиф.телеграм Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 26.3. 1976

⁹⁶¹ АЈ, 751-1140, Робна размена са индустријски развијенијим земљама Запада у првом полугодишту 1976, 22.7. 1976.

могућности за пласман овог југословенског производа на домаће тржиште.⁹⁶² Сличну поруку послао је југословенској амбасади и подсекретар Сенеза, који је изразио наду да ће се раст југословенског извоза у Италију наставити, нарочито дрвета, које је требало да помогне у оживљавању италијанске грађевинске индустрије.⁹⁶³

Чини се да је највећа препрека за наставак позитивног тренда југословенског извоза и смањења платног дефицита била девалвација лире. Италијанска влада изабрала је да се избори са кризом насталом после нафтног шока експанзивном монетарном и фискалном политиком, што је значило да су плате, али и цене у Италији снажно расле током овог периода.⁹⁶⁴ То је довело до пада вредности лире у односу на све светске валуте, па и на динар. Југословенски привредници истакли су на састанку са представницима генералног конзулата у Милану да у појединим случајевима добијају и 30% мању вредност у динарима, и да многа предузећа разматрају рентабилност даљег пословања у Италији. Због таквог стања, привредници су од Југославије затражили да се на следећем састанку Мешовитог комитета размотри увођење неке друге, стабилније валуте за вршење плаћања између две земље (нпр. амерички долар).⁹⁶⁵ О потреби да се промени обрачунска валута писао је и Генерални конзулат у Трсту, који је ССИП-у указао на свакодневне велике курсне варијације лире, које су се кретале између 650 лира за долар у јануару до 900 лира за један долар крајем априла, што је омогућило разним појединцима, банкама и предузећима да се баве спекулацијом која је довела до већих губитака у привреди.⁹⁶⁶

Југословенска влада није прихватила овај предлог привредника, тако да је размена наставила да се обавља у лирама. С обзиром да су многе друге земље укинуле плаћање у лирама, због нестабилности те валуте, чињеница да је су италијански увозници на југословенском тржишту и даље могли куповати робу за лире, повољно је деловала на југословенски извоз. Привредници су прихватили овакво стање, али су шест месеци касније, од државе тражили да добијају додатне премије приликом извоза у Италију.⁹⁶⁷

У погледу смањења дефицита, за Југославију је 1976. завршена успешно, и изван сваког очекивања. Извоз у земље Запада порастао је за чак 39,7%, иако је планом било предвиђено да порасте само 6%, док се увоз смањио за 14,3%, на супрот планом предвиђеном повећању од 3%. То је резултовало смањењем дефицит за чак 38,9%, и повећањем покривености увоза извозом са 31% на 51%. Учешће развијених западних земаља у југословенској трговини смањило се са 52,4 на 49,9%.⁹⁶⁸ Занимљиво је да је овај проценат био врло близак ономе који је Вера Пејновић, начелница Одељења за земље Западне Европе у СССТ-у изнела у разговору са Сандром Виолом, новинаром италијанског листа „Ла Република“ у новембру 1976. године. Говорећи о дугорочним циљевима југословенске спољне политике, Пејновић је истакла да Југославија тежи да остварује 50% трговинске размене са Западом, 35% са земљама Источне Европе и 15% са земљама у развоју. Овај интервју био је значајан јер је италијанској јавности, преко новог и све популарнијег листа „Ла Република“⁹⁶⁹ приближио ставове југословенске владе о трговинским питањима и представља редак пример када је са италијанским новинарима разговарао неко из СССТ-а. Вера Пејновић искористила је прилику да искаже незадовољство Југославије стањем у трговини са Западом због рестриктивних мера које су

⁹⁶² ДАМСП,ПА, 422579 шиф.телеграм, ГК Милано, ССИП-у, 22.4.1976.

⁹⁶³ ДАМСП,ПА, 424431 шиф.телеграм, Амбасада СФРЈ ССИП-у, 30.4. 1976

⁹⁶⁴ Emmanuele Felice, *Ascesa e declino. Storica economica d'Italia. Bologna*: Il Mulino, 2015. 243-244, 286-289.

⁹⁶⁵ ДАМСП,ПА, 422578, шиф.телеграм Генерални конзулат у Милану ССИП-у, 22.4. 1976.

⁹⁶⁶ ДАМСП,ПА, 430528, шиф.телеграм, Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 27.5.1976.

⁹⁶⁷ ДАМСП,ПА, 461250, Генерални конзулат у Милану ССИП-у, 16.11.1976.

⁹⁶⁸ АЈ, 751-1224, Реализација спољнотрговинске размене са индустријски развијеним земљама Запада у 1976. години, 5.1.1977.

⁹⁶⁹ Ла Република(it.La Repubblica) је основана у јануару 1976, и брзо је стекла популарност међу лево оријентисаним грађанима. Данас је један од два најтиражнија италијанска листа(поред Коријере дела Сера)

почеле да се примењују од нафтне кризе, и да упозори да, иако Југославија тежи да има развијене односе са земљама Запада (50% размене), да то „не зависи само од нас“. Истакла је да СССР нуди „веома интересантне производе“, попут нафте, памука, целулозе и других сировина, и да истовремено показује велики интерес за куповину југословенских производа, што се не може схватити другачије него као својеврсна порука италијанским властима и привредницима да је Југославија спремна да их „замени са Совјетима“, ако се стање у трговини не поправи.⁹⁷⁰

Европска економска заједница била је забринута могућности приближавања СФРЈ Источном блоку и удаљавања од западних партнера, нарочито у ситуацији када се у дипломатским круговима све више помињало питање судбине Југославије „после Тита“.⁹⁷¹ Француски, немачки и британски представници истицали су опасност од утицаја Москве на СФРЈ након Титове смрти, нарочито на могућност да Совјети подрже просовјетске и сепаратистичке фракције унутар Савеза комуниста Југославије. Посета Леонида Брежњева Београду у новембру 1976. године само је додатно повећала ове бриге.⁹⁷² Због тога је, у децембру 1976. године, као израз подршке Југославији, потписана Заједничка декларација СФРЈ и ЕЕЗ, у којој се Југославија означава као „Медитеранска, Несврстана и Европска земља“, и чланица „групе 77“ земаља у развоју. Оваква карактеризација Југославије од стране ЕЕЗ, требало је да симболише дугорочне интересе које је Заједница имала, и истакне независан југословенски положај у односу према блоковима. Осим изјаве о неопходности међусобне економске сарадње, у заједничкој декларацији истакнуто је да земље ЕЕЗ „дају највећи значај одржавању југословенске стабилности“, што је било први пут да су две стране изашле из оквира економских питања у некој од званичних декларација. Бенедето Закарија, италијански историчар који се бавио односима Југославије и ЕЕЗ, сматра доношење ове заједничке изјаве прекретницом у односима између СФРЈ и Заједнице – након ове декларације СФРЈ је дефинитивно учврстила пријатељске односе са Заједницом, и у наредном периоду успоставила тешњу сарадњу са њом.⁹⁷³

Ипак, чини се да ова декларација, упркос свом политичком значају, није успела да промени ситуацију у спољној трговини између СФРЈ и ЕЕЗ. Штавише, убрзо након потписивања декларације, са почетком 1977. године, поново су се појавили платнобилансни проблеми Југославије са Италијом.

⁹⁷⁰ Белешка о разговору Вере Пејновић са Сандром Виолом, новинаром италијанског листа „Ла Република“, вођеног 19. Новембра 1976. године

⁹⁷¹ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 104-107.

⁹⁷² Исто, 107-110.

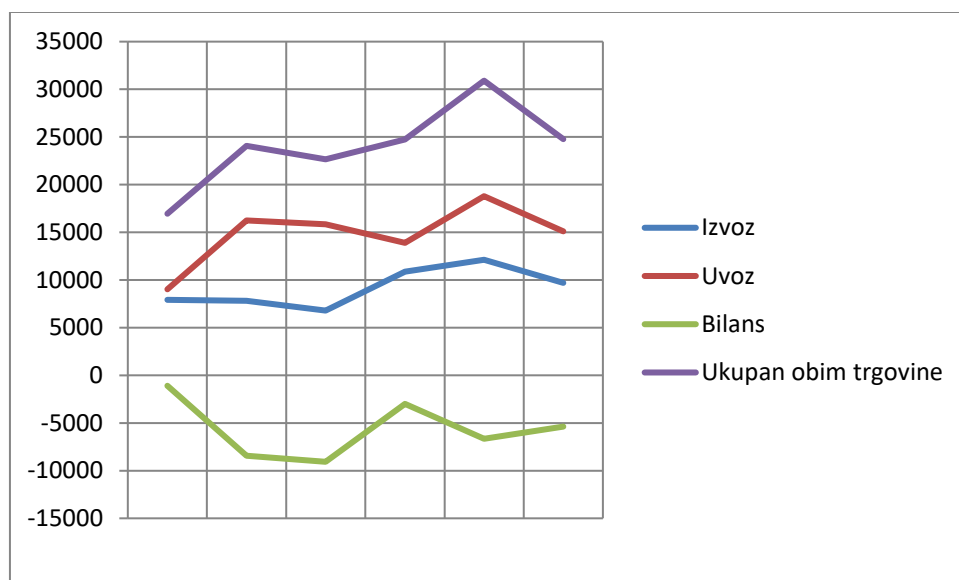
⁹⁷³ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 104-107.

1977-1978: повратак дефицита

Предах у проблемима са југословенским трговинским билансом са Италијом трајао је само једну годину. Већ 1977. године, дефицит је опет порастао, а 1978. године досегао је рекордан ниво, уз укупан пад размене (табела 25). Посебно забрињавајуће било је опадање трговине у 1978. години на ниво из 1974, што је, уз велико повећање цена у обе државе значило практично смањење обима размене у периоду од пет година. Југословенски извоз је после две године раста (1976, 1977), опет опао 1978, сигнализирајући да су проблеми у трговини дубоки и тешко решиви. Процент дефицита у размени опао је са високих 35-40% у годинама кризе на прихватљивих 12% 1976. године, али се већ следеће године вратио на дугорочно неодрживих 22%. (табела 25)

Табела 25. Биланс трговине између Југославије и Италије, 1973-1978, у милионима динара.⁹⁷⁴

Година	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Извоз	7926	7824	6787	10877	12118	9691
Увоз	9022	16254	15857	13878	18787	15086
Биланс (према Југославији)	-1096	-8430	-9070	-3001	-6669	-5395
Укупан обим трговине	16948	24078	22644	24755	30905	24777
Процент дефицита	-6%	-35%	-40%	-12%	-22%	-22%

Слика 7. Биланс трговине између Италије и Југославије, 1973-1978, у милионима динара.⁹⁷⁵

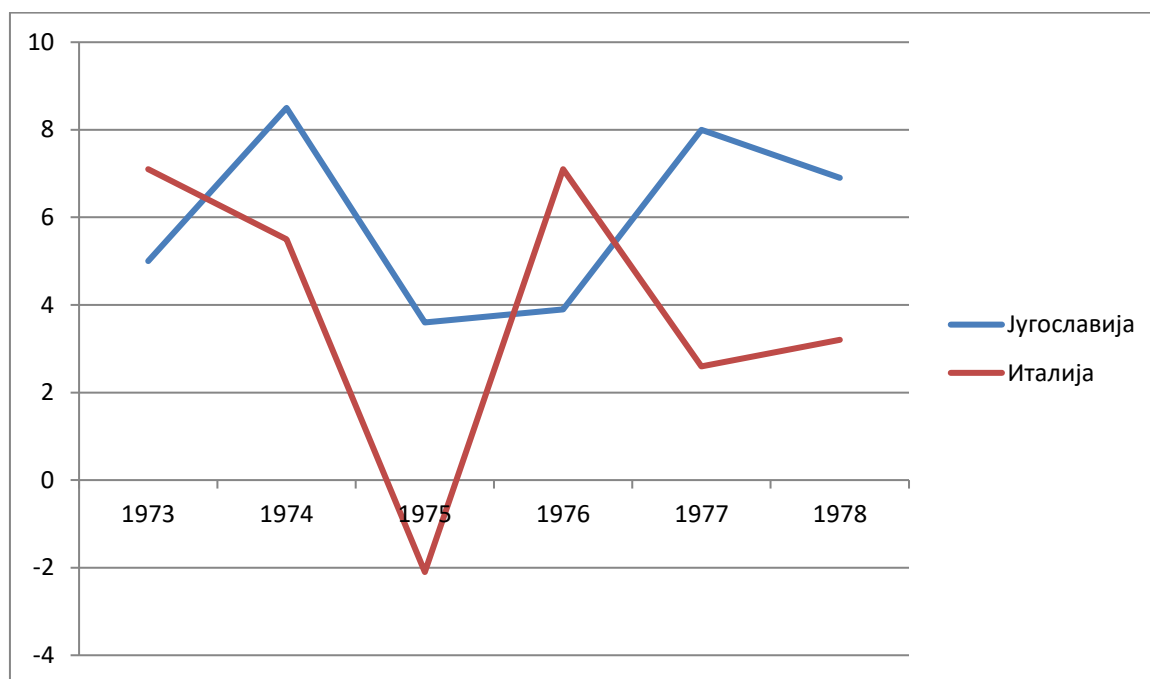
⁹⁷⁴ Статистички годишњаци СФРЈ 1974, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1974, 1979.

⁹⁷⁵ Статистички годишњаци СФРЈ 1974, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1974, 1979.

Шта је био узрок овог новог дисбаланса у трговини? С обзиром да је у претходном периоду дефицит био правило, а његово смањење током 1976. године представља изузетак, можда је боље запитати се шта је био узрок овом краткотрајном побољшању.

Унутрашње привредно стање Италије и Југославије

У југословенским документима често се пуно места давало стању у италијанској привреди. И заиста, ако се упореди кретање италијанске економије и кретање трговине са Југославијом, може се уочити значајна повезаност ова два фактора (слика 9).

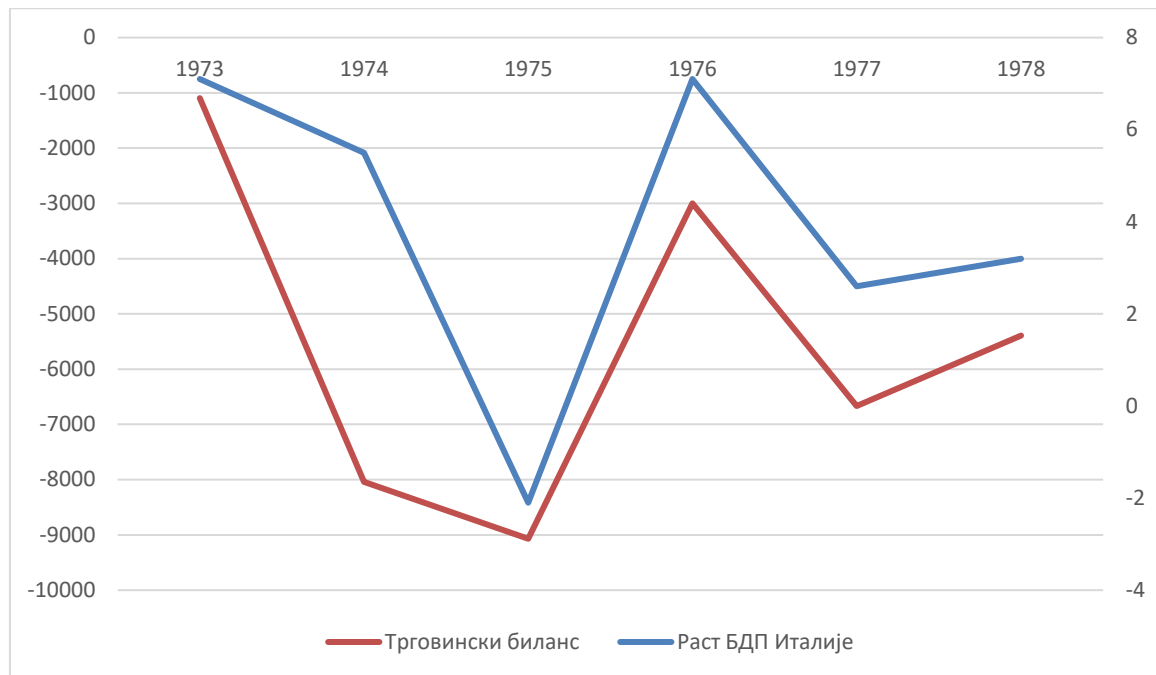
Слика 8. Раст БДП Југославије и Италије у процентима (%), 1973-1978.⁹⁷⁶

Повезаност је заправо још снажнија ако се погледа деловање монетарне и фискалне политике. Раст југословенског извоза догодио се у периоду када је у Италији знатно порасла тражња након рецесије.⁹⁷⁷ Још један фактор који је значајно допринео овом расту југословенског извоза била је већ поменута чињеница да је Југославија прихватала плаћање у италијанским лирама, што је значило да је повећана италијанска тражња за страном робом могла бити задовољена југословенском робом упркос девалвацији лире.⁹⁷⁸

⁹⁷⁶ Подаци за Италију су из архива Светске банке (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IT>), приступљено 25.8.2023. За СФРЈ подаци преузети са: <https://www.statista.com/statistics/1076286/gdp-change-yugoslavia-1970-1990/>, приступљено 25.8.2023.

⁹⁷⁷ Valerio Castronovo, *Storia economica d'Italia. Dall'Ottocento al 2020*, Torino: Einaudi, 2021, 191-195.

⁹⁷⁸ ДАМСП, ПА, 461250 телеграм Генералног конзулата у Милану ССИП-у, 16.11.1976.

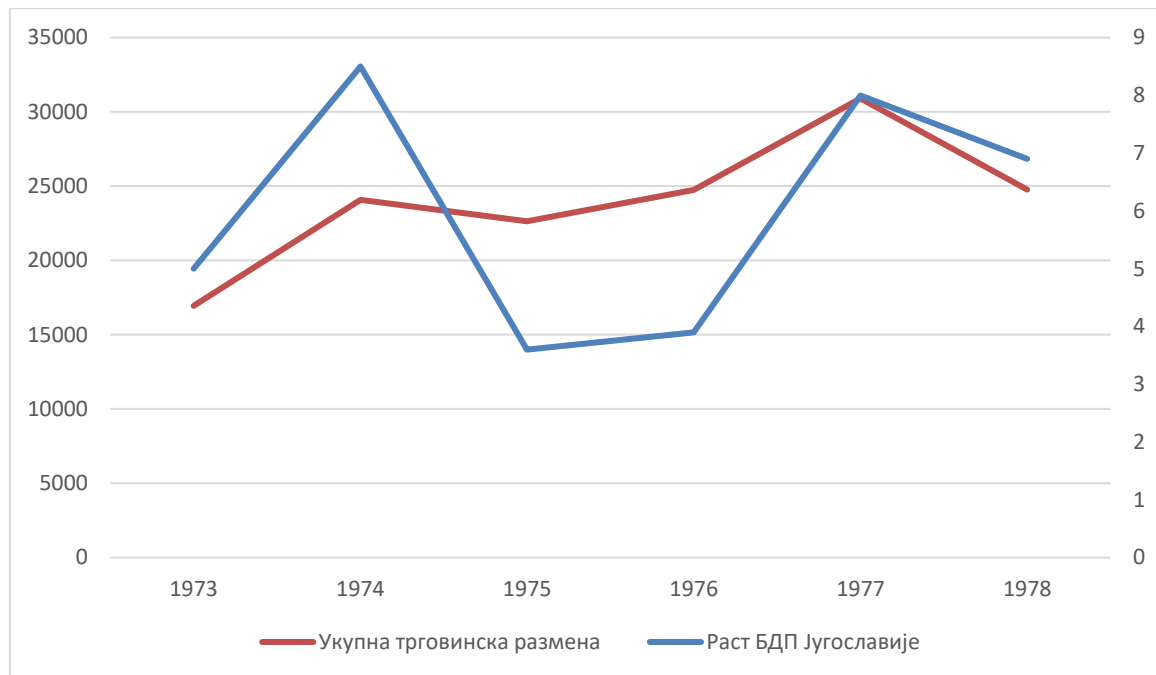

Слика 9. Поређење кретања трговинског биланса Југославије (у милионима динара) и Италије и раста Бруто друштвеног производа Италије (у %) 1973-1978, подаци Савезног завода за статистику и Светске банке.⁹⁷⁹

Повезаност југословенског привредног раста и дефицита није тако јасна. Чини се да је стање југословенске економије мање утицало на међусобну размену, што се може повезати са чињеницом да је далеко чешће Југославија била та која је иницирала разговоре о стању у билатералној трговини. Ово је такође значило да је Југославија била знатно упућенија на Италију у смислу трговине, и да није могла себи дозволити веће осцилације у зависности од стања привреде. Коначно, југословенска привреда била је у посматраном периоду знатно стабилнија од италијанске, што је свакако допринело томе да њен утицај на размену буде мање уочљив.

Упућеност југословенске привреде на Италију може се видети ако се пореде стопе раста две земље и укупан обим трговине (слика 10). У овом случају, повезаност раста југословенске привреде и обима размене са Италијом је јасна – у периодима снажнијег раста привреде долазило је и до пораста размене, највећим делом због повећања увоза. Повезаност италијанске привреде и укупног обима размене је мања, што је очекивано с обзиром да је размена са Југославијом чинила само мали проценат италијанске спољне трговине.

⁹⁷⁹ Статистички годишњаци СФРЈ 1974, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1974, 1979. и <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG?locations=IT>), приступљено 25.8.2023.

Слика 10. Поређење кретања укупне трговинске размене Југославије и Италије (у милионима динара) и раста Бруто друштвеног производа Југославије (у %) 1973-1978, подаци Савезног завода за статистику и Светске банке.⁹⁸⁰

Може се закључити дакле, да је краткотрајно побољшање биланса у 1976. години било последица експанзивне политике у Италији и знатног повећања увоза, и да се након тога, размена између две земље вратила на стари ток односа, који је био обележен дефицитом. Од избијања кризе 1974. године, два су основна фактора утицала на висок југословенски дефицит: рестриктивне мере ЕЕЗ и разлика у ценама на домаћем и на италијанском тржишту који је чинио југословенски извоз неконкурентним у Италији, а италијанско тржиште непривлачно за југословенске извознике.

Рестриктивне мере ЕЕЗ и Италије

Упркос добрим политичким односима између СФРЈ и ЕЕЗ након доношења заједничке декларације из 1976. године, рестриктивне мере ЕЕЗ остале су на снази у наредном периоду, али само за одређене групе производа. Што се тиче најважнијег југословенског производа за италијанско тржиште, говеђег меса, прихваћен је мање рестриктивни режим назван „гемело“ (it. gemello), који је подразумевао да се у земље ЕЕЗ може увести онолико меса колико се и потрошило у оквиру Заједнице.⁹⁸¹ Италија је 1977. године поново увела обавезу полагања депозита за увоз робе у вредности од 50%; овог пута додуше депозит је задржаван 90 дана уместо шест месеци. Осим тога, Италија је увела још неколико нецаринских инструмената који су отежали трговину: уведено је плаћање такса на откуп страних девиза у вредности од 7% вредности, и обавеза куповине лиценце за увоз меса.⁹⁸² Ипак, трајале су краће овог пута: већ почетком 1978. године, према извештају Амбасаде из Рима, ове мере су укинута и на снази

⁹⁸⁰ Статистички годишњаци СФРЈ 1974, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1974, 1979. и <https://www.statista.com/statistics/1076286/gdp-change-yugoslavia-1970-1990/>, приступљено 25.8.2023.

⁹⁸¹ Benedetto Zaccaria, Assessing Yugoslavia's Place in Western European Stabilisation Policies in Southern Europe, 1974-1976, Journal of European Integration History, 22/1, 67-84, 73-75.

⁹⁸² ДАМСП, ПА, 42647, Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 25.4.1978.

је, од билатералних мера, остало само неколико „самоограничења“ (за спојнице, вештачка ђубрива, феролегура).⁹⁸³

Основни проблем у трговинским односима СФРЈ и ЕЕЗ, а последично и Италије, била је непреференцијална природа важећег трговинског споразума из 1973. године. Југославија је одбијала да преговара о преференцијалном аранжману са ЕЕЗ, с обзиром да би потписивање таквог споразума са једним политичким блоком представљао „издају“ принципа несврстаности који је био основни принцип југословенске спољне политике.⁹⁸⁴ У том смислу југословенски предлог био је да се Југославија третира на посебан начин, као „медитеранска земља“, и да на основу те категоризације, Заједница потпише повољан трговински споразум који би важио за све медитеранске земље. Ипак, ЕЕЗ није позитивно гледала на овај предлог: Југославија је била значајно индустријски развијенија од осталих медитеранских земаља на које би се односио овакав споразум, и југословенска индустрија могла је представљати озбиљну конкуренцији домаћој индустрији унутар Заједнице, што је било неприхватљиво.⁹⁸⁵

У преговорима са ЕЕЗ, Југославија је имала подршку Италије, упркос сопственим протекционистичким мерама које је Италија предузимала. Италијански министар спољне трговине Риналдо Осола, посетио је Југославију у јануару 1978. године и приликом разговора са председником СИБ-а Веселином Ђурановићем и савезним секретаром за спољну трговину Емилом Лудвигером, истакао да сматра да Југославија има пуно право да тражи повољнији третман код ЕЕЗ и обећао безусловну италијанску подршку приликом разговора у Бриселу.⁹⁸⁶ Међутим, чини се да је ова „безусловна“ италијанска подршка ипак имала своје границе. Већ у мају исте године, дошло је до првих размимоилажења ставова две стране у погледу југословенских преговора са ЕЕЗ. У разговору генералног директора у МИП-у Модела и амбасадора Јовића, Модело је објаснио да Италија не може прихватити одобравање мандата за преговоре Комисији који би подразумевао могућност да се са Југославијом потпише повољни непреференцијални споразум. Предлог за преговоре које је Југославија изнела није одговарао Италији, с обзиром да су многи конкретни југословенски захтеви директно задирали у интересе италијанске индустрије, а прихватање таквих захтева у непреференцијалном режиму, означило би преседан на који би могле да се позову и многе друге земље са којима Италија има развијене трговинске односе. Модело је рекао и да његова влада сматра да се мандат за преговоре може проширити у другим секторима, попут сфере финансијске и социјалне сарадње. Јовић је био јако незадовољан овим италијанским ставом, који је практично значио да је Италија одбила југословенски предлог у сферама које су за њу биле важне (индустрија, пољопривреда, трговина), а понудила проширење мандата у областима које је нису дотичале, што је било исто што су урадиле и друге земље.⁹⁸⁷

Неразумевање СФРЈ и ЕЕЗ онемогућило је скоро потписивање новог споразума, упркос горућим проблемима у међусобној размени. У оквиру ЕЕЗ, Ирска, Белгија и Немачка биле су против давања концесија Југославији у сектору говећег меса, Италија и Француска противиле су се бољем режиму за југословенска вина и шљивовицу, а Велика Британија одбијала је да прихвати царинске повластице за југословенску индустријску робу.⁹⁸⁸ С друге стране, СФРЈ није желела да прихвати потписивање било каквог преференцијалног споразума без значајнијих концесија јер би то ослабило њену позицију у покрету несврстаних. Коначно,

⁹⁸³ ДАМСП, ПА, 416317, Билатерални економски односи, Амбасада СФРЈ у Риму, 14.4.1978.

⁹⁸⁴ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*-Palgrave Macmillan: London, 2016, 133-135.

⁹⁸⁵ Исто, 149.

⁹⁸⁶ ДАМСП, ПА, 4166 Белешка о разговору председика СИБ-а Веселина Ђурановића са министром спољне трговине Италије Риналдом Осолом, 26.1. 1978.

⁹⁸⁷ ДАМСП, ПА, 429739, Амбасада СФРЈ ССИП-у, 22.5.1978.

⁹⁸⁸ Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*, Palgrave Macmillan: London, 2016, 160-162.

након Самита Несврстаних у Хавани 1979.години, на којем је Југославија одбранила превласт своје умерене струје у односу на просовјетску струју коју је предводила Куба, и након инвазије Совјетског Савеза на Авганистан крајем исте године, ЕЕЗ је добила довољно значајне политичке импулсе да услиши југословенске жеље у погледу трговинских повластица.⁹⁸⁹ Ипак, трговински уговор потписан 1980. године, у светлу промењене светске економске ситуације након другог нафтног шока 1979, краја детанта и новог заоштравања у Хладном рату, као и унутрашње југословенске ситуације након смрти Јосипа Броза Тита у мају 1980.године, више није имао једнаку моћ да промени југословенско-италијанске трговинске односе, који ће током осамдесетих година имати сасвим другачији ток.⁹⁹⁰

Стари и још увек важећи непреференцијални трговински споразум између Југославије и ЕЕЗ, представљао је, током 1977. и 1978. године велику препреку за развој економских односа, према мишљењу југословенских привредника у Италији.⁹⁹¹ Режим увоза говеђег меса, иако већ рестриктиван, додатно је отежаван мерама попут повећања прелевмана или променама курса зелене лире у Италији. Индустијски извоз био је стимулисан Општом шемом преференцијала, али је и ту било притужби југословенских привредника на италијанске органе који су по њиховим речима „често, на неоправдан начин интерним мерама ограничавали њено деловање“ , а неки важни југословенски производи, као што је био алуминијум, били су искључени из шеме, под изговором да су били превише „осетљиви“ за италијанско тржиште. Општа оцена привредника у Италији била је да ће Југославија морати врло брзо да уведе рестриктивне мере на увоз ако се тренутно стање буде наставило.⁹⁹²

Структура југословенског извоза

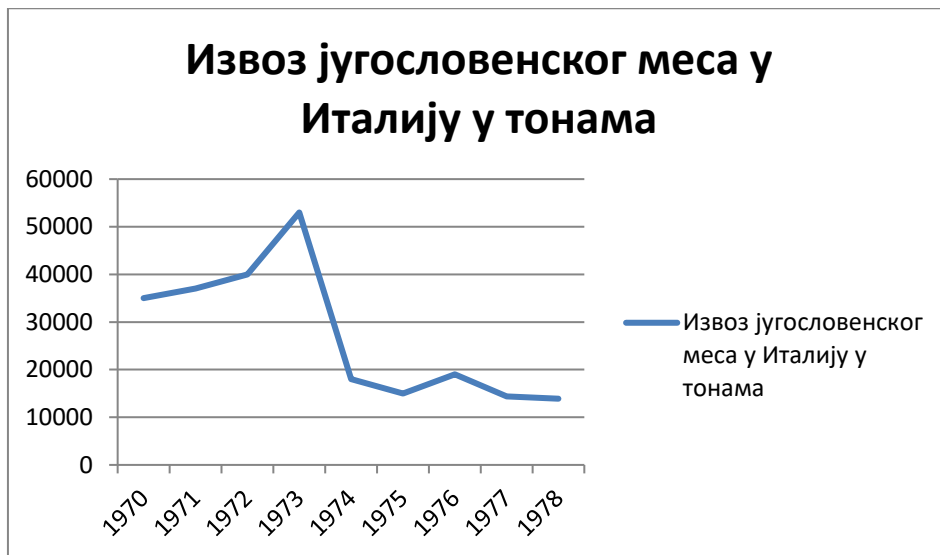
Структура југословенског извоза у Италију се променила на крају седамдесетих година, али не из разлога који је југословенска влада желела. Иако је са југословенске стране годинама као један од кључних циљева означавана промена структуре извоза, и већи удео индустријског извоза у односу на пољопривредни, околности у којима се та промена десила нису биле повољне са гледишта укупних трговинских односа. Југословенски пољопривредни извоз у Италију, и то превасходно говеђе месо, које је било најзначајнији артикал у претходним годинама, након 1974. године доживео је пад од којег се никада није опоравио(слика 11)

⁹⁸⁹ Benedetto Zaccaria, *The European Community and Yugoslavia in the Late Cold War Years, 1976–1989*, in *Disintegration and Integration in East-Central Europe*, 2014, 264-283, 273.

⁹⁹⁰ Исто, 275-277.

⁹⁹¹ ДАМСП,ПА, 433564, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 8.6.1978.

⁹⁹² ДАМСП,ПА, 433564, Амбасада СФРЈ у Риму ССИП-у, 8.6.1978.

Слика 11. Извоз свежег меса из Југославије у Италију у тонама, 1970-1978.⁹⁹³

Нада да ће повећање цене меса током 1976. и 1977. године на тржишту моћи да надокнади бар неке губитке у извозу у Италију срушена је 1978. године, када је цена меса значајно пала, а са њом и вредност југословенског извоза, која је 1978. године била више од три пута мања него 1973. године (табела 26).

Табела 26. Извоз свежег меса из Југославије у Италију, у тонама и милионима динара, 1973-1978.⁹⁹⁴

	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Извоз југословенског меса у Италију у тонама	53000	18000	15000	19000	14400	13900
Извоз југословенског меса у Италију у милионима динара	2183	694	560	978	913	659
Цена по тони	41,1886	38,55556	37,33333	51,47368	63,40278	47,41007

И извоз кукуруза, некада једног од најзначајнијих југословенских производа, сведен је до 1978.године на статистичку грешку: са више од 440 хиљада тона 1967. на свега 1000 тона 1978.године (слика 12). Малодушност југословенске стране по овом питању видљива је из тога што извоз кукуруза као питање није потезано још од 1970. године у билатералним односима.

⁹⁹³ Статистички годишњаци СФРЈ 1973,1976, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1973,1976, 1979.

⁹⁹⁴ Статистички годишњаци СФРЈ 1973,1976, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1973,1976, 1979.

Слика 12. Извоз кукуруза из Југославије у Италију у хиљадама тона, 1967-1978.⁹⁹⁵

Извоз индустријских производа држао се нешто боље. Један од значајнијих производа током шездесетих година, памучни текстил, забележио је велики пад од 1970. године (те године извезено преко 6000 тона), када је на снагу ступио први споразум са ЕЕЗ. Ипак, након минимума, који је достигнут у најоштријој кризи за југословенски извоз у Италију (1974), извоз текстила се опоравио да би 1976. године поново достигао скоро 5000 тона. Ипак, као и у случају других производа, након охрабрујуће 1976. године, проблеми у трговини између две земље поново су постали видљиви наредне две године, што је довело до новог пада извоза, који је 1978.године био (слика 13).

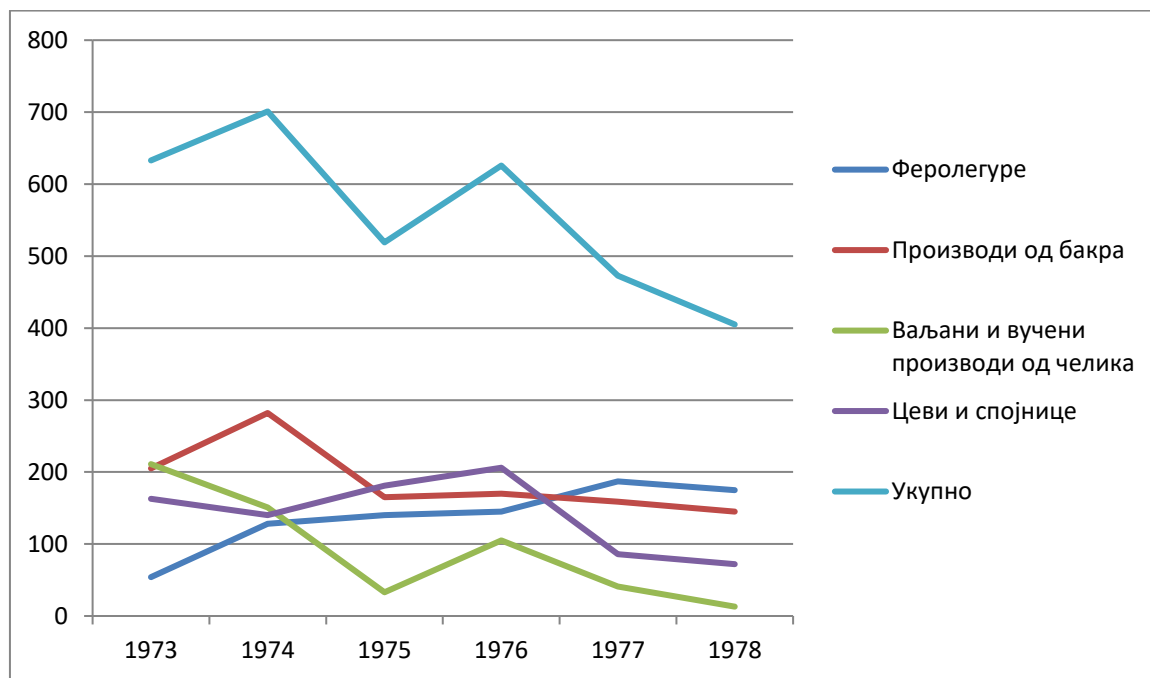
Слика 13. Извоз текстилних производа из Југославије у Италију у хиљадама тона, 1970-1978.⁹⁹⁶

Извоз појединих индустријских производа доживео је чак и пораст у овом периоду – извоз феролегура у Италију скоро се удвостручио од 1974. до 1978. године. Ипак, остали

⁹⁹⁵ Статистички годишњаци СФРЈ 1970, 1973, 1976, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1970, 1973, 1976, 1979.

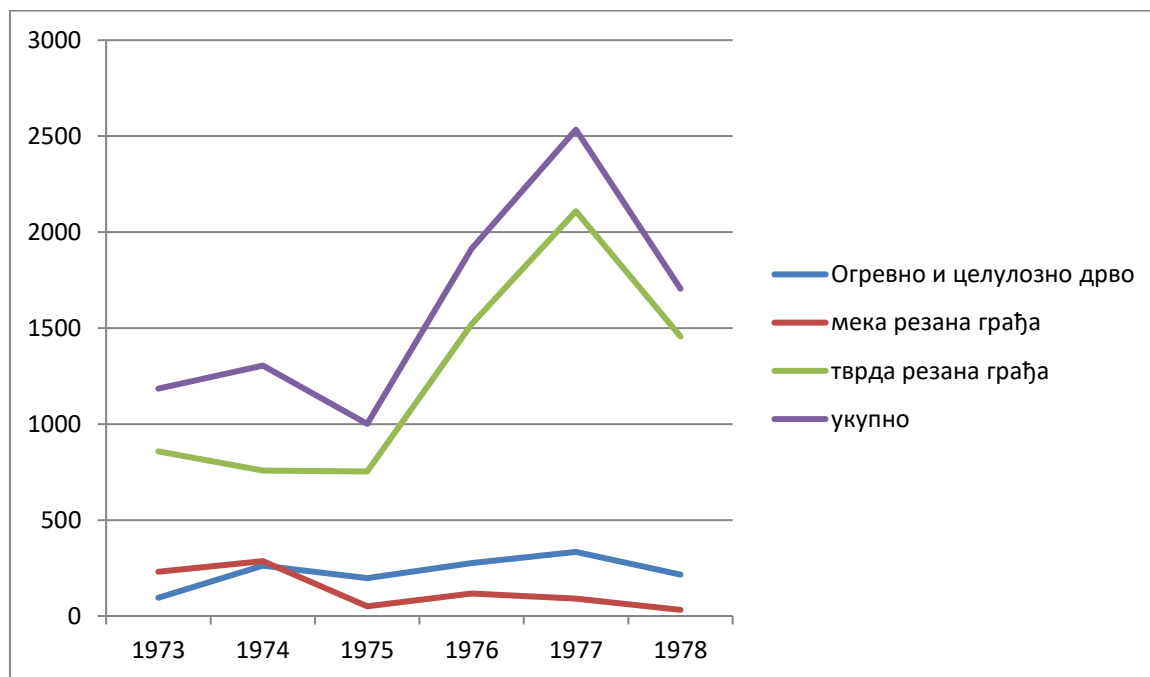
⁹⁹⁶ Статистички годишњаци СФРЈ 1973, 1976, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1973, 1976, 1979.

индустијски производи углавном су забележили пад, иако значајно мањи у односу на пољопривредни извоз (око 40%) (слика 14).

Слика 14. Извоз важнијих индустријских производа Југославије у Италију, 1973-1978, у милионима динара.⁹⁹⁷

Једини значајнији артикал чија је динамика остала позитивна било је дрво, и производи од дрвета. Уз пораст извоза тврдо резане грађе и релативну стагнацију осталих дрвних производа, југословенски извоз дрвета у Италију наставио је са растом у овим годинама, досегавши максимум 1977. године, када је износио скоро дупло више у односу на 1973. годину.

⁹⁹⁷ Статистички годишњаци СФРЈ, 1976, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1976, 1979.

Слика 15. Извоз дрвне грађе из Југославије у Италију, у милионима динара, 1973-1978.⁹⁹⁸

Структура југословенског извоза у Италију била је значајно другачија 1978. у односу на 1963. или 1973. годину. Највећа промена била је у већ поменутом огромном смањењу удела свежег меса у извозу. Овај производ, који је 1963. чинио, 25,8% а 1973. 27,5% југословенског извоза у Италију, 1978. пао је на свега 6,6%. Такође, нестанак кукуруза, који је раније чинио значајну ставку у извозу додатно је утицао на смањење удела пољопривредних производа у његовој структури. С друге стране, с обзиром на раст извоза дрвета, и укупно смањење извоза, његов удео у структури је порастао у односу на 1973. годину, мада је и даље био на нижем нивоу у односу на 1963.

Табела 27. Извоз значајнијих производа у Италију, 1963,1973,1978, према подацима Савезног завода за статистику.⁹⁹⁹

Производ	Удео у извозу (%) 1963	Удео у извозу (%) 1973	Удео у извозу (%) 1978
Свеже месо	25,8%	27,5%	6,6%
Коњи и говеда	17,8%	8,9%	11,8%
Кукуруз	2,3%	4,5%	0,1%
Дрво и дрва грађа	19%	14,9%	17,1%
Памучне тканине	2,5%	1,5%	1,5%
Производи од бакра, челика, цеви и спојнице и феролегуре	Нема података ¹⁰⁰⁰	8%	4%
Остало	32, 6%	34,7%	58,4%

Категорија „остало“ која је укључивала све оне производе за које Савезни завод за статистику није давао посебне податке за Италију (јер количине нису биле значајне), знатно је порасла у 1978. години (са 34, 7% на 58,4%), што може бити показатељ диверсификације југословенског извоза, односно проширење понуде на већи број артикала у односу на раније, али може бити и последица неажурности самог Завода за статистику, који је и даље давао податке за кукуруз, а није укључио неке нове југословенске производе који су извожени у Италију у значајнијој мери, попут електроматеријала. Ипак имајући у виду и податке из извештаја Амбасаде и Генералног конзулата, чини се да се у овом периоду није појавио неки значајнији нови артикал у југословенском извозу у Италију. Амбасада у Риму као посебно позитивне трендове у трговини са Италијом током 1977. године истиче пораст извоза готових производа са вишим степеном обраде, као што су „машине и електрични апарати“, али се истиче да је главни југословенски извозни производ и даље дрво и дрвна грађа. У истом извештају, наводи се да је дошло до смањења извоза текстилних производа, фармацеутских производа, вештачких ђубрива, ваљаних и вучених производа црне металургије, бешавних цеви и обојених метала – што су све били производи који су могли представљати извоз девиза који би заменио говеђе месо.¹⁰⁰¹

Диверсификација извоза била је позитивна ствар са гледишта стабилности трговинског биланса, с обзиром да је по Кругмановој теорији о трговини између мале и велике земље,

⁹⁹⁸ Статистички годишњаци СФРЈ 1976, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1976, 1979.

⁹⁹⁹ Статистички годишњаци СФРЈ 1964,1974, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд: 1964,1974, 1979.

¹⁰⁰⁰ Савезни завод за статистику није за ове производе наводио Италију као значајнију земљу извоза, што сугерише да количине које су извожене нису биле велике.

¹⁰⁰¹ АЈ, 751-1083, Билатерални економски односи у 1974.години, Генерални Конзулат Милано СССТ-у, 7.3.1975

диверсификација извоза била важан део стратегије мале земље у циљу одржавања трговинског биланса.¹⁰⁰² Међутим, иако је диверсификација извоза била добра дугорочна стратегија трговине, будући да је Југославија за кратко време изгубила један од својих најзначајнијих извозних артикала у трговини са Италијом (свеже месо), како би се одржао баланс трговине, било је неопходно пронаћи нови производ који би заменио његово место, а то се није десило. Трговински дефицит у односу са Италијом готово да је савршено пратио смањење извоза говеђег меса у ову земљу – будући да су остали аспекти трговине остали исти, дефицит је порастао у оној вредности у којој је извоз меса опао. Југославија није успела да пронађе одговарајући производ за пласман у Италију у већим количинама, што је напослетку довело до опадања билатералне размене, када је Југославија почела да смањује свој увоз, како би избалансирала размену.¹⁰⁰³

Интересантан случај представља извоз крупне стоке. Иако је и овај производ, тачније говеда, био на удару мера ЕЕЗ, извоз говеда и коња заједно забележио је чак и пораст у односу на 1973. годину. То је била последица два фактора: један је преоријентација југословенских извозника на извоз телади за тов, за које је ЕЕЗ била спремна да обезбеди контингенте, а други је био тај што је југословенски извоз коња порастао и на тај начин заменио приходе од извоза говеда. У случају меса овако нешто није било могуће, с обзиром на то да су све врсте меса биле подвргнуте рестриктивним мерама, укључујући и свињско, а ЕЕЗ није давала повољне контингенте за посебне врсте меса. Ипак, упркос привременом олакшању за државни буџет које је донела продаја телади за тов, показало се да ова мера није била дугорочно одржива за југословенске привреднике. Југословенска индустрија говеђег меса никада се није опоравила од шока 1973. године: извоз све млађе телади и преоријентација на краткорочне уместо на дугорочне начине зараде¹⁰⁰⁴, довела је до смањења сточног фонда у Југославији и последично, опадања ове некада значајне производне ставке.¹⁰⁰⁵

Занимљиво је да се структура трговине далеко више променила у периоду од 1973. до 1978. него за десет година од 1963. до 1973. године, упркос напорима Југославије и њеној индустријализацији, што је још један показатељ да је промена структуре била узрокована рестриктивним мерама и променом у режиму трговине, а не дугорочном променом структуре две привреде.

¹⁰⁰² Robert C. Feenstra, *Advanced International Trade: Theory and Evidence*, Princetone: Princetone University Press, 2002, 229-229.

¹⁰⁰³ Проналажење производа који се могу пласирати у дужем периоду значајно је за развој привреде. Рапидан развој „Азијских тигрова“ (Јапан, Тајван, Јужна Кореја, Сингапур, у новије време и НР Кина), био је карактерисан великим приходима од извоза високотехнолошких производа. Joseph E. Stiglitz, *Some Lessons from the East Asian Miracle*, *The World Bank Research Observer*, vol. 11/2, 1996.

¹⁰⁰⁴ Телад за тов и телеће месо постижу већу цену по килограму, али такође лишвају произвођаче сточних грла много брже него када се продају одрасла говеда и говеђе месо. Одрасла говеда постижу знатно већу килажу, доносе млеко и омогућавају даљу репродукцију и ширење производње. У говеда се улаже знатно више ресурса унутар земље и она имају већу повратну вредност у односу на телад. Због тога је продаја телади, иако профитабилна у кратком року, непожељна у погледу дугорочног развоја сточног фонда. Италија је управо из тог разлога тражила од Југославије телад за тов, како би могла образовати сопствени сточни фонд и смањити зависност од увоза меса.

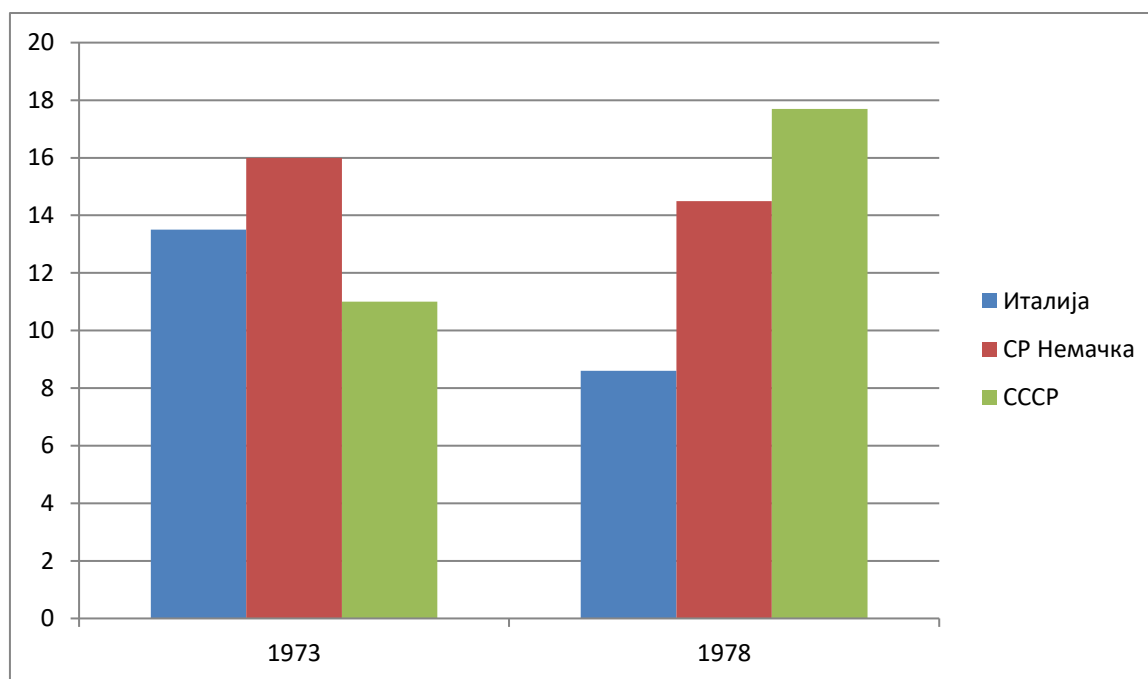
¹⁰⁰⁵ ДАМСП, ПА, 459413, ИВ Скупштине САПВ Комитет за односе са иностранством, ССИП-у, 28.10.1976.

Окретање другим тржиштима

Осим структуре билатералне размене, оно што се такође променило у југословенској спољној трговини била је структура трговинских партнера. У овом периоду приметно је значајно окретање ка трговини са источноевропским земљама и опадање размене са Западном Европом.

Табела 28. Структура југословенске спољне трговине, Италија, СР Немачка и Совјетски Савез, 1973/1978.¹⁰⁰⁶

	1973			1978		
Италија	16,3%	11,7%	13,5%	9,3%	8,2%	8,6%
СР Немачка	11,2%	19%	16%	8,3%	18%	14,5%
Совјетски Савез	14,3%	9,01%	11%	24,6%	13,7%	17,7%

Слика 16. Структура југословенске спољне трговине, Италија, СР Немачка и Совјетски Савез, 1973/1978.¹⁰⁰⁷

У периоду од пет година, од 1973. до 1978, СССР се са трећег места у укупној размени Југославије, попео на прво, док је Италија пала на треће. Са 13,5% удела у југословенској трговини, Италија је пала на свега 8,6%. Иако је и СР Немачка, као најзначајнији југословенски трговински партнер на Западу у овим годинама, и највећи италијански „конкурент“ у оквиру ЕЕЗ, такође изгубила удео у спољној трговини и пала испод СССР-а, у немачком случају, смањење трговине није било толико драстично. Занимљиво је да су представници Италије у разговору са Југословенима много чешће помињали италијанско заостајање у односу на СР Немачку у погледу спољнотрговинске размене него у односу на СССР.¹⁰⁰⁸ Иако су Италија и СР Немачка биле савезнице у политичком смислу, ове две земље биле су директни ривали у продору на југословенско тржиште. Обе ове западноевропске земље имале су сличне

¹⁰⁰⁶ Статистички годишњаци СФРЈ 1974, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд:1974, 1979.

¹⁰⁰⁷ Статистички годишњаци СФРЈ 1974, 1979, Савезни завод за Статистику, Београд:1974, 1979.

¹⁰⁰⁸ ДАМСП,ПА, 416317, Билатерални економски односи, материјал амбасадe СФРЈ у Риму, 14.3.1978

производе које је Југославија куповала, што није био случај са СССР-ом чија је спољнотрговинска размена са Југославијом имала сасвим другачију структуру. Услед тога, иако је Италија политички била знатно ближа СР Немачкој, она је за њену привреду представљала далеко већу и опаснију конкуренцију од комунистичког СССР-а.

Проблеми спољнотрговинске мреже

Осим спољних економских фактора који су били ван југословенске контроле (промене цена на светском тржишту, протекционистичке мере ЕЕЗ, међународна криза), на лоше резултате југословенске размене у Италији утицали су и унутрашњи фактори, односно стање југословенске спољнотрговинске мреже у Италији. О овим проблемима највише информација доносе Генерални конзулати у Милану и Трсту, који су одржавали редовне консултације са представницима привреде у Италији.

На ефикасност југословенске трговинске мреже дефинитивно су утицале и промене у њеној организацији које су наступиле са доношењем Устава из 1974. године, и организацијом привредних предузећа у основне организације удруженог рада(ООУР).¹⁰⁰⁹ Једна од мера која је пратила ову реформу била је формирање тзв. „црне листе“, на којој су се нашла предузећа која су потпадала под удар „друштвеног договора“, односно којима је било забрањено пословање са југословенским предузећима. На овој листи нашла су се углавном предузећа која су била у власништву југословенске политичке емиграције или лица која су на други начин била непожељна у Југославији.¹⁰¹⁰ Доношење ове листе било је повод за полемику између Генералног конзулата у Милану и савезних органа почетком 1975.године. Конзулат је сматрао да су одређене италијанске фирме биле неправедно стављене на ову листу. Као најважнији пример истиче се фирма „Ghenimex“ (Генимекс), која је била мешовито италијанско-југословенско друштво са 40% акција предузећа Генералекспорт из Београда, и 60% акција ЕНИ-ја. Ова фирма је била веома значајна за интересе југословенске привреде, а посебно у пословима петрохемије и нафтне индустрије. Према писању Конзулата, Генимекс је, доносио Југославији велике добити од закључених послова са страних партнера, а годишње је враћала вредност од око милиона долара.¹⁰¹¹ Ова фирма била је уписана на списак због тога што је на „црној листи“ био уписан Војко Сантрић, један од функционера фирме, постављен решењем предузећа Генекс. Према информацијама Конзулата, на Сантрића се нису водиле акције фирме, и није представљао ни југословенски ни италијански део капитала, али је његова вредност у том мешовитом друштву била од „непроцењиве користи за низ југословенских предузећа због познавања тржишта Италије и успешне сарадње са њима.“ Генерални конзул Вујановић, који лично стоји иза овог писма, на крају закључује да није јасно како је „могло доћи до тога да фирма и Сантрић, који овде(у Италији) служе као узор како би југословенска предузећа требало да наступају у раду, буду уписани у црну листу.“¹⁰¹² Као још један пример фирме која није смела да се нађе на листи непожељних за сарадњу са Југославијом, конзулат наводи фирму „Сацет“, која је била мешовито југо-италијанско друштво за економску сарадњу, у коме су акционари били десетак југословенских предузећима. С друге стране, било је и фирми за које се Конзулат сложио да је потребно да буду на „црној листи“. Као пример једног оваквог предузећа, наводи се италијанска фирма „Андреа Јакил“, за коју у

¹⁰⁰⁹ David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism, Development and Debt*-Routledge: London, 2011, 152-155.

¹⁰¹⁰ Susan L. Woodward, *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*, Princeton University Press, 1995, 325-326.

¹⁰¹¹ ДАМСП, ПА, 4517 шиф.телеграм, Генерални конзулат у Милану ССИП-у, 3.1.1975.

¹⁰¹² ДАМСП, ПА, 4517 шиф.телеграм, Генерални конзулат у Милану ССИП-у, 3.1.1975.

конзулату тврде да је користила „недозвољене“ методе у раду са југословенским предузећима, попут „нелојалне конкуренције“ и „некоректног односа према југо ино-пунктовима“.¹⁰¹³

Ипак, чини се да представници Генералног конзулата нису најбоље разумели сврху доношења ове листе на основу Друштвеног договора и критеријуме по којима су лица доспевала на њу. Друштвени договор се примењивао на сва лица пореклом из Југославије која су били власници иностраних фирми и која су се бавила спољнотрговинском активношћу. Критеријуми за упис неког лица на ову листу били су јасно дефинисани и обухватили су следеће групе људи: све политичке емигранте, без обзира да ли су још увек били југословенски држављани или не; „фолксдојчере“, односно лица немачке народности пореклом из Југославије која су сарађивала са окупатором; лица која су „фиктивно запослена“ у иностранству, а место сталног пребивалишта им је у Југославији и посредују за свој лични рачун или за рачун неке иностране фирме; све стране фирме које на југословенском тржишту не послују у складу са југословенским законима, већ послују са лицима чије је место сталног пребивалишта у Југославији. Под „удар“ друштвеног договора нису потпадала лица из предратне економске емиграције, ако се нису „огрешила о нову Југославију“.¹⁰¹⁴ Јасно је да су ови критеријуми били пре свега политички, и нису имали никакве везе са тим колико је која страна фирма добро или лоше пословала са Југославијом, што је био аргумент који је коришћен са стране Генералног конзулата. „Црна листа“ направљена на основу друштвеног договора требало је да зада ударац југословенској политичкој емиграцији и југословенским држављанима који су се бавили „мутним пословима“, односно који су покушавали да изиграју закон и зараде додатно у пословима са иностранством на рачун југословенских предузећа. Ипак, већ само доношење ове листе морало је имати врло негативне последице по пословање Југославије са иностранством. Несигурност у погледу могућности да се закључе послови са Југославијом сигурна је довела до опадања интересовања страних партнера за сарадњу са југословенским предузећима. Стављање крупних и дуговечних мешовито-југословенских предузећа попут Генимекса или Сацета на листу било је сигнал да ниједно предузеће није било безбедно и засигурно је довело до раста неповерења у Италији према пословању са Југославијом.

Бројне притужбе на ову листу имао је и Генерални конзулат СФРЈ у Трсту. Као занимљив пример истиче се фирма „Универсал“ из Удина, о чијем случају Конзулат детаљно извештава ССИП.¹⁰¹⁵ Ђино д'Онофрио, власник ове фирме пожалио се конзулату у Трсту због стављања његове фирме на „црну листу“, истичући да је његова фирма радила у Југославији већ 25 година, и била врло „поштена и цењена.“ Онофрио је претпостављао да се његова фирма нашла на листи због његове супруге Злате Ковачевић, која је, како сматра, неправедно оптужена да је „југословенски емигрант“. Конзулат у Трсту стао је на страну овог човека, додајући у информацији ССИП-у, да је Онофрио одликован у Југославији због помоћи фабрици „Обод“ из Цетиња, да је „уредно пословао са југословенским фирмама већ 25 година“, и да југословенска предузећа „Раде Кончар“ из Загреба и „Обод“ из Цетиња зависе од доставе материјала које им обезбеђује „Универсал“. Представници конзулата истичу да не желе да улазе у суштину проблема због којег је фирма на „црној листи, али да без обзира на то, сматрају да то што је фирми једног угледног човека који је уредно пословао са југословенским предузећима забрањено пословање у Југославији, шаље јако лоше сигнале у тршћанским пословним круговима у погледу сигурности пословања са Југославијом.¹⁰¹⁶

Конзулат у Трсту је осим овог случаја, о коме су доставили детаљније податке, послао жалбе ССИП-у за још велики број фирми из Трста за које су сматрали да су неправедно

¹⁰¹³ ДАМСП, ПА, 4517 шиф.телеграм, Генерални конзулат у Милану ССИП-у, 3.1.1975.

¹⁰¹⁴ ДАМСП, ПА, 437451, Координациона комисија потписника друштвеног договора ССИП-у, 28.7.1975.

¹⁰¹⁵ ДАМСП, ПА, 422711, Генерални конзулат у Трсту Привредној Комори Југославије, 6.5.1975.

¹⁰¹⁶ ДАМСП, ПА, 422711 Генерални конзулат у Трсту Привредној Комори Југославије, 6.5.1975.

завршиле на „црној листи“. У отвореном писму из јуна 1975. године под насловом „Примена друштвеног договора о пословању са нашим предузећима“, Конзулат је упутио врло оштре критике савезним органима који су састављали поменути листу. Осим фирме Универсал, која се још једном помиње (што значи да прва жалба није уродила плодом), наведено је још чак тридесетак фирми на које се неправедно примењивао друштвени договор. Ипак, за разлику од првог писма конзулата, у коме његови представници нису желели да улазе у разлоге зашто је одређена фирма завршила на листи, већ су само критиковали стављање пријатељских лица на исту, у овом писму, чини се да су сакупили знатно више информација, и могли су изнети конкретније критике. Према мишљењу конзулата, бројна лица која су се налазила на листи као југословенски емигранти, уствари су били италијански држављани, припадници југословенске националне мањине у Италији, што је представљао озбиљан проблем, с обзиром да су припадници мањине, које је Југославија требало да штити и помаже, уместо тога били на мети државе само због свог етничитета. Чинило се да се при састављању листе није довољно водило рачуна о појединцима, већ су се на листу стављала сва лица која су по имену могла бити југословенски емигранти. У даљој критици Конзулат истиче да се при прављењу листе није водило рачуна ни о позадини југословенских емиграната, који су аутоматски сматрани за „непријатељску емиграцију“, иако је постојала јасна разлика између „непријатељске, политичке емиграције“, и на пример, младића и девојака који су се венчали са италијанским држављанима и емигрирали у Италију. Коначно, као још једну критику Конзулат истиче да у исто време док се води акција против југословенских емиграната, не ради се ништа да се казне „непријатељски елементи“ унутар саме Италије, италијански држављани, као што су били бивши фашисти, иридентисти и националисти, са којима се слободно послује и који зарађују из пословања са Југославијом. Конзулат завршава писмо са препоруком да се „убудуће овакве ствари не понављају“, и да се пре доношења било каквих рестриктивних листи консултују руководства СР Словеније и СР Хрватске, као и сам Конзулат у Трсту, како би се избегла штета која је настала уношењем невиних особа на листу.¹⁰¹⁷

Конзулату у Трсту одговорила је убрзо, опширним писмом преко ССИП-а, Координациона комисија потписника Друштвеног договора, формирана у оквиру Привредне коморе Југославије, која је и направила спорну листу. Ова Комисија састојала се од представника републичких и покрајинских привредних комора, Народне Банке Југославије, Савезног девизног инспекторијата, Савезног секретаријата за спољну трговину, Савезног секретаријата за унутрашње послове, Удружења банака Србије, а касније је у рад укључен и представник Савезног секретаријата за спољне послове. У писму Комисије се признаје да првобитни текст Друштвеног договора није био „најбоље формулисан“, што је омогућавало разна тумачења и довело је до тога да се може спроводити јако широко. Истиче се да је до тада, након сугестија од стране Генералних конзулата у Трсту и Милану и других органа, са листе забране у Италији скинуто 40 предузећа, а да се за још 20 предузећа тренутно врши провера. Признаје се да и је још једна грешка била то што представник ССИП-а није од почетка био укључен у рад овог тела.¹⁰¹⁸

Без опсежнијег истраживања о разлозима зашто су појединци били на овој листи, које излази из опсега овог рада, немогуће је донети закључке о оправданости појединих одлука Координационе комисије. Ипак, оно што је сасвим јасно, и што се у одговору Комисије и признаје, јесте да је листа направљена на брзину, без јасних критеријума на почетку, што је сигурно отворило могућности за разне махинације и произвољне одлуке, подстакнуте вероватно у појединим случајевима и личним мотивима. Сама чињеница да је у року од неколико месеци, на интервенцију генералних конзулата у Трсту и Милану са листе скинуто чак 40 фирми из Италије (уз још 20 за које је вршена провера), јасно говори да су многа лица

¹⁰¹⁷ ДАМСП,ПА, 434995, Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 15.7.1975.

¹⁰¹⁸ ДАМСП,ПА, 437451, Привредна комора Југославије, Координациона комисија потписника Друштвеног договора ССИП-у, 28.7.1975.

на њој првобитно завршила без икаквог јасног образложења. Оваква акција морала је нанети велику штету угледу и слици Југославије у привредним круговима у Италији. Тешко стечена репутација, грађена од почетка шездесетих са спровођењем тржишних реформа и уласком у ГАТТ, Југославије као земље која је поштовала законе тржишта и уклапала се у међународни економски систем, овим је била оштећена. Није лако одредити квантитативне ефекте доношења ове „црне листе“ на југословенску трговинску размену са Италијом, с обзиром да је постојало још много других фактора који су утицали на њу, али није неразумно претпоставити да је ова одлука утицала бар делимично на лоше резултате у размени током наредних година.

Југословенска мрежа у Италији имала је и друге проблеме, о чему су ССИП такође обавештавали генерални конзулати у Милану и Трсту. Тршћански привредници су, преко Конзулата, указали на проблем лоше информисаности југословенских трговинских представника у иностранству о домаћој економској политици и њеним циљевима. Критиковано је непостојање дугорочног плана развоја трговинске размене са Италијом, односно то што су југословенски привредници у Италији „препуштени сами себи“.¹⁰¹⁹

Још један проблем који су тршћански привредници истакли била је крутост и неприлагођеност југословенске спољнотрговинске мреже. Привредници нису били у стању да реагују на брзе промене, нарочито у погледу цена и услова за југословенски извоз, што је доводило до губитка појединих великих послова. По њиховом мишљењу требало је обезбедити им веће могућности и компетенције да се самостално прилагођавају променама тржишта.¹⁰²⁰

Интересантно је да ове две критике делују контрадикторно – с једне стране привредници се жале што су препуштени сами себи, а са друге стране, траже веће слободе да се самостално прилагођавају променама тржишта. Ипак, нешто пажљивији поглед открива да није било никакве контрадикције у овом ставу. Исти став имао је и Бранко Хорват, који је у својим делима критиковао југословенску економску политику. Радило се о томе да је планирање напуштено, и да су се економске мере доносиле „ad hoc“, без дугорочног циља и идеје, како би се „закриле рупе“ које су настајале у југословенској привреди. Ипак, с друге стране, привреда је, током 1970их постајала све више регулисана овим административним, тренутним мерама, тако да привредници нису заиста имали ни праву слободу одлучивања. Привредници су желели од државе јасан план развоја и јасно одређене слободе пословања до којих су могли ићи, а критиковали су хаотично управљање привредом административним декретима.¹⁰²¹

Као и у случају Трста, добар део критика који је милански конзулат упућивао савезним органима, потицао је од привредника, што може објаснити изостанак сличних критика из Амбасаде у Риму, будући да су представници Амбасаде далеко ређе одржавали консултације са привредницима, којих је у остатку Италије и било знатно мање него на северу. Милански конзулат критиковао је снижавање извозних премија за одређене југословенске производе, недовољно развијену туристичку и економску пропаганду на простору Италије, као и одсуство активности матичних спољно-трговинских организација на мењању њихове пословне оријентације у смислу веће ангажованости на плану извоза.¹⁰²²

¹⁰¹⁹ ДАМСП,ПА, 433951 Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 7.7.1975.

¹⁰²⁰ ДАМСП,ПА, 433951 Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 7.7.1975

¹⁰²¹ Бранко Хорват је о овим проблемима писао у својим делима, а нарочито у „АБЦ југословенског социјализма, издатај 1989“, када су ови проблеми постали и најизраженији. Branko Horvat, *ABC jugoslavenskog socijalizma*, Zagreb: Globus, 1989.

¹⁰²² ДАМСП,ПА, 429521, шиф.телеграм, Генерални конзулат у Милану ССИП-у, 11.6. 1975

У исто време, оба спољно-трговинска представништва сматрала су и да би их требало више укључити и ангажовати приликом договарања о извозној политици.¹⁰²³

Конзулат у Трсту донео је још један извештај о проблемима и слабостима југословенске спољнотрговинске мреже, 1977. године, када је проблем дефицита поново почео да се јавља. Неки од проблема били су слични као и претходних година: недовољна организованост и анализа страног тржишта, слаб маркетинг, недисциплина у пословању са страним партнером, као и везивање за несигурне трговце, затим закашњења са испорукама робе и превисоке цене. Осим тога, у Конзулату се примећује да административни послови „нису увек добро обављани“, па се дешавало да италијански органи врате папире или траже прецизније комплетирање документације, што је био чест проблем у случају различитих сертификата.¹⁰²⁴

И овде се јавља критика матичних радних организација у земљи од стране њихових страних представништва. Напомиње се да матичне организације често врше притисак на своја страна представништва по питању извоза робе, док истовремено увоз робе из других земаља обављају преко страних фирма, чиме доводе у питање позиције свог представништва у иностранству. Такође, наводе се примери где су матичне организације инсистирале да се закључе поједини извозни послови (вероватно под притиском савезних органа), али да, када је требало доћи до њихове реализације, није било робе јер је или продата у Југославији по већим ценама или чак није била ни произведена. Преносећи даље жалбе представништва матичних организација у иностранству, у писму Генералног конзулата се наводи да су представништва препуштена сама себи, и да је због тога разумљиво да долази до одређених „грешака и пропуста“. Страна представништва тражила су и већу помоћ на плану информисања, као и изједначавање права њихових радника са правима радника који су радили у матичним организацијама у Југославији.¹⁰²⁵ С обзиром да су ове критике долазиле управо од представника спољнотрговинских представништва у Италији, јасно је да их је потребно критички посматрати, али је разумно претпоставити да је већина ових критика била заснована на реалном стању. С друге стране, положај представништва искоришћен је као оправдање за „грешке и пропусте“, који су очигледно постојали и који су додатно доприносили неефикасности југословенске трговинске мреже у Италији.

¹⁰²³ ДАМСП,ПА, 433951, ГК у Трсту, ССИП-у, 7.јул 1975, 429521 шиф.телеграм, Генерални конзулат у Милану ССИП-у, 11.6. 1975.

¹⁰²⁴ ДАМСП,ПА, 42647, Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 25.4, 1977.

¹⁰²⁵ ДАМСП,ПА, 42647, Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 25.4. 1977.

Привредна и индустријска сарадња након енергетске кризе

Замирање сарадње

Индустријска кооперација у оквиру Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, која је током 1972. и 1973. доживела снажну експанзију, била је тешко погођена увођењем рестриктивних мера од стране Италије након нафтног шока. Нарочито проблематична била је мера за полагање обавезног дефицита при увозу, која је штетила свим пословима индустријске кооперације у којима се роба производила у Југославији, а затим извозила у Италију (што је била већина склопљених послова). Италијанским предузећима више није било исплативо да раде дорадне послове или послове заједничке производње у Југославији, а примери сарадње где се производња одвијала у Италији били су јако ретко. О овом проблему југословенска страна је обавестила италијанску приликом заседања Мешовите комисије за трговинску размену у јуну 1974. године, и затражила да се за послове кооперације не примењују италијанске заштитне мере. Италијанска делегација изразила је интерес за наставак развоја сарадње у овом пољу и обећала да ће проучити листу производа за које се односи мера за депозит, али није могла обећати никакво конкретно побољшање на том пољу.¹⁰²⁶ Таква ситуација довела је до застоја у развоју индустријске кооперације током читаве 1974. године.¹⁰²⁷

Наредно заседање Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу, одржано је у априлу 1975, скоро две године након претходног. Председници Комитета члан СИБ-а Борисав Јовић и министар спољне трговине Тиријако де Мита констатовали су да се у претходном периоду велики број уговора о кооперацији извршавао са закашњењем или је сведен на мање димензије, а нови уговори нису потписивани. Иако је на претходном заседању одобрено послова у вредности од 45 милијарди лира, није реализовано послова у вредности вишој од 25 милијарду лира. Неки од послова који нису реализовани, иако је започето са њиховом реализацијом, били су посао између фирма Генерали Импианти, Сацет, и Дунав-Тиса-Дунав, затим уговор између фирма Ансалдо, Сацет и Електропривреде из Ријеку о изградњи термоелектране.¹⁰²⁸

На састанку је такође разматрано стање у постојећим пословима кооперације и констатовано је да још шест послова одобрених на претходном заседању никада није ни заживело због недостатка интересовања, од којих је највећи по обиму био онај између Алфа Ромеа и Космоса. Свега четири посла могла су се сматрати завршеним, од којих је најзначајнији био онај између Испре и Босне Азбеста.¹⁰²⁹ Комитет је одобрио три нова посла кооперације (на претходном заседању одобрено је четрнаест нових послова¹⁰³⁰). Од ова три посла, два су била заправо старе пословне кооперације, за које је одобрен нов уговор – у питању су били послови између Некија и Багата у сектору производње шиваћих машина (у вредности од 14 милијарду лира), и између Фијата и Завода Црвене Заставе у области производње индустријских возила (у вредности од 5,8 милијарди лира). Коначно, одобрен је релативно мали посао у вредности од око 300 милиона лира између фирма Педраколи и

¹⁰²⁶ ДАМСП,ПА, 432157 шиф.телеграм амбасада СФРЈ ССИП-у, 1.јул.1974

¹⁰²⁷ Генерални конзулат у Милану, Билатерални економски односи у 1974.години, 7.3.1975.

¹⁰²⁸ ДАМСП,ПА, 425585 Записник са МК за ПИТ сарадњу сам ставио на копирање, 18.4.1975

¹⁰²⁹ ДАМСП,ПА, 425585 Записник са МК за ПИТ сарадњу сам ставио на копирање, 18.4.1975

¹⁰³⁰ АЈ, 751-826, Извештај о VII заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу између Југославије и Италије, одржаном у Београду, 5. и. 6.марта 1973, 6.4.1973, 2-5.

Стандарда из Осигека који је подразумевао размену делова машина за обраду метала у оба правца.¹⁰³¹

Након овог састанка, сарадња на индустријском плану је још више замрла. У извештају о економским односима које је послао Генерални конзулат у Милану ССИП-у у априлу 1978.године истиче се да се ситуација у дугорочној индустријској сарадњи из темеља изменила, што је било „добрим делом због изванредно тешких прилика које су владале у привреди Италије“. Наглашено је да је „пре 5-6 година било око стотинак уговора о дугорочној сарадњи са Италијом“ а да у 1977. години није закључен ниједан такав уговор.¹⁰³² Конзулат истиче да је у међувремену дошло до промене у организацији управе и привреде у обе земље, чиме су стари органи и инструменти предвиђени за реализацију индустријско-техничке сарадње изгубили на значају, и да је потребно створити нове органе који би били прилагођени децентрализацији која је спроведена у обе земље. Ово је значајна информација јер говори о све значајнијем утицају федерализације, нарочито са југословенске стране од 1974.године. Слична порука може се извући и из Осимског споразума о привредној сарадњи, који је готово у потпуности посвећен регионалној размени и слободној индустријској зони у пограничној зони.¹⁰³³ Чини се да се фокус привредне сарадње померио и прешао са савезних органа и прешао на ниже облике власти у обе државе. Ово је имало нарочито изражен карактер у Југославији, где су СР Словенија и СР Хрватска, као географски најближе републике Италији и уједно индустријски најразвијеније постепено преузимале примат у формулисању економске сарадње са Италијом.¹⁰³⁴ Опадање значаја Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу, пре само неколико година најзначајнијег органа у привредним односима између две државе, види се и по све мањој присутности овог тела у документима из Архива Југославије и Дипломатског Архива МСП. Након 1975. године, заседање овог Комитета је најављено за новембар 1976. године,¹⁰³⁵ али недостаје извештај са овог заседања, а ни у једном каснијем разговору се не помињу шта је на њему одлучено, што имплицира да до заседања или није дошло, или није одлучено ништа значајно. Слично томе, у јануару 1978. године, у забелешки о разговору помоћника државног секретара Будимира Лончара са италијанским амбасадором Албертом Кавалеријем, поменуто је да је састанак Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, који се тренутно одржава у Београду, „само један од видова сарадње између две земље.“¹⁰³⁶ Таква констатација у оштрој је супротности са ранијом праксом када су ова заседања представља централни догађај у билатералним економским односима између две земље. Комбинација слабљења индустријске кооперације због реалних економских фактора и промене структуре државне управе, односно федерализација, нагло је учинила ово тело застарелим.

„Регионализација“ привредне сарадње

О новим начинима сарадње између две државе говори и сведочанство о посети делегације скупштине СР БиХ, на челу са председником Хамдијом Поздерцом, италијанској области Пуљи у јануару 1978. Током посете додатно је учвршћена привредна сарадња Пуље и

¹⁰³¹ ДАМСП,ПА, 425585 Записник са Мешовитог комитета за Привредну, индустријску и техничку сарадњу, 18.4.1975

¹⁰³² ДАМСП, ПА, 422155 ГК Милано ССИП-у, Елаборат о економским односима са Италијом, 19.4.1978.

¹⁰³³ *Benedetto Zaccaria, La strada per Osimo: Italia e Jugoslavia allo specchio (1965-1975)*, Franco Angeli 2018, 171.

¹⁰³⁴ *Benedetto Zaccaria, Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?*, Cold War History, 20:4, 503-520, 2020, 510-512.

¹⁰³⁵ ДАМСП,ПА, 456824, ССИП, Забелешка о разговору самосталног саветника М.Рибице и саветттника Ј.Кузмановића са саветником ит.амбасаде В.Пенаролом, 22.10.1976.

¹⁰³⁶ ДАМСП,ПА, 45153, ССИП, Забелешка о разговору ПДС Б.Лончара а А.Кављеријем, амбасадором Италије, 25.1. 1978.

Босне и Херцеговине, што је био још један пример спуштања привредних односа са централног, савезног на нижи републички и покрајински ниво.¹⁰³⁷

Два месеца касније, југословенски амбасадор Борисав Јовић посетио је Сицилију и у разговору са председником локалног парламента и председником локалне владе разматрао повећање контакта између ове области и неке од југословенских република. Имајући у виду да су све остале републике у том тренутку већ имале италијанску област са којом су успоставиле сарадњу, Јовић је предложио да се Сицилији „додели“ Македонија, са чиме су се представници локалне владе сложили.¹⁰³⁸ Што се тиче осталих република, Словенија је од раније сарађивала са пограничном облашћу Фриули Венеција-Ђулија, а Хрватска са Емилијом Ромањом. Два централна региона, Лацио и СР Србија, поставили су темеље своје сарадње током посете делегације покрајине Лацио Србији у октобру 1978. године.¹⁰³⁹ Тиме је „регионализација“ привредне сарадње између Италије и Југославије добила свој коначни облик.

Осимски споразуми

Потписивањем Осимских споразума у новембру 1975. године, Југославија и Италија дефинитивно су решиле проблем границе који је дуго оптерећивао билатералне односе.¹⁰⁴⁰ Ипак, осим договора о граници, у Осиму је потписан и Споразум о унапређењу привредне сарадње са четири прилога, који су предвиђали повећање значаја малограничне размене и изградњу Слободне индустријске зоне.¹⁰⁴¹ Готово сви чланови овог споразума односили су се на унапређење сарадње на локалном и пограничном нивоу.¹⁰⁴²

Значај малограничне размене и сајамског аранжмана Алпе-Адриа значајно је порастао са стварањем ЕЕЗ, и нарочито након увођења рестриктивних мера после нафтног шока 1973. године. Републичка руководства СР Словеније и СР Хрватске сматрала су да је најбољи начин да се избегну мере ЕЕЗ, био управо преко пограничне сарадње, користећи Италију као пречицу за улазак на тржиште читаве ЕЕЗ.¹⁰⁴³ Италијански историчар Бенедето Закарија посебно истиче утицај који су словеначка и хрватска руководства имала приликом потписивања Осимских споразума, што је резултовало тиме да су се сва питања из економске сарадње договорена и потписана у Осиму односила само на регионалну сарадњу и слободну индустријску зону. Закарија повезује ово са процесом федерализације у Југославији и све

¹⁰³⁷ ДАМСП, ПА, 3386, Конзулат СФРЈ Бари ССИП-у, 16.1.1978.

¹⁰³⁸ ДАМСП, ПА, 415858, Амбасада СФРЈ ССИП-у, РИВ-Македонија, 20.3.1978.

¹⁰³⁹ ДАМСП, ПА, 460778, Записник са седнице делегација СР Србије и италијанске покрајине Лацио, 7.10.1978.

¹⁰⁴⁰ О Осимским споразумима погледати: Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu: Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*, Fakultet političkih nauka Univerziteta Beograd, 2018; Massimo Bucarelli, *La questione jugoslava nella politica estera dell'Italia repubblicana (1945–1999)*, Rome: Aracne, 2008, 45–82; Viljenka Škorjanec, *Osimska pogajanja, The Osimo negotiations*, Koper: Založba Annales, 2007; Benedetto Zaccaria, *Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?*, *Cold War History*, 2020/20:4, 503–520. Benedetto Zaccaria, *La Strada per Osimo: Italia e Jugoslavia allo specchio*, Milan : FrancoAngeli, 2018; Jože Pirjevec, Borut Klabjan, and Gorazd Bajc, eds., *Osimska Meja: Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975*, Koper: Založba Annales, 2006. Karlo Ruzicic-Kessler, “Italy and Yugoslavia: from Distrust to Friendship in Cold War Europe,” *Journal of Modern Italian Studies*, 19/5, 2014.

¹⁰⁴¹ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu: Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*, Fakultet političkih nauka Univerziteta Beograd, 2018, број стране

¹⁰⁴² За цео текст споразума погледати: *United Nations Treaty Series Vol. 1466*, 1-24848, 134-136.

¹⁰⁴³ Benedetto Zaccaria, *Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?*, *Cold War History*, 20:4, 503-520, 2020, 515-516.

већим разликама између републичких и савезних органа власти, и сматра потписивање Осимских споразума једном од првих „победа“ републичких интереса у односу на савезне.¹⁰⁴⁴

Ипак, без обзира на амбициозне планове предвиђене у Осиму, готово ништа што је потписано (од економских питања) није и спроведено у дело. На саму ратификацију споразума било је потребно чекати скоро две године – споразум је ступио на снагу у априлу 1977. године¹⁰⁴⁵. Слободна индустријска зона, која је представљала велику наду за билатералну сарадњу између две земље и развој локалних подручја око Трста никада није заживела због противљења локалних власти у Италији, а касније и због дезинтеграције југословенске државе.¹⁰⁴⁶

Малогранична размена

Ни на плану малограничне размене ситуација није била боља. Иако је, с обзиром на околности и рестриктивне мере ЕЕЗ, после 1973. године, малогранична размена требало да добије још већи значај и обезбеди макар мало олакшања за југословенски извоз, то се није десило. На састанку радне групе за пограничну размену, одржаном 25. и 26. новембра 1974. године, две стране су се сложиле да је потребно изменити структуру робних листа по којима се одвијала размена у пограничном подручју како би се зауставили забрињавајући трендови који су постојали у пограничној размени. За разлику од биланса на међудржавном нивоу, на локалном нивоу, Југославија је била у суфициту, а због специфичног карактера овог режима средства из суфицита нису могла директно да се преносе на читаву размену. Југословенска делегација предала је своје предлоге за измену робних листи која је требало да обезбеди већу куповину италијанских производа по малограничном режиму и избалансира робну размену на локалном нивоу.¹⁰⁴⁷ Међутим, иако је италијанска делегација обећала да ће размотрити ове предлоге, чини се да решење није било пронађено, с обзиром да је две године касније у разговору Вере Пејновић из СССТ-а и Виторија Пенароле из италијанске амбасаде поново поменут проблем неравнотеже у локалној размени и застареле структуре робних листа.¹⁰⁴⁸ Тек на наредном састанку радне групе за питања малограничног робног промета, одржаном у Порторожу, од 8-10. марта 1977. године, коначно је дошло до договора и потписивања нових робних листи.¹⁰⁴⁹

Ипак, као и у претходном случају када су договоране нове листе за нови малогранични промет, и овог пута је италијанском парламенту требало пуно времена да их ратификује. Годину дана након потписивања нових листи од стране двеју делегација, у марту 1978. године ССИП је писао Генералном конзулату у Трсту са молбом да преко тршћанских привредника изврши притисак на италијанску владу како би се листе ратификовале у парламенту. У писму се истиче да је југословенски парламент ратификовао листе још у априлу 1977. године и истиче се да ће диспропорција између извоза и увоза у оквиру малограничног промета потрајати све док се промене старе листе, с обзиром на то да југословенски увозници немају интерес да увозе производе из постојеће листе.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁴ Исто, 519.

¹⁰⁴⁵ Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu: Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*, Fakultet političkih nauka Univerziteta Beograd, 2018, број стране

¹⁰⁴⁶ Giampaolo Valdevit, Trieste. Storia di una periferia insicura (Milan: Bruno Mondadori, 2004), 119.

¹⁰⁴⁷ ДАМСП, ПА, 457866 шиф.телеграм Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 27.11.1974.

¹⁰⁴⁸ АЈ, 751-1164, Белешка о разговору Вере Пејновић и Виторија Пенароле, у Београду, 17. новембра, 22 11. 1976.

¹⁰⁴⁹ ДАМСП, ПА, 414280 Генерални конзулат у Трсту ССИП-у, 11.3.1978.

¹⁰⁵⁰ ДАМСП, ПА, 417278 ССИП Генералном конзулату у Трсту, 28.3.1978.

За Југославију је питање усаглашења робних листи имало и унутарполитички значај. С обзиром да је у малограничном промету оствариван суфицит, који се касније посредством банака пребацивао са локалног рачуна (Conto Autonomo), на укупан југословенски рачун са Италијом (Conto Estero), то је, из перспективе локалних привредника значило да они својим извозом, односно суфицитом, отплаћују дефицит за читаву земљу. Овај проблем добро се види из разговора који је водио помоћник савезног секретара за спољну трговину Б. Блажевић са делегацијом Словеначког привредног удружења Фурланије и Јулијске крајине на челу са Витом Светином у септембру 1978. године. Словеначка делегација пожалила се савезној влади да се велики суфицит из пограничне размене „пребацује на конто естеро, уместо да се користи за развој пограничне привреде.“ Истакнуто је да чак 83% укупног југословенског извоза преко малограничног промета чине месо и производи од меса(који се нису производили у пограничној зони у толикој мери), што је имплицирало да се споразум о пограничној сарадњи користи да се заобиђу мере ЕЕЗ и олакша позиција читаве државе према Италији, уместо да служи за развој пограничних подручја. Према мишљењу словеначке делегације, у требало је постепено преоријентисати листе из Тршћанског и Горичког споразума на дугорочну индустријску кооперацију, која би била од највеће користи за развој локалних подручја. Ова делегација била је гост Привредне коморе Југославије, али је водила разговоре и са представницима Привредне коморе СР Хрватске и Привредне коморе СР Словеније, а примљени су и код члана СИВ-а Бориса Шнудерла, што је говорило о њиховом уважавању од стране југословенских власти.¹⁰⁵¹

Овај разговор је значајан јер је добар показатељ процеса федерализације који се одвијао у Југославији. Може се претпоставити да је ова словеначка делегација имала подршку Привредне коморе Словеније (можда и РИВ Словеније). Ако одемо корак даље, можемо посумњати да је управо и циљ ове делегације био да се индиректно савезној влади у Београду саопште словеначки интереси, и да се испита терен за директније разговоре на нивоу републичких и савезних власти. Оно што је било ново било је јасно истицање важности локалних интереса Словенаца у односу на интересе читаве државе (која је извозила месо преко малограничних уговора и тиме заобилазила мере ЕЕЗ). Иако су савезне власти и раније помињале неопходност измене застарелих пограничних листа како би се повећао увоз италијанских производа, ово је био први пут да се у разговору помиње као проблем структура југословенског извоза и превелики удео меса у њему (које очигледно није потицало из пограничних подручја). Чини се да малограничном промету ипак није било „суђено“ да послужи као канал преко којег ће читава Југославија моћи да продре на све заштићеније тржиште ЕЕЗ. Листе су биле застареле, размена је стагнирала, а чак и дотадашња пракса извоза меса из Југославије доведена је у питање од стране локалних актера, који су били све мање спремни да своје „пограничне привилегије“ деле са остатком земље.

Радна заједница Алпе-Адриа

Тренд све већег пребацивања привредних иницијатива на локални и регионални (републички) ниво видљив је и у формирању заједнице Алпе Адриа у Венецији, 20. новембра 1978. године.¹⁰⁵² Ову заједницу формирало је 9 чланица: италијанске покрајине Фруили Венеција Ђулија и Венето, аустријске покрајине Штајерска, Корушка и Горња Аустрија, и југословенске републике Словенија и Хрватска, уз два посматрача – немачку савезну државу

¹⁰⁵¹ АЈ, 751-1370, Белешка о разговору помоћника СССТ Б.Блажевића са делегацијом Словеначког привредног удружења Фурланије и Јулијске крајине на челу са Витом Светином, 25.9.1978.

¹⁰⁵² Massimo Bucarelli, *La «questione jugoslava» nella politica estera dell'Italia repubblicana (1945-1999)*, Roma, Aracne, 2008, 333-334.

Баварску и аустријску покрајину Салцбург.¹⁰⁵³ Циљеви заједнице, основане на иницијативу председника покрајине Венето Карла Бернинија, били су унапређење сарадње у областима привреде, саобраћаја, науке и културе између пограничних региона Аустрије, Италије и Југославије.¹⁰⁵⁴ О формирању ове заједнице нема података у фондовима савезних органа (ССИП и СССТ), што је још један доказ да је у питању била искључиво регионална иницијатива која је спроведена без посредства на државном нивоу – нешто што је до пре неколико година било тешко замислити.

Убрзо након формирања заједнице Алпе Адриа, и светска политичка и економска ситуација су се промениле из темеља. У јануару 1979, у исламској револуцији у Ирану збачен је амерички савезник шах Мухамед Реза Пахлави, а на власт су дошли следбеници верског вође Ајатолаха Хомеинија, који су потпуно променили спољну и унутрашњу политику земље.¹⁰⁵⁵ Производња нафте у Ирану знатно је опала, довело до пораста глобалних цена, сличном оном из 1973. године. Након инвазије Ирака на Иран следеће године, производња нафте у обе земље је знатно опала, што је довело до даљег раста цена и нафтне кризе која је довела до рецесије у великом броју земаља. Нестабилна ситуација у светској економији и високе цене нафте потрајаће до средине осамдесетих година.¹⁰⁵⁶

У исто време, и Хладни рат је улазио у нову етапу. Након периода смањених напетости и разоружавања током седамдесетих година, уследило је ново заоштравање односа и трка наоружања од 1979. године. Совјетска војна интервенција у Авганистану у децембру 1979. године означила је крај детанта и почетак последње фазе Хладног рата (1979-1985).¹⁰⁵⁷

У Југославији, смрт Јосипа Броза Тита у мају 1980. године, изнела је на светло дуго нагомилаване проблеме у привреди, и довела до још брже дезинтеграције централне власти, чиме је земља ушла у потпуно нову фазу развоја, обележену економском стагнацијом и растом тензија између републичких власти.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵³ Liviana Poropat, *Alpe Adria e iniziativa centro-europea: Cooperazione nell'Alpe-Adria e nell'area danubiana*, Napoli, Edizioni scientifiche italiane, 1993.

¹⁰⁵⁴ Andrew Cottey, ed. *Subregional Cooperation in the New Europe*. Palgrave, 1999, 113. Види и: L. Poropat, *The Alpe-Adria Working Community 1978–1994*. Trieste, 1996

¹⁰⁵⁵ Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, *The Cambridge History of the Cold War Volume 3: Endings* Cambridge University Press, 2010, 78-80.

¹⁰⁵⁶ David W. Lesch, *1979: The Year That Shaped The Modern Middle East*, Perseus, 2001, 22-25.

¹⁰⁵⁷ Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, *The Cambridge History of the Cold War Volume 3: Endings* Cambridge University Press, 2010, 60-62.

¹⁰⁵⁸ Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia*, Purdue University Press, 2019, 252-254.

ЗАКЉУЧАК

Трговински односи Југославије и Италије у периоду 1963-1978, представљају својеврсно огледало кроз које је могуће сагледати развој привреде, државе и друштва ове две суседне земље. За разлику од политичких односа, који су у овом периоду несумњиво побољшани, економски односи две земље нису имали тако јасан позитиван тренд. Трговинским споразумом из 1963. године, две земље су напустиле ранији систем трговине заснован на робним контингентима у корист слободне трговине за велику већину производа. Југославија је 1966. године ушла у ГАТТ, а новим трговинским споразумом из 1967. године, из споразума је избачена рестриктивна заштитна клаузула, што је значило да су две стране успоставиле трговинске односе на истим основама као и остале чланице ГАТТ-а.

Ипак, иако је либерализација трговине у првом периоду (1963-1968) допринела развоју билатералне робне размене, до озбиљних поремећаја у трговини дошло је већ 1968. године. Либерализација италијанског извоза и велики раст потрошње у Југославији довели су значајног пораста увоза италијанске робе у овом периоду. Међутим, како тај увоз није био праћен и одговарајућим порастом извоза из Југославије, ове године јавља се први значајнији дефицит у платном билансу између две земље. Кључан разлог појаве дефицита у овој години било је ступање на снагу заједничке аграрне политике Европске економске заједнице. Италија је, као чланица Заједнице, морала да спроводи све мере које су биле изгласане на Савету министара. Под утицајем Француске, која је била велики произвођач пољопривредних производа, ЕЕЗ је 1968. године увела посебне прелевмане на увоз говеда и говеђег меса из трећих земаља. С обзиром да су ова два производа чинила око једне четвртине укупне вредности југословенског извоза у Италију, ове рестриктивне мере убрзо су довеле до смањења извоза и последично, појаве дефицита у билатералним односима са Италијом. Погоршање у економским односима догађало се управо у тренутку када је у политичким односима дошло до значајног побољшања атмосфере, након инвазије Совјетског Савеза на Чехословачку и италијанских гаранција да неће користити те околности да покреће спорна питања са Југославијом.

ЕЕЗ и у наредном периоду остаје кључан фактор у трговинским односима Италије и Југославије. Италија је пружала подршку Југославији у односима са Заједницом, али је ова помоћ била ограничена њеним личним интересима. Упркос добрим политичким односима две стране, Италија није показала намеру да пронађе билатерално решење у економским односима са Југославијом које би излазило из оквира политике ЕЕЗ, не желећи да угрози своју позицију у оквиру Заједнице од које је имала пуно користи. У марту 1970. године, СФРЈ постаје прва земља са којом је ЕЕЗ као целина потписала трговински споразум, што је био показатељ ургентности са којом су југословенске власти настојале да реше трговинске проблеме са Заједницом. Потписивање овог споразума такође је показало значајан интерес који је ЕЕЗ имала за одржавање добрих односа са Југославијом. Овај интерес био је производ страха да би криза у југословенској економији могла да доведе до опште нестабилности у Југославији и њеног приклањања Источном блоку. Уз споразум је потписан и посебан Протокол о режиму увоза говеда и говеђег меса, који је требало да обезбеди извоз југословенског меса посебног квалитета, такозваног „бејби биф“ меса. На југословенско инсистирање, споразум са ЕЕЗ био је непреференцијалног карактера, како би се очувала југословенска неутралност и несврстаност у односима са оба блока, иако је преференцијални карактер споразума отварао могућности за много боља решења у трговинским односима. Ипак, без обзира на то, југословенско-италијански трговински односи кренули су узлазном путањом након овог споразума, крећући се полако ка балансу током 1973. године.

Наредни кључни догађај у економским односима две земље било је избијање арапско-израелског рата у октобру 1973. године, и енергетска криза, праћена великим повећањем цена нафте која је уследила. Рецесија узрокована вишим ценама нафте највише је погодила земље западног блока, које су свој висок економски раст добрим делом дуговале могућности приступа јефтиној нафти. Ова криза означила је дефинитиван крај економског система установљеног у Бретон Вудсу, и почетак нестабилног раздобља у светској привреди. Европска економска заједница била је нарочито погођена вишим ценама нафте, што је резултовало доношењем низа рестриктивних мера које је требало да доведу до смањења увоз производа из земаља ван заједнице. У случају југословенско-италијанске трговине, највећи утицај имале су рестриктивне мере на пољу увоза говеда и говеђег меса. Без обзира на нови трговински споразум потписан 1973. године, који је такође укључивао протокол о извозу југословенског меса типа „бејби биф“ у Италију, ЕЕЗ је суочена са спољнотрговинским дефицитом због високих цена нафте, у фебруару 1974. године увела потпуни ембарго на увоз говеђег меса из Југославије, који је касније више пута продужаван на неодређено време. Ова одлука имала је катастрофалан утицај на југословенски трговински биланс са Италијом и, унутар земље, на југословенску месну индустрију. У Југославији је ова забрана виђена као једнострано кршење претходно потписаног споразума од стране Заједнице, што је довело до великог разочарења и губитка поверења у западне партнере. Доношење одлуке о ембаргу, упркос исказаној политичкој жељи за добрим односима између Заједнице и Југославије, показала је у овом случају примат економских интереса у односу на политичке.

У тренутку када су Италија и Југославија потписале Осимске споразуме и тиме затвориле отворена територијална питања која су дуго реметила политичке односе између две стране, стање у економским односима било је јако лоше. Југославија се од друге половине седамдесетих година полако окреће на већој трговини са Источним блоком, на уштрб размене са Западом. Совјетски Савез са трећег места у југословенској спољној трговини 1973. године избија на прво место 1978. године, док у исто време Италија пада са другог на треће место. Знатно мањи пад удела трговине са СР Немачком у односу на Италију говорио је и о већој рањивости југословенско-италијанских трговинских односа на спољне шокове, што је била последица њене структуре и великог удела само једног производа (говеђег меса). Овај заокрет према Истоку поклопио се и са напуштањем либералних економских и друштвених реформи из шездесетих година у Југославији и сменом прозападно оријентисаних руководстава у Хрватској и Србији. Ипак, чини се да су на окретање трговине ка истоку у далеко већој мери утицале енергетска криза и рестриктивне мере које је ЕЕЗ увела према југословенском извозу након 1973. године, о чему сведочи чињеница да је 1973. година била најбоља година у размени са Западом, упркос томе што је до унутрашњих промена у Југославији већ било дошло. У наредном периоду, упркос уложеном труду ЕЕЗ и СФРЈ да унапреде односе и добрим политичким односима, који су се огледали у заједничкој изјави из децембра 1976. године, проблеми у трговини са Италијом су и даље остали присутни. Истовремено, унутрашњи процеси у Југославији водили су ка све већој децентрализацији, и пребацивању надлежности на републике, што је ослабило савезну владу и додатно отежало проналажење јединственог решења за проблеме у спољном билансу. Ово се огледало и у чињеници да је највећи део Осимских споразума који се тицао економске сарадње имао само локални и регионални значај.

Сви ови фактори допринеће томе да су југословенско-италијански трговински односи на крају седамдесетих година били у знатно лошијем стању него на почетку 1963. године. Удео Италије у спољној трговини Југославије се значајно смањио, са 15,3% на 8,6%. Италија више није била најзначајнији трговински партнер Југославије на крају овог периода – то место је преузео Совјетски Савез. Друга значајна карактеристика трговине била је промена робног биланса: од суфицита на југословенској страни у вредности од 16% укупне размене 1963. године (који је био привремена појава) до југословенског дефицита у вредности од 21% укупне вредности трговине 1978. године. Од релативно избалансиране трговине почетком шездесетих

године две земље су крајем седамдесетих година дошле у ситуацију да постоји дугорочно неодржив трговински дефицит, који више није могао бити финансиран ни другим неробним плаћањима.

Било је више узрока који су допринели овој промени у трговинским односима две земље. Најважнији узрок дефицита била је неповољна структура југословенског извоза, узрокована недовољном конкурентношћу југословенског индустријског извоза и протекционистичком политиком Италије; осим тога, протекционистичке мере ЕЕЗ тешко су погодиле пољопривредни извоз, који је у овом периоду чинио највећи део југословенског извоза. Поред тога, узроци погоршања трговинских односа могу се пронаћи и у унутрашњим слабостима југословенске трговинске мреже у Италији, као и у економској политици вођеној седамдесетих година након напуштања привредне реформе. Коначно, један део разлога за овакав ток трговинских односа лежао је и у светским економским процесима, и неповољном положају Југославије као несврстане државе између два економска блока у Европи.

Основни узрок дефицита био је у неповољној структури југословенског извоза у Италију. Највећи део југословенског извоза у Италију чинили су пољопривредни производи и сировине, од чега је чак једна четвртина укупне вредности извоза одлазила на само један производ – говеђе месо. Ово је југословенски извоз учинило врло рањивим на рестриктивне мере, нарочито због чињенице да је извоз говеђег меса остао контингентан. Осим говеђег меса, други најважнији производи које је Југославија извозила у Италију били су дрвна грађа, кукуруз, памучне тканине, жива говеда и коњи. Говеђе месо, памучне тканине, говеда и коњи су услед рестриктивних мера италијанске стране су до 1978. године сведени на јако мале количине. Једини значајнији производ чија су производња и извоз остали релативно непромењени у петнаестогодишњем периоду било је дрво.

Покушаји југословенских предузећа да повећају свој индустријски извоз наилазили су на оштра противљења са италијанске стране, што се може видети из честих случајева забране увоза појединих производа, које је италијанска влада уводила. Италијанске рестриктивне мере примљене су у Југославији са великим разочарењем, нарочито због чињенице да се југословенско руководство у периоду након привредне реформе водило принципима тржишта и конкуренције. Италијанска индустрија била је јако добро организована и заштићена од стране државе, и није дозвољавала спољну конкуренцију, нарочито не из социјалистичких земаља, где је цена производње била нижа. Оваква ситуација, односно постојање „картела“ у многим индустријским гранама, што су признали и сами Италијани, чинила је југословенски пробој на италијанско тржиште са новим индустријским производима изузетно тешким. Структура југословенског извоза у Италију променила се од 1963. до 1978. године, али не због повећања извоза индустријских производа, већ због знатног смањења извоза меса и стоке, који су чинили већину пољопривредног извоза. Иако је укупан салдо трговинске размене у овом периоду повећан, релативан удео Италије је смањен.

С друге стране, италијански извоз у Италију није мењао структуру: и 1963. и 1978. у италијанском извозу индустријски прерађени производи чинили су око 90% укупног извоза. Укупан обим италијанског извоза у Југославију у овом периоду је повећан, али је његово релативно учешће у укупном италијанском извозу остало готово исто. Општи закључак је да је италијански извоз у Југославију имао знатно стабилнији ток у овом периоду у односу на југословенски извоз у Италију.

Значај Италије за Југославију као трговинског партнера био је у читавом посматраном периоду значајно већи од значаја Југославије за Италију. Италија се константно налазила на првом или другом месту у укупној југословенској размени – тек пред крај седамдесетих она пада на и даље високо треће место. С друге стране, Југославија ниједном у посматраном периоду није била у првих десет земаља са којима је Италија вршила размену – њено учешће

у италијанској спољној трговини константно је било око 1,5-2%. Због ове чињенице, СФРЈ је готово увек била та која је покретала трговинска питања и тражила решења. Италија је могла себи да дозволи знатно веће трговинске „жртве“ у односу са Југославијом, без бојазни да ће то значајније утицати на њену привреду. С друге стране, и мањи поремећаји у трговини са Италијом доносили су значајне проблеме у југословенској привреди, што је значило да их је било потребно хитно решавати. Италија је имала далеко већи интерес за одржавање добрих трговинских односа са ЕЕЗ, што је значило да је често бирала решења која је ЕЕЗ тражила од ње, без обзира да ли су штетили односу са Југославијом. Неравноправан однос две земље у економским односима дубоко је обележио читав посматрани период, и био је један од разлога који су довели до трговинског дефицита и последично, окретања Југославије ка другим трговинским партнерима.

Југословенска позиција између два политичка и економска блока у Европи показала се у овом периоду више као оптерећење него као предност, у трговинском смислу. Иако су поједина југословенска предузећа, преко реекспортних послова успевала да искористе ове околности и зараде у посредовању између источних, западних и несврстаних земаља, на легалном, државном нивоу, ситуација није била тако повољна. Источноевропска предузећа су уз помоћ високих државних премија успевала да понуде знатно боље цене од југословенских на западном тржишту. У Италији, југословенска предузећа имала су највећу конкуренцију од предузећа из Мађарске, Румуније и Чехословачке. Чак и након увођења прелевмана на увоз говеђег меса, предузећа из ових земаља успевала су да се, уз помоћ државе, пробију на италијанско тржиште. У Југославији систем самоуправљања или тржишног социјализма, није предвиђао подршку државе предузећима у тој мери, што је учинило југословенска предузећа мање конкурентним у односу на источноевропска. Ипак, то није значило да југословенска предузећа нису имала никакву подршку државних власти. Строго поверљиви документи из архива откривају више случајева када су савезне власти свесно обмањивале италијанску страну, у намери да сакрију илегалне активности домаћих предузећа. Осим тога, у неколико прилика, југословенска предузећа су наступала на италијанском тржишту усаглашено у складу са намерама централних власти да се изврши притисак на Италију да додели додатне концесије, што је најочљивије било у извозу памучних тканина. Чест је био и супротан случај, када су савезне власти утицале на предузећа да ограниче извоз у Италију, у жељи да се избегну рестриктивне мере.

С друге стране, стварањем Европске економске заједнице, западноевропске земље добиле су знатно повољнији третман (бесцарински) за извоз својих индустријских производа у Италију, чиме су, још једном, југословенска предузећа била стављена у тешку позицију. Југославија је политички припадала Покрету несврстаних, али ове земље су биле далеко, и нису могле да испуне све југословенске спољнотрговинске потребе, нарочито за увозом индустријских производа. Југославија је наставила да увози индустријске производе, машине, опрему и потрошачку робу високог квалитета из Италије у читавом посматраном периоду, али је њена способност да извози своје производе заузврат константно опадала. Југословенски пољопривредни производи у Италији суочавали су се са конкуренцијом из Источне Европе коју је подржавала држава и рестриктивним мерама; индустријски производи суочавали су се са домаћом индустријом која је била протекционистички настројена и са конкуренцијом из Западне Европе која није плаћала царине.

Осим ових спољних економских и геополитичких фактора, југословенска трговинска мрежа патила је и од бројних унутрашњих недостатака. Пре свега, читава спољнотрговинска мрежа била је сконцентрисана у северној Италији и на подручју Трста. Иако је током читавог посматраног периода било иницијатива и апела да се прошири сарадња и трговина са Југом Италије, који се све време развијао, ово није постигнуто.

Међутим, писма Генералних конзулата у Милану и Трсту откривају бројне слабости спољнотрговинске мреже и на овом простору. Југословенски привредници у Италији жалили су се савезној влади да је, преко ових представништва, да је трговинска мрежа неорганизована, раситњена и децентрализована, и да се често јавља конкуренција између домаћих предузећа. Они су овакво стање упоредили са италијанским системом који је био далеко централизован и координисан, и у којем италијанска предузећа нису била једна другом „непотребна конкуренција“. Југословенски привредници у Италији такође су имали притужбе на домаћа предузећа која су пословала са италијанским партнерима и тиме их заобилазила.

Након реформи у Југославији седамдесетих година, током којих је уведен принцип такозване договорне привреде уз мноштво административних интервенција, више није било оваквих проблема, али се јављају други, у много чему супротни проблеми. Привредници су се у овом периоду жалили на претерану крутост југословенског система и превише административних мера које су их спречавале да се понашају у складу са пословном логиком. Такође, у овом периоду државне власти направиле су такозвану „црну листу“ предузећа која су потпадала под мере Друштвеног договора, а са којима је било забрањено сарађивати. Ова листа донета је са циљем да дисциплинује југословенску спољнотрговинску мрежу и спречи склапање послова са фирмама чији су власници били политички емигранти или други „непријатељи Југославије.“ С обзиром да је ова листа, по признању самих савезних органа, прављена на брзину и да су се на њој грешком нашле многе италијанске фирме, то је проузроковало велики раст несигурности у пословању са југословенским предузећима и губитак поверења италијанских партнера у југословенски привредни систем које је грађено претходних година применом тржишних реформи. Коначно, увођење основних организација удруженог рада (ООУР), довело је до несклада у интересима трговинских представништва у Италији и матичних организација у Југославији.

Југословенско-италијански трговински односи имали су, осим формалне и легалне димензије, и велику неформалну димензију. Најзначајнија неформална активност била је реекспорт, односно увоз а затим и извоз робе из других земаља. Реекспортом су се највише бавила велика југословенска спољнотрговинска предузећа попут Генералекспорта или Интерекспорта, која су остваривала велике профите у овим пословима. Ова предузећа била су директно подржана од стране државних власти, а њихови профити били су значајан извор девиза. Ипак, истовремено, ова предузећа представљала су штетну конкуренцију за друга југословенска предузећа. Извозом робе из источноевропских земаља по знатно повољнијим, понекад и испод тржишним ценама, ова предузећа чинила су југословенски извоз у Италији неконкурентним. Овај извоз повремено је изазивао и реакцију италијанске владе, која је уводила рестриктивне мере које су затим погађале читаву југословенску привреду.

Осим реекспорта, између две земље у овом периоду био је развијен шверц, као и други начини манипулације робом. Нарочито истакнут пример ове појаве био је привремено опадање трговине месом између две земље након потписивања Споразума о бејби бифу, због повећаних контрола на граници и повећане администрације потребне за извоз овог производа, које су онемогућиле раније илегалне активности. Честа појава била је и манипулација сертификата о пореклу робе, како би се добиле повластице које су уживали произвођачи из пограничних подручја две земље на основу Тршћанског и Горичког споразума. Размере шверцовања и илегалних активности на граници повремено су биле толико велике да су доводиле до разлика у статистичким подацима две земље, што је и примећено од стране надлежних органа Италије и Југославије.

Економска сарадња између две земље имала је је амбициозан почетак, потписивањем Споразума о привредној, индустријској и техничкој сарадњи. Овим споразумом био је предвиђен заједнички фонд, (који је већински финансирала Италија као већи партнер), из кога је требало давати кредите пословима из привредне кооперације. Такође, овим споразумом

установљен је Мешовити комитет за привредну, индустријску и техничку сарадњу, који је одржавао редовне састанке и који је био један од најважнијих мешовитих органа две државе у наредном периоду. Ипак, упркос обећавајућем почетку и оптимистичним плановима, међусобна кооперација никада није заживела у мери у којој је то било планирано. Почетак сарадње био је успорен: прошло је чак две године од потписивања споразума и формирања Комитета до првог склопљеног уговора, а затим је прошло још неколико година током којих није склопљен ниједан нови уговор.

Сарадња почиње значајније да се развија тек почетком седамдесетих година, када је плафон за кредите повећан услед великог броја закључених послова. Разлика у темпу којим се развијала сарадња, видљива је из податка да је током првих седам година (1964-1971) рада у оквиру Мешовитог комитета одобрено укупно послова у вредности од 51 милион долара, а само у периоду од 1971-1973, одобрено је нових послова у вредности од 70 милиона долара. Ипак, овај узлазни тренд у индустријској кооперацији прекинут је рецесијом из 1974. године, која је пореметила извршавање постојећих послова и онемогућила склапање нових уговора о сарадњи. На заседању из 1975. године констатовано је да је свега половина договорених послова и даље била у процесу реализације, док су остали послови били или замрзнути или напуштени. Две године касније, 1977. године, и даље није склопљен ниједан нови споразум о сарадњи. Додатан фактор који је допринео замирању сарадње у оквиру овог тела била је све већа федерализација у Југославији и све мањи значај савезних органа који више нису могли да представљају привредне организације из целе земље.

Југославија је током посматраног периода тежила да додатно развије све видове регионалне сарадње са Италијом. Посебан труд уложен је у успостављање сарадње између приобалних подручја Јужне Италије, тачније покрајине Пуља и СР Црне Горе. Упркос упорним југословенским захтевима да се између ове две области успостави трговинска сарадња слична оној која је постојала у оквиру Тршћанског и Горичког споразума, до тога није дошло због италијанског противљења да морску границу третира на исти начин као копнену. Ипак, различите форме сарадње јесу успостављене између југословенских република и италијанских покрајина: СР Словенија сарађивала је са покрајином Фриули Венеција - Ђулија, СР Хрватска са Емилијом-Ромањом, СР Србија са покрајином Лацио, СР Босна и Херцеговина и СР Црна Гора са облашћу Пуља и СР Македонија са Сицилијом. Овакво распоређивање сваке републике за сарадњу са појединим италијанским покрајинама било је још један знак слабљења савезне власти у СФРЈ у другој половини седамдесетих година.

Италија је, са своје стране, иницирала сарадњу са Југославијом на тржиштима трећих земаља. Ипак, две стране у читавом посматраном периоду нису успеле да се договоре око наступа на овом пољу, због различитих поимања шта би таква сарадња подразумевала. За Италију, сарадња на трећим тржиштима подразумевала је југословенско одустајање од учешћа на лицитацијама за добијање послова у земљама у развоју и ослобађање места за италијанска предузећа, у замену за материјалну накнаду или концесије у другим земљама. Југословенска страна је овакву врсту сарадње одбила, сматрајући је неправедном и експлоататорском према земљама у развоју, са којима је имала добре односе. Услед тога, упркос бројним италијанским иницијативама које су биле мотивисане жељом да се искористе југословенске политичке везе у покрету несврстаних да се лакше продре на тржиште земаља у развоју, овакви послови нису заживели. С друге стране, Италија није била заинтересована за југословенску визију заједничког наступања на трећим тржиштима, која је подразумевала заједничке инвестиције и наступ италијанских и југословенских предузећа.

Малогранична размена успостављена Тршћанским и Горичким споразумом током овог периода била је значајан чинилац трговинских односа. Њен значај нарочито је порастао након увођења рестриктивних мера ЕЕЗ, када је почела да служи као канал за заобилажење плаћања прелевмана и извоз додатних контингената меса. Пракса издавања лажних потврда о пореклу

робе, и намерног регистровања извозних фирми у пограничном региону, како би се по повластицама из споразума извозила роба из целе земље била је врло присутна на југословенској страни. На локалном рачуну између две земље, за разлику од укупног спољнотрговинског биланса, у овом периоду постојао је суфицит у југословенску корист. Суфицит је био последица нередовног ажурирања листа производа који су се извозили и увозили, што је довело до тога да су се италијански производи увозили у малим количинама због застарелости листа. Овај суфицит пребациван је на укупан спољнотрговински биланс и ублажавао дефицит који је тамо постојао. Међутим, ово је изазивало незадовољство локалних власти, које су сматрале да пребацавањем ових средстава погранична област финансира дефицит целе државе уместо да има користи од споразума који су потписани у циљу њеног развоја. У септембру 1978. године долази и до отворених захтева СР Словеније савезним властима да се овакво стање у малограничном промету промени, што је био још показатељ децентрализације југословенске државе и све већег утицаја који су имале појединачне републике.

Југословенско-италијански трговински односи од 1963. до 1978. године били су обележени успонима и падовима, а на крају овог периода имали су лошију перспективу него на његовом почетку. Прва пресудна година у развоју односа биле је 1968. година, када се услед интеграционих процеса у Европској економској заједници, надлежности у области спољнотрговинских односа пребацују са Италије на ову организацију. Од 1968. године, југословенски главни извозни производ, говеђе месо, налазио се под ударом рестриктивних мера Заједнице, иницираним пре свега од стране Француске, као великог пољопривредног произвођача. Склапање трговинског споразума са ЕЕЗ у марту 1970. године, који је предвиђао и посебан протокол за извоз југословенског говеђег меса, проблеми у трговини су знатно олакшани. Ипак, 1973. године избила је енергетска криза, која је прекинула позитиван ток у коме су се кретали југословенско-италијански односи и довела до дубоке кризе која је била обележена смањењем учешћа Италије у југословенској трговини на уштрб источноевропских земаља, и повећањем југословенског дефицита у робној размени на дугорочно неодржив ниво. Немоћ Југославије да реши своје спољнотрговинске проблеме у Италији била је последица неповољне структуре и претераног ослањања на пољопривредни извоз, који је био погођен рестриктивним мерама ЕЕЗ. Структура југословенске трговине није се довољно променила у посматраном периоду, а узроци тога могу се пронаћи у протекционистичкој политици италијанске владе која је штитила своју крупну индустрију, и недовољној конкурентности југословенске индустрије, која није могла да се такмичи са бесцаринским извозом из земаља ЕЕЗ и производима подржаним државним субвенцијама из земаља Источног блока. Југославија се на тај начин нашла изолована између два економска блока у Европи, а упркос пријатељским политичким односима са земљама Покрета несврстаних, није успела да довољно преоријентише своју трговину на ова тржишта. Напуштање либералних привредних и друштвених реформи почетком седамдесетих година и реформисање југословенске економије у смеру „договорне“ привреде којом је управљано административним мерама није довело до решења унутрашњих проблема југословенске привреде, већ је само променило њихов карактер. Немогућност Југославије да реши проблем дефицита на дугорочном плану резултовала је све већим задуживањем, које ће напослетку довести до економске кризе током осамдесетих година и последично, допринети њеном распаду.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Југославије:

130 – Савезно извршно веће

173 – Савезни секретаријат за спољну трговину

751 – Савезни секретаријат за економске односе са иностранством

782 - Југословенска банка за међународну економску сарадњу

783 - Институт(комитет) за спољну трговину

837 – Канцеларија Председника Републике

Дипломатски архив Министарства спољних послова

Политичка архива Савезног секретаријата за спољне послове

- Италија (1962-1979)

Објављени извори

Публикације и статистика

Banca d'Italia – Relazione Annuale (1963-1975)

Churchill, Winston (5 March 1946). "The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech')". Winstonchurchill.org. International Churchill Society.

Igrutinović, Milan, Jugoslavija i Evropska zajednica 1957-1992: zbornik dokumenata ur., Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2020 (ћирилица)

Jugoslavija 1918-1988; statistički godišnjak, SZS, Beograd 1989.

Jugoslavija 1945 – 1985 statistički prikaz, SZS, Beograd, 1986.

L'Istituto nazionale di statistica(ISTAT) - L'Annuario statistico italiano e Il Rapporto annuale(1963-1975)

United Nations Treaty Series Vol. 1466, 1-24848

Народна Банка Југославије – Statistički godišnjak SFRJ, 1963-1975.

Републички завод за статистику(РЗС) – Статистички годишњаци СФРЈ (1963-1975)

Интернет портали и базе података

<https://www.imf.org>
<https://www.britannica.com>
<https://databank.worldbank.org>
<https://docs.wto.org>
<https://www.efta.int>
<https://www.oapecorg.org>
<https://www.statista>

Штампа и периодика:

Borba
Corriere della Sera
Ekonomiska politika
Il popolo
Il Sole-24ore
Jug-Ital: informazioni economiche della camera di commercio jugoslavo-italiana
La Repubblica
L'Unita
Međunarodna politika
Политика
Privredni pregled
Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije
Вечерње Новости
Yugoslavia export

Монографије и зборници

Accorinti, Giuseppe, Quando Mattei era l'impresa energetica. Io c'ero, Halley, Matelica (MC), 2007.

Acri, Pier Emilio, Amintore Fanfani. L'uomo, lo statista e le sue radici, Rossano (CS), Ferrari Editore, 2009.

Al Jaber, Noura Hamad Salim, United Arab Emirates Post Oil Strategy: an Examination of diversification strategies and Challenges, United Arab Emirates University, 2019.

Albrecht-Carrié, René, A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna, Harper and Row, 1958.

Aleksić, Dragan, Država i privreda u Kraljevini SHS, Institut za Noviju Istoriju Srbije, 2010. (ћирилица)

- Aleksić, Vesna, *From Affiliation to Nazification, The Political Destiny of a 'Grossbank' in Yugoslavia 1918-1945*, Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2021,
- Amatori, F. e A. Colli, *Impresa e industria în Italia dall'Unità a oggi*, Venezia 1999.
- Banac, Ivo, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1988.
- Battilani P. e E Fauri, *Mezzo secolo di economia italiana. 1945-2008*, Bologna, Il Mulino, 2008.
- Bazzoli, Luigi e Riccardo Renzi, *Il miracolo Mattei*, Rizzoli, Milano, 1984;
- Beltrame, Stefano, *Mossadeq. L'Iran, il petrolio, gli Stati Uniti e le radici della Rivoluzione Islamica*, Soveria Mannelli (CZ), Rubbettino, 2009.
- Berend, Ivan T, *The History of European Integration : a New Perspective*. Abingdon: Routledge, 2016.
- Berend, Ivan T. *Ekonomska istorija Evrope u XX veku, Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*. Arhipelag: Beograd 2009.
- Bergvin, Džejms H, *Imperija na Jadranu : Musolinijevo osvajanje Jugoslavije : 1941-1943*, Beograd, 2007.
- Beschloss, Michael R. *The Crisis Years: Kennedy and Khrushchev, 1960-1963*, New York: HarperCollins, 1991.
- Bianchi, Gianfranco, *25 Luglio: crollo di un regime*, Milano, Mursia, 1963.
- Bianchi, P *La rincorsa frenata. L'industria italiana dall'unità nazionale all'unificazione europea*, Bologna, Il Mulino, 2002.
- Black, Jeremy, *A History of Diplomacy*, Routledge London 2010.
- Blum, Matthias, Christopher L Colvin, *An Economist's Guide to Economic History.*, Palgrave 2018.
- Bogetić, D, Dimitrijević, B, *Tršćanska kriza 1945-1954: vojno-politički aspekti*, Institut za savremenu istoriju: Beograd 2009.
- Bogetić, Dragan *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*, Zavod za udžbenike: Beograd 2019.
- Bordo, Michael, Ronald MacDonald, Michael Oliver, "Sterling in crisis: 1964-1967", *European Economic History Review*. Cambridge, MA, 2009
- Bruni, Luigi, Marcello Colitti, *La politica petrolifera italiana*, Giuffré: Milano, 1967
- Bucarelli, M. *La "questione jugoslava" nella politica estera dell'Italia repubblicana (1945-1999)*, Roma 2008.
- Bucarelli, M., Micheletta, L., Monzali, L., Riccardi, L., *Italy and Tito's Yugoslavia in the Age of International Détente*. Bruxelles, Belgium: Peter Lang Verlag, 2016.
- Bucarelli, Massimo *La questione jugoslava nella politica estera dell'Italia repubblicana (1945–1999)*, Rome: Aracne, 2008

- Buccarelli, Massimo, Luca Micheletta, Luciano Monzali and Luca Riccardi(eds), Brussels, P.I.E.Peter Lang,
- Buccarelli, Massimo, Mussolini e la Jugoslavia, Bari: B.A. Graphis, 2006
- Buccianti, Giovanni Enrico Mattei: assalto al potere petrolifero mondiale, Giuffrè, Milano, 2005
- Cacace, Paolo, Giuseppe Mammarella, La Politica estera dell'Italia: dallo stato unitario ai giorni nostri, Laterza: Roma, 2013.
- Calic, Marie-Janine, A History of Yugoslavia, Purdue University Press, 2019
- Capomolla, R. R. Vittorini(a cura di)., L'architettura INA-Casa (1949-1963). Aspetti e problemi di conservazione e recupero, Roma 2003.
- Castronovo, Valerio Storia economica d'Italia. Dall'Ottocento al 2020, Torino: Einaudi, 2021,
- Ceccato, E. Il delitto Mattei. Complicità italiane in un'operazione segreta della Guerra Fredda, Roma, Castelvechi, 2019
- Ciocca, P. Ricchi per sempre? Una storia economica d'Italia (1796-2005), Torino 2007.
- Cipolla, C.M. Between History and Economics: An Introduction to Economic History. Oxford: Blackwell 1991
- Colarizi, Simona, Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni. Roma-Bari: L'Arca, 2016
- Colitti, Marcello, ENI - Cronache dall'interno di un'azienda, EGEA: Milano, 2007
- Conti F. e Silei G, Breve storia dello stato sociale, Roma 2005.
- Cottey, Andrew, ed. Subregional Cooperation in the New Europe. Palgrave, 1999.
- Craveri, Piero, De Gasperi, Bologna, Il Mulino, 2006.
- Crockatt, Richard, The Fifty Years War: The United States and the Soviet Union in World Politics, 1941-1991, London: Routledge, 1995.
- Dašić, David Đ, Savremena Diplomacija, Delta press; Beograd, 2008
- De Angelis, Sergio, Enrico Mattei, Edizioni Cinquelune, Roma, 1966
- Delgado, James P. Nuclear Dawn: the Atomic Bomb, from the Manhattan Project to the Cold War. New York: Osprey 2009.
- Di Biagi, P. (a cura di) La grande ricostruzione. Il piano INA-Casa e l'Italia degli anni Cinquanta, Roma 2001.
- Dimić, Ljubodrag, Jugoslavija i Hladni rat: Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974). Beograd: Arhipelag, 2014.
- Divine, Robert A. ed., The Cuban Missile Crisis 2nd ed. (1988)
- Dragišić, Petar Šta smo znali o Italiji? Pogledi iz Beograda na Italiju 1955-1978, Beograd 2019.(ћирилица)

- Durovć, Smiljana *Državna intervencija u industriji Jugoslavije, 1918-1941*, Beograd, 1986.
- Economic Growth in Europe since 1945*, pr. G. Toniolo, Cambridge, Cambridge University Press, 1996,
- Fauri, E. , *Il piano Marshall e l'Italia*, Bologna 2010.
- Feenstra, Robert C. *Advanced International Trade: Theory and Evidence*, Princetone: Princetone University Press, 2002
- Felice, Emmanuele, *Ascesa e declino. Storia economica d'Italia*“, Bologna 2018.
- Felice, Emmanuele, *Divari regionali e intervento pubblico. Per una rilettura dello sviluppo in Italia*, Il Mulino, Bologna, 2007
- Filizzola, Renato Amintore Fanfani. *Quaresime e resurrezioni*, Roma, Edizioni Editalia, 1988
- Freedman, Lawrence. *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos and Vietnam (2000)*.
- Fursenko, Aleksandr and Timothy Naftali. *One Hell of a Gamble: Khrushchev, Castro and Kennedy, 1958–1964*, 1997.
- Galli, Giorgio, Fanfani, Milano, Feltrinelli, 1975
- Garavani, Giuliano *The Rise and Fall of OPEC in the Twentieth Century*. Oxford University Press, 2019.
- Garber, Peter M. *The Collapse of the Bretton Woods Fixed Exchange Rate System*, in Bordo & Eichengreen 1993, pp. 461–94
- Gašić, R. *Jugoslovenski Detroit : automobilska industrija u Kragujevcu : 1953-1991*, Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2017
- Gavin, Francis J. , *Gold, Dollars, and Power – The Politics of International Monetary Relations, 1958–1971*, The University of North Carolina Press, 2003.
- Gilbert, Mark, *European integration : a political history*, Lanham, Maryland : Rowman & Littlefield Publishers 2021;
- Giovannelli, Filippo Giuseppe Sabella, *I Colori dell'Alluvione*, AB Edizioni, Firenze, 2015.
- Golijanin, Milan, *Bankarstvo Jugoslavije: teorija, organizacija i poslovanje*, Beograd 1983.
- Gray, William Glenn *Germany's Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany*. University of North Carolina Press, 2003.
- Halliday, Fred, *The Making of the Second Cold War* Verso, London , 1983.
- Hanhimäki, Jussi *The Rise and Fall of Détente: American Foreign Policy and the Transformation of the Cold War*. Washington, D.C.: Potomac Books, 2013
- Harald Claes, Dag and Giuliano Garavini eds, *Handbook of OPEC and the Global Energy Order: Past, Present and Future Challenges*, Routledge : London, 2019
- Hartmut, Marhold, *Europe Day : How European Integration Got Started.*, Frankfurt a.M. : Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2022
- Horvat, Branko , *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb 1984

- Horvat, Branko, *Ekonomska nauka i narodna privreda*, Zagreb 1968.
- Horvat, Branko, *Jugoslavenska privreda 1965-1983, predlozi i rešenja*, Zagreb-Ljubljana 1984.
- Horvat, Branko, *Jugoslavenska privreda 1965-1983, prognoze i kritike*, Zagreb-Ljubljana 1984.
- Horvat, Branko, *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb 1984.
- House, Jonathan M ‘‘A Military History of the Cold War, 1944-1962’’ (University of Oklahoma Press; 2012.
- Igrutinović, Milan, *Југословенско-амерички економски односи (1954–1968)*, (doktorska disertacija), Univerzitet u Beogradu, 2018.
- Jackson, Ian eds. "The Economic Cold War: America, Britain, and East-West Trade, 1948–63" *The Historian*, Vol. 6, , 2003.
- Kardelj, Edvard *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Komunist: Beograd, 1977.*
- Klabjan, Borut and Gorazd Bajc, eds., *Osimska Meja: Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitvev leta 1975*, Koper: Založba Annales, 2006
- La Francesca, Sofia, *La linea riformista: la testimonianza dei diari di Amintore Fanfani, 1943-1959*, Firenze, F. Le Monnier, 2007
- La Russa, Vincenzo, Amintore Fanfani, Soveria Mannelli (CZ), Rubbettino Editore, 2006
- Laković, Ivan; Tasić, Dmtar (The Tito–Stalin Split and Yugoslavia's Military Opening toward the West, 1950–1954: In *NATO's Backyard*. Lanham, Maryland: Lexington Books. 2016.
- Latifić, I, *Privreda u godinama reforme / The Economy in Years of the Reform : 1969*, Zavod za statistiku Beograd.
- Latinović, G. *Yugoslav-Italian economic relations*, Banja Luka, 2019.
- Leavy P., *The Oxford Handbook of qualitative research*, New York: Oxford University Press, 2014
- Leffler, M., & Westad, O. (Eds.). *The Cambridge History of the Cold War (The Cambridge History of the Cold War)*, I-III, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Lepore, A. *La Cassa per il Mezzogiorno e la Banca Mondiale. Un modello per lo sviluppo economico italiano*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2013.
- Lesch, David W 1979: *The Year That Shaped The Modern Middle East*, Perseus, 2001
- Li Vigni, Benito , *La grande sfida: Mattei, il petrolio e la politica*, Mondadori, Milano, 1996
- Litwak, Robert S. *Détente and the Nixon Doctrine: American Foreign Policy and the Pursuit of Stability, 1969–1976*, New York: Cambridge University Press
- Luisa, Antonioli, et al. *Highs and Lows of European Integration : Sixty Years after the Treaty of Rome*. Cham: Springer, 2018.
- Maddison, A. *Historical Statistics of the World Economy: 1-2008 AD*, Paris, Oecd, 2010.

Madžar, Ljubomir *Suton socijalističkih privreda, Ekonomika i Institut ekonomskih nauka*, Beograd, 1990.

Milak, Enes *Jugoslavija i Italija(1931-1937)*, Beograd: Institut za savremenu istoriju: 1985. (ћирилица)

Milkić, Miljan, „Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943-1947“, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2012

Milošević, Srđan, *Agrarna politika u Jugoslaviji(1945-1953)*, Univerzitet u Beogradu 2015(doktorska disertacija)(ћирилица)

Mišić, Saša. *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Beograd 2008.

Montanelli I, e Cervi, M, *L'Italia degli anni di piombo (1965-1978)*, Milano, Rizzoli, 1991.

Monzali, Luciano, *Il sogno dell'egemonia. L'Italia, la questione Jugoslava e L'Evropa Centrale*, Firenze: La Lettere, 2010.

Morys, Matthias, editor, *The Economic history of Central, East, and South-East Europe(1800 to the Present)*, Routledge London, 2021

Nikolić, Goran, *Kurs dinara i devizna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, Beograd, 2003

Paterson, Thomas G. ed., *Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961–1963 (1989)*.

Perišin, Ivo, Novac, *kredit i bankarstvo u sistemu samoupravljanja*, Zagreb:Informator , 1975

Perrone, Nico , *Il segno della DC*, Bari, Edizioni Dedalo, 2002

Perrone, Nico, Enrico Mattei, Bologna, *Il mulino*, 2001;

Pertot, Vladimir. *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije, Analiza razdoblja između 1919. i 1968. godine. I–II*, Zagreb: 1971.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988 I-III*, Beograd 1988.

Pietra, Italo, Mattei, *la pecora nera*, Sugarco: Milano, 1987

Piketi, Toma, *Kapital u XXI veku*, Akademska knjiga,Novi Sad 2015.

Popadić, Dragana, Zoran Pavlović, Iris Žeželj, *Alatke Istraživača*, Clio: Beograd 2018.

Poropat, Liviana. *The Alpe-Adria Working Community 1978–1994*. Trieste, 1996.

Poropat, Liviana, *Alpe Adria e iniziativa centro-europea: Cooperazione nell'Alpe-Adria e nell'area danubiana*, Napoli, Edizioni scientifiche italiane, 1993.

Posner M, e S. Woolf, *Italian Public Enterprise*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1967.

Pruzan, P, *Research methodology: The aims, practices and ethics of science*, New York: Springer, 2016

- Radi, Lucian, *La Dc da De Gasperi a Fanfani*, Soveria Mannelli (CZ), Rubbettino Editore, 2005
- Rafailović, Jelena. *Razvoj industrije na Balkanu. Tekstilna industrija u Bugarskoj i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919–1929*, INIS, Beograd 2018,
- Romano, Sergio, *Guida alla politica estera italiana*, Rizzoli, Milano, 2002
- Rossiter, J.R *Measurement for the social sciences*, Berlin: Springer: 2011
- Salvati, M. *Alle origini dell'inflazione italiana. Un saggio di economia politica*, Bologna, Il Mulino, 1980.
- Salvati, M. *Occasioni mancate. Economia e politica in Italia dagli anni '60 a oggi*, Roma-Bari, Laterza, 2000.
- Sandmo, Agnar, *Istorija ekonomskih ideja*, Beograd: Službeni glasnik, 2013.(ћирилица)
- Sapelli, G *Storia economica dell'Italia contemporanea*, Il ed., Milano, Mondadori, 2008.
- Serra, Enrico, Roberto Ducci, in: *Professione: Ambasciatore d'Italia (volume primo)*, Franco Angeli, Milano, 1999.
- Silveri, Umberto Gentiloni , *Storia dell'Italia contemporanea, 1943-2019-II* Mulino Bologna 2019.
- Simić, Bojan, Milan Stojadinović i Italija. *Između diplomatije i propagande*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2019 (ћирилица)
- Skeet, Ian *OPEC: Twenty-five Years of Prices and Politics*. Cambridge University Press, 1988
- Smith, Denis Mack, *Storia d'Italia dal 1861 al 1997* Bari Laterza, 1997.
- Šepić, D, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije : Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje : 1914-1918*, sveske 1-3, Pula 1989.
- Škorjanec, Viljenka *Osimska pogajanja, The Osimo negotiations*, Koper: Založba Annales, 2007;
- Terranova, Sergio, *La Pira e Mattei nella politica italiana. 1945-1962*, Oasi Editrice: Troina, 2001.
- Terzuolo, Eric R. *Red Adriatic : the communist parties of Italy and Yugoslavia*, London 1985..
- Toniolo, Gianni, (a cura di), *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, , Marsilio Venezia 2013.
- Tucker, Spencer, ed, *The Encyclopedia of The Cold War: A Political, Social, and Military History*. 5 vols. Santa Barbara, : ABC-CLIO, 2007.
- Valdevit, Giampaolo, Trieste. *Storia di una periferia insicura* (Milan: Bruno Mondadori, 2004)
- Varufakis, Janis *Globalni Minotaur*, Profil knjiga: Beograd, 2015. (ћирилица)
- Venanzi, Francesco, Massimo Faggiani, ENI. *Un'autobiografia*, Sperling & Kupfer: 1994:
- Weiss, John, *Export Growth and Industrial Policy:Lessons from the East Asian Miracle experience*, Asian Development Bank Institute, 2005

Westad, O. A, *The Fall of Détente: Soviet-American Relations During the Carter Years*, 1997.

Zaccaria, Benedetto, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*, Palgrave Macmillan UK, Year: 2016

Zaccaria, Benedetto *La strada per Osimo: Italia e Jugoslavia allo specchio (1965-1975)*, Franco Angeli Venezia 2018.

Zamagni V, *The Economic History of Italy 1860-1990, Recovery after Decline*, Clarendon Press, 1993.

Živojinović, Dragoljub R, *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije : 1917-1919*, Beograd, 1970;

Чланци, поглавља у зборницима и расправе

Ashley, William. "The Place of Economic History in University Studies", *The Economic History Review*. 1/1, 1927, 1–11

Balassone, Fabrizio Maura Francese, Angelo Pace, *Debito pubblico e crescita economica*, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013. 711-733.

Barbiellini Federico, Amidei, John Cantwell e Anna Spadavecchia, *Innovazione e tecnologia straniera*, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 480-522,

Barker. T. C. "The Beginnings of the Economic History Society". *Economic History Review*. 30 1/1977, 1–19

Barsky, Robert B. and Kilian Lutz . "Oil and the Macroeconomy since the 1970s", *The Journal of Economic Perspectives*. 18 /4, 2004. 115–134, 118

Baten, Jörg Julia Muschallik, "The Global Status of Economic History". *Economic History of Developing Regions*. 1/2012: 93–113.

Boltho, Andrea *Italia, Germania e Giappone dal miracolo economico alla semistagnazione*, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 147-184.

Bozeman, Barry "Technology transfer and public policy: a review of research and theory". *Research Policy*. 29/4, 2000, 627–655.

Brandolini, Andrea, e Giovanni Vecchi, *Il benessere degli Italiani*, in *L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 313-341.

Colitti, Marcell, *Energia e sviluppo in Italia: la vicenda di Enrico Mattei*, De Donato, Bari, 1979.

Crafts ,Nicholas e Marco Magnani, *L'eta dell'Oro e la seconda Globalizzazione in Italia e economia mondiale* a cura di Gianni Toniolo, Venezia: Marsilio, 2013, 97-145.

Craveri, Piero Moro, Aldo, in Dizionario biografico degli italiani, vol. 77, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2012.

Cvetković, E. Američki komitet za pomoć Jugoslaviji u borbi za nastavak ekonomske pomoći Jugoslaviji 1947. godine. Godišnjak za društvenu istoriju, 26(2), 2019, 69-87.

Cvetković, E. „Dva plana i dva Maršala“ u svetlu jugoslovensko-američkih odnosa (1947–1951). Baština: glasnik 57, 2022, 253-270.

De Maria, Carlo, Preti, Luigi, in Dizionario biografico degli italiani, vol. 85, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2016

Di Nino, Virginia, Barry Eichengreen, Massimo Sbracia, Tasso di cambio reale commercio internazionale e crescita, , in L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013. 487-523.

Dimić, Ljubodrag. "Historiography on the Cold War in Yugoslavia: from ideology to science." Cold War History 8.2 (2008): 285-297.

Dragišić, Petar Jugoslovenski pogledi na Evropsku ekonomsku zajednicu 1957-1973, Istorija 20.veka, 1/2018, 147-160.

Dragišić, Petar, Kako je Trst postao "naš". Jugoslovenska konzumeristička praksa u Trstu šezdesetih i sedamdesetih godina, Tradicija i transformacija: transnacionalna iskustva jugoslovenske istorije: zbornik radova. Knj. 2 / [glavne i odgovorne urednice Olga Manojlović Pintar, Vera Gudac Dodić], Institut za noviju istoriju Srbije/Beograd 2019, s. 227-241 (ћирилица)

Dragišić, Petar, SFRJ - Italija: poslednji Titov doprinos bilateralnoj saradnji, Tradicija i transformacija: političke i društvene promene u Srbiji i Jugoslaviji u 20. veku: zbornik radova. Knj. 1 / [glavni i odgovorni urednik Vladan Jovanović], Institut za noviju istoriju Srbije/ Beograd 2015, s. 179-194 (ћирилица)

Elman C. and M. .F. Elman, Diplomatic History and International Relations Theory: Respecting Difference and Crossing Boundaries, International Security Vol. 22, No. 1, 1997, 5-21

Fogel, R.V. The Specification Problem in Economic History, The Journal of Economic History, Vol. 27, No. 3 (Sep., 1967), pp. 283-308.

Gay, Edwin F. "The Tasks of Economic History". The Journal of Economic History. 1/1941, 9–16.

Goldin, Claudia. "Cliometrics and the Nobel". Journal of Economic Perspectives, 2/1995: 191–208

Goldtajn, Alexander, 'The relationship of Yugoslavia and the EEC', Common Market Law Review , 18/4, 1981, 569–578;

Griffiths, Devin, The Comparative Method and the History of the Modern Humanities, History of Humanities Volume 2, Number 2, Fall 2017.

Harvey Paul H. and Mark A. Elgar, "Why the Comparative Method Works," Functional Ecology 3, 1/1989, 126–27.

Holt, Stephen and Stapleton, Ken 'Yugoslavia and the European Community 1958–1970', Journal of Common Market Studies , 10/1, 1971, 47–57;

Horvat, Branko, Yugoslav economic policy in the post-war period., *The American Economic Review*, 3/1971, 71-16.

Hudson, John, Philip Jones, International trade in 'quality goods': signalling problems for developing countries, *Journal of international development* 15, 2003/8, 999-2013

Iriye, Akira "Transnational History". *Contemporary European History*, 13/2,2004, 213.

Irwin, Douglas A. "The GATT in Historical Perspective," *American Economic Review* Vol. 85, No. 2, (May 1995), pp. 323–28.

Johnson, Robert H. (1951). "International Politics and the Structure of International Organization: The Case of UNRRA". *World Politics*. 3 (4): 520–538

Johnson, Ronald A. "The impact of rising oil prices on the major foreign industrial countries." *Federal Reserve Bulletin*, 66/1980, 817–824

Kosanović, Milan Brandt and Tito: Between Neue Ostpolitik and Nonalignment, in: Fink, Carole and Schaefer, Bernd (Ed.), *Ostpolitik 1969-1974: European and Global Response*, Cambridge 2009, pp 232-243

Lee, Donna, „Endgame at the Kennedy Round: a case study of multilateral economic diplomacy.“, *Diplomacy and Statecraft* 12/3, 2001, 115-138

Mabogunje, Akin L, *The Dynamics of Centre-Periphery Relations: The Need for a New Geography of Resource Development Transactions of the Institute of British Geographers* Vol. 5, No. 3, 1980 pp. 277-296.

Malanima, P, Zamagni V, 150 years of the Italian economy, 1861–2010, *Journal of modern Italian studies*, 1/2010, 1-20.

Markevich, Andrei and Tamas Vonyo, Economic policy under state socialism, 1945-1989, in *The Economic History of Central, East and South-East Europe: 1800 to the Present*, edited by Matthias Morys, Routledge: New York, 2021., 303-324

Marković, Andrej; Obadić, Ivan (2017). "A Socialist Developing Country in a Western Capitalist Club: Yugoslavia and the OEEC/OECD, 1955–1980". In Leimgruber, Matthieu; Schmelzer, Matthias (eds.). *The OECD and the International Political Economy Since 1948*. Springer Nature. pp. 89–111.)

Mattera, P, Welfare in the seventies: rise or fall?, *Journal of the Modern Italian Studies*, 1/2020, 54-76.

Matusumoto, Saho, "Diplomatic History", u *The Encyclopedia of Historians and Historical Writing*, (ur. Kelly Boyd), 1999.

Milak, Enes, Uspostavljanje trgovinskih odnosa između Jugoslavije i Italije 1945—1947. godine, *Zagreb, Časopis suvremene povijesti*, 3/1984, 75-87

Milkić, M, Obnova trgovinskih veza Jugoslavije i Italije posle Drugog svetskog rata, *Istorija* 20. veka 1/2016, 119-138.

Milkić, Miljan „Formiranje i organizacija jugoslovenske vojne uprave na Slobodnoj Teritoriji Trsta 1947-1954. godine, *Vojnoistorijski glasnik* 2/2008, 53-69 (ћирилица)

Milkić, Miljan „Okupirano područje Julijske krajine u politici jugoslovenske vlade 1945-1947, *Vojnoistorijski glasnik* 1/2010, 13-38, 15-16 (ћирилица)

Milkić, Miljan, „Sporazumi o Julijskoj krajini 1945“, u: 1945. kraj ili novi početak?, (urednik Zoran Janjetović), Institut za noviju istoriju Srbije, Muzej žrtava genocida, Beograd, 2016

Miljković, M. “Making automobiles in Yugoslavia: Fiat Technology in the Crvena Zastava Factory, 1954-1962,” *The Journal of Transport History*, Vol. 38, No. 1 (2017): 20-36

Miljković, M. „Kako se kalio fića: jugoslovenski radnici i italijanska tehnologija u Crvenoj zastavi, 1955-1962“, *Narodna umjetnost*, 51/2, 2014, 71-94.)

Mišić, Saša, „A Difficult Reconciliation on the Adriatic The Yugoslav Road to the Osimo Agreements of 1975“, *Italy and Tito's Yugoslavia in the Age of the International Detente*, Massimo Buccarelli, Luca Micheletta, Luciano Monzali and Luca Riccardi(eds), Brussels, P.I.E.Peter Lang, 2016;

Mišić, Saša, *Normalisation of political relations between Yugoslavia and Italy after the Memorandum of Understanding of 1954, Serbian-Italian Relations: History and the Modern Times*, Srđan Rudić, Antonello Biagini(eds), Belgrade: The Institute of History Belgrade; Sapienza Roma: Universit of Rome, Research center CEMAS, 2015.

Mišić, Saša, *Poseta Josipa Broza Tita Italiji, Tito-viđenja i tumačenja*, Olga Manojlović Pintar(ur.), Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011

Nef, John U. „What Is Economic History?“ , *The Journal of Economic History*, Vol. 4, Supplement: The Tasks of Economic History(Dec., 1944), pp. 1-19

Ninković, Momir N. "Establishment of Cooperation Between the SFRY and the COMECON in 1964", *Tokovi istorije*, 3/2020, str. 139-163.

North, Douglass C. "The State of Economic History," *American Economic Review*, 55(1/2) pp. 86–91, i Edwin F. Gay., "The Tasks of Economic History". *The Journal of Economic History*. 1/1941, 9–16.

North, Douglass C. (1978). "Structure and Performance: The Task of Economic History". *Journal of Economic Literature*. 16 (3): 963–978

Obadić, Ivan, *A troubled relationship : Yugoslavia and the European economic community in détente*, *European review of history*, 2014, Vol. 21, No. 2, pp. 329-348;

Painter, David S. "Oil and geopolitics: The oil crises of the 1970s and the cold war." *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 39/4, 2014, 186–208.

Petranović, B. *Pomoć UNRE Jugoslaviji. Istorija XX veka, II/ 1961, 163—224.*

Piljak, Milan *Brionski plenum 1966. godine — pokušaj historiografskog tumačenja događaja , Tokovi istorije. 1/2010. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010, 73-95, 91-93. (ћирилица).*

Piljak, Milan, „Reforme jugoslovenskog ekonomskog sistema 1945–1965“, *Istorijska tribina: Istraživanja mladih saradnika Instituta za noviju istoriju Srbije, Zbornik radova*, (ur. Zoran Janjetović), Beograd, 2013, str. 219-239. (ћирилица)

Piljak, Milan „Glavni mehanizmi kontrole privrede u socijalističkoj Jugoslaviji,“ *Tradicija i transformacija: političke i društvene promene u Srbiji i Jugoslaviji u 20. veku*, knjiga 11, *Zbornik radova*, (ur. Vladan Jovanović), Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2015. (ћирилица)

Radeljić, Branislav *Questionable relationship: European Economic Community and Yugoslavia until 1968*, *Tokovi Istorije/Currents of History* 1/2010, 112-127;

Rafailović, Jelena, *Economic Structure of the Population in the Kingdom of SCS*, *Tokovi istorije: časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*, Br. 3 (2019), 79-104

Rakonjac, Aleksandar, *Počeci privrednog planiranja u Jugoslaviji 1946. godine - ideje, organizacija i institucionalizacija*, *Tokovi istorije*, 2/2016, 151–176. (ћирилица)

Rakonjac, Aleksandar, *Obnova jugoslovenske industrije 1944-1947.: ideje, planovi, praksa*. *Istorija 20. veka*, 2/2018, 87–100.

Ruzicic-Kessler, K. *Italy and Yugoslavia: From distrust to friendship in Cold War Europe*, *Journal of Modern Italian Studies*, 19 , 5/2014, pp. 641-664

Scirocco, Giovanni, Zagari, Mario, in *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 100, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2020

Serra, Enrico, Roberto Ducci, in: *Professione: Ambasciatore d'Italia (volume primo)*, Franco Angeli, Milano, 1999.

Solow, Robert M. "Economic History and Economics." *The American Economic Review* 75, no. 2 (1985): 328-31.

Stiglitz, Joseph E, *Some Lessons from the East Asian Miracle*, *The World Bank Research Observer*, vol. 11/2, 1996

Tomić, Ivana Dobrivojević, „Svi U Fabrike“! *Instant Industrijalizacija U Jugoslaviji 1945–1955*, *Istorija 20.veka*, 2/2009, 103-114.

Tomić, Ognjen, *Examples of informal practices in Yugoslavia's trade relations with Italy in the 1960s and 1970s*, *Currents of history/Tokovi istorije* 3/2022, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022, 175-198

Tomić, Ognjen, *Monetarna politika Narodne banke nakon ukidanja Opšteg investicionog fonda(1963-1968)*, u “Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije kroz istoriju” (uredili Jelena Minović, Milica Kočović de Santo, Aleksandar Matković, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2021., 151-175, 165.

Toniolo, G.*La crescita economica italiana in L'Italia e l'economia mondiale: Dall' unita a oggi*, a cura di Gianni Toniolo, Marsilio Venezia 2013, 12-40.

Tsakaloyannis, P. *The politics and economics of EEC-Yugoslav relations*, *Journal of European Integration*, 5:1,1981, 29-52.

Vasta,M, *Italian export capacity in the long-term perspective (1861–2009): a tortuous path to stay in place*, *Journal of Modern Italian Studies*, 15:1, 2010, 133-156.

Watt D.C., Adams S., Bullen R., Brauer K., Iriye A. *What is Diplomatic History?*. In: Gardiner J. (eds) *What is History Today ... ?*. Palgrave, London, 1988.

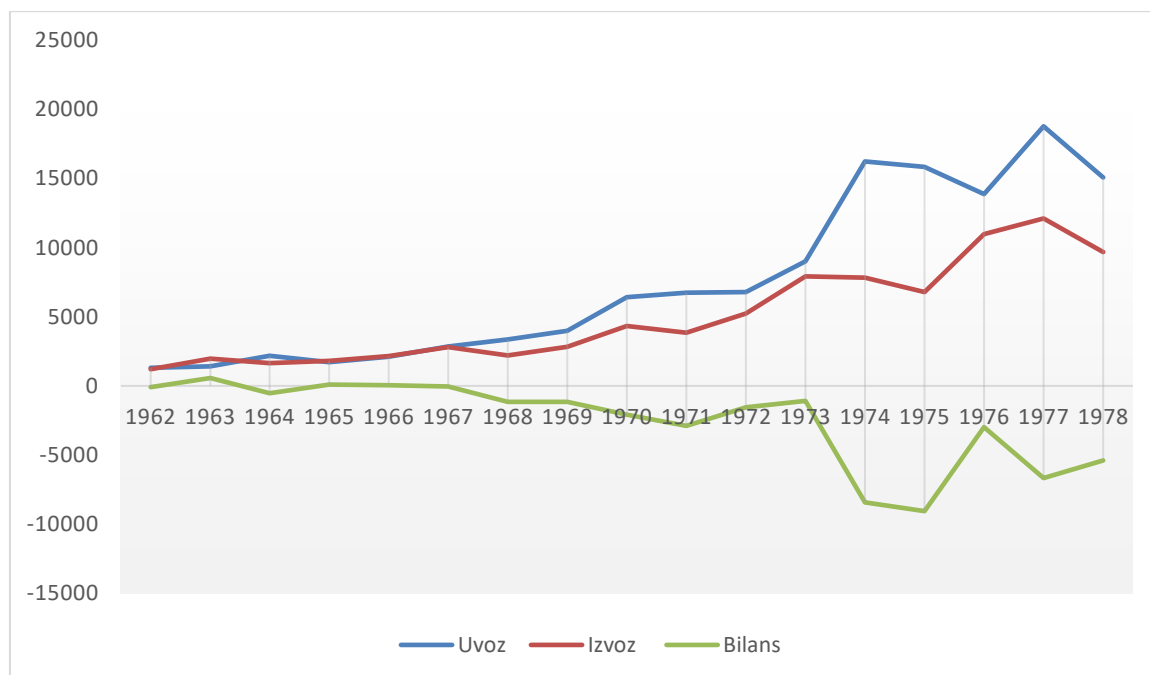
Zaccaria, Benedetto *Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?*, *Cold War History*, 2020/20:4, 503-520

Zaccaria, Benedetto, *Assessing Yugoslavia’s Place in Western European Stabilisation Policies in Southern Europe, 1974-1976*, *Journal of European Integration History*, 22/1, 67-84,73-75.

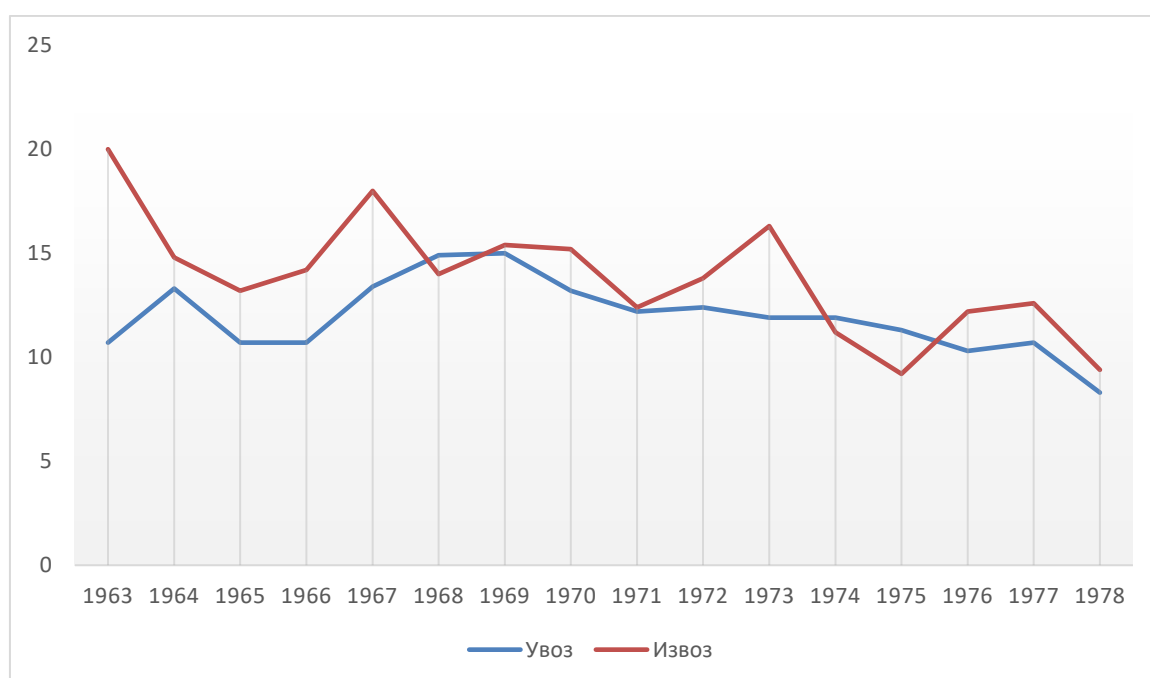
Zaccaria, Benedetto, *The European Community and Yugoslavia in the Late Cold War Years, 1976–1989*, in *Disintegration and Integration in East-Central Europe*, 2014, 264-283.

ПРИЛОЗИ

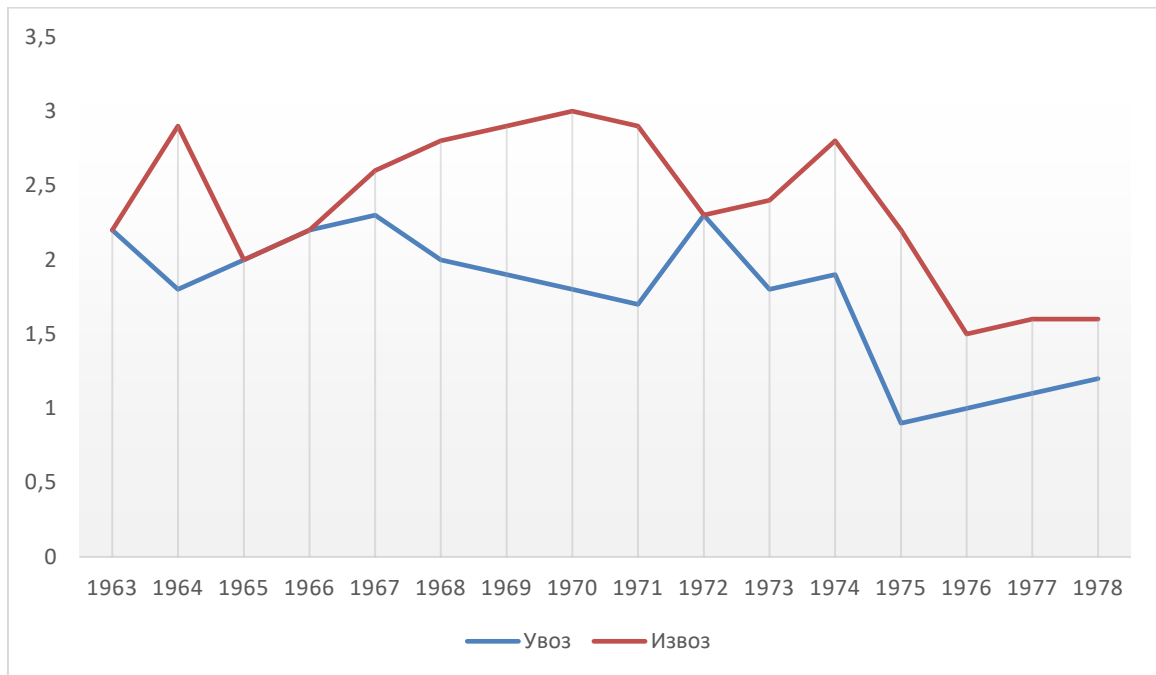
Прилог 1. Југословенски трговински биланс са Италијом, у милионима динара, подаци Савезног завода за статистику (1963-1978).

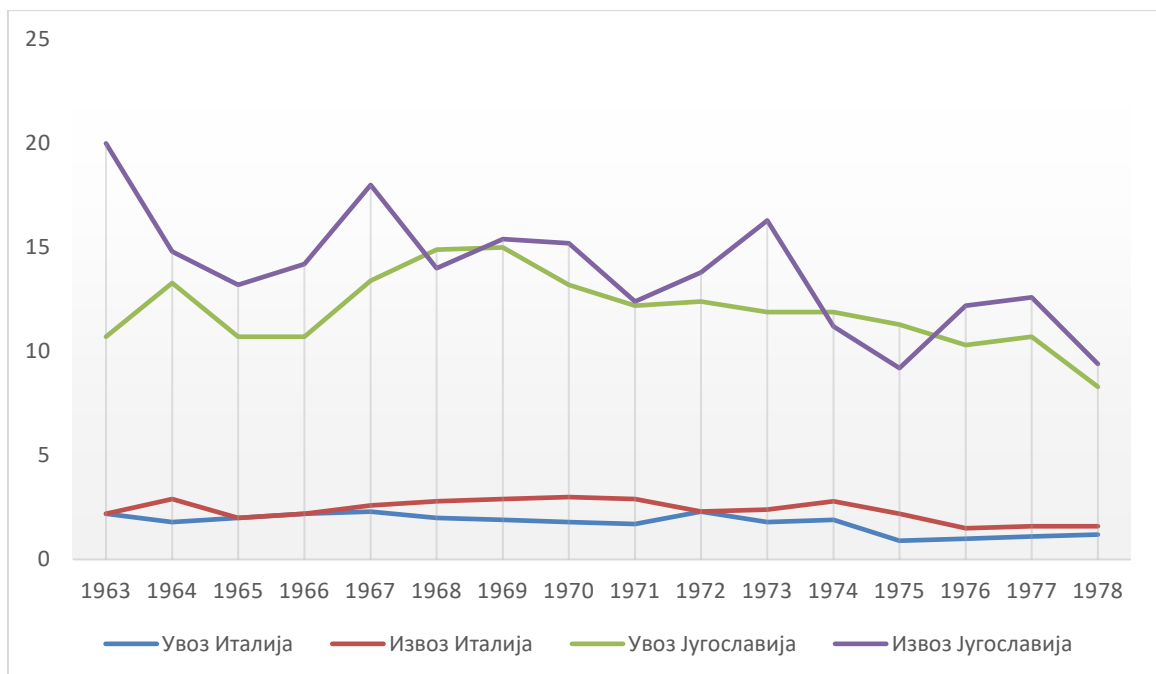
Прилог 2. Учешће Италије у југословенској спољној трговини у (%), подаци Савезног завода за статистику, 1963-1978.

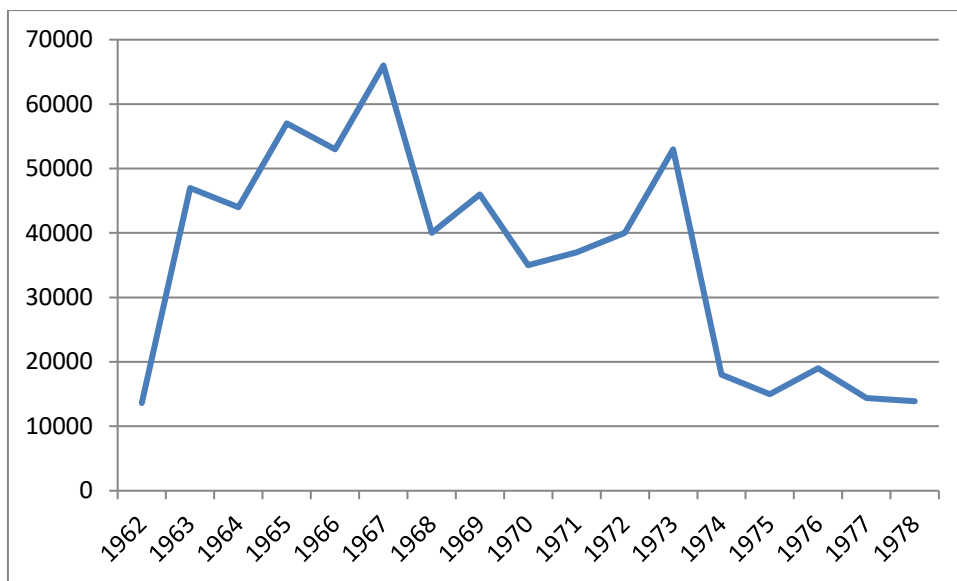
Прилог 3. Учешће Југославије у спољној трговини Италије у (%), подаци Италијанског института за статистику (1963-1978)

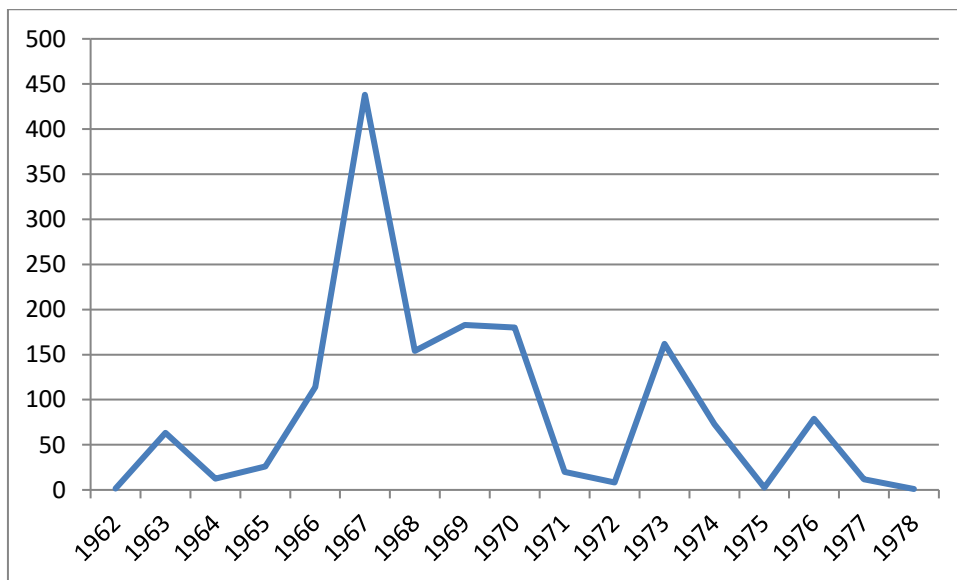
Прилог 4. Учешће Југославије у спољној трговини Италије и учешће Италије у спољној трговини Југославије, поређење, подаци Савезног завода за статистику и Италијанског института за статистику, у (%), 1963-1978.

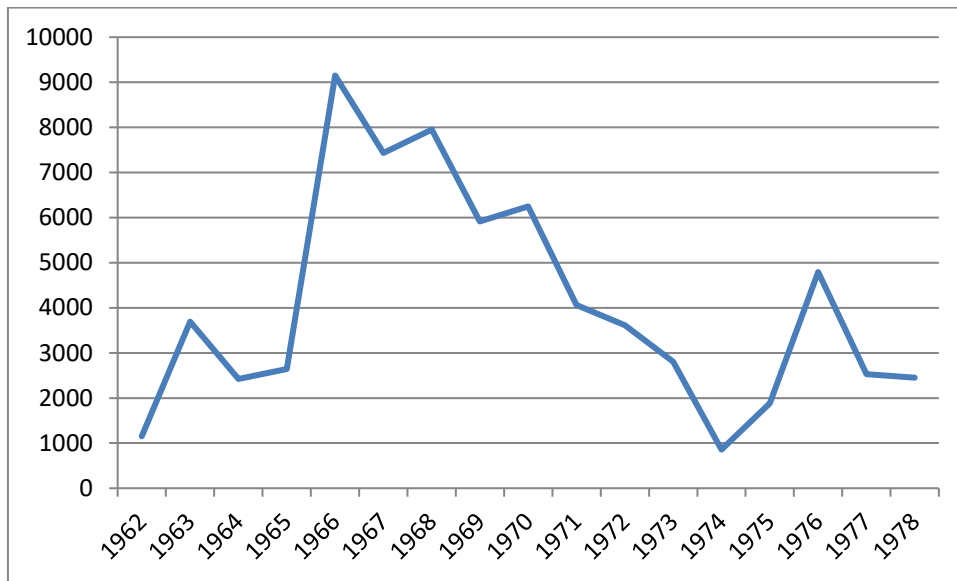
Прилог 5. Извоз свежег меса из Југославије у Италију, у тонама, подаци Савезног завода за статистику, 1962-1978.

Прилог 6. Извоз кукуруза из Југославије у Италију, у хиљадама тона, подаци Савезног завода за статистику, 1962-1978.

Прилог 7. Извоз памучних тканина из Југославије у Италију у тонама, подаци Савезног завода за статистику, 1962-1978.

Биографија аутора

Огњен (Милош) Томић, рођен је 29.10.1995. године у Београду. Основну и средњу школу завршио у Београду, као ђак генерације. Основне студије историје уписао 2014. године на Филозофском факултету у Београду, а завршио 2018. са просечном оценом 9,74. Исте године уписао мастер студије које је завршио 2019. године са просечном оценом 10. Дипломски рад под насловом „Отмица и убиство Алда Мора у листу италијанске комунистичке партије L'Unita, и мастер рад „Слика Другог у југословенској и италијанској дневној штампи (1918-1975)“ радио по менторством проф. др Дубравке Стојановић и одбранио са оценом 10 на катедри за Општу савремену историју Филозофског факултета у Београду. Докторске студије уписао на истој катедри школске 2019/20 године под менторством проф. др Дубравке Стојановић. Предлог теме под насловом „Трговински односи Италије и Југославије 1963-1978“, одбранио је у јулу 2021. У звање истраживач-приправник изабран је у новембру 2019, а од јуна 2020. ангажован је у Институту за новију историју Србије у Београду као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. У звање истраживач сарадник изабран је у Институту за новију историју Србије у јуну 2022. године. Објавио је више радова из области југословенско-италијанских односа и економске историје Југославије, и учествовао на домаћим и међународним конференцијама из ових области. Говори енглески и италијански језик.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Име и презиме аутора Огњен Томић

Број индекса и-5 19-22

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Трговински односи Италије и Југославије 1963-1978

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 6.11.2023.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКОГ РАДА

Име и презиме аутора Огњен Томић
Број индекса и-5 19-22
Студијски програм историја, докторске студије
Наслов рада Трговински односи Италије и Југославије 1963-1978
Ментор проф. др Дубравка Стојановић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

у Београду, 6.11.2023.

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Трговински односи Италије и Југославије 1963-1978

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____ 6.11.2023.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.